

Asztal körül

**Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások.** *Kerekasztal-beszélgetés Agárdi Péter új könyvéről.* (Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014. Budapest, Napvilág kiadó, 2015.) Résztvevők: Agárdi Péter, Bartha Eszter, Dévényi Anna, Krausz Tamás, Szigeti Péter és Tallár Ferenc..... 5

Változatok egy témára

Kondorosi Ferenc: **Emberi jogok és kultúrák**

Világunkban háromféle jogi kultúra létezik: a nyugati racionális, professzionális jog; a valláserkölcsi felfogással elválaszthatatlanul összefonódott jogrendszerek (például az iszlám vagy a hindu jog), illetve egyes hagyományos közösségek mintázatai, amelyek előre rögzített szabályok nélkül döntik el konfliktusaikat. Ezért kérdéses, hogy vannak-e olyan erkölcsi minimumok, amelyek a kulturális és vallási értékrendek és a politikai érdekek sokfélesége ellenére megalapozhatnák az emberi jogi mértékek egyetemes érvényét.? Az emberi jogok csak a terjeszkedő nyugati individualizmus és önzés kifejeződései lennének? ... 26

Julia Suárez-Krabbe: **Faj, társadalmi harcok és „emberi” jogok.** *A globális Dél hozzájárulása*

A mai latin-amerikai társadalmi mozgalmak politikai nézeteiket részben a kolonializmus és a gyarmatiság kritikájára alapozzák, s rámutatva arra, hogy a rasszizmus mélyen beágyazódik az emberi jogi gondolkodásba. A szerző az emberi jogi diskurzus kétféle előzményét vizsgálja, s fejleszti tovább e kritikákat. Az első az „ember” hierarchikusan megalkotott kategóriája Amerika meghódítása és gyarmatosítása idején. A második a „faj” fogalmának egyedi felépítése, amely fontos szerepet játszott az etnicizált alanyok társadalmi küzdelmeiben a latin-amerikai térség függetlenedése és a köztársaságok kiépülése során. A faji egyenlőség eszméje ezáltal került be a frissen függetlenné vált latin-amerikai országok jogrendszerébe, elfedve ugyanakkor a küzdelmeket, amelyek az eszmét létrehozták ..... 41

Tényről tényre

Raphaël Lebrujah: **Forradalmi helyzet Szíriai-Kurdisztánban**

A cikk átfogó ismertetést tartalmaz a világ legnagyobb létszámú, állam nélküli nemzete, a négy közel-keleti országban élő kurdok történetéről és jelenéről, különös tekintettel Rojava – azaz Szíriai-Kurdisztán – élethalálharcára az Iszlám Állam és más szalafista-dzsihadista fegyveres csoportok, illetve az őket támogató regionális hatalmak ellen. Rojava egyszersmind figyelemre méltó baloldali, kollektivistá-önigazgató, a nők jogait, társadalmi érvényesülését biztosító és ökológikus nemzetépítési kísérlet színtere is – objektív és szubjektív korlátokkal. .... 64

## Történelem

### Ju Li: **A Harmadik Front építésének története**

A tanulmány a Harmadik Front építésének – amely az 1960-as években a honvédelem ipari háttereként létesült a Szovjetunió és az USA háborús fenyegetésének elhárítása érdekében – különböző történelmi narratíváit veti össze, s arra tesz kísérletet, hogy Kína szocialista történelmének egyik fejezetét összehasonlító módszerrel elemezze. E módszer egyszerre állítja szembe és köti össze a múltat és a jövőt, az archív forrásokat és a szubjektív vallomásokat, a vezetői és a végrehajtói nézőpontot. Az írás része egy nagyobb elemzésnek, amely Kína szocialista történetének komplexitását és e történelem jelenhez való viszonyát igyekszik feltárni ..... 83

## Kislexikon

### Eszterhai Viktor: **Az Új Selyemút**

Kína „új típusú” külpolitikájának leglátványosabb eleme az *Új Selyemút*, vagy más néven az *Egy Övezet Egy Út* tervezet. Bár a program egyre inkább a nemzetközi érdeklődés homlokterébe kerül, a terv részleteit számos ponton továbbra is homály fedi. A tanulmány az Új Selyemút koncepcióját a kínai külpolitika tágabb kontextusába helyezi, azonosítja a terv legfontosabb célkitűzéseit, valamint megvizsgálja, hogy eddig mi valósult meg a tervekből, és bemutatja a felmerülő problémákat ..... 116

## Olvasójel

### Mousa Aida Zsófia: **Egy szabre vallomása zsidókról és arabokról, izraeli-ekről és palesztinokról.**

Ari Shavit: *Hazám, az ígéret földje. Izrael győzelme és tragédiája.*

(Fordította: Bokor Pál.) Budapest, Atlantic Press Kiadó, 2013 ..... 132

### Fóris Ákos: **Megválaszolatlan kérdések – megkérdőjelezhető állítások.**

Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény, elbeszélés, utóélet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015 ..... 139

## Tromf

### Krausz Tamás: **„Úriember” megszállók és „jogtipró” partizánok?**

*A magyar megszálló csapatok népirtó tevékenysége Ungváry Krisztián értelmezésében* ..... 151

## Dokumentum

### Bálint József: **A nyilasok és tettehársaik által Kassán és Kassa környékén 1944/45-ben elkövetett vérengzésekről** ..... 174

**Látélet (nem csak) a humán felsőoktatás helyzetéről – 2015.** Az ELTE Bölcsészettudományi Kar oktatóinak vallomásai élet- és munkakörülményeiről 2015 novemberében az ELTE Bölcsészkarának egyik nyelvész adjunktusa nyílt levéllel fordult a kar, az egyetem és a felsőoktatási tárca vezetéséhez, valamint az alapvető jogok biztosához. Az ezt követő napokban, majd hetekben (2016

februárjáig) a nyílt levélhez 361 oktató csatlakozott aláírásával (a karon foglalkoztatott tanárok mintegy kétharmada). A nyílt levél – csakúgy, mint az oktatók vallomásai, amelyeket a levél szerzőjéhez e-mailben küldtek el, s amelyekből reprezentatív válogatást adunk közre – a honi felsőoktatás hanyatlásának fontos láttelepe, amely egyben a magyar humánértelmiség méltánytalan élethelyzetét tanúsítja 2015 végén – negyedszázaddal a rendszerváltozás után ..... 181

\*

*Tisztelt Előfizetőnk, kedves Barátunk!*

Az Eszmélet folyóirat, amely – miként elvtársaink, barátaink és (osztály)ellenségeink egyaránt tudják – az egyetlen antikapitalista, elméleti lap Magyarországon, *immár semmilyen állami* (pályázati vagy bármilyen más) támogatásban *nem* részesül.

Eljött hát az idő – amire persze számítanunk kellett, és, tegyük hozzá, számítottunk is: a korábbi, a baloldal számára kevésbé ínséges időkben emiatt igyekeztünk takarékoskodni –, hogy az Eszmélet megjelentetéséhez szükséges forrásokat mostantól azok – szerkesztők, olvasók, szimpatizánsok – adják össze, akiknek tényleg fontos, hogy a (tőke)rendszer-ellenes gondolat s vele a humanista társadalmi baloldal egyik közössége hazánkban fennmaradjon.

Szerkesztőségünk ezért 2016-tól az Eszmélet példányonkénti árát, illetve előfizetési díját *kénytelen felelni*. Az áremelést azonban – más európai társadalomkritikai lapok gyakorlatát követve – folyóiratunk leghűségesebb/legelkötelezettebb olvasói – *előfizetőink* – anyagi helyzetéhez, életkörülményeihez igazítjuk.

Háromféle előfizetési díjat állapítottunk meg.

Egy **4500 Ft** összegű, „**normál**” díjat, amelyet az évi négy folyóiratszám összes költségeit figyelembe véve számítottunk ki.

Egy, a „normál” díj kétszeresét kitevő, **9000 Ft** összegű, **támogatói** díjat. Ezt azoktól kérjük – természetesen önkéntesen –, akiknek egy ekkora összeg megfizetése nem jelent számottevő terhet.

Végül, minthogy az Eszmélet számára – magától értetődően – az újkapitalista rendszer veszteseivé, áldozataivá vált, való olvasók éppoly értékesek, mint a tehetősebbek, egy „félpénzes”, **szolidaritási** előfizetési díjat is megállapítottunk, **2250 Ft** összegben – azzal, hogy lehetővé tesszük azt is, hogy amennyiben bárki ezt a csökkentett összeget sem engedheti meg magának, tetszőlegesen, akár jelképes összegű díj megfizetésével is előfizetője lehet vagy maradhat az Eszméletnek.

Megértésüket megköszönjük, és minden olvasónknak, barátunknak jó olvasást kívánunk.

*Az Eszmélet szerkesztősége*

\*

Címlapkép: Chen Jiagang: Kültéri acélüzem (a Nagy Harmadik Front sorozatból, 2008).

A közölt fotók Chen Jiagang munkái a Harmadik Front (2003–2006) és a Nagy Harmadik Front (2008) sorozatokból [www.chenjiagang.com](http://www.chenjiagang.com)

Következő számunk tartalmából:

- Robert Kurz és az „értékkritikai” iskola
- Antikommunista tömeggyilkosság Indonéziában, 1965-66
- A baloldal útkeresései Európában
- Globális államközi rendszer és multipolarizálódás

Köszönetet mondunk azoknak, akik 2014. évi személyi jövedelemadójuk 1%-át az Eszmélet Sajtó Alapítvány javára ajánlották fel. Kérjük olvasóinkat, szimpatizánsainkat, hogy folyóiratunk támogatására a soron következő szja-bevallás időszakában is gondoljanak. Adószámunk: 18067068-2-41.

E számunk megjelenését a Lukács György Alapítvány támogatta. Segítségét köszönjük.

Az Eszmélet szerzői és tanácsadói tiszteletpéldányukat folyóiratunk rendezvényein, illetve Szalai Lászlótól (tel.: +36 30 532 0000) vehetik át.

# Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások

*Az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszéke és  
az Eszmélet folyóirat  
kerekasztal-beszélgetése Agárdi Péter új könyvéről\**

Helyszín és időpont: ELTE Bölcsészettudományi Kar  
(Budapest VIII., Múzeum körút 6–8.), 2015. december 15.

Házigazda, vitavezető: Krausz Tamás

A vita résztvevői: Agárdi Péter, Bartha Eszter, Dévényi Anna,  
Szigeti Péter és Tallár Ferenc

## KRAUSZ TAMÁS

Agárdi Péter új, rendkívül izgalmas kérdéseket magában foglaló könyve túllép a hagyományos történetírás keretein, és szintetikus látásmódjával a magyar kultúra nagy alakjait, irányzatait, csomópontjait rekonstruálja megadott szellemi-politikai irányzatok, illetve képviselőik kulturális és ideológiai-politikai tevékenysége tükrében. E kísérlet számunkra igen érdekes, minthogy a magyar baloldal másfél évszázados történetének (újra)értékelését szolgálja, s azt végre tárgyyszerűen, tudományos eszközökkel tűzi napirendre. Mi, marxisták felvethetjük, hogy vajon kellő erővel jelenik-e meg a könyv lapjain éppen a marxista, kommunista baloldal fogalmával jelölhető kultúrpolitikai irányzat, vagy egyáltalán: ilyen értelemben „elkülöníthető-e” a marxizmus a baloldal történetében. Továbbá már itt, a vita megnyitásakor is adódik a kérdés: a baloldal és a liberalizmus a változó korokban vajon mikor állt azonos oldalon az ország, a régió, a világ nagy útválasztásaiban. Nyilvánvaló, hogy a válasz nem egyszerű, hiszen a politika és az elmélet eltérő fejlődési logikái, cselekvési struktúrái más és más válaszokat implikálnak e „létszférákban”, s ennél fogva a válaszok egyértelműsége sem értendődik magától. Agárdi Péter úttörő műve, megoldásai, a szerző erudíciója minden bizonnyal megmozgatja az értő hallgatóság gondolkodását mind az itt jelzett kérdésben, mind a magyar kultúra fejlődésének számos más problémái: az oktatás, a nemzeti kérdés, a kultúra értelmezése stb. kapcsán.

---

\* Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Budapest, Napvilág kiadó, 2015.

A beszélgetést megnyitom, s egy rövid bevezetőre először átadom a szót a szerzőnek, Agárdi Péter egyetemi tanárnak.

#### AGÁRDI PÉTER

Megtiszteltetés számomra, hogy a *Tanszék* és az *Eszmélet* arra érdemesíti könyvemem, hogy kerekasztal-vitát rendez róla. Értelmezési ajánlatként, a tévedhetőséget vállalva, akár tudatosan vitákat is „provokálandó” írtam meg és adtam közre, jöllehet törekedtem a szakszerű tárgyilagosságra. Azt bekalkuláltam, hogy a témakör napjainkig való kiterjesztésével növelem az aktualizálás és a történetietlenség vádjának kockázatát, de nem akartam gyáván beleragadni a múltbeli „dokumentumok tárában”. Annál is kevésbé, mivel ezek a kultúrafelfogások és narratívák ma is elevenek, sőt élesen ütköznek; van szerves kapcsolat múlt és jelent között. Elegendő csupán a napjainkban kiéleződött vitára utalni Hóman Bálint munkásságáról. Vele kapcsolatban én arra is igyekeztem rámutatni, hogy a náci Németország és a szélsőjobboldal iránti elkötelezettsége, antiszemitizmusa mellett kultúrafelfogása, oktatáspolitikája is meglehetősen „problematikus”: Klebelsberg Kunóval és Szekfű Gyulával szemben ő egy erősen átideologizált, irredenta és kirekesztő, a tanári és iskolai autonómiát fölszámoló etatista gyakorlat jegyében tette intézményessé a nyolcosztályos népiskolát (nem az 1945 utáni egységes és demokratikus célú általános iskolát!). Napjaink „klebelsbergező” oktatáspolitikája valójában Kornis Gyula és Hóman gyakorlata folytatásának látszik, s jóval kevésbé a (persze általam szintén kritikával kezelt) liberál-konzervatív „kultúrfőlény”-elv modernizációs kísérletébe fogó Klebelsbergét.

#### DÉVÉNYI ANNA

(Történelmi hagyományok – jelenkori aggodalmak. Agárdi Péter a kultúráról.)

E könyv Agárdi Péter jutalomjátéka: kedvenc témáját kedvenc rendezőjével viszi színre. Több évtizedes kutató és oktató munka szintézise, sugárzik belőle a téma iránti elköteleződés, a hatalmas felhalmozott tudás. A kötet indítása koncepciózus, igazi szellemi kaland a „kultúra,” a „kultúraváltás,” a „kultúrafelfogás,” a „nemzetnevelés” és a „művelődéspolitiká” fogalmi tisztázása, értelmezése.

A mű egyik legfontosabb sajátossága a téma bemutatásának rendszerező elve: Agárdi Péter a kultúrafelfogásokat politikai eszmék, értékrendek köré csoportosítva ábrázolja. Négy „kondenzációs magot” különít el: 1. konzervatív, keresztény-nemzeti; 2. polgári liberális, modern, urbánus; 3. radikális népi-nemzeti, populistá; 4. baloldali, szocialista. Ráadásásként még a mai korra jellemző posztmodern jelenik

meg. A kötet a kultúrafelfogások bemutatása során fontos, véleményformáló közszereplők szövegeire támaszkodik, ezeket alapvetően e négy eszme függvényében értelmezi és interpretálja, de mindvégig óvakodik a skatulyázástól és bárminemű merev elhatárolástól. Rendre felhívja a figyelmet a felfogások időbeni változásaira és az elemek keveredésére a bemutatott munkák és szerzők világnézetében, és megállapítja, hogy vannak az általa kijelölt kategóriákba besorolhatóan kultúrafelfogások is.

Az 1847-től 2014-ig megrajzolt rendkívül nagy és átfogó ív a kötetnek egyszerre erénye és gyengesége. Agárdi Péter hosszú távú folyamatokat látta, az egyes metszeteket nem töri meg cezúrákkal, például a leginkább használatos politikatörténeti korszakhatárokkal, sem más kronológiai szakaszolással. Életutakat követ végig és nem történelmi korokat mutat be. Az olvasók elé tárt kultúrafelfogások így többnyire nemcsak egy-egy pillanatképből, hanem dinamikájukban ismerhetők meg, főbb jellemzőik mellett változásait is nyomon követhetjük. A nagy fesztáv és az ésszerű terjedelmi korlátok betartása ugyanakkor szigorú és jól átgondolt szelekciót tesz szükségessé a bemutatásra kerülő szerzők és szövegek tekintetében. Ez komoly kihívás, és aki ilyesmire vállalkozik, olykor nehezen védhető döntések meghozatalára is kényszerül (például miért került be éppen Prohászka Lajos, és miért maradt ki éppen Teleki Pál a konzervatív aktorok közül...).

Agárdi Péter könyve hitvallás. A szerző már-már szenvedélyesen vallott és következetesen megvallott szocialista világnézetének és az ahhoz illeszkedő kultúraértelmezésének hirdetése. A hirdetés szó használata talán nem túlzás. Szakmailag végiggondolt megállapításaival felelős értelmiségiként is állást foglal, saját korához is „viszonyul”. A jelen állapotokra vonatkozó olykor bizony kétségbeesett megállapításai egy elkötelezett írástudó aktualizált észrevételei, a magyar kultúra és a magyar haza jövője miatti aggodalom kifejeződései.

Az elbeszélés módján, a jelzőkben, az ítéletekben végig határozottan érződik a szerző világnézete és értékrendje, mindemellett következetesen korrekt marad, és nem önti ki a fürdővízzel együtt a gyereket is. A számára kevésbé vonzó vagy éppen ellenszenves kultúrafelfogásoktól sem tagadja meg azok értékeit, sőt rendre felmutatja ezeket. A baloldali kultúrafelfogások között sem szelektál, bemutatja annak manapság népszerűtlen képviselőit is.

A téma – akarva-akaratlanul, de – tendenciózusan baloldali bemutatása és értékelése felveti a kötet műfajának kérdését. A cím és az előszóban megfogalmazott célkitűzések alapján azt gondolhatjuk, hogy egy történelmi áttekintésről van szó, vagyis egy (kultúra)történeti szakkönyvet tartunk a kezünkben. Ebben az esetben néhány kritikai észrevételt kell tennünk.

A szerző látásmódja történeti szempontból időnként anakronisztikus elbeszélést eredményez. Progressziót és demokratikus értékeket kér

számon olyan korokban és társadalmi-politikai szituációkban, amelyekben ezek egyszerűen nem merültek fel. Saját paradigmáiból indul ki, és olyan szempontok alapján értékeli és mutat be kultúrafelfogásokat, melyek a kor, vagy a kultúrafelfogást szülő eszme gondolkodásmódján kívül esnek. Más szempontok és körülmények viszont, melyek az értelmezést és a megértést lehetővé tennék, hiányoznak.

Egy példa. A Horthy-korszak oktatáspolitikai koncepcióira (akár Kornis, akár Klebelsberg, akár Hóman kapcsán) baloldali nézőpontból lehet mondani, hogy „zsákutcás” vagy épp „elitista” rendszerek, de a koncepciókat saját inerciarendszerükön belül szemlélve, láthatóvá válik, hogy ezeknek egyszerűen *nem volt céljuk* a nagyarányú társadalmi mobilizáció, az elitváltás. Sokkal inkább fontos volt a társadalmi stabilitás, a meglévő struktúrák megőrzése és megerősítése, ami oktatáspolitikai válasz volt a korszakban átélt társadalmi és politikai krízis(ek)re. Viszont az alulról szerveződő-artikulálódó társadalmi-szülői igények lassan-lassan hatottak az oktatási rendszerre (például a keresettebb iskolatípusok fokozatos terjedésével, vagy épp a továbbtanulást lehetővé tevő érettségi kiterjesztésével több iskolatípusra.)

A szerző érzékelhető antiklerikalizmusa, illetve az egyházak és a vallás kérdésének alulreprezentáltsága, szintén nehezíti egyes korok és ideológiák megértését. Az 1948 előtti magyar kultúra ügye, és így a kultúrafelfogások sem lehetnek teljesek az egyházak szerepe és társadalmi-politikai interakciói nélkül. Sőt a szociáldemokrácia illetve a szocializmus és az egyház, az egyház és az állam viszonya nélkül az iskola és a művelődési intézmények ellenőrzésére irányuló törekvések sem érthetők, ami a XIX. század végétől egészen az iskolák és a közművelődés államosításáig (és még tovább...) fontos, alapvető kérdése a kultúra ügyének.

Rendkívül fontos tehát az a miliő, amelyből az egyes kultúrakoncepciók sarjadnak. Ebből a szempontból a megértést és a megértetést a kötet szerkesztési módja nem feltétlenül támogatja. Agárdi a kultúrafelfogások bemutatásakor írók, politikusok, az értelmiség vezéralakjainak nézeteit, illetve az ezeket tükröző írásokat veszi sorra. Nem jelenik meg viszont – és nyilván terjedelmi korlátok miatt részleteiben nem is jelenhet meg, de mégis nagyon hiányzik – a társadalmi-politikai-eszmei közeg érzékeltetése.

Részben ebből is fakad, hogy a kötet címében szereplő „értékviták” és „kultúrafelfogások” közül inkább csak az utóbbiakról olvashatunk, a viták kevésbé rajzolódnak ki. Csak néhány, nagyobb visszhangot keltő szerző kapcsán derül ki, hogy a vizsgált szövegek egymásra is reflektálnak. Sőt, kapcsolatban vannak, „beszélgetnek” saját korukkal, annak adottságaival, társadalmi igényeivel és kulturális tényeivel is, és nem pusztán tudósítanak róla. A mű ettől kicsit statikussá válik, még akkor is, ha rendkívül jól strukturált ez a statikusság.

Mindezen kritikai észrevételek semmissé válnak, ha a kötetre nem feltétlenül történeti munkaként tekintünk. És itt visszatérünk a *műfaj*

kérdéséhez. Hogy valójában mi is a kötet műfaja, talán az utószóból állapítható meg leghitelesebben, ahol Agárdi így ír: „Az állandóan másra mutogató »nemzeti öncélúság« a bezárkózó kultúrpolitizálás, illetve a kincstári technokrata önáltatás, a globalizációs túllihegés helyett ezért is van szükség arra, hogy magának a nemzeti kultúrának az ügyét is a *történelmi hagyományok hitelesítette kritikai felelősséggel*, innovációs igénnyel és humanista távlatossággal fogja fel és kezelje a magyarság.” (Kiemelés az eredetiben – D. A. ) A kötet valóban egy történelmi hagyományok által hitelesített, *baloldali kritika* a nemzeti kultúrafelfogásokról.

TALLÁR FERENC

(Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások egy „kettős társadalomban”).

A kérdés tulajdonképpen mindjárt a cím kapcsán felmerül, s ahogy az ember belemélyed a könyv gondolatmenetébe, jogosultsága igazolást nyer. Szóval: mit is jelentene a *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások* címben a „nemzeti” jelző. Vajon átírhatnánk-e ezt úgy, hogy „Értékviták és kultúrafelfogások Magyarországon”? Ez esetben a „nemzeti” jelző használata, persze, csak annak a vállaltan baloldali gondolkodónak a gesztusa lenne, aki jó előre el akarja háritani a baloldalra rutinszerűen ráolvasott nemzetietlenség vádját. A jelen esetben azonban nyilván nem erről van szó. De akkor miről? A jelző az értékviták és kultúrafelfogások tárgyát jelölné? Vagy inkább az alanyát? Agárdi láthatólag ez utóbbit állítja: a viták a nemzet értékvitái. Ebből azonban az következik, hogy a különböző, Agárdi által négy általános címke alatt kategorizált kulturális és értékvilágok hiába folytatnak egymással nemcsak éles vitákat, de alkalomadtán kölcsönös gyűlöletig, a másik totális tagadásáig elmenő harcot, valamiképpen mégis csak egy *nemzet* kifejeződési formái. Egy önmagával végtelen belső harcot folytató, skizofrén nemzet lenne ezek szerint az értékviták alanya?

Erre a gyanús pszichologizálásra, a nemzet *metaszubjektummá* növesztésére semmi szükség. Egyszerűen azt kell csak látnunk, hogy a különböző, egymással vitázó értékek és kultúrafelfogások nem egy absztrakt térben vitáznak egymással, hanem egy olyan társadalom probléma-összefüggésében, mely a XVIII. századtól, miként Európa más társadalmi, nemzetként tudatosítja és nemzetállamként teremti (igyekszik megteremteni) önmagát. A kötetben feltérképezett viták ebből – a kultúra szférájánál szélesebb – probléma-összefüggésből születnek és erre hatnak vissza. Ebben a térben feltételezik egymást, még akkor is, sőt talán akkor a leginkább, amikor a másik felfogás létjogát, nemzeti voltát tagadják. Én minden esetre így értelmezem Agárdi egyik központi tézisét, miszerint „mind a négy kultúrafelfogást nemzetinek” tekinti, lévén „valamennyien szerves alkotótényezői a

nemzeti gondolkodásnak (miközben eltérően értelmezik a »nemzet« és a »nemzeti kultúra« fogalmát, értékészletét). Egyik sem tekinthető nemzetietlennek, még ha az ellenségképek polarizáló dinamikája él is ilyen kirekesztő megfogalmazással.” (29.)

Lenne, persze, egy ennél egyszerűbb magyarázat is, és Agárdi néha mintha engedményeket tenne ebben az irányban. Például amikor azt mondja, hogy „*mindegyik kultúrafelfogásban* (az ideológiai arculatuk okán tőlem távolabb állókban szintén) vannak jelentős és maradandó nemzeti értékek... Hiszen a különböző korokban és szituációkban egyaránt volt »valami«, ami a *centrifugális* szellemi folyamatokat egy *centripetális* mozgással ellentpontozta – főleg a korukat »túlélő« értékek, ez elévülhetetlen kulturális örökség intézményesülése révén.” (12.) Ez ugye azt jelentené, hogy bizonyos nívó felett, elérve egy bizonyos minőséget, a különböző ideológiák és kultúrafelfogások képviselői egyaránt a nemzet közös kultúrkincsét gazdagítják. Kétségtelen: a kultúra szférájában, ami mégis csak a minőség és a minősítés, az értékes és az értéktelen elválasztásának szférája, vannak „elévülhetetlen”, ha tetszik, klasszikus értékek. Ám féltő, hogy épp a csúcsteljesítmények, beledermelve a maguk elévülhetlenségébe és örökérvényűségébe, kevésbé alkalmasak arra, hogy megvilágítsák Agárdi könyvének tulajdonképpeni témáját, tudniillik a több mint két évszázada szüntelenül zajló értékvitát, a selejtezés és kánonképzés belső dinamikáját és hajtóerejét.

Agárdi többször is él azzal a retorikai fogással – például Ignotus 1936-os írását, vagy a Népszava egy 1900-as cikkét idézve –, hogy rájátszik a majd egy évszázada, vagy épp több mint egy évszázada született írások döbbenetes időszerűségére: „mintha azóta misem történt volna”. Miért ez az örök visszatérés, ez a mindig ugyanaz? (Ugye emlékszünk még Cseh Tamás dalának szövegére: „csak tíz év múlva ne ez a dal legyen”?) Mi az, ami a vitákban ellentétes akaratokat és következtetéseket, egymásnak feszülő indulatokat indukálva mind újra visszatér, pontosabban szólva mindvégig jelen van? Azt hiszem erre a *Népszava* 1900-as cikke egészen pontos választ ad: „Azon kellene lenni, hogy ez a szerencsétlen ország végre-valahára európaiasodjon és a kapitalizmus anarchisztikus következményeit ne egyesítse egy félbarbár, ázsiai kormányzati mód visszaéléseivel és kinövésével.” (150.) De ugyanerre a problémakomplexumra reagál a konzervatív nemzeti oldal részéről Szekfű Gyula is, amikor a nemzetet fenyegető veszélyt a túl gyors és felszínes kapitalizálódásban, liberalizálódásban és asszimilálódásban látja, vagy Tisza István, aki a Nyugattal való szerves kapcsolat megőrzésének elengedhetetlen voltát hangsúlyozva, egyúttal kijelenti, hogy „nacionalisták vagyunk”, s a nyugati kultúrának csak egészséges, nemzeti boldogulásunkat szolgáló hajtásait ültetjük át „a nemzeti élet talajába”.

E viták hátterét egy olyan félperifériás társadalom máig megoldatlan problémája képezi, mely – kelet-közép-európai sorstársaihoz hason-

lón – nem egyszerűen *megkésett* a polgári (kapitalista, szabadpiaci) modernizáció útján, hanem *behozhatatlannak* tetsző hátrányba került az eredeti tőkefelhalmozáson már korábban átesett, modernizált Nyugat centrumországaival szemben. Mert a versenyelőnyök a centrumban éppúgy akkumulálódnak, mint a versenyhátrányok a periférián. A centrum nem csak él, de vissza is él erőpozíciójával, a félperifériás nemzet pedig vagy elfogadja azokat a úgymond szabadpiaci feltételeket, amelyeket a centrum rákényszerít, és ezek között próbálja meg kialakítani a maga életfeltételeit, vagy valamiféle dacos, rendies, múltba forduló ellenállás, „szittyta nacionalizmus” felé sodródik, és egy autoriter nemzetállam rendies hierarchiájában, „félbarbár, ázsiai kormányzati módjában” keres fogódzókat. S persze megint nem „a nemzet” itt a tulajdonképpen alany, hanem a társadalom különböző rétegei és osztályai, melyek a maguk érdekei, lehetőségei, továbbá vallási és etnikai hovatartozásuk, kulturális tradícióik stb. szerint indulnak el az egyik vagy a másik irányba, hogy ott építsék fel a magyar nemzet általuk „elképzelt közösségét”. Az eredmény Erdei Ferenc talán vitatható, de mégis csak megvilágító erejű képét idézve, egy „*kettős társadalom*”: egy „bennszülött történeti nemzeti társadalom” és *mellette* a modern polgári társadalom „gyarmatias képződménye”.

Ez a társadalomtörténeti háttér közvetlenül nem témája ugyan Agárdi könyvének, de megfontolásai mögött mégis világosan felismerhető. Nézzük az Agárdi által persze analitikusan előállított „négy hazai kultúrafelfogást”, mely a továbbiakban könyve szerkezeti felépítését és egész gondolatmenetét meghatározza:

- a) konzervatív, keresztény-nemzeti,
- b) modern liberális, polgári demokratikus,
- c) radikális népi-nemzeti, populista,
- d) baloldali, szocialista.

Először is, azt mondhatnánk, hogy a) és c), valamint b) és d) összetartozik, azaz a fentebb vázolt *kétosztatú* rendszer egy-egy pólusát képezik, méghozzá a modernitáshoz és a Nyugathoz (centrumhoz) való negatív–pozitív viszonyulás, a nacionalista, illetve européer beállítódás alapján. De furcsa, mondhatnám *kényszeres* ez a kétosztatú rendszer, hiszen az egyes pólusok önmagukban is kétosztatúak. A nyugati modernizáció elutasításában egy rendies, nemesi, feudális kötődésű érdekcsoport kerül egy platformra saját *sui generis* ellenzékével, a plebejus kötődésű radikális népi-nemzeti oldallal. És a másik póluson ugyanígy: a szabad piac és a kapitalizmus mellett elkötelezett liberális-polgári oldal és a kapitalizmuskritika mellett elkötelezett baloldali, szocialista gondolkodásmód összetartozása csak egy olyan félperifériás területen képzelhető el, ahol a *hiányában* jelenlévő Nyugat és a kulturális modernitás iránti elkötelezettség, továbbá az ily módon létrejövő közös ellenfél kapcsolja őket össze.

Agárdi ezt a problémát liberalizmus és baloldal összefüggése/ellentéte kapcsán dolgozza ki. Megfontoltan érvelve, differenciált ké-

pet igyekszik kialakítani. Joggal utal a liberális és a baloldali tradíció közös gyökereire, a felvilágosodás hagyományára és a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavában összefoglalt közös értékválalásokra. Ugyanakkor elhatárolja a baloldalt a neoliberalizmustól, és a liberális gazdaságpolitika baloldali kritikájáról szólva, érinti a centrum–periféria viszony problémáját is. Én ehhez azt tenném hozzá, hogy a baloldali gondolkodásnak, s az attól elválaszthatatlan kapitalizmuskritikának – úgy tűnik – kezdetektől két vonulata volt. A ’68-ban tetőző *művészeti* vagy *kulturális kritika* középpontjában az elidegenedés kritikája, az individuális szabadság és az autentikus „önmagaság” elismertetésének igénye áll, s ebben az értelemben szorosán kapcsolódik a kultúra (és a szabadság) liberális felfogásához. Ezzel szemben a társadalmi szolidaritás, a szegénység, az egyenlőség és a társadalmi igazságosság kérdésére koncentráló *társadalmi kritika* határozottan szemben áll a liberalizmus szabadpiaci elveivel, s nem tud mit kezdeni a kulturális liberalizmus absztrakt-individuális emberjogi elveivel sem.

Ha már a címmel kezdtük, fejezzük is be azzal. Van ugyanis ennek a címnek egy második része: *1847–2014*. Fennakadhat valaki a kezdőponton is, mert az ilyesmin mindig el lehet vitatkozni. Én viszont a záróponton gondolkodtam el. A történelmi elemzések ugyanis általában nem mennek el „napjainkig”, az épp aktuális időig. Nem véletlenül: szokás szerint különbséget teszünk a nagy történelmi narratívákban mozgó irodalomtörténet, illetve a napi kritika, a politikátörténet és az aktuális politikai elemzés között. Mert a történelmi elemzés, mondjuk így, olyan perspektívát, rálátást követel, amivel a mai napot illetően nem rendelkezünk. Hogy „Minerva baglya szürkületkor száll fel”, nem csak a filozófiára jellemző. Agárdi azonban nem áll meg 1989-nél, vagy mondjuk 2000-nél. Nyilván nem meggondolatlanságról van szó. Épp ellenkezőleg: egy *meggondolásról*. Ha nem is mondja ki, felteszem, abból indult ki, hogy napjaink ideje nem a mindenkor aktuális idő, a „most” úgy általában, hanem jól érzékelhető módon egy történelmi *fordulópont* sűrűsödő ideje. Abból indult ki, hogy épp innen, épp ebből a mából lehet felmérni és értékelni az elmúlt másfél évszázad tendenciáit. Mert ott sűrűsödnek a mában: a négy kultúrafelfogás egy kétpólusú mezőben ma ismét éles harcban-konfliktusban áll egymással, s ezzel *nyilvánvalóvá teszik a kontinuitást*, míg másrésztől, a posztmodern fordulat felől ugyanezek a kultúrafelfogások *érvényüket veszítik*, s talán a kultúra hagyományos fogalma is.

Végül két rövid megjegyzés. Agárdi a „demokratikus” jelzőt a liberális, polgári kultúrafelfogáshoz kapcsolja, míg a „populista” jelzőt a radikális, népi-nemzeti kultúrafelfogáshoz. Tudjuk, hogy a „demosz” és a „populus” jelölete ugyanaz, jelentésük azonban különbözik. A „demokratikus” jelző odaitélésével Agárdi a demokratikus politikai berendezkedést is a liberális, polgári oldalhoz kapcsolja, s egyúttal –

akarva-akaratlan – azonosítja a liberális demokráciával. Másrésztől – bár megkülönbözteti a „populizmus” három lehetséges értelmezését – „populista” a jelzővel gyakorlatilag mégis csak elvitatja a radikális, valaha inkább plebejusnak nevezett népi-nemzeti oldal demokratikus voltát. Hogy ez mennyiben jogosult, azon épp ma, épp a jelen sűrűsödő, fordulatokkal és áthallásokkal terhes idején érdemes elgondolkodni. Szép számmal lehetségesek a pro vagy kontra érvek. Ezek közül azt emelném itt ki, hogy a napjainkban egyre inkább hitelét veszítő liberális demokrácia nem a demokratikus berendezkedés egyetlen lehetséges formája, a mind újra „lepopulistázott” Syriza vagy Podemos demokratikus voltát pedig hiba lenne elvitatni.

A másik megjegyzésem: Agárdi a '45 utáni változásokat nem sorolja a „történelmi léptékű” kultúraváltások közé. Kérdés, hogy ebben igaza van-e. Anélkül, hogy a Rákosi féle pártidiktatúra elutasításán jöttányit is változtatnunk kellene, annyit azért elismerhetünk, hogy a pártirányítás alá került, államosított kultúra a kötelező nyolcosztályos iskola általánossá válásával, a könyvkiadás, a színházi élet és a filmgyártás – persze, politikai célokat, az ideológiai indoktrinációt is szolgáló – támogatásával, a tömegoktatási formák bevezetésével olyan széleskörű társadalmi mobilitást, a kultúra olyan széleskörű elterjedését indította el, melynek modernizációs hatása – úgy gondolom – joggal nevezhető „történelmű léptékűnek”. Ahogy persze a kultúrának azok a torzulásai is, melyek ugyanezen diktatúra számlájára írhatók.

#### SZIGETI PÉTER

Az első szó mindenképpen a gratulációé kell legyen, mert a szerző nagy tudással bír a magyar kultúráról és a kultúrafelfogásokról, s óriási kutatói szorgalommal egy olyan szintézist hozott össze, amelyet rajta kívül eddig senki sem kísérelt meg. Fontos rámutatni, hogy Agárdi nem történelmi, nem is eszmetörténelmi munkát írt, hanem olyan *szisztematikai-tiplógiai* szempontokat érvényesítő munkát, amely tárgyát az általa választott és definiált kultúrafelfogások szempontjából elemzi. A „*kultúrafelfogás* – írja – a kultúra funkciójáról, belső értékrendjéről, normáiról, a művelődés szerepéről, fejlesztésének lehetőségeiről, feladatairól vallott teóriák és gyakorlati elképzelések sajátos rendszere; »köztes sík« az elmélet és a praxis között. Még nem *művelődéspolitiká* (bár igyekszik hatni rá), de már nem *kultúrfilozófia* (jóllehet merít belőle).”

Agárdi e saját kutatói perspektívaválasztásból tipologizál, ami szabad mozgást tesz lehetővé számára, amikor a bő százötven év termését átfogja. (1) Konzervatív, keresztény-nemzeti; (2) polgári liberális, modern, urbánus; (3) radikális népi-nemzeti vagy populista és végül, de nem utolsó sorban (4) baloldali, illetve szocialista kul-

túrafelfogásokat azonosít, néhány egyéb elemző szempont mellett (alkalmazott fogalomtár; visszatekintés a felvilágosodás korára és a kiváló Eötvösre; kontinuitások, változatok és összeütközések bemutatása, jelezve egyben a tárgyalt szerzők és irányzatok utalásait a történelmi helyzetre). Agárdi mindegyik, *bármelyik* kultúrafelfogásban lát jelentős és maradandó nemzeti értékeket. Eszerint: „A nemzet: közös ihlet” József Attila alkotta, szép költői toposza jegyében, a különböző korok és teljesítmények sokszor egymással is szembenálló tartalmait átfoghatja egy minőségelvű kulturális-nyelvi nemzetfelfogás. Itt azért – még ha értjük és el is fogadjuk „a nyelvében él a nemzet” credóját, s azt, hogy a politikai és a kulturális nemzet közös sorsot jelent – jelezni kell: kérdés, hogy azoknak, akik fajmítoszok, vagy éppen fajelméletek jegyében másokat kirekesztettek-kirekesztenek a nemzetből, lehet-e helyük az „ihletben”, aminek közösségét felszámolnák? Lehetünk-e vajon toleránsak, amikor a tolerancia ellenségei a tolerancia barátainak kiközösítésén fáradoznak?

Agárdi Péter könyve azért is nagyon hasznos munka, mert belőle könnyen előkereshető nagyon sok személy, irányzat és kulturális kapcsolat jellemzése; tehát a műnek a nemzeti értékvitákról és ütközési pontokról komoly leíró értéke van. Aki például a népi–népies–népieség gondolatok jelentésére, annak változataira, különböző, jobb- és baloldali vagy éppen fajelméleti képviselőinek differenciált jellemzésére kíváncsi, azt könnyen fellelheti Agárdi munkájában. Eleven portrékat olvashatunk, mondjuk, Révai Józsefről, Klebelsberg reformkonzervatívizmusról, Szabó Dezső jelentőségéről a népi mozgalom indulásában stb., s a szerző Bibórol sem az elcsépeelt dolgokat írja, midőn rámutat: Bibó *harmadik útjának* szocializmusa nem az egyenlőséget, hanem a szabadságprogramot célozza (egyenlősíteni nála ennek érdekében kell). Vagy bemutatja, hogy Németh László máig érvényes Bartók értékelése miként kapcsolta össze a magyar népzenei hagyományt az európai modernséggel; Illyés hogyan jutott el egykori kiváltság- és tekintélyellenes önmagától oda, hogy baloldali emberként tekintsen magára. Agárdi összegzéseit hitelesíti az is, hogy a tárgyban évtizedes előtanulmányai vannak, amelyeket két és fél oldalas bibliográfia idéz fel. 4+1-es kultúrafelfogás-tipológiája – egy-két probléma kivételétől eltekintve – megalapozott; alapfogalmait jól konkretizálja és alkalmazza. Teszem azt, a posztmodern jellemzésében (ez a plusz 1) különösen plasztikus a *globalizációs-digitális-mobilkommunikációs kultúraváltás* vizualitást és akusztikát előtérbe állító és egyidejűleg *kultúravesztést* okozó jelenségeinek (például a nyelvi-fogalmi kommunikáció degradálódásának) bemutatása.

Agárdi *ars poeticája* írástudói kötelezettségnek tekinti „a múlthoz való viszony állandó de- és rekonstrukcióját az új történelmi és kulturális perspektívákból”. Mit jelent ez a mindenkori ma álláspontjáról történő megértő értelemadás? Mivel a szerző olvasóit kritikus olvasatra bíztat-

ja, ráterhetünk néhány közel sem könnyű probléma kritikai taglalására, értékelméleti megközelítésre és egyben vitára.

Az értékelés ugyanis mindig értékrendre és *értékre* vonatkoztatottságot jelent, amit valaki – egy alany, egy szubjektum – végez el, itt és most, ott és akkor, éspedig az értékrendek örök és megszüntet-  
hetetlen harca közepette. Az értékelmélet első paradoxonja ezt úgy mondja ki, hogy az érték szükségképpen mindig egyszerre objektív és szubjektív. Nincs érték értékelés nélkül, de problémáját az értékelő egy – ha tetszik – objektív szellemként tárgyiasult világnézeti és/vagy kulturális értékrendre vonatkoztatja. Milyenre? Melyikre? – ez a kérdés. Az értékelés minősítő eredménye különböző, ha ugyanazt A és ha B értékrendre vonatkoztatják.

Az 1957–1989 közötti államszocialista periódusra vonatkozóan a szerző minősítései két értékrend között oszcillálnak. Ha a „puhuló diktatúra” értékrendje kapcsán a három évtizedben fokozatos *demokratizálódást, polgárosodást és pluralizálódást* lát (A)\*, akkor ez aligha egyenértékű és aligha egyeztethető össze azzal az állásponttal, amely ugyanezt a periódust „marxista ihletettségű”, de sokágú baloldali (B) kultúrafelfogásnak minősíti (199.). Továbbá: a szerző az előbbinél (A) a polgárosodást nem differenciálja aszerint, hogy a fogalom három jelentéséből mit tekinthet valaki szocialistának. Az *Eigentumsbürgert* ugyanis aligha, vagy ha igen, akkor ez a *polgári* baloldali, restaurációhoz vezető álláspont szerinti értékelés.

Ha viszont a polgárosodáson a *citoyenséget* és a *Bildungsbürger* jelentését értjük, akkor ennek nem kell prokapitalistának lennie – az államszocializmusnak ugyanis voltak valós demokratizáló teljesítményei (emelkedő társadalmi mobilitás, közművelődés, kölcsönösség a helyi közösségekben stb.). Agárdi Márai elemzése kapcsán érti a *magántulajdon polgárságának és a képzettség polgárságának* különbségét. (100.), a periódus értékelésében azonban mégsem alkalmazza.

Ha a szerző Lukács *tertium datuját* követi, tehát a burzsoá világ és a poszt-sztálini, szovjet típusú szocializmustól eltérő *harmadik út* keresését elfogadó értékrend alapján áll (188.), mintegy marxista ihletettséggel (B)\*\*, akkor aligha tetszhet neki a tőke történelmének legnagyobb magánosítását (*Eigentum- und Besitzbürgertum*) hozó rendszerváltás, amelytől a térségben a nemzeti vagyon nagysága nem nőtt, csak a tőke tulajdona az államtól magánszemélyekhez került át – lásd a derék kispolgári demokrata Thomas Piketty vizsgálatának eredményét (*A tőke a 21. században*, Budapest, Kossuth, 2015, 202.)

\* Agárdi, 191.

\*\* „E tanulmány szerzőjének személyes vilásképe túlnyúlik a tőkés társadalom horizontján, egy emancipációs értékrendű közösségi társadalom (szocializmus?) távlatában gondolkodik...” (79.; vagy v.ö: 151.).

A beigért utolérés helyett pedig százalmas konzekvenciákkal nézhetünk szembe: a *prekariátus* szegénysége mellett népességünk háromnegyedét hangolta át jobb- és szélsőjobboldalivá. Nemcsak Orbán új politikai rezsimjével és az elméletileg kiüresedő „bal-lib” ellenzék fogalmával, hanem magával a rendszerváltással is nagy a baj.

A modern szocializmushoz kötődő marxizmus és a kapitalista társadalom, illetve az annak értékrendjét kifejező liberalizmus között ide-oda mozgó szerző dilemmáit látjuk némiképp másként visszaköszönni Aczél György kultúrpolitikai munkásságának értékelésében. Itt is „vitakozva egyetértő” pozícióból szólunk. Agárdi, három művelődéspolitikusi modell közös nevezőjét keresve, alighanem túlságosan is magas polcra helyezi Aczél, midőn annak *reformer nyitottságú baloldali kultúrafelfogását a nemzeti liberális szemléletű Eötvössel és a trianoni határok közé szorított reformkonzervatív Klebelsberg Kunóval állítja egy sorba*. Mivel hogy az adott konszolidációs korszakok feltételei között, hivatástudatuk által vezérelve, úgymond, *mindegyikőjük kihozta lehetőségeik maximumát*. Mindez akceptálható, legfeljebb azt kell hozzátennünk, hogy míg Klebelsberg mindössze beszédeinek, cikkeinek, törvényjavaslatainak (1916–1926) gyűjteményét, az ifjúkorában autodidakta Aczél pedig pár olyan könyvet hagyott ránk, amelyeket nem ő, hanem segítő stábjá írt, Eötvös József klasszikusává vált munkáival – „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” (1851) – „Magyarország 1514-ben”; „A falu jegyzője” – a *magyar államelméleti gondolkodásban el nem vesző nyomot hagyott maga után*. Mondhatjuk, persze, hogy ez nem kultúrafelfogás, hanem „csak” maga a kultúra mint tudomány és mint irodalom, az a *kvalitás* azonban, amely ilyen teljesítményekhez vezet, aligha tűnik el az éji homályban akkor, amikor „a felfogás igyekszik hatni a művelődéspolitikára”.

Agárdi jellemzése Aczél bő húszéves „kultúrpápai” ténykedéséről sokszor találó, például amikor őt eklektikus, ám minőségi szemléletű és plebejus érzékenységű politikusként jellemzi, aki a népművelést tágabb és demokratikusabb *közművelődésre* változtatta. Legfőbb gyengéje *művészetközpontúsága* volt, aminek következtében a mindennapi életforma, az oktatás, a tudományos kutatás és innováció iránti perspektívái erőtlenek maradtak. Viszonylagos liberalizmusa azonban nem intézhető el azzal, hogy a rendszer legitimitását szolgálta. Aczél nyitni képes és hagyományörző baloldali kulturális értékfelfogást vallott és vitt a puhuló diktatúra – mint Agárdi írja – „nem mindig tudatosodó mechanizmusában”. Itt vetjük fel: nem kellene-e Aczél értékelését összekötni azzal, amit más helyütt és *sans nom*, Agárdi is megír: Aczél a liberális gondolatok, „a baloldali államhatalmi hegemonia korszakában pedig hallgatólagosan a »puhuló« diktatúra” „tűrt” kategóriájának fő támogatója volt (82.) Ez reális helyzetleírás – következményekkel. Ami föltűnt a kétfrontos harc „főnökének” is, aki bár későn reagált, ám visszatekintve, mégiscsak jelentős momentum, hogy észrevette az

„aránytévesztést”, és Aczélt 1985-ben – Monor évében – leváltotta. „A bölcs kompromisszumok elnyúlhatatlan robotosa” szemében korábbi bizalmas tanácsadója ekkor már közel sem a párhúséget szolgálta, amikor olyan szellemeket engedett ki a palackból, amelyek nemcsak a bűvészinaszt, de magát a pódiumot is elvitték. (Persze sok más, ennél jelentősebb világpolitikai tényező hatása mellett.) Bennünket azonban most a szubjektív tényező, vagyis az foglalkoztat, hogy az aczéli felfogás és kultúrpolitikai gyakorlat értékelésében rámutassunk: az általa irányított kultúrpolitikai mechanizmus és döntéshozatal a *liberalizmus irányába nyitott(abb)*, a *baloldali értékrend felé ellenben zárt(abb)* volt. Ez pedig nem *tertium datur*, hanem az *egyik* út volt. Ez igazolja a második értékelméleti paradoxon érvényességét: tudniillik azt, hogy egy érték értékessége annak *hiányakor* tűnik elő legjobban. E deficit többek kritikus és éber értékelése ellenére jött létre – a kétfrontos harc aránytévesztése közepette. Major Tamás elhíresült – nem túl későn elmondott – *bon mot*-ja figyelmeztetett: „A nemzet vesztett vele (Aczéllal) egy kiváló másodalabárdost, ellenben kaptunk egy pocsek kultúrpolitikust”. Jelentőségükhöz képest alulértékelt művészek, vagy művészeti csoportosulások (*Tűz-tánc*, Fiala költők antológiája, Magvető, 1958),\* Ladányi Mihály, a szocialista Villon,\*\* Szabó Ferenc, a „Föltámadott a tenger” zeneszerzője, Rozsnyai Ervin filozófus\*\*\* vagy Redl Károly – a sor folytatható – bánták az értékrend- és értékválasztás

\* „Csakhamar híre járt azonban, hogy a pártvezetés – név szerint Aczél György – törököt fogott a tűztáncosokkal. Ahelyett ugyanis, hogy örvendtek volna annak, hogy expresszionisztikus-avantgárd modorban is szabad dicsérmük a pártot, komolyan vették, hogy kommunisták, s elkezdtek számon kérni a szocialista hatalmon az eszméinek megfelelő közállapotokat. Vagyis: veszélyesebbekké váltak a »népies-harmadik utas« ellenzéknél is... Aczélnak tehát a szeme se rebbent, amikor az irodalmi békesség érdekében kiadta az utasításokat, hogy a tűztáncosokat ezután ne a »támogatás«, hanem a »tűrés« és a »tiltás« határán ingadozó csoportosulások kategóriájába sorolják” – írja egyéb érvek mellett (többeknek az ÉS szerkesztőségéből való kizárása, szilenciuma, kutató intézetből és/vagy pártból való kizárása) Szerdahelyi István: 1968 és az 1968-ak, *Ezredvég*, 2007, XVII. évf., 6-7. szám.

\*\* Igaz, Váci és Garai, kellő alkuk megkötésével, a Parnasszusra emelkedhetett (Szerdahelyi), ellenben Ladányit mellőzték-üldözték, vezető irodalmi lapok nem közölték csodás verseit annak, aki Adyt idézte az állapotok kritikájaként: „A gaz lehúz, altat, befed”. Általánosítva: „Az irodalompolitika nem engedte, hogy a marxi értelmezésű szocializmusnak elkötelezett költők, írók együttese súlyt kapjon az irodalmi életben.” Gazdag részletek és elemzések Ladányiról és a tűztáncosokról, Simor András: Ladányi Mihály. Pályakép az előtörténet költőjéről, *Z-füzetek*/52., 1993. 5.

\*\*\* A jelentős marxista filozófust, Rozsnyai Ervint 16 esztendő munkanélküliségre ítélték (Tamás Gáspár Miklós: Egy kommunista. R. E. nyolcvanéves. *Népszabadság*, 2006. június 29.).

következtében történeteket (vagy nem történeteket). Nemcsak a *kultúra vált áruvá, hanem kultúrávesztés* is bekövetkezett.

Agárdi komoly és értékes munkájának érdemei nem takarhatják el sem gyengeségeit (az oszcilláló értékrendekre vonatkoztatást és az aczéli balra zártságot), mint ahogyan kiemelendő erényeit sem, azt, hogy a napjainkra dominánssá váló keresztény-nemzeti, konzervatív kultúrafelfogást és kultúrharcot értő módon taglalja.

Bár a múlt elmúlt, a jövő előttünk: meg kellett tennünk kritikai kiegészítéseinket, mert *az igazság az egészben van*.

#### BARTHA ESZTER

„[...] előbb emberi élethez kell anyagi rendszabályokkal segíteni a magyar tömegeket, s csak utána várhatjuk el tőlük, hogy a nemzeti érzés és kultúra támaszai legyenek.”

Hozzászólásomat egy személyes megjegyzéssel szeretném kezdeni. A kiváló szerző-professzor – mindenkor szem előtt tartva a pedagógiai célkitűzéseket – gyakran játszik hallgatóival „kitalálósdit”: vagyis, meg kell fejteni, hogy ki mondhatta a szóban forgó idézetet. Nos, a válasz kétségtelenül meglepi azokat, akik baloldali, netán szocialista kötődésű szerzőt sejtjenek a címben és a kötetben szereplő idézet mögött, de azokat is, akik a liberális oldalra tippelnek: az idézet forrása ugyanis Szekfű Gyula, aki sokban megalapozta a Horthy-korszak döntően konzervatív kultúrafelfogását. A szerző felfogásában a kultúra alapvető funkciója, hogy az egyént és a kisebb-nagyobb közösségeket valóság- és önismerettel, eligazodási, alkalmazkodási és változási-változtatási képességekkel ruházza fel. Ilyen értelemben a kultúrafelfogás jóval tágabb fogalom, mint az egyszerű politikai ideológiák – ha a digitális világból kölcsönzött szóhasználatlal élünk, akkor a kultúra jelentheti azt a „szoftvert”, amely az egyes egyének viselkedését és identitását kondicionálja.

Agárdi Péter könyvének fontos és hasznos újdonsága, hogy problémamentesen integrálja a nemzetbe mind a négy nagy versengő kultúrafelfogást, amelyeket kijelöl a magyar történelemben. Ezek: 1. a konzervatív, keresztény-nemzeti 2. a polgári liberális, modern irányzat 3. a radikális népi-nemzeti felfogás 4. a baloldali, illetve szocialista kultúrafelfogás. Szomorú hagyománya a 20. századi magyar történelemnek, hogy a különböző iskolák tudomást sem vesznek egymásról (nem hogy produktív párbeszédet folytatnának!), illetve az alapvetően *kirekesztő* szemlélet, amelyen azt értem, hogy a politikai jobboldal Trianon óta nemzetellenességgel vádolja a liberalizmust és a baloldalt. A baloldal „válaszul” a Rákosi-érában kísérelt meg kirekesztő tudomány-politikát folytatni, illetve összemosni a keresztény-konzervatív korszak egészét a második világháború és a fasiszmus egész vészterhes idő-

szakával. A baloldal hegemoniáját azonban már a kádári megbékéltető politika jegyében felváltja egy integratívabb szemlélet (érdemes volna egyszer azt is szisztematikusan megvizsgálni, hogy kik voltak azok a *baloldali* gondolkodók, akiket a rendszer jobbnak látott távol tartani a kánontól!). Az 1980-as évek második felében ez a szabadság egyre jobban kiteljesedik – majd pedig, a rendszerváltással fokozatosan a baloldali felfogás kerül egyre inkább marginalizált helyzetbe, miközben a 2000-es években masszívan felerősödik az a jobboldali propaganda, amely mindenfajta baloldali hagyományt a gyűlölt „kommunizmussal” azonosít, és kívül helyez a nemzeteten. Agárdi Péter könyve ezért tulajdonképpen unikális vállalkozás egy olyan világban, ahol a különböző kultúrafelfogások – igen eltérő erőviszonyok és győzelmi esélyek mellett – szinte ismét élet-halál harcot vívnak egymással – vagy legalábbis kölcsönösen az ősgonoszt és a nemzetrontót fedezik fel a másikban.

A kötet mindenképpen dicséretet érdemel párját ríktó objektivitása, a szerző széles látóköre és a feldolgozott anyag mennyisége okán. Azt is mondhatjuk, hogy megfogalmazza a kiváló pedagógusként is működő, jeles irodalomtörténész hitvallását: a nemzeti konszenzuseresést. Agárdi Péter, noha nem hagyja figyelmen kívül a konzervatív, keresztény-nemzeti és a radikális népi-nemzeti irányzatok egyes képviselőinek antiszemitizmusát, nem ezzel vagy nem csak ezzel azonosítja az említett két felfogást (a tágabb értelemben vett jobboldalt), hanem meglátja azt a paraszti nyomort is, amely kitermelte a társadalmi radikalizmust (amely nem ritkán antiszemitizmus formájában jelentkezik). Így hozható egy lapra Eötvös, Klebelsberg és Aczél történelmi teljesítménye, akik, ha nagyon eltérő alapról is, de egységesen képviseltek egyfajta konszenzust az oktatás, művelődés, kultúra *nemzeti* ügye iránt. „Fontosabb ügyünk nincs, mint hogy művelődésünkön dolgozzunk, s hogy ez kizárólag nemzeti ügyünk, mert a nemzet jövője ettől függ” – idézi a szerző Eötvös Józsefet, az esélyegyenlőség szempontjának korai képviselőjét, akinek figyelmeztetése mai is fájdalmasan aktuális lehet. A szerző ugyanakkor nem hagyja szó nélkül, hogy a Horthy-korszak oktatáspolitikáját nagymértékben meghatározta a társadalmi szegregáció – nem véletlen a népi-nemzeti értelmiség radikalizmusa, amely nemcsak antiszemita volt, de a mérsékelt konzervativizmussal is szembefordult (ezért lehetett olyan sikeres a szélsőjobboldali Nyilaskeresztes Párt ebben az értelmiségi osztályban!). Az oktatás demokratizálódása szempontjából a Rákosi-korszak mindenképpen előrelépést jelentett – a diktatúra minden torzulása ellenére.

A kötet további érdemei között említem szintetizáló jellegét – már kiemeltém, hogy a szerző a magyar kultúratörténet-és politika jeles ismerője, aki történelmi és irodalmi tudását is bőségesen kamatoztatja ebben a műben. Interdiszciplináris szemlélete jól illik az impresszív mennyiségű feldolgozott anyag vegyes műfajához – hiszen „régies”

kifejezéssel ideológiai vitákról beszélhetünk. Ezekről pedig még nem született ennyire átfogó és ideológiamentes munka – amely bőségesen kimeríti a weberi objektivitás fogalmát. Agárdi Péter vállalkozása tehát valóban unikális, és a kötetben megfogalmazott célkitűzéseket maximálisan teljesíti. Jómagam úgy látom, hogy kikerülhetetlen alapműve lesz minden olyan kísérletnek, amely integratív módon közelít a nemzethez, és ideológiai viták helyett valóban tudományos párbeszédet kezdeményez (még akkor is, ha az egyes irányzatok képviselői nem mindig álltak szóba egymással!). Még egyszer aláhúzom, hogy a szerző rendkívül nagy anyagot dolgoz fel, hallatlan empátiával és tudományos igényességgel – így válik lehetségessé, hogy olyan eltérő világnézetű és karakterű szerzők is megjelenjenek a kötet lapjain, mint Hóman Bálint, Prohászka Ottokár, Lukács György és Révai József. A *Nemzeti értékviták* megmutatja, hogy elképzelhető olyan nézőpont, amelyből kiindulva *értelmetlen* az a vita, hogy a jobb- vagy a baloldal ártott-e többet a nemzetnek, vagy, hogy melyikük legitimációja támadhatóbb (hogy csak egy nyilvánvaló vitapontot említsek: miközben a jobboldal a „kommunizmus” bűneit hányja a baloldal szemére, az utóbbi oldalon sokan nem tudják megbocsátani a nemzeti jobboldal történelmi felelősségét a holokausztban). Agárdi Péter könyve bebizonyítja, hogy ezek a viták – legalábbis elméletben – meghaladhatók.

A kötet nem áll meg 1989-ben, hanem elviszi a történetet egészen napjainkig, amikor a nemzeti jobboldal a kultúrában (is) egyre inkább hegemon pozíciókat szerez. Miközben ezt az elhatározást csak dicsérni tudom, lényegi kritikám éppen itt kezdődik. Ha nagyon keményen akarunk fogalmazni, a baloldal 1989-ben történelmi vereséget szenvedett el (vannak, akik egyenesen ellenforradalomnak tekintik a kapitalizmus gyors és kritikátlan győzelmét Kelet-Európában!). A különböző ideológiák elválaszthatatlanok az őket hordozó társadalmi csoportok érdekeitől és legitimációs igényeitől. Nem véletlenül kívánja most a nemzeti jobboldal – immáron hegemon pozícióból – újraírni a nemzeti kánont, a formálódó új autokratikus rezsim legitimációs igényeinek megfelelően. Ebben a helyzetben kevésbé szabad szegénylősnek lennünk, amikor a baloldali (mondjuk ki, nemcsak szocialista, hanem kommunista!) hagyományra gondolunk. A szerző mintha esetenként személyesen is mentegetőzne a marxizmus-leninizmus egykori hegemóniája miatt – de vajon nem beszélhetünk-e ma ellenkező eljellel a baloldali hagyomány meggyengüléséről, egyenesen elhallgatásáról? Miközben érthető a konszenzusra való törekvés, kérdés, hogy a jobboldali hegemoniát kiépítő kultúrpolitikusok mennyire képesek bármilyen párbeszédre, vagy kompromisszumra a baloddallal, vagy akár a liberálisokkal. Abban mintha kétségtelenül konszenzus volna a mai magyar jobboldal és a liberálisok között, hogy a kommunizmus minden gonosz forrása, amelyet úgy erőltettek rá az országra a szovjetek (gondoljunk csak a szovjetizálás szép fogalmára!), de éppen ezért nem kellene-e

határozottabban felvállalni a kommunista hagyományt és örökséget? Ma, amikor a mainstream magyar történetírásban konszenzus van arról, hogy a hidegháborús eredetű totalitarizmus az egyedül üdvözítő elméleti keret a háború utáni Magyarország történetének értelmezéséhez, amely elmélet hívei egyenesen odáig mennek, hogy utólag átírják, meghamisítják az antifasizmus egész történetét, szégyenlősen baloldalinak lenni – több, mint bűn, hiba. Hiszen a piaci kapitalizmus korában mindenki olyan narratívát „rendel” (ha van hozzá erőforrása), amely megfelel a saját kultúrafelfogásának. És egy kirekesztő nacionalista – vagy éppen liberális – felfogásnak semmi szüksége nincs a baloldalra – legyen az szégyenlős vagy bátor. Ennyi erővel bátrak is lehetünk...

A kötetnek természetesen nem feladata az államszocializmus történelmi mérlegének meghúzése. Éppen azért, mert elmegy 2014-ig, azonban nem kerülhetjük meg azt a kérdést: mi is történt az „átkos” óta a kultúrában? És a válasz – Agárdi Péter válasza is – lesújtó. Egyetemi oktatóként elég, ha a felsőoktatás kivéreztetésére gondolunk – de ennél sokkal nagyobb nemzetártalom az iskolai szegregáció, amely minden művelődési esélyt elvesz a gettósodott településeken élő (többségében roma) családok gyermekeitől. Eötvös József szavai sajnos ma is aktuálisak, ami azt mutatja, hogy az ország nem sokat ment előre – vagy legalábbis, a lemaradás évszázados problémáit máig nem sikerült megoldani. A gazdasági elmaradottság történeti okait nem kell vázolni az *Eszmélet* olvasóinak – de mára féltő, hogy a kulturális tőke is vészesen hanyatlik az országban. Az újkapitalizmus kulturális mérlege – egyelőre – az, hogy minden kulturális érték áruvá vált az országban, méghozzá olyan áruvá, amelyet az állam egyre kevésbé akar megfizetni. Agárdi Péter is idézi Szalai Erzsébetet, akinek a megfogalmazásában: „az egyre égetőbb társadalmi problémák tematizálása a jobboldal, ezen belül is elsősorban a radikális jobboldal térfelére csúszik át.” És megint visszatérünk ahhoz a tézishez, hogy a társadalmi radikalizmus Kelet-Európában kitermeli az antiszemizmust...

Az elmúlt több mint negyedszázad fényében én mindenképpen radikálisabban ítélem meg az újkapitalizmus kultúrapolitikáját. Közben globális jelenség, hogy a humán értelmiség, a humán tőke leértékelődik, kelet-európai specifikum, hogy az értelmiség és a kultúra a Nyugathoz képest fillérekért megvásárolható. Az általános létbizonytalanság és kiszolgáltatottság elvtelen kompromisszumokra kényszerít sokakat, az ellenállás pedig a radikális jobboldalon koncentráldik. Mindez valóban nagyon pesszimista jövőképet rajzol a fiatal magyar értelmiség és az ország elé.

Mindenek fényében én radikálisabb baloldali szemmel értékelttem volna újra a szégyenlősen szocialistának nevezett hagyományt. Természetesen el kell határolódnunk a baloldali diktatúra kísérletétől, amely

végül elvezetett 1956-ig. De ma már a szélsőbaloldaltól semmilyen reális veszély nem fenyeget (ha nem tekintjük annak a nemzeti jobboldal kommunista-vadászatát). Befejezésül hadd hivatkozzak József Attila két sorára, akiről egyébként Agárdi Péter nagyszerű tanulmányokat írt:

„Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgysis! Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgy is.”

Talán rajtunk is múlik, hogy az ellenállást ne csak a szélsőjobboldal tematizálja. Agárdi Péter könyve fontos adalék ehhez.

## AGÁRDI PÉTER

Nagyon köszönöm az alapos véleményeket, a megfontolt kritikákat; Dévényi Anna, Tallár Ferenc, Szigeti Péter, Bartha Eszter opponensi és Krausz Tamás vitavezetői hozzászólását. Ezek természetesen nem csupán a könyvemre vonatkoznak, hanem a nemzeti kultúra, a rendszerkritika, a mai jobboldali hegemonia és a korszerű baloldaliság körüli eleven mai diskurzusokba is beleszólnak. Nem akarom álszerűen elhallgatni: jólesnek a méltató szavak, amelyek nemcsak a szándékomra, hanem a – mégoly részleges – eredmények elismerésére vonatkoznak. Azt pedig zavarba ejtő empátiával és éleslátással mondja ki Bartha Eszter: amennyiben győzött volna a demokratikus szocializmus, munkám jó történelmi tankönyv, történelmi bevezető lett volna. Hát igen...

A kritikai észrevételek közül számosat jogosnak tartok, elfogadok, például azt, hogy – minden árnyalás ellenére – olykor bizonytalanul használom a „polgári”, a „demokratikus”, a „populista” és a „nemzeti” jelzőt (Szigeti Péter, Tallár Ferenc), hogy a portrék esetenként hiányosak, vagy némileg önkényesek. Ami a kritikai észrevételek másik csoportját illeti, ezekről folytatom, folytathatjuk a vitát, de persze nincs rájuk végleges válaszom. Jól látja Dévényi Anna, hogy munkám nem hagyományos történelmi-kronológiai monográfia, hanem portréközpon-tú hosszmetsetzi narratívák összehasonlítási kísérlete, de hát éppen ez volt a célom: a kultúrafelfogások másfél évszázados fesztávú dinamikája, egymáshoz való viszonya és belső, esetenként önkorrekciós mozgása így volt számomra érzékelhető. Mindez azonban nem járhat együtt automatikusan a historizálás vétkével. Amit Dévényi bírálható példaként felhoz a zsákutcás és antidemokratikus konzervatív szemlélet korabeli normájával, tematizáltságával kapcsolatban, az – úgy érzem – részemről egyáltalán nem a későbbi normák ahistorikus számonkérése. Hiszen a XX. század első felében már igenis jogos igények és élesen megfogalmazott művelődéspolitikai kritikák „intézményesültek”, elegendő csak Kunfi Zsigmond, Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Imre Sándor, Szabó Dezső, Németh László, Karácsony Sándor, Illyés Gyula s mások „csatáira” utalni. A keresztény-nemzeti,

konzervatív kultúrafelfogásnak éppen az volt a gerince, amit Dévényi Anna is említ: vállaltan az úri társadalom stabilitásának védelme, a keresztény középosztály kulturális és politikai hegemóniájának biztosítása és erősítése, a demokratikus mobilitás esélyeinek korlátozása. S éppen ebben ütközött a másik három kultúrafelfogással.

Tallár Ferenc tömörségében is mély összefoglalását adja a kelet-közép-európai félperifériás társadalmak megkésettiséggel birkózó modernizációs kísérleteinek és ebből fakadó ellentmondásainak. Igen, ezek plasztikusan jelentkeznek a kultúrafelfogásokban és ütközéseikben, elég csak a „Nyugat versus Kelet”, avagy a „befogadó versus kirekesztő nemzetszemlélet” elvont és gyakorlati vitáinak máig tartó több évszázados hullámzásaira utalni. Ugyanakkor hadd tegyem hozzá: a magyar kultúra egyik sajátos vonása, hogy művészeti és teoretikus csúcsteljesítményei mintegy fölébe kerültek e dilemmáknak, „legyőzték” ezeket a béklyózó motivációkat, sőt éppen ezektől illetve emelkedhetek egyetemes értékekké. Erős nemzeti konnotációjuk (de nem magyarkodó hevületük) révén nemesültek nemzetközi, horroribile dictu globalizációs minőséggé – például Bartók Béla, Csontváry, Lukács György, József Attila, Bibó István, Illyés Gyula, Jancsó Miklós, Juhász Ferenc s mások alkotásaiban.

Ami kultúraelméleti és -történeti fogalomhasználatomat illeti: tudom, hogy nem könnyű elfogadni a négy kultúrafelfogás (a „keresztény-nemzeti, konzervatív”, a „polgári liberális, modern, urbánus”, a „radikális népi-nemzeti vagy populista” és a „baloldali, illetve szocialista”) elnevezését és karakterizálását, valamint a posztmodernről írottakat. Ezek a többnyire önelnevezéses, de tényleges eszme- és kultúrtörténeti narratívákat kifejező kategóriák akár vitathatók, de mindenképpen pontosítandók. Nem logikai tisztasággal, nem skatulyaként alkottam meg őket, jeleztem a belső konfrontációkat is, ugyanakkor az átmeneteket, áthajlásokat, sőt találkozásokat is közöttük. Hasonló a helyzet a „kultúraváltás” fogalmával, amely nem művelődéspolitikai vagy kultúrtörténeti periódusok szinonimája, hanem nagyobb léptékű szemléleti-funkcionális fordulat terminus technicus: a kultúrák „hardverének”, „infrastruktúrájának”, „logisztikai bázisának”, illetve társadalmi beágyazottságának és szerepének radikális átalakulását kísérli meg egy-egy fogalomba sűríteni. A legplasztikusabban a kereszténység fölvétele vagy éppen a korunkban végbemenő digitális-mobilkommunikációs kultúraváltás kapcsán érhető ez tetten. Csábító összekeverni a kultúraváltásokat a rendszerváltozásokkal vagy a művelődéspolitikai fordulatokkal, mégis lebeszelném magunkat róla.

Maximálisan egyetértek azzal, amit Tallár Ferenc az 1945 utáni kulturális fejlődés – mégoly súlyos problémákkal terhelt – „történelmi léptékű” vívmányairól ír, ebben nincs vita közöttünk, magam is írtam erről. Szigeti Péter ezzel kapcsolatos érveivel is lényegében azonosulok: az államszocializmus valóban megbukott, de kulturális teljesítménye

maradandó. Ám ez nem a kultúraváltás, hanem a művelődéstörténet, illetve a kultúrpolitika történetjének körébe tartozik. A Kádár-korszak művelődéspolitikája csak érintőlegesen témája a könyvemnek (máskor, másutt, például éppen az *Eszméletben*) megírtam róla – részben érintésként – kritikus-önkritikus véleményemet. Azt azonban nem fogadom el, hogy az aczéli kultúrpolitika balra volt zárt, míg liberális irányban nyitott lett volna – bőséges példátárat hozhatnék ide. Az persze igaz, hogy „legitimációs” retorziók olykor radikális baloldaliakat is érintettek. Igaza van Szigetinek, hogy ez a kultúrpolitika maga is hozzájárult a rendszerváltozáshoz, csak hogy van, aki ezt érdemének, mások bűnének fogják fel. Én látom a kétarcúságát, sebezhetőségét, de a rendszerváltozás döntően nem bel- s még kevésbé kultúrpolitikai eredetű, hanem globális, világhatalmi tényezők függvénye volt. A fordulat viszonylag békés jellegéhez ugyanakkor kétségtelenül hozzájárult. Az Eötvös–Klebensberg–Aczél-modellek rokonítása – többször írtam ezt könyvemben – nem formátumazonosságot sugall, hanem a művelődéspolitikai funkciók és eredmények analógiáját. Az 1984-es Kádár kontra Aczél-ütközést másként látom, mint Szigeti, de tény: egyikük jövőképe sem realizálódott.

Nincs ugyanakkor vitánk az Orbán-rendszer természetének megítélésében; egyetérték Szigetivel, Bartha Eszterrel és Krausz Tamással, hogy ideológiai gyökerei – a felszíni, álbaldali populizmus mellett is – szélső-konzervatív, tekintélyuralmi természetűek. A társadalmi mobilitást akadályozó, az új nemzeti középosztály kreáló antidemokratizmus (sőt piacellenessége), egész művelődéspolitikája ezt bizonyítja; nem véletlen a Horthy- és Hóman-kultusz támogatása. Többször írtam az elmúlt évek során önálló tanulmányokban is erről (s általában az újkapitalizmus kultúrájáról); fölösleges e tekintetben élesebb hangvételre buzdítani engem.

Hosszabb diskurzust igényel a liberalizmus és a baloldaliság viszonyának értelmezése. E tekintetben – tudom – volt és van különbség az *Eszmélet*-kör meghatározó egyéniségei és köztem, bár a hangsúlykülönbség köztünk nem diametrális, nem bölcseleti és rendszerelméleti, hanem inkább aktuálpolitikai jellegű. Szigeti egyértelműen fogalmazza meg, hogy én vacillálok, libegek a marxista és a liberális értékrend között, holott szerinte a baloldali kizárja a liberalizmust. Magam lényeges különbséget látok egyrészt a történelmi liberalizmus, másrészt a baloldalba is integrálódott maradandó liberális értékek és végül harmadikként a mai rendszerapologetikus neoliberalizmus között. Mint ahogy az emancipációs baloldaliság is – a lényegi kontinuitáson belül – történelmileg változó formákat öltött s ölt. Szerintem is két külön kultúrafelfogás a liberális és a baloldali, de nem zárják ki egymást, hatottak s hatnak egymásra; vitáik, ütközéseik ellenére vannak közös értékeik. A napi politikában pedig külön ügy a viszonyuk.

A történeti jellegű diszciplínák jellegzetes módszertani kérdése a kutató, a szerző „objektivitása”. Erre törekedni lehet, de a steril semlegesség igénye éppen az emberi történelem reflektálása természetének mond ellent. A historizálás, az anakronisztikus normativitás avagy az aktualizálás pedig nem mosható össze az új történelmi korszakokban megnyíló távlatok diktálta újraértékelésekkel, az újonnan föllett tények, szövegek, összefüggések diktálta de- és rekonstrukciókkal. Egyetértek Krausszal: nincs olyan szaktörténeti munka, amelyből ki lehetne szűrni a világnézetet. Ami az enyémet illeti: vannak, akik – e vitában Dévényi Anna – túl direktnek mondják könyvem bár bevallott, de szemérmes baloldaliságát. Mások viszont (köztük Bartha Eszter) sokallják az integrálo, toleráns, megértő beszédmódot és radikálisabban rendszerkritikai kultúrtörténet-írást várnak el tőlem, a baloldali, a szocialista és a kommunista tradíció bátrabb felvállalását hiányolják. A két „véglet” megléte persze nem biztos, hogy engem igazol; nem hiszek a mindenároni „arany középút”-ban. Úgy érzem azonban, szakszerűen törekedtem személyes emancipációs értékrendem, világképem és a tárgyilagos történetiség összeegyeztetésére. Miközben élesen polemizáltam a ma egyre gyakoribb jobboldali történelemhamisítással és kirekesztéssel, s baloldaliakat sem kíméltem (ha indokolt volt), arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a fajsúlyos viták ellenére és mellett számos az érintkezés a különböző kultúrafelfogások között (József Attila után szabadon: „a kultúra: közös ihlet”). Persze – s ebben egyetértek Szigetivel – a fajmítosz nincs, nem lehet benne a „közös ihlet”-ben.

Mottóvá léptettem elő, mert történelmileg is igazoltnak érzem Illyés 1933-as megfogalmazását: „Nemzeti hagyományunk a baloldaliság, a történelem erre irányított bennünket, és úgy érzem, erre kényszerít bennünket a jelen is.” Bartha Esztert joggal riasztja a mai értelmiségi szekértáborok közötti vészterhes küzdelem, s hogy eközben a kultúra és az értelmiség szerepe leértékelődött. Ez a keserű tapasztalat is ihlette könyvemét, ugyanakkor a végletek közötti hídépítés – talán némileg önáltató – szándéka is motiválta, hogy a konfliktusok nyílt ábrázolása mellett a „találkozásokra”, a közös értékekre is igyekeztem hangsúlyt fektetni. Miközben tudom, hogy – miként Bartha Eszter tapasztatosan érzékeltette velem – ez ma nem igazán aktuális magatartás; egyik oldalnak sem fogok megfelelni. Tisztában vagyok vele.

## Emberi jogok és kultúrák

A modern társadalom jellemzője, hogy önmagát kultúraként írja le. A régebbi és másféle társadalmakban ennek nem volt különösebb jelentősége. A kulturális különbözőség hangsúlyozása akkor és ott jelenik meg, amikor egy-egy társadalom tagjai önmagukra és a határaiton túl élőkre egyaránt az ember átfogó fogalmát használják. Ekkor újféle megkülönböztetést keresnek, és ezt többnyire a kultúrában találják meg. A kultúra az emberek életmódja közötti különbséget állítja előtérbe. A „kultúra” fogalma gyűjtőfogalom: a társadalomban létező emberről, az emberek csoportjáról kialakított eszméket, gondolatokat fogja át, melyek a társadalomformáló elképzelésektől a mindennapok viselkedéséig terjednek, s egyidejűleg szólnak mindezek konkrét létezéséről és esetleges kívánt változtatásáról. A jog kulturális megközelítésének előnye: szélesebb területre reflektál, általa új összefüggések tárulnak fel.<sup>1</sup> A jogi kultúra és a jogi hagyomány szervesen kapcsolódó fogalmak, a jogi hagyomány pedig az európai jogi fejlődésben meghatározó szerephez jut.<sup>2</sup>

Az utóbbi időben az összehasonlító jogtudományban is előtérbe került a kulturális összehasonlítás. Varga Csaba<sup>3</sup> szerint a „jogi kultúra” előtérbe állítása azért válhat elméleti vezérfogalommá a jogtudományban, mert erre támaszkodva meghaladható a formális jogi hagyomány, a jogpozitivizmus. Szerinte a jogi kultúra kutatása azért hoz alapvető fordulatot, mert így a vizsgálódásban túlléphetünk a jogi szövegek határán és e szövegek kontextusa felé fordíthatjuk a figyelmet.<sup>4</sup> Az összehasonlító jogtudomány a különböző társadalmak, kultúrák keretében létrejött jogrendszerek hasonlóságait és különbözőségeit elemzi, és ebből fontos tanulságokat von le a jog működésére nézve, valamint az egyes társadalmi problémák megoldási, szabályozási lehetőségeire nézve, és segít adaptálni egy-egy jogrendszerbe az azonos vagy hasonló problémák szabályozására más jogrendszerekben működő jogintézményeket. Így a jog-összehasonlítás hozzájárul a jogi kultúrák közötti párbeszéd és kölcsönhatások kialakulásához.

A jog bizonyos társadalmi kihívásokra reagálva jött létre. Mivel az emberi természet nagyjából egyforma, ezért minden közösségnek hasonló problémákkal kell szembenézni. Általánosan megfogalmazva: az embereket rá kell bírni arra, hogy bizonyos magatartásokat tanúsítsanak, másoktól pedig tartózkodjanak. Az e kihívásra adott

válaszok azonban nem mindig egyformák. Bonyolítja a helyzetet, hogy az emberi természet egyetemes jellemzőin túl az emberek által kialakított társadalmi szerveződések már jelentős helyi (vagy regionális) különbségeket mutatnak.

Alapvetően három megoldási kísérletet különíthetünk el.

A) A nyugati (szekularizált) társadalmak professzionizált jogalkotást és jogalkalmazást fejlesztettek ki; a jog formálisan elkülönül más szféráktól (vallás, erkölcs), ezekkel csak a politikai jogalkotáson keresztül érintkeznek.

B) Más kultúrákban (pl. muzulmán országok) a jog a vallási előírásokkal fonódik össze (ezek adják a kötelező erejét és jelentős részben a tartalmát is).

C) Léteznek olyan közösségek is, ahol a viták rendezése nem előre lefektetett szabályok alapján történik, hanem az érintettekre bízzák a legjobb megoldás megtalálását (a Távol-Kelet hagyományos közösségi rendje). Ebben az esetben már az is kérdéses, hogy beszélhetünk-e jogról.<sup>5</sup>

A jogrendszerek hasonlóságai és különbségei szerinti csoportosítás során az összehasonlító jogtudomány egyrészt a jogi szabályozás tartalmának forrásaira, másrészt a jog kötelező erejét biztosító tényezőkre koncentrál. Ez a két tényező az, amelyek mentén a jogrendszerek legáltalánosabb besorolása elvégezhető. Így a jogrendszerek leggyakrabban római-germán (civiljogi), angolszász (common-law), muzulmán (valláson alapuló) és tradicionális (közösségi hagyományokon alapuló) jogcsaládokba sorolják.

A nemzetközi kapcsolatokban mindegyik jogcsaládot, jogi kultúrát képviselő államok részt vesznek. A nemzetközi jog szabályainak kialakítása során a tárgyalásokon mindezen jogi kultúrák érvrendszerének és szabályozási megoldásainak ütköztetése, összehangolása zajlik. A nemzetközi tárgyalások során tehát egyfajta kulturális párbeszéd valósul meg, és a nemzetközi jog – kompromisszumaival és kötelező erejével is – hidat képez a különböző jogi kultúrák, civilizációk között. Ez a híd bonyolult egymásra hatások eredménye és közvetítője. Noha a forgalom a hídon gyakran egyirányú, a különböző kultúrák egymásra gyakorolt hatása eltérő, a híd kapcsolatteremtő, összekötő ereje mégis hatalmas jelentőséggel bír a népek, kultúrák közötti párbeszédben, a „globális falu” kommunikációs rendszerében.

A jog kulturális meghatározottságával, illetve a jogi normák, jogi értékek interkulturálisan alkalmazható és érvényesíthető jellegével kapcsolatos kérdések jól tükröződnek a nemzetközi kapcsolatokban és a nemzetközi jog tudományában az emberi jogok egyetemessége kontra kulturális relativizmus kérdésében kialakult vitákban.

Az emberi jogok egyetemességének gondolata a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerezik, s megtalálható már az ember és a polgár jogairól szóló, Franciaországban 1789-ben elfogadott nyilatko-

zatban is. A második világháború után az újonnan megalakult Egyesült Nemzetek Szervezete a gondolatot magáévá tette, és a Közgyűlés 1948-ban elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely a további nemzetközi emberi jogi szabályozás kiindulópontja, hivatkozási alapja lett.

Bár a Nyilatkozat nemzetközi jogi értelemben nem kötelező erejű jogforrásként jött létre, mára egyre inkább elismertté válik kötelező ereje: egyes vélemények szerint azért kötelező, mert az államok gyakorlata és a számtalan hivatkozás útján mára a nemzetközi szokásjog részévé vált,<sup>6</sup> mások szerint pedig már korábban is kötelező volt, mert az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozóan az ENSZ Alapokmányában foglalt általános rendelkezés értelmezésének tekinthető.<sup>7</sup>

A Nyilatkozat szövegezése során először „nemzetközi” nyilatkozatról beszéltek, ami az angol és a francia nyelvben lényegében államköziti jelent. Az „egyetemes” jelző francia javaslatra került a címbe, s ezzel jelezték, hogy itt nem az államtól függő, hanem az embert természeténél fogva megillető, elidegeníthetetlen jogokról van szó.<sup>8</sup> Egyes szerzők bírálják az „egyetemes” jelző alkalmazását, mert a Nyilatkozat így a nyugati civilizáció termékeit tüntette fel egyetemesként,<sup>9</sup> mások elismerik azt, hogy a Nyilatkozat egyetemes, amennyiben az emberi nem közös értékeit foglalja össze (az embert emberi mivoltánál fogva megillető elidegeníthetetlen jogokat), ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy tartalmában, kulturális összefüggésében nem univerzális.<sup>10</sup> Czerny is figyelmeztet a hamis egyetemesség veszélyére, ami abból ered, ha az emberi jogokat a valós körülményektől túl távol absztrakt és abszolút módon fogalmazzák meg, ugyanakkor elismeri azt, hogy az emberi jogoknak „egyetemes alapjuk” van, és a világ népeinek közös vágyait fejezik ki.<sup>11</sup>

*Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* egy okmányba foglalta az emberi jogok széles skáláját: az emberi jogok első és második nemzedékének nevezett polgári és politikai, illetve gazdasági, szociális és kulturális jogokat, sőt, utalást tartalmaz az ún. harmadik generációs jogok közül a békéhez való jogra is. Ez az átfogó jelleg különösen jelentős vonása a Nyilatkozatnak, hiszen a hidegháború ideje alatt az emberi jogok első és második nemzedéke a nemzetközi egyezményekben elvált egymástól, csak kivételesen, a (faji, illetve nőikkel szembeni) megkülönböztetések megszüntetését célzó egyezményekben találkoztak. Mára elismerést nyert, hogy egyik nemzedékbe tartozó jogok sem érvényesülhetnek maradéktalanul a másik nemzedékbe tartozó jogok nélkül: így az 1993-ban elfogadott bécsi nyilatkozat egyenlő „rangra” emelte a két nemzedéket, elismerve azok elválaszthatatlanságát és kölcsönös összefüggését.

A Nyilatkozat legnagyobb jelentősége valójában abban áll, hogy elfogadásához kapcsolható az emberi jogok védelme ügyének nemzetközi üggyé válása. A kulturális relativizmust hirdető államférfiak azonban

ezt is megkérdőjelezi és a nemzetközi kapcsolatokban a be nem avatkozás klasszikus elvének érvényesítését követelik.

Az emberi jogok egyetemessége többféleképpen értelmezhető. Különbőség tehető például a normaalkotás egyetemessége és a megvalósítás egyetemessége között.<sup>12</sup> Az emberi jogi normaalkotás az ENSZ keretében valóban egyetemes abban az értelemben, hogy az ENSZ valamennyi tagállama részt vehet az egyezmény-tervezetek, a normaszövegek kidolgozásában; a normák elfogadottsága azonban sokkal szűkebb körű, jóval kevesebb állam ismeri el azokat magára nézve kötelezőnek. De abban az esetben is, ha az államok nagy számban ratifikálnak egy egyezményt, mint pl. az *ENSZ Gyermekjogi Egyezményt*, a fenntartások is csökkentik a kötelező normák egyetemességét, és még kevésbé érvényesül az egyetemesség a gyakorlatban, a végrehajtás terén. Tehát az egyetemesség igaz a normaalkotásban, de nem az emberi jogok érvényesülése, tiszteletben tartása terén.

Az emberi jogok egyetemessége elméleti hátterét tekintve elsősorban azt jelenti, hogy ezek a jogok minden embert fajra, nemre, bőrszínre, vallási és egyéb lelkiismereti meggyőződésre, származásra, vagyoni helyzetre, stb. tekintet nélkül megilletnek, és függetlenül attól, hogy mely régióban, mely országban, milyen társadalmi berendezkedésben élnek. Minthogy az emberi jogok fogalma a XVIII. században a nyugati eszméáramlatokban (elsősorban a felvilágosodásban és a természetjogban) alakult ki, és a jogi szabályozás is a nyugati, illetve európai jogrendszerekben a legfejlettebb, más civilizációk (elsősorban a fejlődő országok) képviselői gyakran hivatkoznak arra, hogy az emberi jogok a nyugati civilizáció termékei és a kulturális imperializmus eszközei, vagyis csak azt a célt szolgálják, hogy a nyugati kulturális értékeket és politikai-társadalmi felfogást a fejlődő országokra kényszerítsék. Ezek az országok a kulturális relativizmust hirdetik az emberi jogok egyetemességével szemben.

Az egyetemességre hivatkozás – Sajó András szerint az emberi jogi program hatásossága és hatásmódja szempontjából – nagyon fontos. Legalább az ókori görögök óta megfigyelhető az általánosan érvényes tételekre törekvés, és a modern viszonyok közt általános társadalmi tiszteletnek örvendő tudomány is egyetemes tételeket használ, ahol e tételek egyetemessége, általánossága a természetben „létező” szükségyszerűségek kifejezése. Ami egyetemes, az a szükségesség alapján minősül annak, ha tehát az emberi jogok egyetemesként igazolhatók vagy hitethetők el, ez szükségyszerűségük jele. Az univerzalitás az, ami a magától értetődő elfogadottságot kínálja. Az univerzalitás azért is vonzó, mert adott esetben felszabadító, önbizalom-erősítő a globalitás materiális kultúrájában. A kollektíva, például a nemzeti közösség ma kevésbé sikeres, ha különlegességeivel igazolja magát. A legtöbb ember és közösség a világ hatalmásaival való összehasonlításban vesztesnek éli meg magát, és a legtöbb kultúrában élő ember a maga

mizériáját olyan kollektív programmal kívánja meghaladni, mely őt (a közösségét, kultúráját) a többivel egyenértékűnek mutatja, tehát még az eltérésben is a közöset, egyetemesnek megfelelőt kell megmutatnia. Ez nyilván eltér az egymástól elzárt kultúrák stratégiájától, amelyeknek nem kellett magukat másokkal közvetlenül összemérnie.<sup>13</sup>

Az emberi jogok egyetemességét és ezen keresztül érvényességét (kötelező mivoltát) kétségbe vonó viták középpontjában az univerzalitást érintő kulturális jellegű kifogások állnak. Az enyhébb kifogás szerint ugyan egyetértés van az egyetemes emberi jogok eszméjét illetően, de tartalmilag nincs megegyezés, tehát az egyetemesség fejlettség- vagy kultúrafüggő. Sok politikai filozófus szerint oly vékony az univerzális közös selyme, hogy abból semmiféle megítélési vagy cselekvési vezérfonalat nem lehet szőni, s így az egyetemes emberi jogok legfőljebb a kultúrákban és közösségekben önállóan formálódó értékmegoldások távoli referenciapontjai. Az univerzális emberi jogok inkább csak lehetséges közös nyelvi kifejezési formák – ezeket aztán a nyelvhasználatban rejlő imperializmusra tekintettel mások elfogadhatatlannak találják. Így még beszédközösségként sem jöhet létre egyetemes emberi jogi kultúra. A határozottabb kifogás szerint az egyetemes emberi jogok tana pusztán egyike a létező kultúráknak, esetleg egy európai kultúra morális minimuma. Más kultúrák más értékrendszereket képviselnek, más társadalmi valóságnak felelnek meg, ezért az európai (liberális, modernista, esetleg szekuláris) erkölcsi felfogás nem kérhető számon ezektől a kultúráktól. Az erős kifogások között szerepel, hogy az emberi jogok nevében a Nyugat a maga gyarmatosító politikáját folytatja, az emberi jogok számonkérése a globalizáció korában a neokolonialista függés fenntartásának eszköze, illetve, hogy az emberi jogok mint neoliborális politika a harmadik világ országai számára ártalmas.<sup>14</sup>

A kulturális relativizmus legfőbb képviselői az iszlám és az ázsiai országok, ugyanakkor ennek az eszmeiségnek a sajátos tükröződése az Amerikai Egyesült Államoknak a nemzetközi emberi jogi egyezményekhez való hozzáállása is.<sup>15</sup> Az Egyesült Államok meghatározó szerepet játszik a nemzetközi emberi jogi normaalkotásban, amennyiben az egyezmények kidolgozói igyekeznek megszerezni a támogatását, mert a végrehajtás ellenőrzésének finanszírozásában jelentős részt vállal; ugyanakkor igen kevés hajlandóságot mutat a nagymértékben az igényei szerint alakított nemzetközi okmányok megerősítésére. Amikor a 90-es években végre ratifikálta a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát* (1992), a *Kínzás elleni egyezményt* (1994) és a *faji diszkrimináció elleni egyezményt* (1994), akkor ezt számos fenntartás és értelmező nyilatkozat kíséretében tette, amelyek lényegében kizárják, hogy ezek a nemzetközi normák bármiféle hatást gyakoroljanak az amerikai jogrendszerre akár szövetségi, akár tagállami szinten. Ez lényegében az amerikai jognak az egyetemes emberi jogi normákkal

szembeni ellenállását fejezi ki az amerikai alkotmányos hagyományok alapján, az amerikai politikai és jogi kultúra vívmányaira hivatkozással. Könnyen fellelhető a logikai párhuzam Indonézia külügyminiszterének egyik nyilatkozatában, amikor az ENSZ Közgyűlése előtt arról beszélt, hogy az alapvető emberi jogok és szabadságjogok ugyan egyetemes érvényűek, azonban ezeknek a jogoknak az érvényesítése a kormányok hatáskörébe tartozik az ország értékrendjének megfelelően.<sup>16</sup>

A nem nyugati kultúrák ellenérzését ezen értékekkel szemben az is növelte, hogy a gyarmatosítás során gyakran erőszakkal próbálták ezeket a népekre erőltetni az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság elveit. Így a gyarmatosítókkal szembeni ellenállás ezen eszmék elutasításával járt együtt. Egyes történészek azt állítják, hogy a nem-nyugati népeknek nem is volt igazán szükségük a nyugati felfogásban kialakult emberi jogokra,<sup>17</sup> mivel a keleti és az afrikai civilizációk sokkal inkább a közösségi értékekre és az egyéni kötelességekre épültek, és sokkal kevésbé voltak elnyomók és kizsákmányolók; a nyugati gondolkodásban pedig éppen az államhatalommal szembeni védelem igényével alakultak ki az emberi jogok.

Az emberi jog annyiban valóban történelemfüggő, hogy a modern állam létét feltételezi, továbbá annyiban nyugati, hogy az emberi jogok effektív védelmét egy modern jogrendszerrel várja, ahol a jogokat elbíráló bíróságnak kitüntetett szerepe van – bár elvileg más konfliktuskezelő mechanizmus is elképzelhető. Az államkorlátozó mozzanatot az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából is kitűnik: ez a jog uralma alá helyezendőként fogja fel az emberi jogokat és egy sor emberi jogot csak az önkényes beavatkozástól véd (például a magánélethez való jog). Az önkényes beavatkozás tilalma fogalmilag az állammal hozható kapcsolatba. Az emberi jogi program elsősorban azokat a helyzeteket képes kezelni, amelyekben az állam fenyegeti az embereket túlhatalmával. Az államhoz való viszony, az állam kötelességei tekintetében ugyanakkor a helyi kultúra/kultúrák sajátos elképzelései irrelevánsak, mivel a kulturális különbség ellenére mindenütt a nyugati imperializmusnak megfelelő (esetleg annál is elnyomóbb) államban él mindenki. A kulturális hivatkozás (árulkodó módon ez az állam hivatkozása az emberi jogokat sértő saját gyakorlatának vagy illet sértő gyakorlatok eltűrésének igazolására) tehát irreleváns. A modern állammal a helyi kultúra véget ér, s ha a modern állam a kultúra nevében figyelmen kívül hagyja az emberi jogokat, ez nem mentesíti. Az állam nem lehet a kultúra védelmében emberi jogokat sértő.<sup>18</sup>

Könnyen átlátható, hogy az emberi jogok egyetemessége ellen általában nem annyira az érintett népek, mint az ezeket a jogokat semmibe vevő vezetők tiltakoznak.<sup>19</sup> Pollis rámutat, hogy nem lehet véletlen az, hogy amikor az egyes ázsiai vezetők a saját ázsiai értékekre hivatkoznak az emberi jogokkal szemben, akkor nem határozzák meg, hogy melyek ezek a közös ázsiai értékek. Valószínűleg nemcsak azért, mert

az ázsiai kultúrák is különbözök, s így a közös ázsiai értékek nehezen meghatározhatók, hanem mert valójában elképzelhetetlen, hogy tényleg a hagyományok indokolják az elnyomást (nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is). Még ha nincs is egy valódi egyetemes emberi jogi elmélet, egyetlen társadalom sem támogatja azokat az elveket, amelyek igazolják a népirtást, kíznást, emberölést, önkényes letartóztatást.<sup>20</sup> Az iszlám országokkal kapcsolatban Monshipouri úgy fogalmaz, hogy a vezetők az emberi jogoknak azokat az elemeit hangsúlyozzák, amelyek saját érdekeiket szolgálják, mint az önrendelkezési jog és a fejlődéshez való jog. Ugyanakkor tagadják a polgári és politikai jogokat, és a vallási szempontokat a jogok elé helyezik, míg a „hétköznapi” muszlimok közül sokan elfogadják az alapvető szabadságjogok és a demokrácia eszméjét a modern világhoz tartozó jelenségekként.<sup>21</sup> Az is elgondolkodtató, hogy amikor az 1993. évi bécsi emberi jogi világkonferenciát előkészítő regionális találkozón az ázsiai országok vezetői az egyetemesség gondolatának elavultságára hivatkoztak, ugyanakkor a nem-kormányzati szervezetek nyilatkozatban fejezték ki az egyetemesség melletti elkötelezettségüket.<sup>22</sup>

Kelet- és Délkelet-Ázsia példája azt mutatja, hogy amilyen mértékben nőtt a gazdasági növekedéssel párhuzamosan az autoriter vezetők ellenállása az egyéni emberi jogokkal szemben, olyan mértékben eredményezte ugyanez a gazdasági növekedés ezen népek körében a demokrácia és az emberi jogok iránti igény növekedését.<sup>23</sup> A hatékonyan végrehajtott gazdasági liberalizáció új, funkcionálisan elkülönült hatalmi és döntéshozatali központok kialakulásához vezet, ami utat nyit a politikai liberalizációnak,<sup>24</sup> s az új középosztály kikényszerítheti a demokratizálódást.<sup>25</sup>

Egyes politológiai kutatások feltárták, hogy a hosszú távú gazdasági növekedés a hagyományos, illetve materiális értékek (mint munka, jövedelem, család, tekintély) jelentőségének csökkenéséhez, és a posztmodern és posztmateriális értékek (demokrácia, emberi jogok, környezetvédelem) támogatottságának növekedéséhez vezet. Ez az értékváltás számos latin-amerikai és ázsiai országban hozzájárult a demokrácia megszilárdulásához. Azonban ez az értékeltolódás nem stabil, a gazdasági visszaesés – még a nyugati társadalmakban is – a hagyományos, materiális értékek iránti támogatás erősödésével, s így a demokratikus értékek jelentőségének csökkenésével járhat.<sup>26</sup> Ez is szemléletesen mutatja az emberi jogok elválaszthatatlanságát és kölcsönös összefüggését, a polgári-politikai és a gazdasági-szociális jogok egyforma jelentőségét, hiszen az emberek figyelme mindig azon jogaik irányába fordul, amelyek tekintetében hiányt szenvednek, mert az emberi élet csak ezen értékek összessége által lehet teljes.

Az emberi jogok kölcsönös összefüggésének elve, illetve a gazdasági és szociális jogok elfogadottságának növekedése még egy fontos adalékot nyújt az egyetemesség kontra kulturális relativizmus

ellentét feloldásához. A „nem-nyugati” társadalmakban hagyományosan nagyobb szerepet kapnak a közösség iránti kötelességek, mint az egyéni jogosítványok; a gazdasági, szociális és kulturális jogok érvényesülése pedig nagymértékben a társadalmi szolidaritáson, az egyén közösség iránt érzett felelősségén nyugszik (pl. a társadalmi újraelosztás és a civil szervezetek tevékenysége útján). Tehát a nyugati államokban a polgári és politikai jogok mellett a gazdasági és szociális jogok elfogadása és érvényesítése példát mutathat arra, hogy a nyugati találmányként értékelt egyéni jogok és szabadságjogok nem összeegyeztethetetlenek a közösségi értékekkel, az egyéniség értékének elismerése nem összeegyeztethetetlen a társadalom tagjainak egymás iránti felelősségével. Persze a liberális elmélet is kezdetől fogva elismerte az egyén szabadságának, magatartásának közösségi korlátait: a társadalmi szerződés elméletében kifejeződött, hogy a jogok a közösségen belül működnek. A történelmi körülményeknek megfelelően azonban a polgárság politikai hatalomért folytatott harcának eszközeként a jogok kerültek előtérbe a kötelezettségekkel szemben.

A szabadságjogok természetesen a mai szabályozásban sem korlátlanok: minden nemzetközi emberi jogi okmányban tükröződik, hogy a polgári és politikai jogok tekintetében a társadalom érdekei és mások jogai védelmében bizonyos fajta és mértékű korlátozások megengedhetők, s ezzel kapcsolatban messzemenően figyelembe lehet venni egy-egy állam társadalmi-kulturális sajátosságait. Az 1993. évi bécsi nyilatkozat is elismerte az egyetemesség mellett a nemzeti és regionális sajátosságok jelentőségét, európai szinten pedig a nemzeti sajátosságok, sajátos történelmi tapasztalatok és kulturális vonások figyelembe vételének fontosságát és lehetőségét az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában a mérlegelési jogkör doktrínája tükrözi, pl. a közérkölcse fogalmának meghatározásával kapcsolatban.<sup>27</sup> Egyes szerzők a bécsi nyilatkozat ilyen megfogalmazásában a Nyugat és az egyetemesség vereségét látják,<sup>28</sup> de ez nem feltétlenül igaz. Bár a politikai törekvések azt az értelmezést szorgalmazhatják, hogy a kulturális sajátosságok elsőbbséget élveznek az egyetemes jogokkal szemben, a nyilatkozatból ez nem következik, a kulturális sajátosságok figyelembe vétele nem eredményezheti a jogok megtagadását, csak bizonyos eltéréseket.<sup>29</sup>

A kérdéskör egy másik vetülete intézményi-hatásköri szempontból az egyetemesség kontra regionalizmus ellentétpárban fogalmazható meg. Az egyetemes emberi jogi szabályozás és ellenőrző mechanizmusok mellett a regionális rendszerek létezése nem az emberi jogok egyetemességét kérdőjelezi meg, hanem elsősorban a szubszidiaritásban rejlő hatékonysági okai vannak, amiben szerepe van a nagyobb fokú regionális társadalmi-kulturális homogeneitásnak is. Az egyetemes és regionális nemzetközi emberi jogi egyezmények összehasonlítása azt

mutatja, hogy tartalmilag, a biztosított jogok tekintetében a különböző regionális egyezmények nem mutatnak alapvető (filozófiai) különbségeket, csak egyes regionális sajátosságokat tükröznek.<sup>30</sup> Így például az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye az ENSZ és más regionális dokumentumokon túlmenően biztosítja az élethez való jogot, amikor kimondja, hogy azt „általában a fogantatás pillanatától kezdve” kell védeni, az Afrikai Karta pedig nagy hangsúlyt helyez a népek jogaira és az egyének kötelességeire.

Valódi különbségek az ellenőrzési, jogérvényesítési mechanizmusok terén lelhetők fel, amelyek sokszor a tartalmi különbségeknek is okozói.<sup>31</sup> Az európai rendszerben igen erős az eljárás bírói jellege, ezáltal ideális jogorvoslat az elszigetelt egyéni jogsértések esetére, kevésbé hatékony azonban a strukturális, súlyos és tömeges jogsértések elleni fellépésben.<sup>32</sup> Az amerikai rendszerben a helyszíni tényfeltáró vizsgálatokat végző Bizottság játszik fontos szerepet, a Bíróság szerepe eddig nem volt jelentős, illetve inkább tanácsadó véleményeiben teljesedett ki.<sup>33</sup> Az afrikai rendszerben is igen gyenge a bírói elem. Ennek egyik okaként szokták felhozni, hogy az afrikai hagyományoktól, jogfelfogástól – csakúgy, mint az ázsiaitól – igen távol áll a viták bírói úton történő rendezése, szívesebben vesznek igénybe egyéb közvetítőket és próbálják bíróságon kívül rendezni a vitákat.

A regionális emberi jogi védelmi rendszerek tükrözik a jogi kultúrák különbözőségét.<sup>34</sup> Az „európai gyökerű”, nyugati jogi kultúra az individualizmusra és a racionalizmusra épül, míg az afrikai, ázsiai és iszlám kultúra alapvetően e két fogalom ellentétpárjára: a kollektívizmusra és az irracionálisizmusra. Az individualizmus az egyén autonómiájába és szabadságába vetett hitet jelenti, amely esetenként a társadalommal szemben is érvényesülhet. A kollektívizmus ugyanakkor az egyént elsősorban valamely közösség részeként tekinti, az egyént valamely közösséghez tartozása által határozza meg, s alárendeli ennek a közösségnek. A racionalizmus az emberi észbe vetett hitet jelenti, s ennek megfelelően a jog a társadalmi kapcsolatok ésszerű szervezésének eszköze, egy „rendszer”, logikai forma. Az irracionálisizmus pedig ebben az összefüggésben a metafizikai elemek, pl. az erkölcsi és vallási eszmék érteljes befolyását jelenti, a jog társadalomszervező szerepe nem jelentős.

A kollektívizmusra épülő kultúrákban az egyéni jogokkal szemben hangsúlyosabbak az egyén társadalommal szembeni kötelességei, és az egyéni jogérvényesítést sokszor a közösséggel szembeni támadásként értékelik. Ezért kerülik a viták bíróság útján történő rendezését és egyéb egyeztető-közvetítő eljárásokat részesítenek előnyben, ahol kölcsönös engedmények útján vagy méltányossági alapon döntenek el a vitát és állítják helyre a társadalmi békét. Ezzel (is) magyarázható az, hogy Ázsiában még nem jött létre regionális emberi jogi védelmi rendszer,<sup>35</sup> az afrikai régióban pedig erős hangsúlyt kaptak az egyéni

kötelességek és a népek (kollektív) jogai, és az ellenőrzési mechanizmus is inkább közvetítói jellegű.<sup>36</sup>

A regionális rendszerek mellett ugyanakkor fontos szerepet töltenek be az egyetemes szintű jogvédelmi mechanizmusok az ENSZ keretében. Nemcsak azzal, hogy esetenként bizonyos védelmet nyújtanak azokon a területeken is, ahol nincsenek regionális egyezmények és jogvédelmi mechanizmusok, hanem megerősítve és kiegészítve a létező regionális eljárásokat is. Az egyetemes rendszer előnye lehet, hogy a különböző kultúrákat képviselő személyek bizonyos esetekben tárgyilagosabban és kritikusan szemlélhetik a meggyökeresedett regionális szokásokat, s így a kulturális sokszínűség által hozzájárulhatnak az emberi jogi védelem javításához.

A kulturális sokszínűség értékére hivatkozáskor szükséges foglalkozni azzal a felvetéssel, hogy multikulturális világunkban beszélhetünk-e egyáltalán egyetemességről.<sup>37</sup> Természetesen a válasz igen, mert az egyetemesség nem egyformaságot jelent,<sup>38</sup> s ezért az egyetemesség összeegyeztethető a társadalmak és kultúrák sokféleségével. Az univerzalizmus nem jelent kulturális uniformitást, mert az emberi jogok csak az egyéni és a közösségi jólét minimális feltételeit határozzák meg.<sup>39</sup> Az egyetemesség azt jelenti, hogy vannak bizonyos alapvető értékek, amelyek az ember (biológiai és társadalmi) természetéből adódóan minden ember számára fontosak és nélkülözhetetlenek (ilyen alapvető értékek pl. a (félelemtől és nélkülözéstől mentes) élet, a testi épség és az emberi méltóság. Az emberi jogok ezeket az értékeket képviselik, konkrét megfogalmazásuk és megvalósulásuk azonban kultúránként, azaz minden eszme- és szokásrendszerben eltérő lehet. Az emberi jogi eszmekör két fontos alapelve a diszkrimináció tilalma és a tolerancia, vagyis mások jogainak tiszteletben tartása, tehát az egyetemességet is ezen alapelvek és értékek fényében kell értelmezni. Az egyetemesség toleráns minden kultúrával szemben mindaddig, amíg az nem semmisíti meg az alapvető emberi (jogi) értékeket.

A helyi igények nem szolgálhatnak alapul az egyetemes emberi jogok tagadására. A kultúrák különbözősége és összemérhetetlensége nem zárja ki az egyetemességet mint minden kultúra számára érvényességet. Minden kultúrában van fogalom a jóra és rosszra, minden kultúra összehasonlítható a jogokra és kötelességekre vonatkozó felfogás tekintetében. Abban is találhatunk valami közöset, amit jogosnak tekintenek a különböző kultúrákban, és ez a valami megfeleltethető lesz az emberi jogoknak.<sup>40</sup>

Az emberi jogok egyetemességét sokan az erkölcs oldaláról közelítik meg. Huntington szerint a kultúra relatív, az erkölcs azonban abszolút. Az igazság iránti minimális erkölcsi igény minden többretegű erkölcsi nézetben megtalálható. Mindenütt megvan a minimális erkölcsi igény, hogy megfelelő szabályokat hozzanak létre a gyilkosság, csalás, kín-

zás, elnyomás, a zsarnokság bűne ellen.<sup>41</sup> Idézi James Q. Wilson-t,<sup>42</sup> aki szerint az „egyrétegű” minimális erkölcsi elvek a közös emberi tulajdonságokból, az egyetemes emberi természetből erednek, és minden kultúrában megtalálhatók. Az emberi jogok etikáját – a kultúrák különbözőségének hangsúlyozása ellenére – Bassam Tibi is univerzális érvényűnek tartja,<sup>43</sup> és talán ez az etikai felfogás készlet számtalan szerzőt – olyanokat is, akik nem nyugati kultúrákból származnak – arra, hogy a nyugati kultúrára, s ezért az egyetemesség gondolatára ellen-szenvvel tekintő kultúrák számára is elfogadhatóvá próbálják tenni az emberi jogi gondolkodást.

Monshipouri szerint ahhoz, hogy az emberi jogok fogalma egyetemesen elismert legyen, a különböző kultúrák egyenlő tiszteletén és kölcsönös megértésén kell alapulnia.<sup>44</sup> Az emberi jogok egyetemességének mai fogalma a modernitás terméke, amelyre jellemző az unitárius felfogás, s ezt megkérdőjelezi a posztmodernitás, amelyben meghatározó a különbözőség szerepe. A jogi posztmodernizmus jegyében olyan új elméleti alapokat kell keresni az emberi jogoknak és az emberi jogok egyetemességének, amely elfogadja a különböző értelmezési módok keresztezését, és elismeri a pluralizmus és a másság erőnyeit a jog és a politika területén.<sup>45</sup> Huntington szerint ezért nem egy adott civilizáció egyetemesnek kikiáltott értékeit kellene hirdetni és támogatni, hanem – a kulturális együttélés érdekében – a legtöbb civilizációban érvényes közös jellemzőket kellene megkeresni.<sup>46</sup>

A közös értékek feltárása érdekében sokan a kulturális (interkultúrális) párbeszédet szorgalmazzák.<sup>47</sup> A kultúrák történelmileg is más kultúrákkal kölcsönhatásban alakultak ki, s ma sem elszigetelten élnek. Belülről is heterogének, s kifelé is számos átfedés, kölcsönhatás létezik közöttük.<sup>48</sup> A párbeszéd következtében a nem nyugati felfogásban kialakulhat az egyéni választás és a kötelezettségek új komplexuma, a nyugati felfogás pedig befogadhatja a közösségi kötelelességeket.<sup>49</sup> A buddhista filozófia máris hatott a nyugati gondolkodásra, ami a környezetvédelmi mozgalmakban, a természettel kapcsolatban a jövő nemzedékek jogainak hirdetésében tükröződik. Erősödik a közösség iránti kötelezettségek gondolata is a gazdasági és szociális jogok elismertségével, amelyek biztosítása a társadalmi szolidaritáson alapul.

A párbeszéd azonban számos akadályba ütközik. Az első a kultúra valódi tartalmának feltárása. A kérdés az, hogy ki jogosult a kultúra értelmezésére. A kultúrát azoknak kell értelmezni, akik az adott kultúrát magukénak vallják, vagyis azoknak, akik az értelmezés következményeit viselik. A hiteles értelmezés tehát a „nép”-től, s nem a kormányoktól származik. A valódi kultúrát azért nehéz feltárni, mert a nép hangja sokszor nem hallható.<sup>50</sup> Az emberi jogi párbeszéd paradoxona az, hogy bizonyos emberi jogok biztosítása nélkül nem jöhet létre valós párbeszéd. Az éhező, írástudatlan, üldözött, közéletből kirekesztett emberek nem tudnak részt venni a jogaikról folytatott párbeszédben.

A gazdasági jogok hiánya a világon sok ember számára jelenti a valódi választás lehetőségének, a szabadságnak a hiányát. A liberális politikához nélkülözhetetlen szólásszabadságot nagymértékben korlátozza, ha a polgárok anyagilag függnek az államtól, s ha gazdasági, szociális helyzetüket nem kívánják veszélyeztetni, inkább nem bírálják az államt, a kultúra értelmezéseként is elfogadják a hivatalos értelmezést. Sok esetben a „jogsértés” valóban összhangban van a társadalmi felfogással. A nélkülöző nők gyakran nem érznek elégedetlenséget, a vágyak a helyzethez igazodnak. Láthatóan rosszul táplált nők – akik a társadalmi szokásoknak megfelelően csak akkor jutnak élelemhez, ha már mindenki más „jólakott” – sokszor elégedetten nyilatkoznak a helyzetükről. Az új lehetőségek tudata ezzel szemben sokszor elégedetlenséget, kényelmetlenséget szül. Vannak olyan helyzetek is – és ezeknek a kezelése a legnehezebb –, amikor a jogsértés nemcsak az áldozat vágyaival nem ellenkezik, hanem az általa fontosnak tartott (pl. vallási) értékekkel is összhangban van. Azonban a vallási követelményeknek a feltárása is értelmezés kérdése, amint ezt a különböző teológiai irányzatok létezése is bizonyítja. Az iszlám teológia bizonyos irányzatai például elismerik az egyén szabad akaratát (*mutazila*), mások tagadják és az eleve elrendelést hirdetik (*ashari te*). Az előbbi jobban alkalmas a változásokhoz való alkalmazkodásra, az emberi jogok befogadására, míg az utóbbi az isteni kinyilatkoztatás változatlanságával és változatlan értelmezésével szinte lehetetlenné teszi azt.<sup>51</sup>

A kultúrák és vallások nem statikus, hanem dinamikus jelenségek, a szokások és az értékek értelmezése nem állandó, hanem változik, fejlődik. A keresztény-nyugati kultúra sem mindig ismerte el, s főként a gyakorlatban nem érvényesítette azokat az értékeket, emberi jogi elveket, amelyeket ma sajátjának, sőt egyetemesnek vall. A gyarmatosítás alól felszabadult területeken az államépítés és a demokratizálás feladatával egyidejűleg kell megbirkózni, míg nyugaton az államépítés előbb zajlott le, mégpedig nem feltétlenül demokratikus körülmények között. Persze annak ellenére, hogy elismerjük, hogy más történelmi körülmények között és más kulturális hagyományok szerint élnek és működnek a nem nyugati társadalmak és államok, mindig feltámad az emberi értékek, az emberi jogok egyetemeségét valló nyugati jogvédőkben az az igény, hogy ezeket a jogokat másutt is biztosítsák, és ennek a véleményüknek hangot is adnak. Ez a nyugati magatartás azután ellenzést, ellenállást vált ki elsősorban a nem nyugati társadalmak politikai vezetőiből, akik a belügyekbe való beavatkozás tilalmára hivatkoznak, másrészt ezeknek a társadalmaknak a tagjaiból is, akik számára ez a nyugati beavatkozás a nyugati társadalom és értékek felsőbbrendűségének hirdetését jelenti, és akik számára – történelmi tapasztalataik vagy talán a vezetőik értelmezése alapján – az emberi jogok csupán a nyugati individualizmus és önzés kifejezői. Ez azonban nem teljesen helytálló feltételezés, hiszen az emberi jogi mozgalom

által a jogsértések, elnyomás áldozatai iránt kifejezett szolidaritás az erkölcsi kötelesség kifejeződéseként is értelmezhető.<sup>52</sup> Az emberi jogi mozgalmak nemcsak a nem-nyugati kultúrákat bírálják, hanem a nyugati kormányzati és társadalmi gyakorlatot is, ezért a nem-kormányzati szervezetek talán hitelesebben szólhatnak fel az emberi jogok érvényesítése érdekében, mint a nyugati államok, amelyeknek számtalanszor szembesülniük kell a kettős mérce alkalmazásának vádjával. Ezért is fontos a kultúrák közötti párbeszéd fejlesztése a civil társadalomban – összhangban a kialakulóban lévő új világrendben a nem-állami szereplők jelentőségének növekedésével.

### Jegyzetek

- <sup>1</sup> Karácsony András: *A jog mint kulturális jelenség*. [http://jesz.ajk.elte.hu/karacsony11.html#\\_ftn1](http://jesz.ajk.elte.hu/karacsony11.html#_ftn1)
- <sup>2</sup> <http://www.matud.iif.hu/07nov/20.html>
- <sup>3</sup> Varga Csaba: *A jog mint folyamat*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- <sup>4</sup> Lásd Karácsony: i. m.
- <sup>5</sup> <http://www.law.klte.hu/jati/tanszekek/jogszoc/download/tse-ohjog-bevezetelo-loadas.doc>
- <sup>6</sup> Lásd pl. Bokorné Szegő Hanna: *Nemzetközi jog*. Budapest, Aula Kiadó, 2006.
- <sup>7</sup> Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáról és kötelező erejéről részletesebben lásd Kardos Gábor: A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*, 1998. No. 4. 5–9.
- <sup>8</sup> Uo.
- <sup>9</sup> Norbert Rouland: Les utilisations de la notion de droits de l'Homme dans le nouvel ordre international. *Revue de la Recherche Juridique. Droit Prospectif*, 1992. No. 1. 131–138.
- <sup>10</sup> Étienne Le Roy: Les fondements anthropologiques des droits de l'homme. Crise de l'universalisme et post-modernité. *Revue de la Recherche Juridique. Droit Prospectif*, 1992. No. 1. 131–138.
- <sup>11</sup> Michael F. Czerny: Liberation Theology and Human Rights. In: Kathleen E. Mahoney – Paul Mahoney (eds.): *Human rights in the 21st century: A global challenge*. Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 1003. 33–39.
- <sup>12</sup> Lásd Piet Van Reenen: A Culture's Receptiveness for Human Rights. A Preliminary Sketch of a Conceptual Framework. In: *SIM Special*, No. 21. 591–608.
- <sup>13</sup> Sajó András: *A tudásrendszer problémája az emberi jogokban*. [http://zeus.philinst.hu/recepcio/htm/7/706\\_belso.htm](http://zeus.philinst.hu/recepcio/htm/7/706_belso.htm)
- <sup>14</sup> Uo.
- <sup>15</sup> Lásd bővebben: Johan D. van der Vyver: Universality and Relativity of Human Rights: American Relativism. *Buffalo Human Rights Law Review*, 1998. Vol. 4. 43–78., különösen 65–76.
- <sup>16</sup> Lásd Kurt Mills: Reconstructing Sovereignty: A Human Rights Perspective. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1997. No. 3. 267–290.
- <sup>17</sup> Lásd Maarten Kuitenbrouwer: Human Rights and the Clash of Civilisations. An Interdisciplinary Perspective on the Huntington Debate. *SIM Special*, No. 21. 557–575.

- <sup>18</sup> Sajó András: *A tudásrendszer problémája az emberi jogokban*. [http://zeus.philinst.hu/recepcio/htm/7/706\\_belső.htm](http://zeus.philinst.hu/recepcio/htm/7/706_belső.htm)
- <sup>19</sup> Ezt a gondolatot Kofi Annan, az ENSZ főtitkára is megfogalmazta: "It was never the people who complained of the universality of human rights, nor did the people consider human rights as a Western or Northern imposition. It was often their leaders who did so." ([www.unhchr.ch](http://www.unhchr.ch))
- <sup>20</sup> Adamantia Pollis: Towards a New Universalism; Reconstruction and Dialogue. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1998. No. 1. 5–23.
- <sup>21</sup> Monshipouri, Mahmood: The Muslim World Half a Century after the Universal Declaration of Human Rights: Progress and Obstacles. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1998. No. 3. 287–314.
- <sup>22</sup> Lásd Dato' Param Cumaraswamy: The Universal Declaration of Human Rights: Is it Universal? *Human Rights Law Journal*, 1997. No. 9–12; 476–478.
- <sup>23</sup> Kuitenbrouwer: i. m. 571.
- <sup>24</sup> Monshipouri: i. m. 311.
- <sup>25</sup> Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998, 320.
- <sup>26</sup> Kuitenbrouwer: i. m. 572.
- <sup>27</sup> Lásd részletesebben Weller Mónika: *Emberi jogok és európai integráció*, Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2000.
- <sup>28</sup> Huntington: i. m. 323.
- <sup>29</sup> Ezt a felfogást értékeli úgy számos nyugati gondolkodó, hogy a kulturális relativizmus hirdetői valójában a kulturális abszolútizmust hirdetik, mivel saját értékeiket egyszerűen a nemzetközileg elismert (ámbr a nyugati kultúrán alapuló) emberi jogi elvek fölé helyezik. Lásd Monshipouri: i. m. 309.
- <sup>30</sup> Lásd Christopher Schreuer: Regionalism v. Universalism. *European Journal of International Law*, 1995. 477–499., különösen 485.
- <sup>31</sup> Az állam felelősségét hangsúlyozó egyéni jogvédelmi eljárást bevezető egyezményben nehezen lenne elhelyezhető az egyén kötelezettségeit normatív jelleggel megfogalmazó rendelkezés; továbbá a kötelezettségek teljesítése ellenőrzésének erőssége nagymértékben befolyásolja, hogy az államok milyen kötelezettségeket fogalmaznak meg önmaguk számára.
- <sup>32</sup> Lásd bővebben: Menno T. Kamminga: Is the European Convention on Human Rights Sufficiently Equipped to Cope with Gross and Systematic Violations? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1994. No. 2.; valamint Aisling Reidy – Françoise Hampson – Kevin Boyle: Gross violations of Human Rights: Invoking the European Convention on Human Rights in the Case of Turkey. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1997. No. 2. 161–173. Az államközi eljárások hatékonyabbak lehetnének, mint az egyéni kérelmeken alapuló eljárások, az államok azonban politikailag vonakodnak ilyen eljárások kezdeményezésétől.
- <sup>33</sup> Schreuer: i. m. 486.
- <sup>34</sup> Lásd erről részletesen: Mark Van Hoecke – Mark Warrington: Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrine: Towards a New Model for Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 47. [1998] Part 3, 495–536.
- <sup>35</sup> Ehhez hozzájárult az is, hogy az ázsiai országok sok tekintetben nagyon különbözőek, és még más területeken sem jött létre átfogó regionális együttműködés közöttük.

- <sup>36</sup> A regionális emberi jogi rendszerek összehasonlításáról lásd Környei Ágnes: Regionalizmus az egyetemessé váló emberi jogokban, különös tekintettel az Amerikai Államok Szervezetére. *Acta humana studiosorum*, 1999. 362.
- <sup>37</sup> Lásd Kukorelli István: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának jelentősége, mai üzenete. *Acta Humana*, 1999. No. 34. 4–11.
- <sup>38</sup> Kuitenbrouwer: i. m. 574. A nemzetközi emberi jogi szabályozás jellegéből is következik, hogy nem az uniformitás a célja, hiszen szubszidiárius jellegű és csak az emberi jogi követelmények minimumát fogalmazza meg.
- <sup>39</sup> Michael Freeman: Human Rights and Real Cultures: Towards a Dialogue on 'Asian Values'. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1998. No. 1. 25–39.
- <sup>40</sup> Sajó András: A tudásrendszer problémája az emberi jogokban. [http://zeus.philinst.hu/recepicio/htm/7706\\_belso.htm](http://zeus.philinst.hu/recepicio/htm/7706_belso.htm)
- <sup>41</sup> Huntington: i. m. 551.
- <sup>42</sup> James Q. Wilson: *The Moral Sense*, New York, Free Press, 1993. 225.
- <sup>43</sup> Rostoványi Zsolt: Civilizációk háborúja? Huntington és Bassam Tibi felfogásáról. *Külpolitika*, 1997. No. 4. 34–55.
- <sup>44</sup> Monshipouri: i. m. 306.
- <sup>45</sup> Lásd Étienne Le Roy: Les fondements anthropologiques des droits de l'homme. Crise de l'universalisme et postmodernité. *Revue de la Recherche Juridique. Droit Prospectif*, 1992. No. 1. 139–160.
- <sup>46</sup> Huntington: i. m. 552.
- <sup>47</sup> Lásd Pollis: i. m. és Rouland: i. m.
- <sup>48</sup> Freeman: i. m. 29.
- <sup>49</sup> Pollis: i. m. 21.
- <sup>50</sup> Freeman: i. m. 30. Ez a kulturális értelmezés demokratikus felfogása.
- <sup>51</sup> Monshipouri: i. m. 289–291.
- <sup>52</sup> Freeman: i. m. 38.

(A cikk a szerző egy nagyobb lélegzetű, megjelenés alatt álló tanulmányának záró fejezete.)

# Faj, társadalmi harcok és „emberi” jogok

## *A globális Dél hozzájárulása*

### *Bevezetés*

A mai latin-amerikai etnikai mozgalmak nézeteiket és politikai terveiket a kolonializmus és a gyarmatiság (*coloniality*) kritikájára alapozzák. Az ilyen jellegű kritikák a térségből származó kutatók körében is népszerűek, mivel új szempontokat nyújtanak a helyi problémák vizsgálatához, ezzel együtt pedig a globális erőviszonyok és az így fenntartott egyenlőtlenségek kérdésére is reagálnak (lásd Gordon 2006a; Grosfoguel & Castro-Gómez 2007; Lander 2000; Mignolo 2006; Stavenhagen 2011). E kritikák és törekvések egyúttal azt is megmutatják, hogy az emberi jogokról folytatott mai diskurzus miért alapul rasszizmuson. Jelen cikkben arra vállalkozunk, hogy további elméleti és történeti adalékot nyújtsunk a rasszista konstrukció gyanánt értelmezhető emberi jogok vizsgálatához.

Ahhoz, hogy megértsük, miért lehet az emberi jogok kérdéskörét eredendően rasszista konstrukcióként értelmezni, arra van szükség, hogy egyfajta földrajzi váltást vigyünk véghez a gondolkodás vizsgálatában. Fel kell tárjuk, hogyan értelmezik az őslakosok, illetve afrikai származásúak társadalmi és etnikai mozgalmait az emberi jogok kérdését. Az emberi jogok fogalmát magát tehát olyan irányból kell megközelítenünk, amely érvényesnek ismeri el az alávetett csoportok értelmezési kereteit. Hogy ezt megtehesük, fontos megkülönböztetnünk az „*episztemikus helyet*” a „*társadalmi helytől*”. Az a tény, hogy valaki társadalmilag a hatalmi viszonyok elnyomott oldalán helyezkedik el, nem jelenti automatikusan azt, hogy ismereti vonatkozásban az alávetett episztemikus lokációnak megfelelően gondolkodik [...] Az alávetettség ismereti látószögei olyan alulról jött tudást eredményeznek, amely megteremti a hatalmi viszonyokban benne foglalt hegemónikus tudás kritikus látásmódját (Grosfoguel 2009a 14.; kiemelés az eredetiben). \*

\* Csala Károly fordítása. Grosfoguel 2011, 43.

Ahogy látni fogjuk, a földrajzi váltás véghezvitele magában rejtí a nyugati gondolkodás teleológiai felfüggesztését, ami egyben alapvető szakítást jelent a humántudományokban használt gondolkodási kettel. Másképp szólva: azoknak a térbeli és időbeli koordinátáknak a megváltoztatására lesz szükség, amiken keresztül az emberi jogok megfogantak, s amelyeken keresztül ezeket elemezni szokás.

Mivel az emberi jogok *Emberi Jogok*ként a második világháború utáni *Egyetemes Nyilatkozaton* keresztül nyerték el *nevüket*, ezért gyakran mint egyetemes érvényességgel és alkalmazhatósággal rendelkező jogi kategóriák értelmeződnek. Eszerint céljuk és értelmük, hogy védelmezzék *minden* egyes polgár életét és jólétét az olyan atrocitásoktól, mint amelyeneket a náci követek el. Az ilyen nézetek kiindulópont gyanánt az „emberi” és a „jogok” szavak összekapcsolását veszik, és az egyetemes nyilatkozat megjelenését *paradigmatikus élményként* használva, innen tételezik a rasszizmus meghaladását (lásd Hesse, 2004). Ebben az értelemben az egyetemes emberi jogok képzetének alapvető összetevője az, hogy a *rasszizmus legyőzött*, és nem létezik többé *gyarmati rasszizmus* sem. Ahogy Barnor Hesse rámutat:

...[a rasszizmus értelmeződésének] paradigmátikus tapasztalata a Holokausztra fókuszált hangsúllyal a fasiszta rasszizmus politikai szélsőségeinek liberális kritikáját támasztotta alá. Ez ellehetetlenítette a gyarmati rasszizmus társadalmi konvencióinak radikális kritikáját. Sérthetetlené tette az univerzális, liberális politikai kultúra nyugati eszméjét, noha az aberrált módon fasiszta és gyarmatosító volt. (Hesse 2004, 15)

Ezen nyugati ideál tartóssága ellenére számos kritikus rámutatott, hogy a náci rezsim rasszista kormányzati cselekvései (governmentalities) maguk is az Amerika „felfedezése” körüli időszakban megjelent praxis változatai voltak, amelyek a népesség irányítását és kormányzását az emberek hierarchizált rendbe szervezésén keresztül igyekeztek gyakorolni (vö. Césaire 2006; Goldberg 2002; Grosfoguel 2009a, 2009b; Quijano 2000a, 2000b; Wynter 2007).

Ebben a cikkben – az említett megközelítésekkel összhangban – arra törekszem, hogy bemutassam: ahhoz, hogy az *emberi* és a *jogok* összefonódását megértsük, el kell fogadnunk, hogy az „ember” ideája szoros kapcsolatban jelent meg a „jogok” kérdésével. Másrészről pedig világossá kell tennünk azt is, hogy e két fogalom a kezdetektől fogva rasszista gyakorlat keretében lett értelmezve. Ehhez kettős váltást fogunk végrehajtani az emberi jogi gondolat koordinátáit tekintve. Térben Európából Amerikába, időben pedig a huszadik század közepéről a tizenötödik századra fogunk váltani. E kettős váltás a transzatlanti kapcsolatoknak egy olyan döntő pillanatába enged majd bepillantást, amely újfajta elemzésre ad lehetőséget az emberi jogokkal és ezek

történetével kapcsolatban. E megközelítés arra is lehetőséget ad, hogy új utakat találjunk olyan mai folyamatok megértéséhez, amelyek a latin-amerikai kontextusban kihívást jelentenek az emberi jogi gondolkodásra nézve.

Ez a fajta megközelítés szükségessé teszi az emberi jogok kutatásának átfogó felülvizsgálatát. Tanulmányomban első lépésként a mai emberi jogi gondolkodás két fontos előzményére összpontosítok. Egyrészt azt vizsgálom, hogyan született meg az eredendően hierarchikus, tehát a különböző fajok ideáját létrehozó válasz a „Mi az ember?” kérdésre Amerika elfoglalása és gyarmatosítása során. Másrészt szemügyre veszem, hogy az etnicizált latin-amerikai alattvalók társadalmi küzdelmeiben a faj sajátos értelmezésének megalkotása hogyan játszott nemcsak alapjaiban meghatározó, de hosszan tartó, sarkalatos szerepet is a függetlenség megszerzésének, illetve a köztársaság kiépítésének időszakában. Ezek a küzdelmek biztosították, hogy a faji egyenlőség eszméi bekerüljenek az új latin-amerikai államok jogrendszerébe.<sup>1</sup> E jogi eredmények azonban egyúttal el is fedték azokat a küzdelmeket, amelyeknek köszönhetőn egyáltalán létrejöttek.

Ebben az időszakban a globális emberi jogi diskurzus alapjául szolgáló, későbbi jogok ideája valójában a fehér elitnek fontos eszköze volt, amivel társadalmi, politikai és episztemológiai hatalmukat megőrizték az etnicizált „másokkal” szemben. Ez egyértelműen kitér a vizsgált korszak transzatlanti hatalmi harcaiból, amelyek erősen függtek a faji hierarchizálás technikáitól. Ezekre a történelmi fejleményre hivatkozhatnak a bennszülöttek és afrikai származásúak különböző társadalmi mozgalmi napjainkban, amikor az emberi jogokat mint az „elnyomók eszközét” kritizálják. Szerintük nem szűntek meg a gyarmatosítás, a függetlenség megszerzése és a köztársaság kiépítése alatt működő dinamikák, amelyek sarkalatos pontja volt az elnyomott bennszülöttek és a feketék „másokként” való meghatározása. Ennek éppen az ellenkezője igaz: jelenleg is alapjaiban járulnak hozzá a hegemon hatalomhoz, amely a kizsákmányolást, az erőszakot és az ellenőrzést különböző jogi engedményekkel kölcsönhatásban alkalmazza – így csendesítve le és akadályozva meg a társadalmi küzdelmek folytatását.

### *Faj, rasszizmus és az emberi jogok kritikája*

Az őslakosok és afrikai származásúak mozgalmainak kritikáival szemben sok tudós, jogász és laikus osztja azt a véleményt, hogy az emberi jogok olyan egyetemes, *meta-politikai* gondolatok és normák összessége, amelyek mindannyiunkat védenek. Úgy tekintenek az emberi jogokra, mint amelyek túllépnek a részérdekeken és a körülményeken, s ezáltal a „jószág”, az egyenlőség és az emberség megtestesítőjévé válnak (Herrera 2005; Douzinas 2007; Grosfoguel

2009c; Ishay 2007; Jackson 2005; Mignolo 2006, 2009; Santos 1995a, 1995b, 2000; Wright 2001; Wynter 2003). Ez a nézet elrejtí az emberi jogok kérdésének olyan aspektusait, amelyek hozzájárulnak azoknak a problémáknak a fennmaradásához, amelyektől éppen óvni akarnak bennünket. Ezt az alapállítást fogom kibontani. Előtte azonban meg kell jegyezni, hogy bár az említett mozgalmak és kritikusok általában a hatalmon lévők eszközeként tekintenek az emberi jogokra, azt mégis elismerik, hogy bizonyos fokig ezen eszközöket a hatalom *ellen* is fel lehet használni (Suárez-Krabbe 2011). E kritikák központi eleme az, hogy aszóbanforgó eszközök leginkább akkor működnek, ha az érintetteknek vannak már valamiféle jogaik – így például tulajdont birtokolnak, vagy feltételezhető róluk, hogy „megfelelő” állampolgárok-ként viselkednek. Ez az az mód nyilvánvalóvá válik, ha belegondolunk, hogy az emberi jogok bizonyos rasszista kormányzati eljárásokon (governmentalities) keresztül *elfüggeszthetők*. Gondoljunk Gázára, Guantánamóra, Sierra Leonéra, Kolumbiára vagy Haitire.

Az emberi jogokat azok esetében függesztik fel, akik léte a hatalom logikájának megfelelő emberek létével *szemben* tételeződik. Ha feltételezzük, hogy egyesek léte megfelel a hatalom logikájának, *rasszizmusról* beszélünk. A rasszizmus egyes emberek létezésének megerősítése másokéval szemben, az utóbbiak figyelmen kívül hagyása (lásd Fanon 1967). Fontos megjegyeznünk, hogy alapvető összefüggés van aközött, hogy egyes emberek faji tekintetben hogyan gondolkoznak másokról, és ahogy a fajban gondolkodás a társadalmi, politikai és jogi gyakorlatban megnyilvánul. Mindezzel azt is megmutathatjuk, hogy e nézetek annyira természetessé váltak, hogy akik létezése konform a hatalom logikájával, azok gyakran tevőlegesen hagyják figyelmen kívül őket. Megfoghatóbbak e nézetek azok számára, akik kívül esnek ezen a körön – ezért érdemes az érintettek írásait és kritikáit számításba venni. A hatalom logikájába nem illeszkedő létezők olyan valóságban élnek, amely nem látható azok számára, akik – Fanon terminológiája szerint – „a létezés zónájában” élnek.

Persze, lehet azzal érvelni, hogy az emberi jogoknak ezek a korlátai – tehát hogy főleg akkor funkcionálnak, ha valakinek már vannak jogai – a legfőbb okai annak, hogy számos társadalmi mozgalom elégedetlen velük. Eszerint az emberi jogok egyetemessége azok számára releváns, akik még nem rendelkeznek velük, mivel éppen az egyetemes alkalmazhatóság *de facto* hiánya az, ami az emberi jogok egyetemességére irányuló törekvéseket fontossá tesz. Ez is mutatja, hogy az emberi jogok egyetemességének *deklarációjától* az emberi jogok egyetemes érvényesítése felé kellene elmozdulni. Az érvényesülés kérdése azonban azt a problémát veti fel, hogy az alkalmazás miként vonatkozik a kontextusra, ahol a jogokat érvényesíteni szeretnénk. Nézetem szerint, az emberi jogok csak akkor funkcionálnak, ha egy adott kontextusra alakítjuk át és/vagy konkretizáljuk őket. Tehát ha

lecsatlakoztatjuk őket azokról a célokról és gyakorlatokról, ahonnan származnak. Ehhez Boaventura de Sousa Santost követhetjük, amikor az emberi jogokat *globalizált lokalizmusokként* értelmezzük. Ezzel a kifejezéssel Santos a következőre utal:

... az a folyamat, aminek nyomán egy sajátos jelenséget sikeresen globalizálunk, legyen szó akár a multik világszerte folytatott tevékenységéről, az angol nyelv lingua francává válásáról, az amerikai gyorséttermi ételek és a popzene globalizálódásáról, a szellemi tulajdon világszerte adoptált jogi védelméről, vagy az Amerika által erőszakosan promotált szabadalmokról és telekommunikációs eszközeiről. A globalizáció efféle értelmében, ami sikeresen globalizálódik, az az erőforrások kisajátításáért és felbecsléséért folytatott küzdelemből kerül ki győztesen. Ez a győzelem lefordítható az integráció, a verseny és az inklúzió feltételeinek diktálására való képességre. A különbség elismerésének esetében, a globalizált lokalizmus implikálja a dicsőséges győzelem átalakítását egyetemes különbséggé, illetve az egyéb különbségek ezt követő kizárását vagy alárendelő befogadását (Santos 2002a, 25–26).

Rasszista konstrukciókként kritizálhatók az emberi jogok, amennyiben globalizált lokalizmusokként viselkednek. De az emberi jogok nem egyszerűen globalizált lokalizmusok, mivel egyszerre működnek a Santos által *lokalizált globalizmusokként* leírt folyamatokkal. Ezek azon állami folyamatok helyi lecsapódásai, amelyek a globalizált lokalizmusokat létrehozták (Santos 2002a, 26). Az őslakosok és afrikai származásúak mozgalmi éppen az ilyen lokalizált globalizmusokra válaszként alakítják ki pozícióikat az emberi jogok kérdésében. Az elemzés szempontjából ez azért fontos, mert az ilyen csoportok nem azt nézik, hogy az emberi jogoknak *miknek kéne lenniük*, hanem azt, hogy *mit jelentenek most* – s így olyan diskurzusoként tekintenek rájuk, mint ami legitimálja a jogok felfüggesztését.

A jogok felfüggesztéséhez fontos megértenünk Fanon különbségtételét a „létezés zónája” és a „nemlétezés zónája” között. A normáknak megfelelően létező emberek által benépesített „létezés zónájában” az emberi jogokat a védelem és a jogszerűség jellemzi. A „nemlétezés zónájában” azok élnek, akik ellen ezeket a normákat létrehozták. Itt a jogoknak áldozatokra van szükségük, és többnyire a kisajátítás, a kizsákmányolás és az erőszak logikáján keresztül artikulálódnak (Suárez-Krabbe 2011). E kettősséget a faj és az emberi jogok kapcsolatának az *első modernitás* idején kialakított történelmi kapcsolatán keresztül kell megérteni. Ez a történelmi korszak a spanyol és a portugál gyarmati rendszer kialakulását öleli fel. A spanyol és portugál gyarmatosítással jelenik meg az első szisztematikus transzatlanti kap-

csolat, gyarmatosító törekvésekkel és a rabszolga-kereskedelemmel. Ez a „régébbi” kapcsolat megmutatja, hogy nem lehet a transzatlanti kapcsolatokat csupán a modern Európa és az Egyesült Államok kapcsolatán keresztül értelmezni, illetve jelzi azt is, hogy az európai modernitás önmaga is a kizsákmányolás, az erőszak és irányítás relációjában jött létre, amit a dél-európai hatalmak gyakoroltak az afrikai és amerikai *mások* fölött. Figyelmünket most e reláció szubjektív és egzisztenciális aspektusaira fordítjuk.

### *A birodalmi attitűd*

A spanyol kolonializmussal és Amerika európaiak általi feltalálásával komplex módon összefonódott folyamatok indultak be. Ezek mély hatással voltak a modern/gyarmati világ-rendszer kialakulására, a tárgyak és identitások megformálására a világ gazdasági, társadalmi, politikai, jogi és episztemológiai rendszerezésén keresztül. Modernnak/gyarmatinak nevezem a világrendszert, mivel a modernitás vizsgálatakor a „gyarmati hatalomtól” megkülönböztetett „hatalom gyarmatiságán” rendszeresen átsiklunk.

A latin-amerikai hagyományban járatlan olvasók számára muszáj tisztázni, hogy a globális folyamatok *világ-rendszerként* (world-system) történő leírása nem egyszerűen a régióban az 1970-es, '80-as években megjelenő gondolatok újrafelhasználása, hanem azok továbbfejlesztése. Egy olyan világ-rendszerről beszélünk, ahol még megvan a centrum és a periféria, de a koordinátái változnak. Azonban ezek a változások (még) nem kérdőjelezik meg a világ-rendszer gyarmati logikáját, csak a kapitalista berendezkedést. Ezért fontos, hogy nem egyszerűen világ-rendszerről, hanem a modern/gyarmati világ-rendszerről beszéljünk, hogy ezzel is kihangsúlyozzuk: a logika továbbra is gyarmati, aminek alapján a globális folyamatok működnek. Másképpen szólva: a globalizált lokalizmusok, amelyek Amerika felfedezése idején megjelentek, még ma is jelentős szervező erőt jelentenek a világ-rendszerben (lásd Dussel 2000, 2007; Escobar 2003; Grosfoguel 2009a; Mignolo 2000, 2006; és Quijano 2000a, 2000b). Ez a fajta gyarmatiság visszavezethető az 1492-ben, a spanyol és portugál gyarmatosítással kezdődő első modernitáshoz. A XVIII. században, Észak-Európában megjelenő *második modernitás* az ipari forradalmon és a felvilágosodáson keresztül öltött testet. Ahogy már említettük, az első modernitással kezdődik meg Európa hegemoniája az atlanti térség fölött. Ez lényeges jelenség marad a második modernitásba vezető átmenet idején is, midőn (Észak-)Európa elérte ma is meglévő helyét a geopolitikai centrumban.

De ahhoz, hogy hozzám hasonlóan azt tételezzük, hogy a gyarmatiság eredendően megtalálható a hatalom mai formációiban, igazolnunk

kell, hogy egyenes kapcsolat van a gyarmati és a modern gondolkodás között. Enrique Dussel (1995) bizonyította ezt a tételt azzal, hogy szerinte, a karteziánus *ego cogito* megelőzte az *ego conquiro-t*, vagyis hogy az első modernitás egyik alapvetése a „*hódítók, tehát vagyok*” mondat. Dussel megközelítésének alapját azok a történelmi folyamatok képezik, amelyek Amerika (és a Karib-térség) „felfedezésének” kontextusában jelentek meg. Az *ego conquiro* szerinte az első modern gondolati forma: egyfajta életforma, létmód, amely a *mást* a kizsákmányoláson és az erőszakon keresztül törölné el. Ez az amerikai területekre érkező hódító képében manifesztálódik, aki különböző erőszakos eszközöket alkalmaz, s egy rabszolgatartó, férfias, fallikus egót képvisel (lásd még: Dussel 2008; Lugones 2007; Silverblatt 1987). Az első modern gondolati forma tehát alapvetően egy *gender-alapú* gondolati forma.

Dussel megközelítése sok olyan elképzeléssel foglalkozik, amely már megjelent a latin-amerikai filozófiai tradícióban, mindazonáltal, a faj és az emberi jogok kérdését főként Nelson Maldonado-Torres (2008) modern/gyarmati gondolati formákra vonatkozó vizsgálata állítja előtérbe. Őket követve, a modern gondolati formák gyarmati eredetét feltárva, mutatunk rá a társadalomtudományok gyakori vakságára. Így a „férfi”, és az „ember” képzetének felépítése – amit a posztstrukturalista tudomány igyekezett dekonstruálni – szintén Amerika felfedezésének történeti környezetében ment végbe. A tizenhatodik század folyamán viták zajlottak az elfoglalt területek őslakóinak helyzetével kapcsolatban a spanyol gyarmati erők között. E vitában az „ember” fogalmának meghatározása is szerepet kapott, abban a kontextusban, hogy a spanyol gyarmati erőknek van-e „joguk” kizsákmányolni az indiánokat és területeiket. Ezek a viták *valladolidi viták* néven ismertek. Két fő álláspont alakult ki. Az elsőt *Ginés de Sepúlveda*hoz köthetjük. Az érveit szekuláris fogalmakkal felépítő Sepúlveda szerint az őslakosok alsóbbrendű „mások”, akiknek engedelmeskedniük kell a sokkal fejlettebb embereknek és az ő törvényeiknek (lásd Sepúlveda 1996 [~1550], 109-113). Ha ehhez háborúzni kell, akkor háborúzni kell. E megközelítés a korona és a hódítók érdekeit szolgálta, mivel legitimitációt biztosított a gyarmatosításhoz és a kizsákmányoláshoz. *Bartolomé de Las Casas* (1552) a másik oldal egyik népszerű példája. Las Casas elutasította a *mások* „civilizálása” érdekében folytatott háborút. Úgy gondolta, hogy a *másokat* érveléssel kell meggyőzni, és hogy a *másságot* – legalábbis elvi szinten – tisztelni kell. Las Casas szerint az őshonosok embernek számítanak, így alanyai a jognak, tehát a különbözőséghez való jognak is (lásd még: Carozza 2003; Castro 2007; Dussel 2008; Guardiola-Rivera 2010; Koskenniemi 2010; Maestre 2004; Suárez-Krabbe 2011; Wynter 2003). Maldonado-Torres (2007, 245) megközelítésében új szintet kapnak a valladolidi viták: mint rámutatott, az indiánok ember-voltával kapcsolatos kérdések – tehát

hogy racionális lények-e, vagy vannak-e jogaik – alapjaiban kell keresni az *ego conquiro* „birodalmi attitűdjét”. A birodalmi attitűd megkérdőjelezi a meghódítottak emberségét, megelőzve a karteziánus módszeres szkepszist, aminek központi eleme a *kétkedés*. Maldonado-Torres az általa „manicheus, mizantróp szkepticizmusnak” nevezett jelenségben kiemeli a kétség, a megkérdőjelezés szerepét. Ez a kétség/kétkedés fontos az *ego conquiro* lételméleti és politikai dimenzióinak megértéséhez mind a hódító, mind a meghódított szempontjából.

A mizantróp szkepticizmus a legegységesebb dolgot kérdőjelezi meg. Olyan kijelentések kapnak cinikus, retorikai jelleget, mint a „te ember vagy?” – így az lesz belőle: „teljesen ember vagy?” A „vannak jogaidból”: „miért gondolod, hogy vannak jogaid?”. A „te egy racionális lény vagy?”-ből pedig „tényleg racionális vagy?” (Maldonado-Torres 2007, 246)

Ebben az összefüggésben nem a kérdésre adott válaszok fontosak, hanem *maguk a kérdések*. Ezek a kérdések olyan kétségeket ébresztenek a *mások* ember-mivoltával kapcsolatban, amely őket a nem-létezés zónájába kényszeríti, ahol maradniuk, vagy folyamatosan bizonyítaniuk kell *létezésüket*.

Az embergyűlölő szkepticizmus kedvező lehetőséget nyújt az *ego conquironak*, amely megmagyarázza, hogy egyesek biztonsága miért mások életének kioltása árán érhető el. A *birodalmi attitűd* elősegíti egy alapvetően népi magatartás kialakulását a gyarmatosított és fajilag elkülönített emberekkel szemben. Így a gyarmatosított, fajilag alávetett emberek nélkülözhetőnek minősülnek (Maldonado-Torres, 2007, 246., kiemelés az eredetiben).

A birodalmi attitűd hamar rasszista és gyarmati alapgondolattá (*commonsense*) válik, ami radikalizálja és természetessé teszi a „háború nem-etikáit” (Maldonado-Torres 2007, 247). Ez hasonló a latin-amerikai őslakos mozgalmak manapság használt „halál projektum” fogalmához, amely az európai modernitásnak arra az aspektusaira hívja fel a figyelmet, amely ezt összeköti a kapitalizmussal, a gyarmatisággal, s egyszersmind a természet elpusztításával és a népi attitűddel, amit a *másokkal* szemben a mai napig fenntart (Suárez-Krabbe 2011; lásd még: Maldonado-Torres 2008a). De a *manicheus kétkedés* már 1537-ben általános volt, amikor a pápa emberré nyilvánította az indiánokat. A pápa deklarációja nem igazán számított – hiszen már akkor is érvényben volt, amikor a valladolidi viták zajlottak (Maldonado-Torres 2007; lásd még Quijano 1992). E birodalmi alapgondolatot a karteziánus kételkedés sem kérdőjelezte meg, és mint látni fogjuk, ez a későbbiekben is így maradt. Ami nem véletlen: azokat a folyamatokhoz kapcsolódik, amelyek az első és a második modernitás közötti átmenetet jellemezték, ami során Észak-Európa átvette a transzatlanti hatalmat és a rabszolga-kereskedelmet Spanyolországtól és Portugáliától.

Az „emberi lény” kategóriájának megkonstruálását a rasszizmushoz és emberi jogokhoz kapcsoló folyamatok komplexek. A spanyol elitnek az amerikai őslakosok ember-mivoltáról folytatott vitája során három álláspont jelent meg (König 1998). A hódítók érdeke a gyors meggazdagodás volt az amerikai arany, illetve az egyéb természeti kincsek kiaknázásával. Így számukra egyértelmű volt, hogy az indiánokat nem kell emberszámba venni. A spanyol udvart szintén a gyors meggazdagodás érdekelte, de nézőpontja kialakításakor, az egyházzal való kapcsolata miatt, számba kellett vennie néhány erkölcsi megfontolást is az indiánok emberségét illetően. A legtöbb esetben az udvar igyekezett megvédeni az indiánokat, valamint elősegíteni megtérítésüket. Az udvar számára az őslakosok munkaerőként, adófizetőként részét képezték a „felfedezett” terület értékének. Az egyház pedig, például a már említett Las Casason keresztül, azt az elképzelést védte, hogy az indiánok emberek, s ennek megfelelő bánásmódot érdemelnek. Pontosabban amellett érveltek, hogy megvan bennük a lehetőség, hogy keresztények, tehát teljes értékű emberek legyenek. Az egyház fő célja tehát a térítés volt.

A spanyol elit csoportjainak látható nézeteltérései ellenére megfigyelhetjük, hogy az indiánok mindhárom nézet szerint alsóbbrendűek a spanyolokhoz képest. A rasszizmus alapja az emberi lények ilyen jellegű hierarchizálása, ami azt implikálja, hogy egyesek vitázhatnak mások ember-mivoltáról. E vita a spanyol elitek ember-kritériumai alapján folytat: a vallás, a társadalmi és politikai szerveződés, illetve gondolkodás kérdéskörei mentén. Minél kevésbé folytatott egy ember a spanyolokéhoz hasonló életmódot, annál kevésbé tartották embernek. De már maga az a hatalom jelzi a rasszista társadalmi rendeződést, hogy valakik megvitathatják, hogy valakit embernek tartanak, vagy sem. Tehát bármennyire is hangsúlyozza sok kutató, hogy az egyház gyakran „az őslakosok oldalán állt”, mégis: ebben a vitában állni valahol *csakis a spanyol elitek kiváltsága volt*. Ebben az értelemben az ezekkel a problémákkal kapcsolatos közkeletű gondolkodás nemcsak a kulturális rasszizmus egyik korai verziója volt; hanem olyan rasszista gondolkodásforma, amely jelen van a mai tudományos diskurzusban is (lásd Suárez-Krabbe 2011). Ezt szem előtt tartva, hangsúlyoznunk kell, hogy amikor a spanyol elitek az „emberek jogairól” (*ius gentium*) vitakoztak, ezt olyan pozícióból tették, amelyben nekik volt meg az a kiváltságuk, hogy a jogokat meghatározzák.

A salamancai iskola természetes jogról, népek jogáról (*ius gentium*), fair playről, szuverenitásról és jogos háborúról folytatott vitáinak egyik fontos figurája, *Francisco de Vitoria* egyben a modern, gyarmati, kapitalista *világ-rendszer* egyik első gondolkodója volt. Gyakran a nemzetközi jog atyjaként tekintenek rá, aki értekezéseiben számot

vetett a profit-alapú kereskedelem moralitásával is (lásd Gómez 2005). Vitoria életműve figyelemre méltó módon igyekszik az udvar, a hódítók és az egyház álláspontját összeszűríteni, s így létrehozni a háború magyarázatát és erkölcsi megalapozását. Ezzel együtt, ahogy Antony Anghie rámutatott (1996, 1999, 2004), Vitoria különbséget tesz *természetes, emberi és isteni* törvény között, hogy ezzel újraformálja az „indián-kérdést” – tehát a birodalmi hatalom legitimálását az amerikai őslakosok felett. Eközben Vitoria fontos manővert hajt végre a tulajdon és tulajdonjog kérdését illetően az emberi törvény és a természetjog tekintetében. A pápa által közvetített isteni törvény csak a keresztény világra vonatkozik, míg az emberi törvény és a természetjog a kultúrák között is érvényesül, tehát egyetemes. Ez tehát a *ius gentium*nak, a népek jogának alapja (Anghie 1996, 324–326; lásd még Vitoria 1981). Vitoria értekezése egyes részeiben kiemeli az őslakosok ember-mivoltát, más részeiben viszont igazolja az ellenük folytatott jogos háborút. Azért tesz így, mert a spanyolok szerint lehetséges, hogy az indiánok ontológiailag egyenlők velük. Ez az ontológiai meghatározás azonban a spanyol, keresztény ismeretelméleti kereten belül értelmeződik, s így elfedi azt, ami a meghatározás központi eleme: ami a spanyoloknak lehetőség, az egyúttal tagadás is. Egy lehetséges azonosság a különbség tagadása. Ez az elpalástolás lehetőséget teremt arra, hogy az indiánok ellen folytatott háborúnak jog fölötti státuszt biztosítson. A nemzetközi jog és a szuverenitás doktrínájának alapjai tartalmazzák ezt a fajta kétértelműséget, amit a nemzetközi kapcsolatokkal és a nemzetközi joggal kapcsolatos kutatások elmaszatoznak, vagy kifejezetten tagadnak (lásd Anghie 1996, 2004).

A jogok meghatározását a spanyol elitek számára biztosító kiváltság tehát olyan birodalmi alapvetésből származott, amely elfogadta, hogy az őslakosok emberek, ugyanakkor mégis ember-mivoltuk megkérdőjelezésén alapult. A legszembetűnőbb mindeközben az őslakos munkakerő kiváltására Amerikába hurcolt afrikaiak teljes mellőzése volt. A korai rasszizmus és a jogok közötti kapcsolat tehát azokon a kritériumokon nyugszik, amelyek segítségével az embereket megkülönböztették az alacsonyabb rendű emberektől vagy nem-emberektől. E kritériumok benne foglaltattak a birodalmi attitűdben, és jelen vannak ma is. E kritériumok általában involválják a ragaszkodást az idő és a történelem sajátos fogalmához; a magántulajdon fogalmához, egyfajta individuális és/vagy antropocentrikus világképhez; a keresztény vallásosságához (vagy éppen a szekularizmus eszméjéhez); a nemek és a nemi kapcsolatok bizonyos meghatározásához, illetve annak tagadásához, hogy egyáltalán lehetnek *másfajta* életmódok, más világfelfogások; továbbá az európai és fehér életmód mint egyetlen érvényes életmód propagálásához (Suárez-Krabbe 2011; lásd még Anghie 1996, 1999, 2004). Az említett viták a XVI. században az amerikai indiánokkal kapcsolatban voltak fontosak, de központi szerepük van ma is. Példa-

képpen említhetjük azt a vitát, amely arról zajlott, hogy el lehet-e érni a demokratikus működést a nem nyugati országokban, illetve az Arab Tavasszal kapcsolatban a nők szerepéről folytatott diskurzust (lásd Adlbi Sibai 2011). Általában azoknak a jogai részesülnek oltalomban, akik megfelelnek e kritériumoknak – bősztínre való tekintet nélkül. Ahogy azt már korábban jeleztem, mindez azokat a rasszista kormányzati intézkedéseket (governmentalities) tükrözi vissza, amelyek az emberi jogokat a rasszizmus feletti győzelemnek fogták fel, s amelyek folyamatosan e jogok felfüggesztésétől függenek, hogy a koherencia látszatát megőrizték.

### *A tagadás három rétege*

A latin-amerikai etnikai és társadalmi mozgalmak emberi jogokra vonatkozó kritikájának megértéséhez fontos megismernünk a társadalmi küzdelmek és az azokat elnyomó vagy semlegesítő hegemón hatalom kölcsönhatását. Az etnicizált alanyok küzdelmei elősegítették a második modernitás jogi keretének kialakulását. Ez az időszak a latin-amerikai országok függetlenedése, illetve köztársaságaik kialakítása miatt már önmagában is figyelemre méltó. Különösen érdekes azonban, ha a globális hatalom jelenlegi konfigurációjának összefüggéseiben vizsgáljuk meg. A jelen történelmi helyzetben a transzatlanti elíték összetartóbbak, mint valaha, ugyanakkor továbbra is tagadják, vagy elavultnak bélyegzik azokat a társadalmi küzdelmeket, amelyek gondolkodásukat és politikai gyakorlatukat formálták. Mai szempontból ráadásul azt is láthatjuk, hogy az emberi jogi gondolkodás miképpen vonta kétségbe a fent említett küzdelem hatását.

Ennek a tagadásnak három rétege van. Az első a *másságot* tagadó birodalmi attitűd, a második a karteziánus *ego cogito*, amely elfedi az *ego conquiro* által érintett *másokat*. A harmadik az első kettő kiterjesztése, ami által Spanyolország maga is a határázónába kerül. E folyamat már a felvilágosodás idején tetten érhető, s *Fekete Legendának* nevezhetjük.<sup>2</sup> Eszerint Spanyolország a gyarmatosítás anakronisztikus és különösen kegyetlen formáját valószínűsítta meg. E protestáns támadás a katolikus, gyarmati Spanyolország birodalmi gyakorlata ellen az észak-európai, illetve észak-amerikai kolonializmus érdekeit védte, s azt akarta megmutatni, hogy ez utóbbi humánus és modern gyakorlatot folytatott, legalábbis a spanyolokhoz képest (Beverly, 2008, 599.). A Fekete Legenda a tagadás harmadik rétegeként fontos szerepet játszott, mert leválasztotta a spanyol és dél-európai gyakorlatot a modern gyarmati hatalmakról – e perspektívából Dél-Európa se modernnek, se gyarmatosítónak nem tekinthető. Ehelyett „Prospero és Calibán közé kerül” (aminek, Portugáliával kapcsolatban, érdekes elemzését nyújtja Santos, 2002b).

A transzatlanti eliteken belül ekkor általánosan elfogadott nézet volt, hogy a *mások* az emberiség történelmének egy korai fázisában léteznek. Ez az időbeli meghatározás egy térbelit is magával hozott: a modern Észak és a lemaradó Dél között. A Fekete Legenda, hasonló logikával, sikeresen betonozta be Európán belül is az Észak–Dél felosztást (lásd Santos, 2002b; Mignolo, 2005). Ez az oka annak, hogy sok mai kutató azt gondolja, ezek a jogok a XVII. és XVIII. századi Észak-Európa elsődleges szellemi produktumai voltak (amivel első-sorban Hobbes-ra és Locke-ra céloznak). A jogok efféle narratíváját kronológiailag alkotják meg: az 1689-es angol *Bill of Rights*, az 1776-os amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat*, illetve az 1789-es, a francia forradalomhoz köthető *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* alkotják a sort. E narratíva szerint, mindezen nyilatkozatok kulmináltak 1948-ban az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában*, illetve a „jogok” ezt követő generációiban (Balfour & Cadava, 2004, 282.; Jackson, 2005, 166.; Douzinas, 2000, 2007).

Ez a történelmi narratíva azonban része a tagadás harmadik rétegének, amelyet fentebb leírtunk. Az emberi jogok történetének átértékeléséhez a második modernitásban át kell hatolnunk ezen a három rétegen. Jelen írásban ez nem kivitelezhető, viszont azt be tudjuk mutatni, hogy a mai emberi jogi diskurzus egyszerre rejti el és fedi fel a gyarmati rasszizmusban rejlő gyökereit. Különösen megvilágosító erejűek e tekintetben az etnicizált alanyok társadalmi küzdelmei a latin-amerikai államok függetlenedésének időszakában. E küzdelmek biztosították, hogy az újonnan függetlenedett államok jogi keretrendszereiben helyet kapjon a faji egyenlőség gondolata. Ugyanakkor épp ez adja majd az eszközt a társadalmi küzdelmek elfedésére is.

### *Társadalmi küzdelmek, jogok, asszimiláció és irányítás*

1776-ban, a spanyol és angol gyarmatosítás idején, a mai Amerikai Egyesült Államok területét benépesítő európaiak függetlennek nyilvánították magukat a brit gyarmatbirodalomtól, és megerősítették az „ember” jogait. A Függetlenségi Nyilatkozat nem ismerte el „embernek” az afrikai származású rabszolgákat, az európaiakat pedig mint olyanokat mutatta be, akiket „a háborúban, kortól, nemtől és állapottól függetlenül, „kegyetlen indián vadak” veszélyeztetetnek.<sup>3</sup> Egyrésztől nyilvánvaló, hogy a nyilatkozat által leírt „ember” csupán néhány emberi lényt jelölt, aki a civilizáció legújabb, legelőrehaladottabb formáját képviselte. Másrésztől ugyanilyen nyilvánvaló az is, hogy eszerint, az „indián vadak” nem „valódi emberek” – legalábbis destruktív viselkedésük, erőszakos természetük miatt jogi értelemben semmiképpen sem azok. A feketék a nyilatkozat aláírói számára teljesen láthatatlanok.

E dokumentumban tehát a „jogok” a gyarmatosítást és a gyarmatiságot rejtik, nem egyszerűen a *másikat*. A latin-amerikai elitek függetlenségi törekvései hasonló diskurzuson nyugodtak. A különbség az, hogy míg az elitek az Egyesült Államokban az indiánok állítólagos primitívsége miatti lekicsinylés mögé rejtették gyarmatosító tevékenységüket, addig latin-amerikai társaik őslakos értékeiket emelték ki, azzal, hogy viszsztatértek a spanyol gyarmati időszak egyházi álláspontjaihoz (lásd las Casas korábbi felvetéseit).

A spanyol és portugál gyarmatok függetlenségi törekvései a XIX. század elején összességében az európai birodalmi konfliktusokhoz kapcsolódtak az „új” területek és az atlanti térség gazdasági és politikai irányításáért folytatott küzdelemben. E törekvések kezdete egybeesett Napóleon spanyolországi és portugáliai hatalomátvételével 1807–1808-ban. Midőn a francia csapatok elfoglalták Spanyolország nagy részét, s börtönbe vetették VII. Ferdinánd királyt, a Spanyol Királyság fontos változásokon ment keresztül. A király hatalma nyíltan nem kérdőjeleződött meg, de a spanyol városok és gyarmatok elkezdtek helyi önkormányzataik megszervezését. A spanyol hatóságok fokozatosan elvesztették hatalmukat a kreol elitekkel szemben (akik spanyol vagy portugál származású, de már helyben született emberek voltak, így az európaiak mögött a második helyet foglalták el a társadalmi/faji hierarchiában).

1810-ben Cádizban alkotmánybíróságot állítottak fel, hogy létrehozzák a királyság, illetve egy amerikai gyarmatokkal együtt értelmezett nagy spanyol nemzet alkotmányát. A cádizi alkotmánybíróság hamarosan elismerte az őslakosok polgárjogát, leginkább azért, mert a „jogi szabadság és a névleges egyenlőség” elve ekkorra már meghonosodott a spanyol törvényhozásban (Lasso, 2007, 35.). Nem ismerték el azonban ugyanezeket a jogokat a szabad, afrikai származású polgárok (*pardos*) tekintetében. Marixa Lasso (2007) szerint, a jogok megadása az afrikaiaknak azt jelentette volna, hogy a demográfiai többség az amerikaiak oldalára kerül, mivel csak kevesen tudták bebizonyítani vérvonaluk tisztaságát. Ez (tehát a spanyol származás) abban az időben a társadalmi szerveződés egyik fontos eleme volt. Majdnem az összes amerikai befolyást követelhetett a felszabadított afrikaiak felett. Ebben a formában a faji egyenlőség kérdése nemcsak ezekben a vitákban, hanem az amerikai nemzetek felépítésében is központi szerephez jutott. E kérdések megvitatása azonban nem jelentette azt, hogy a *másik* megkülönböztetése bármilyen formában is megkérdőjeleződött volna.

E fejleményekhez járul még az is, hogy Latin-Amerika történetének néhány revizionista értelmezése szerint, a faji egyenlőség részleges elismerése számos országban az egykorú társadalmi küzdelmek eredménye volt (Dussel, 2007, 201–206 o.; Lasso 2003, 2006; Romero, 2003). A függetlenségi háborúk végén, 1824-ben tehát

... Spanyol-Amerika minden nemzetének alkotmánya jogilag szavatolta szabad afrikai származású polgárai számára a faji egyenlőséget. Ezzel együtt egy olyan nacionalista faji ideológia jelent meg, amely a faji diszkriminációt – és a faji identitást – megosztónak és hazafiatlannak nyilvánította. (Lasso, 2006; 336–337)

*Gran Colombia*-ban (Nagy-Kolumbia: ma Venezuela, Panama, Ecuador, Kolumbia, illetve Costa Rica, Peru, Brazília, Guyana és Nicaragua kisebb részei) a függetlenség és a republikanizmus folyamatai számára a faji egyenlőség néhány esetben olyan feltétel volt, amelyet őslakos és szabad fekete vezetők követeltek a függetlenségi harc során nyújtott támogatásukért cserébe (Dussel, 2007, 201–206.; Lasso, 2003, 2006; Romero, 2003). Nagy-Kolumbia karibi részein például

az afro-latin amerikaiak nem egyszerűen „ágyúötlékek” voltak: részt vettek azokban a politikai vitákban, amelyek a polgárjogról szóltak a forradalmi időszakban, és befolyásolták is őket. Időnként az eliteket olyan radikális megoldások felé terelték, amelyeket azok eredetileg nem támogattak. (Lasso, 2006, 337–338.)

Ha a szabadságharcokban az őslakosok, illetve a szabad feketék által nyújtott segítséget vizsgáljuk, érdemes szem előtt tartanunk, hogy a spanyol birodalom csak az előbbieknél nyújtott polgárjogot. Ezzel együtt, Latin-Amerika őslakosai méltányolták a spanyol udvar védelmét, amely sokkal kedvezőbb végkimenetelt ígért nekik, mint amit a függetlenség nyújtott.

Ennek ellenére több különböző őslakoslázadás mutatta ebben az időszakban a kontinensen, hogy az őslakosok is elkötelezettek egy olyan társadalom felépítésében, amely eltér a gyarmatosítók és leszármazottaik által kínálttól (lásd Faverón, 2006 és Hernández, 2008). Jelzésértékű, hogy az őslakosok és a feketék gyakran alkupozícióban voltak az elitekkel szemben. Mint korábban említettük, ennek oka az volt, hogy demográfiailag többséget alkottak, így támogatásukra szükség volt a függetlenségi háborúk lefolytatásához. Kisebb és nagyobb lázadásai pedig ebben az összefüggésben döntő hatással bírtak.

A legfontosabb ezek közül az 1780–82-ben *Tupac Amaru* által a perui alkirályságban lezajlott lázadás, illetve az 1791 és 1804 közötti *haiti forradalom* volt. E felkelés és más felkelések híre bejárta a kontinenst, és eljutott Európába is, ahol fontos vitatémát jelentett a korszak elitje számára (Dussel, 2007 and Lasso, 2006).<sup>4</sup> Komoly hatással járó bizonytalanságot keltett a fehér elitekben. Jelentős részük félt attól, hogy a faji egyenlőség gondolata a Haitin kialakuló „kaotikus” állapotokhoz hasonlóhoz vezethet (lásd Lasso, 2003, Romero, 2003). Mint korábban láttuk, a karibi Nagy-Kolumbia esetében ez néhány esetben arra ösz-

tönözte a fehér eliteket, hogy tárgyaljanak a szabad fekete vezetőkkel. Ugyanakkor a faji egyenlőség ilyen felfogása – tehát a termelés feletti ellenőrzés elvesztésének képe – megmutathatja, hogy végül miért vezette a *másoktól* való félelem a kreol eliteket az északiakkal való azonosulásra, ahelyett, hogy azokkal tartottak volna, akik lázadásukat lehetővé tették (Dussel, 2007).

Kolumbia korai köztársasági időszakában, mint azt más, újonnan függetlené vált területeken is megfigyelhetjük, a faji egyenlőség eszméje átalakult a *mesztizo raza* (indian–európai) eszményévé, amely egy olyan *egyetemes fajt* azonosított, amelyen keresztül a „kolumbiáság” minősége létrehozható volt. Ez az elképzelés megelőlegezte azt a kolumbiai törekvést, hogy „kifehérítsék” a népeiséget. Amíg a mesztic identitás magában foglalta egyesek „kifehérítését” és mások „befeketését”, addig a faji hierarchiák továbbra is fontos szerepet töltek be a *mesztizaje* eszméjében. Tehát minél „fehérebb” egy mesztic, annál *jobb* (lásd: Arias, 2008). Ebben az értelemben a társadalmi küzdelmek győzelmei részlegeseek voltak. Kétségkívül, ezáltal olyan folyamatok kezdődtek el, amelyek fontos szerepet játszanak a mai társadalmi és etnikai küzdelmekben is (lásd Dussel 2007, Guardiola-Rivera 2010). A XIX. és a XX. században azonban a fehér elitek diktálták a faji egyenlőség és a polgárjogok feltételeit.

Ugyanakkor Latin-Amerika *eszméje* a kreol és mesztic elitben alakult ki, akik ekkorra azonosultak az európai történelemmel (Mignolo, 2005). „Természetes” renddé vált számukra a gyarmatosítás és hódítás kezdeti pillanataiban örökölt hit, ami szerint a történelem csak az európai minta alapján bontakozhat ki az európai modernitás, civilizáció és fejlődés felé. A kreol és mesztic elitek számára az európai birodalmi, illetve német, francia és brit szellemi központok kiterjesztéseként létező Latin-Amerika a „latin” faj területe volt, nem az amerikai indiánoké (vagy az afrikai származásúaké).

A függetlenség kivívásának és a köztársaságok kiépítésének időszaka után, Latin-Amerika az új elitek érdekeinek kiszolgálása érdekében adaptált gyarmati hierarchiák és társadalmi szerveződések mentén alakult ki – amit nevezhetünk „belső gyarmatosításnak” is. Ahogy Mignolo (2005) megjegyezte, a kreol identitás kettős úton jött létre: egyrésztől, Európával kapcsolatban mint geopolitikai öntudatra ébredés, másrésztől, a gyarmatok egyéb népeivel kapcsolatban mint faji öntudatra ébredés. A kreolok problémái és kérdésfelvetései tehát jelentősen eltértek az őslakosok és az afrikai származásúak problémáitól. Míg a kreol/mesztic tapasztalat Latin-Amerikában – csakúgy, mint az USA-beli amerikaiaknál – a gyarmati és irodalmi projektumokban való részvételt jelentette (miközben egyúttal birodalmi és gyarmati alattvalók voltak), addig az afrikai származásúak gyarmati történetét az afrikai diaszpóra, a rabszolgaság, az ellenállás, a *cimarronismo*, a *quilombolismo* és a lázadás jelentette, illetve az őslakosok történetei,

amiket a lakosságnak a spanyol intézményekhez fűződő viszonya formált (Suárez-Krabbe, 2008).

Még általánosabban szemlélve, a latin-amerikai függetlenségi harcok kora Spanyolország mint komoly gyarmati erő letűnésével, illetve Észak-Európa és az USA felemelkedésével együtt jelent meg. Míg a függetlenségi harcok explicit módon használták a faji egyenlőség eszméjét, az USA elitje nagyrészt ignorálta a faji problémát. Miként a francia forradalom, illetve az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* mutatja, a faji egyenlőség kérdése ekkoriban nem merült fel e viszonylatokban. A fejlődés eszméjével, vagy az emberek jogairól folytatott XVI. századi vitával szemben a polgárjog, illetve az egyenlő(tlen)ség gyarmati dimenziói nagyrészt hiányoznak a különféle jogok eszméjéből (Mignolo 2000, 29). Ezek az eszmék egyre részletesebben kerültek kibontásra, de kizárólag a „korlátozott és szuverén” „proto-nemzeti” és „nemzeti” episztemikus kereteken belül (lásd még Anderson 1991; Santago-Valles 2003), illetve a „polgár” rendszeren belüli meghatározásán keresztül. Hogy valaki polgár lehessen, különböző kritériumoknak kellett megfelelnie (vallás, származás, bőrszín, nem, tudás és tulajdon tekintetében), amiket az európai fehér elitek határoztak meg. E domináns képzetek alapján a gyarmatosítottaknak továbbra is a „felnöttség” (*maturity*) felé kellett fejlődniük, hogy esélyük legyen elkezdni azokat a folyamatokat, amelyek civilizált társadalomhoz vezetnek – beleértve e folyamatokba az „emberi jogok” meghatározását is.

### *Következtetések*

A francia *Emberi és polgári jogok nyilatkozata*, az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat*, illetve a különböző latin-amerikai önrendelkezési mozgalmak eszméit együtt kell vizsgálni. Ezek mind egyetlen téma folytatásai, amely először a gyarmatosított amerikai területek irányításával kapcsolatos viták során merült fel (lásd Césaire 2006). Ráadásul, e viták valamennyien a nemzetállamra, illetve a „polgár” kategóriájára koncentráló birodalmi attitűd elfedését is jelentették. A polgárjog olyan feltétel volt, illetve olyan feltétel ma is, amely nincs garantálva egy nemzet minden lakosa számára.

Ez a birodalmi attitűd egyfajta olyan alapigazság (commonsense), aminek centrális szerepe van a rasszista gondolkodásban, illetve különösen releváns az emberi jogok kérdésében. A birodalmi attitűd továbbra is megtalálható az embervoltában, racionalitásában, hasznosságában meg nem kérdőjelezett globális elitek működésében, midőn ezek meghatározzák a mellőzhetőt (ignorant), a helyben maradókat (residual), az alsóbbrendűt, a helyit és a nem-produktívát (Santos 2005, 160–162). E kettősségen keresztül, ahogy Maldoado-Torres mondja, egyesek biztonsága és a jogai mások kárán keresztül elérhe-

tők és fenntarthatók. Ezen felül a birodalmi attitűd fontos ama szerep megértéséhez is, amelyet az alávettettek küzdelmei játszanak az emberi jogok történetében. Érdekes módon e küzdelmeknek jelentős hatásuk volt az „emberi jogoknak” elnevezett eszmék kifejlődésében, viszont kevesen foglalkoztak velük a későbbi emberi jogi diskurzusban.

Paolo Carrozza jogkutató ezt ismerte fel, mikor a francia és észak-amerikai forradalmak latin-amerikai „visszhangját” vizsgálta (2003). Szerinte nem egyszerűen *mimikri*, ahogyan az előbbiek eszméi megjelennek az utóbbiban. Ezek az eszmék azért rezonáltak Latin-Amerikában, mert sok szempontból a spanyol gyarmatosító törekvésekig visszavezethető közös örökségen alapulnak. S bár a faji egyenlőség gondolatát számos fekete és őslakos mozgalom hangoztatta, tény, hogy a függetlenségi mozgalmak eszméikben mégis az elit véleményét tükrözték.<sup>5</sup> Pontosabban fogalmazva, a tanult kreol elitét, akik maguk is egy globális elit részesei voltak. Ahogy Mary Ann Glendon írja:

Bár a hagyományos történelemtudomány a latin-amerikai alkotmányosságot az amerikai és az európai modellekből eredezteti, fontos lenne azt az erkölcsi és politikai tradíciók egyfajta sajátos fúziójának kifejeződése gyanánt felfogni. A ragaszkodás az emberi jogok és kötelességek közötti korrelációhoz például a latin-amerikai politikai filozófia és alkotmányjog jellegzetes vonása a XIX. század kezdete óta. Ezen örökség egyetemességre törekvő, internationalista dimenzióját erősítette az Amerika-közi Konferencia, amelyet 1890-ben alapítottak (Glendon, 2003, 33).

A „latin-amerikai hagyomány” Glendon által sugallt „eredetiségével” szemben én továbbra is fenntartom, hogy a térségben az emberi jogok öröksége inkább a fehér elitek jogokkal, szuverenitással és polgárjoggal kapcsolatos, egyféle logikát követő (mono-logic) eszméinek lefordítása. Ezek az elitek magukban foglalták azokat a latin-amerikai elemeket is, amelyek ebben az időszakban kezdték hangsúlyozni a civilizáció és a modernitás észak-európai eredetét. Ezzel együtt elfelejtették a spanyol, latin-amerikai és afrikai hozzájárulást a „világ”-történelemhez, benne az eszmetörténethez is (lásd Dussel 2008). Az a tény, hogy a latin-amerikai elitek hozzájárultak ehhez a történelmi felejtéshez, csupán a térség belső gyarmatosítással folytatott harcának jele (lásd González 1992).

Újabb kutatások bemutatták, hogy egyes latin-amerikai alkotmányok hogyan inspirálták az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* elkészítését a XX. században, ami arra utal, hogy az emberi jogok is felfoghatók „kreolizált” jelenség gyanánt. Az emberi jogi diskurzusnak ez a vetülete eddig elhanyagolt terület volt. A jelenleg is működő birodalmi attitűd mellett ez azt is mutatja, hogy azok a globális elitek, amelyek a történelmet írják, még mindig nem vették figyelembe az első

modernitás időszakát. Emiatt fontos szempontokat tévesztettek szem elől, s így meggyőződésükké vált, hogy az alávetettek nem játszanak fontos szerepet a történelem formálásában. Viszont ha az emberi jogok a kreolizáció termékeiként is kezelhetők, fontos megjegyeznünk, hogy ez a folyamat az alávetettek kárára történt. Olyan elitök kreolizációjáról van szó, amelyek eszméiket azokból a társadalmi küzdelmekből nyerték, amiket el akarnak rejtteni. Legtöbbször azonban úgy tűnik, hogy a faji egyenlőség – csakúgy, mint a rabszolga-felszabadítás – eszméje a fehér ember nagy „engedménye” volt, nem pedig az alávetettek harcai nyomán született meg. Fontos erre emlékeztetni, hiszen a faji egyenlőségnek az elitök által történet átvétele gyakrabban segített megelőzni, mint elősegíteni a radikális társadalmi változást.

Az emberi jogok története ezen aspektusainak vizsgálata végső soron segíthet megérteni az egyes mozgalmak mai, emberi jogokkal kapcsolatos kritikáit. Latin-Amerikában e mozgalmak kifejezetten amellet érvelnek, hogy az emberi jogi diskurzus elméleti, jogi és gyakorlati problémáit a gyarmatiság kondicionálta, ami még mindig meghatározza, hogy mi engedhető meg az elmélet, a jog és a gyakorlat szempontjából. Amíg az emberi jogok olyan eszméket és gyakorlatokat jelentenek, amelyekeken keresztül az identitás építésének folyamatai, illetve különböző hatalmi viszonylatok működnek, addig igencsak lényegesek a más lehetséges világokról folytatott viták – olyan világokról, amelyeket a latin-amerikai társadalmi és etnikai mozgalmak igyekeznek építeni. E kritikák „komolytalanoknak” nyilvánítása, illetve az emberi jogokról folytatott vita feltételeinek megváltoztatása, egzisztenciális és ontológiai bizonytalanságot tükröz. Az emberi jogi gondolkodás domináns eszméi sokakat egzisztenciálisan az „emberi jólét” és „méltányosság” modernista és modernizáló utópiáihoz kötnek (Espinosa 2007). Ezek az utópiák nagyon hasonlók ahhoz, amiken keresztül a hódítást és a gyarmatosítást „jogosnak” minősítették, és véghezvitték (Suárez-Krabbe 2011). Ebben az értelemben az emberi jogok fogalma önmagában a *globális fehér elitök utópiája*. Olyan utópia, amely az emberséget a *mások* tagadásán keresztül határozza meg, tehát eredendően rasszista. Ez a magva ama kritikának, amit számos társadalmi és etnikai mozgalom megfogalmazott, s ami egyértelművé teszi, hogy alapjaiban kell újrafogalmaznunk az emberi jogok praxisáról alkotott tudásunkat.

#### *Bibliográfia*

- Adlbi Sibai, Sirin 2011: Mujeres, revoluciones árabes y colonialidad. *Revista Solidaridad Internacional*, n°60
- Anderson, B. 1991: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso / *Elképzelt közösségek*. Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2006.

- Anghie, A. 1996: Francisco de Vitoria and the Colonial Origins of International Law. *Social and Legal Studies* (5), 321–336.
- Anghie, A. 1999: Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law. *Harvard International Law Journal* 40(1), 1–71.
- Anghie, A. 2004: *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. New York: Cambridge University Press.
- Arias, A. 2008: Anti-Colonial Struggle in Latin America from the Conquista to the Present. In: Poddar, P., Patke, R. and Jensen, L., eds.: *A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and its Empires*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 522–526.
- Balfour, I. and Cadava, E. 2004: The Claims of Human Rights: An Introduction. *The South Atlantic Quarterly*, 103(2/3), 277–96.
- Baxi, U. 2002: *The Future of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press.
- Beverly, J. 2008: Spain, Modernity and Colonialism. In: Poddar, P., Patke, R. and Jensen, L., eds.: *A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and its Empires*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 599–601.
- Borch, M. F. 2004: *Conciliation – Compulsion – Conversion: British Attitudes Towards Indigenous Peoples, 1763–1814*. Amsterdam, Rodopi.
- Buck-Morss, S. 2000: Hegel and Haiti. *Critical Inquiry*, 26(4), 821–65.
- Carozza, P. G. 2003: From Conquest to Constitutions: Retrieving a Latin American Tradition of the Idea of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 25, 282–313.
- Castro, D. 2007: *Another Face of Empire: Bartolomé de Las Casas, Indigenous Rights, and Ecclesiastical Imperialism*. Durham, Duke University Press.
- CDP (Comunidad de paz de San José de Apartadó) 2004: *Un Proyecto de Caminar Comunitario* [Online]. <http://www.cdpsanjose.org>
- Césaire, A. 2006: *Discurso Sobre el Colonialismo*. Madrid, Akal. / Diskurzus a kolonializmusról. In *Café Babel*, Hetvenhatodik szám. Gyarmat. 3–11.
- Conaie et. al. n.d.: *Somos Hijos del Sol y de la Tierra: Derecho Mayor de los Pueblos Indígenas de la Cuenca Amazónica*. Manthra Editores.
- Cuatro Etnias (Sierra Nevada de Santa Marta) 1999: *Declaración Conjunta de las Cuatro Organizaciones Indígenas de la Sierra Nevada de Santa Marta para la Interlocución con el Estado y la Sociedad Nacional*. <http://www.unimag.edu.co/antropologia/SIERRA%20NEVADA.htm>
- Douzinan, C. 2000: *The End of Human Rights: Critical Legal Thought at the Turn of the Century*. Oxford, Hart.
- Douzinan, C. 2007: *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. New York, Routledge-Cavendish.
- Dussel, E. 1995: *El Encubrimiento del Otro: Hacia el Origen del Mito de la Modernidad*. La Paz, Biblioteca Indígena. / The Invention of the Americas: Eclipse of „the Other” and the Myth of Modernity. Trans. M. D. Barber. London, Continuum
- Dussel, E. 2000: Europa, Modernidad y Eurocentrismo En: Lander, E., ed.: *La Colonialidad del Saber: Eurocentrismo y Ciencias Sociales Perspectivas Latinoamericanas*. Buenos Aires, CLACSO, 41–53.
- Dussel, E. 2004: *La China, 1421–1800: Razones para cuestionar el Eurocentrismo* [Online]. <http://www.afyl.org/articulos.html>

- Dussel, E. 2007: *Política de la Liberación. Tomo I: Historia Mundial y Crítica*. Madrid, Trotta.
- Dussel, E. 2008: Meditaciones Anti-Cartesianas: Sobre el Origen del Anti-Discurso Filosófico de la Modernidad. *Tabula Rasa* 9, 153–197.
- Escobar, A. 2003: 'Mundos y Conocimientos de Otro Modo': El Programa de Investigación de Modernidad/Colonialidad Latinoamericano. *Tabula Rasa* 1, 51–86.
- Espinosa, M. 2007: El que Entiende esa Palabra, ¿de qué Manera Aprendió? *Nómadas*, 26, 138–153.
- Fanon, F. 1967: *Black Skins, White Masks*. Trans. C. L. Markman. London, Grove Press / 2009. *Piel Negra, Máscaras Blancas*. Madrid, Akal.
- Faverón Patriau, G. 2006: *Rebeldes: Sublevaciones Indígenas y Naciones Emergentes en Hispanoamérica en el Siglo XVIII*. Madrid, Tecnos.
- Glendon, M. A. 2003: The Forgotten Crucible: The Latin American Influence on the Universal Human Rights Idea. *Harvard Human Rights Journal*, 16, 27–39.
- Gómez Rivas, L. 2005: Economía y Guerra: El Pensamiento Económico y Jurídico desde Vitoria a Grotio (y después). *Studia Historica. Historia Moderna* (27), 135–159.
- González Casanova, P. 1992: Colonialismo Interno: Una Definición. En: *América Latina: Historia y Destino. Homenaje a Leopoldo Zea*. México, UNAM.
- Gordon, L. 2006: African-American Philosophy, Race, and the Geography of Reason. In: Lewis, R., Gordon, L. and Gordon, J. A., eds.: *Not Only the Master's Tools: African-American Studies in Theory and Practice*. London, Paradigm, 3–50.
- Gordon, L. 2006a: *Disciplinary Decadence: Living Thought in Trying Times*. Boulder, Paradigm.
- Grosfoguel, R. 2009a: A Decolonial Approach to Political-Economy: Transmodernity, Border Thinking and Global Coloniality. *Kult* 6, 10–38. / Grosfoguel, R. 2011: A politikai gazdaságtan és a posztkoloniális tanulmányok gyarmatmentesítése. Transzmodernitás, határgondolkodás és globális gyarmatiság. *Eszmélet*, 94. sz. (2011. tél), 39–70.
- Grosfoguel, R. 2009b: Human Rights and Anti-Semitism after Gaza. *Human Architecture*, 6(2), 89–102.
- Grosfoguel, R. & Castro-Gómez, S., eds.: 2007: *Educación Superior, Interculturalidad y Descolonización*. La Paz, PIEB.
- Guardiola-Rivera, O. 2009: *Being Against the World. Rebellion and Constitution*. New York, Birkbeck Law Press.
- Guardiola-Rivera, O. 2010: *What if Latin America Ruled the World? How the South will Take the North into the 22nd century*. London, Bloomsbury.
- Hernández, J. A. 2008: Marronage and Rebellion in the Hispano-American Caribbean. In: Poddar, P., R. Patke, R. and Jensen, L., eds.: *A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and its Empires*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 569–573.
- Herrera Flores, J. 2005: *Los Derechos Humanos como Productos Culturales: Crítica del Humanismo Abstracto*. Madrid, Catarata.
- Ishay, M. R. 2007: Introduction: Human Rights. Historical and Contemporary Controversies. In: Ishay, M. R., ed.: *The Human Rights Reader*. New York, Routledge, xi–xviii.
- Jackson, M. 2005: Whose Human Rights? In: Jackson, M., ed.: *Existential Anthropology: Events, Exigencies and Effects*. New York, Berghahn Books.

- Koskenniemi, M. 2010: Colonization of the "Indies": The Origins of International Law? In: Gamarra Chopo, Y., ed.: *La Idea de América en el Pensamiento ius Internacionalista del Siglo XXI*. Universidad de Zaragoza, 43–64.
- König, H.-J. 1998. Introducción. En: König, H.-J., ed.: *El Indio como Sujeto y Objeto de la Historia latinoamericana: Pasado y Presente*. Madrid, Iberoamericana, 13–34.
- Lander, E. ed. 2000: *La Colonialidad del Saber: Eurocentrismo y Ciencias Sociales. Perspectivas Latinoamericanas*. Buenos Aires, CLACSO.
- Las Casas, B. n.d., [1552]: *Brevísima Relación de la Destrucción de las Indias*. <http://www.ciudadseva.com/textos/otros/brevisi.htm>
- Lasso, M. 2003: Haiti como Símbolo Republicano Popular en el Caribe Colombiano: Provincia de Cartagena (1811-1828). *Historia Caribe*, 3(8), 5–18.
- Lasso, M. 2006: Race, War and Nation in Caribbean Gran Colombia: Cartagena 1810-1832. *American Historical Review*, (April), 336–361.
- Lasso, M. 2007: Un Mito Republicano de Armonía Racial: Raza y Patriotismo en Colombia, 1810–1812. *Revista de Estudios Sociales*, 27, 32–45.
- Lugones, M. 2007: Heterosexualism and the Colonial Modern Gender System. *Hypatia*, 22(1), 186–209.
- Maestre Sánchez, A. 2004: Todas las Gentes del Mundo son Hombres: El Gran Debate entre Fray Bartolomé de las Casas (1474-1566) y Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573). *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*, 21, 91–134.
- Maldonado-Torres, N. 2007: On the Coloniality of Being: Contributions to the Development of a Concept. *Cultural Studies*, 21(2–3), 240–270. / Sobre la Colonialidad del Ser: Contribuciones al Desarrollo de un Concepto. En: Castro-Gómez, S. y Grosfoguel, R., eds.: *El Giro Decolonial: Reflexiones para una Diversidad Epistémica más allá del Capitalismo Global*. Bogotá, Siglo del Hombre, 127–168.
- Maldonado-Torres, N. 2008: *Against War: Views from the Underside of Modernity*. Durham, Duke University Press.
- Mignolo, W. D. 2000: *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Princeton, Princeton University Press.
- Mignolo, W. 2005: *The Idea of Latin America*. Oxford, Blackwell.
- Mignolo, W. D. 2006: Citizenship, Knowledge and the Limits of Humanity. *American Literary History*, 18(2), 312–331.
- Mignolo, W. D. 2009 Who Speaks for the 'Human' in Human Rights? In: Forcinito, A., Marrero-Fente, R. and McDonough, K., eds.: 'Human Rights in Latin American and Iberian Cultures'. *Hispanic Issues Online*, 5(1), 7–24.
- O'Gorman, E. 1991 [1957]: *La Invención de América: Investigación Acerca de la Estructura Histórica del Nuevo Mundo y del Sentido de su Devenir*. México, Fondo de Cultura Económica.
- Quijano, A. 1992: 'Raza', 'Etnia', y 'Nación': Cuestiones Abiertas. En: Forgues, R. ed.: *José Carlos Mariategui y Europa: La Otra Cara del Descubrimiento*. Lima, Amauta.
- Quijano, A. 2000a: *Coloniality of Power, Ethnocentrism, and Latin America. Nепantla: Views from the South*, 1(3), 533–580 / Quijano, A.: Colonialidad del Poder, Eurocentrismo y América Latina. En: Lander, E., ed.: *La Colonialidad del Saber: Eurocentrismo y Ciencias Sociales: Perspectivas Latinoamericanas*. Buenos Aires, CLACSO, 2000.

- Quijano, A. 2000b. Colonialidad del Poder y Clasificación Social. *Journal of World-Systems Research*, 4(2), 342–386.
- Rappaport, J. 2005: *Intercultural Utopias: Public Intellectuals, Cultural Experimentation and Ethnic Pluralism in Colombia*. Durham, Duke University Press.
- Rivera Cusicanqui, S. 2010: *Ch'ixinakax Utxiwa: Una Reflexión Sobre Prácticas y Discursos Descolonizadores*. Buenos Aires, Tinta Limón.
- Romero Jaramillo, D. 2003: El Fantasma de la Revolución Haitiana: Esclavitud y Libertad en Cartagena de Indias, 1812–1815. *Historia Caribe*, 3(8), 19–33.
- Santiago-Valles, K. 2003: 'Race', Labor, 'Women's Proper Place', and the Birth of Nations: Notes on Historicizing the Coloniality of Power. *New Centennial Review*, 3(3), 47–68.
- Santos, B. de S. 1995a: *Toward a New Commonsense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. London, Routledge.
- Santos, B. de S. 1995b: Three Metaphors for a New Conception of Law: The Frontier, the Baroque, and the South. *Law & Society Review*, 29(4), 569–584.
- Santos, B. de S., 2000: Toward a Multicultural Conception of Human Rights. In: Hernández-Truyol, B. E., ed.: *Moral Imperialism: A Critical Anthology*. London, New York University Press, 39–60.
- Santos, B. de S. 2002a: The Processes of Globalisation. *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 1–48.  
<http://www.eurozine.com/articles/2002-08-22-santos-en.html>
- Santos, B. de S. 2002b: Between Prospero and Caliban: Colonialism, Postcolonialism, and Inter-Identity. *Luso-Brazilian Review*, 39(2), 9–43.
- Santos, B. de S. 2005: *Crítica de la Razón Indolente: Contra el Desperdicio de la Experiencia*. Vol I. Bilbao, Desclée.
- Santos, B. de S. 2007. Beyond Abyssal Thinking: From Global Lines to Ecologies of Knowledges. *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 1–35.  
[http://www.boaventuradesousasantos.pt/media/pdfs/Beyond\\_Abyssal\\_Thinking\\_Review\\_2007.PDF](http://www.boaventuradesousasantos.pt/media/pdfs/Beyond_Abyssal_Thinking_Review_2007.PDF)
- Sepúlveda, J. G. de 1996 [~1550]: *Tratado Sobre las Justas Causas de la Guerra Contra los Indios*. FCE, México.
- Silverblatt, I. 1987: *Moon, Sun, and Witches: Gender Ideologies and Class in Inca and Colonial Peru*. Princeton, Princeton University Press.
- Stavehagen, R. 2011: Repensar América Latina desde la Subalternidad: El Desafío de Abya Aya. En: Aravena, R., and Álvarez-Marín, F. y A., eds.: *América Latina y el Caribe: Globalización y Conocimiento: Repensar las Ciencias Sociales*. Montevideo, FLACSO – UNESCO.
- Steiner, H. J. and Alston, P. 1996: *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. Oxford, Clarendon Press.
- Suárez-Krabbe, J. 2008: Spanish Colonialism in a World Perspective. In: Poddar, P., R. Patke, R. and Jensen, L., eds.: *A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and its Empires*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Suárez-Krabbe, J. 2008a: Postcoloniality and Alternative Histories: Latin America. In: Poddar, P., R. Patke, R. and Jensen, L., eds.: *A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and its Empires*. Edinburgh, Edinburgh University Press.

- Suárez-Krabbe, J. 2011: *At the Pace of Cassiopeia: Being, Nonbeing, Human Rights and Development*. Unpublished PhD dissertation, School of Intercultural Studies, Department of Culture and Identity, Roskilde University.
- Vitoria, F. de 1981 [1539]: *Relecciones Sobre los Indios*. Bogotá, El Búho.
- Walsh, C. 2008: The Plurinational and Intercultural State: Decolonization and State Refounding in Ecuador. *Kult* 6, 39–64. <http://postkolonial.dk/artikler/WALSH.pdf>
- Walsh, C. and García, J. 2002: El Pensar del Emergente Movimiento Afroecuatoriano: Reflexiones (des)de un Proceso. En: Mato, D. ed.: *Estudios y Otras Prácticas Intelectuales Latinoamericanas en Cultura y Poder*. Caracas, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, Universidad Central de Venezuela, 317–326.
- Wright, S. 2001: *International Human Rights, Decolonization and Globalisation: Becoming Human*. London, Routledge.
- Wynter, S. 2003: Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation—An Argument. *New Centennial Review*, 3(3), 257–337.

### Jegyzetek

- <sup>1</sup> A faji diszkrimináció valamennyi formájának eltörléséről szóló konvenció 1969-ben lépett életbe.
- <sup>2</sup> Julian Juderías utalt így a spanyolelleses propagandára az 1914-ben megjelent *A Fekete Legenda és a történelmi valóság* (La Leyenda Negra y la Verdad Histórica) c. könyvében.
- <sup>3</sup> A Nyilatkozat elérhető: [www.ushistory.org/declaration/document](http://www.ushistory.org/declaration/document). A brit területeken élő őslakosokkal szembeni komplex attitűdökhöz lásd: Borch 2004.
- <sup>4</sup> Buck-Morss szerint (2000), Hegel a haiti forradalommal kapcsolatban fogalmazta meg a hatalom és a rabszolgaság közötti viszonytal kapcsolatos elképzelését.
- <sup>5</sup> Az amerikai forradalmak előtti években a spanyol udvar „megpróbálta megszüntetni a közjoggal, természetjoggal, ius gentiummal foglalkozó összes szemináriumot, illetve betiltani a népszuverenitás doktrínáinak oktatását.” (Carozza 2003, 299.)

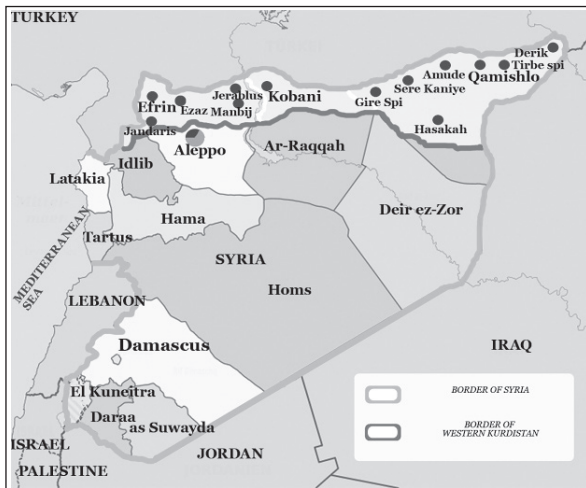
(Fordította: Pintér Bence)

(Eredeti megjelenés: *Journal of Critical Globalisation Studies*, Issue 6 (2013), 78-102.  
[http://www.criticalglobalisation.com/Issue6/78\\_102\\_RACE\\_HUMAN\\_RIGHTS\\_JCGS6.pdf](http://www.criticalglobalisation.com/Issue6/78_102_RACE_HUMAN_RIGHTS_JCGS6.pdf))

## Forradalmi helyzet Szíriai-Kurdisztánban

Rojava (azaz Kurdisztán nyugati térsége) Szíria kurdok által lakott részének – *Szíriai-Kurdisztánnak* – kurd elnevezése. A világ forradalmi erőinek minden bizonnyal nagyobb érdeklődést kellene mutatniuk e terület sorsa iránt, amelyet a PYD (*Partiya Yekîtiya Demokrat/Demokratikus Egyesülés Pártja*) elnevezésű kurd párt irányít, amely a PKK, a *Kurd Munkáspárt* helyi mutációja (azé a PKK-é, amely évezetek óta a Törökországban élő kurdok pártja). Míg 2012 nyara óta a szíriai felkelés sorsát a sötétség erői vették a kezükbe, addig itt egy népi részvételre támaszkodó, valódi forradalmi folyamat bontakozott ki. E folyamatban egyszerre jelentkezik a kurdok nemzeti jogainak védelme és az energiaforrások kollektív kiaknázására irányuló kísérlet. Íráunkban arra teszünk kísérletet, hogy közelebről szemügyre vegyük a folyamatot irányító párt politikáját.

Valójában mit tudunk arról, hogy mi zajlik Rojavában? Mit tudunk arról a polgárháborús körülmények között létrejött forradalmi mozgalomról, amely napjainkban egyszerre áll harcban az *Iszlám Állam* erőivel és Bassár al-Aszad rendszerével, egyszerre küzd a tömeges munkanélküliséggel, a menekültek áradatával és Törökország teljes embargójával?



Rojava (Szíriai-Kurdisztán)

Hallottunk-e valamit is a YPJ (*Női Védelmi Egységek*) női harcosairól, akiknek bátorságát, hősiességét sokszor megénekeltek a véres harcok során, amelyeket a dzsihádistákkal vívtak? Ismerjük-e a tényt, hogy a kurd hadsereg állományának negyven százaléka nő? Hallottunk-e a három kurd kantonról, *Kobaniról*, *Efrinről* és *Dzsazíráról* (Cizîrê), amelyeket választott parlamentek irányítanak, és saját közigazgatásuk van? Tudjuk-e, hogy a szíriai kurdok alkotmányukban az emberi jogokat és a szabadságjogokat legfőbb értéként tisztelik? És hogy a népi intézményeket kötelezően egy nő és egy férfi közösen irányítja?

Ha az Iszlám Állam támadása Rojava ellen egy rövid időre meg is törte a csendet, a rojavai kurdokat övező hallgatás aligha véletlen. Különösen a baloldali pártok nem hajlandók beszélni róluk, akkor sem, amikor Rojavát azok az Aszad-ellenes erők támadták meg, amelyeket máskor „forradalmároknak” szokás nevezni. S mégis: Rojavában valóban forradalmi folyamat bontakozik ki, azoknak az elnyomott nőknek és férfiaknak a mozgalma, akik a szíriai polgárháború körülményei között saját kezükbe akarják venni sorsukat.

Írásomban nagy vonalakban ismertetem a kurd nép modern kori történetét, részletesebben szólok a PKK megalakulásáról, felvázolom Kurdisztán jelenkori geopolitikai helyzetét, bemutatom a Szírában élő kurdok forradalmi mozgalmának gyökereit, majd az autonóm, demokratikus Rojava létrejöttének körülményeiről és gyakorlati működéséről írok. Végül kritikailag elemzem e forradalmi folyamat alakulását, az előttük álló nehézségektől az általuk folytatott politika korlátaiig.

### *Pár szó a kurdok modern kori történetéről*

A több ezer éves múltva visszatekintő, iráni eredetű kurd nép független hercegségeit a modern kor elején olvasztotta magába az *Oszmán Birodalom*. E folyamat egészen a XIX. század végéig eltartott, amikor is az utolsó kurd államok is elvesztették függetlenségüket. Ez a kor volt a kezdete a kurd nemzeti eszme/nacionalizmus kialakulásának is, amely számos felkelést vezetett az oszmán hatalommal szemben.

Az első világháború után az Oszmán Birodalmat a titkos angol–francia Sykes–Picot egyezmény alapján osztották fel: e felosztás vezetett el a törökök függetlenségi háborújáig, amelyben a nacionalista (Musztafa Kemál) Atatürk győzelmet aratott a szultánátus és a nyugati hatalmak felett, amelyek gyarmati sorba akarták süllyeszteni Törökországot. Az Atatürk elveit valló kemalisták által 1923-ban létrehozott Török Köztársaság folytatta a „ifjú törökök” által megkezdett politikát, amely véghezvitte az örmény népirtást; kísérletet tett a kurdok, az örmények és az asszírok elűzésére őseik földjeikről. A kurdok számára ennek eredménye az lett, hogy a kurd nép négy állam területén szétszórva találta magát: Törökországban, Iránban, Irakban és Szíriában.

A két kurd államot, az 1927-ben brit támogatással létrejött *Ararati* Köztársaságot és az Iránban 1946-ban alapított *Mahabadi* Köztársaságot, gyorsan felszámolták: a kurdok ellen az első világháború alatt kezdődött elnyomó politika a második világháború után is folytatódott. A kurdok 35–40 milliós lélekszámukkal a legnagyobb olyan népi-nyelvi csoport, amelynek nincs saját állama (összehasonlításképpen: a palesztinok 11 milliónyian vannak).

Törökországban a népesség 15–20 százaléka kurd. Az erőszakos beolvasztásukat kikényszeríteni célzó politika már 1923-tól megindult: a kurd nyelvet betiltották, a hivatalos álláspont szerint a kurd nép nem is létezett, bármilyen kulturális, autonómiára vagy a függetlenségre irányuló kurd törekvést a legkeményebb elnyomással igyekeztek megakadályozni.

Szíriában a lakosság 10–15 százaléka kurd. Szíria függetlenné válása után a szír hadsereget elsősorban az etnikai és vallási kisebbségek (így a kurdok) irányították – ez az 1920 után létrejött francia mandátum öröksége volt. Franciaország ugyanis azzal számolt, hogy úgy biztosíthatja a szír hadsereg lojalitását, ha irányítását a szunnita arab többségtől tartó kisebbségek kezébe adja. A függetlenség első éveit számos államcsíny jellemezte, amelyek közül hármat kurd tábornokok vezettek. A Baath Párt végül 1963-ban ragadta magához a hatalmat, majd erőszakos arabosítási politikába kezdett a kurdok ellen: betiltotta a kurd nyelvet, megtiltotta a vállalatoknak, hogy nem arab nevet viseljenek, a kurd helyneveket arabokkal váltotta fel, hozzáfogott a kurd írásos emlékek szisztematikus megsemmisítéséhez... A Baath Párt végül odáig is elment, hogy háromszázezer kurdot egyszerűen megfosztott szír állampolgárságától.

Irakban a kurd közösség a lakosság 15–20 százalékát teszi ki. Az iraki kurdok a hatvanas évektől harcban álltak az egymást váltó rezsimek mindegyikével. Musztafa Barzani, a Mahabadi Köztársaság volt védelmi minisztere – és annak a Maszud Barzaninak apja, aki ma az iraki Kurdisztán elnöke – a *pesmergák* (kurd harcosok, a szó jelentése: „akik dacolnak a halállal”) élén küzdött az egymást követő iraki rezsimek ellen. A kurdok iraki ellenállási mozgalma nacionalista és konzervatív karakterű volt, amelyet az első időkben egyébiránt Irán is támogatott. Az iraki kurdok politikailag igen megosztottak: 1975-ban, az ún. *algiri megállapodások* után, szakadás következett be a PDK (*Kurdistan Democratic Party/Partiya Demokrat a Kurdistanê/Kurdisztáni Demokrata Párt*) kebelén belül a két Barzani PDK-ja és a Dzsálál Talabáni vezette PUK (*Yekêtiy Niştîmaniy Kurdistan/Patriotic Union of Kurdistan/Kurdisztáni Hazafias Unió*) között, amely utóbbi a *Szocialista Internacionálé* tagjává vált. Ugyanebben az évben Szaddám Huszein arabosítási programot indított el az olajtermelő területeken, amely 200 ezer kurd elűzésével járt együtt (elsősorban Kirkuk vidékéről).

Az iráni kurd népesség az ország lakosságának 10-15 százalékát tesz ki. Az iráni forradalomig a kurdok ebben az országban is beolvastási kísérlet áldozatai voltak: tiltották a kurd nyelv oktatását és a kurd pártokat. Az iszlám forradalom után konfliktus tört ki a kurdok és az ajatollahok között, s az 1979 és 1982 között lezajlott harcban végül vereséget szenvedett az a több ezer kurd, aki az autonómiáért vagy esetenként a függetlenségéért harcolt.

### *A PKK születése és fejlődése*

*A Kurd Munkáspárt (Partiya Karkerên Kurdistan – PKK)* 1978-ban a kurd népet ért elnyomás fokozódásának történelmi körülményei között jött létre Törökországban, ahol ma is működik. Alapítóinak legismertebbike *Abdullah Öcalan*.

A PKK távolról sem valamiféle forradalmi, kommunista párt, noha alapításakor a „marxizmus-leninizmus” elveit vallotta, maoista és kurd nacionalista leágazásokkal. A Moszkva által finanszírozott pártban valódi személyi kultusz alakult ki Öcalan körül, aki Machiavellivel mondhatta: „nincs erősebb vár, mint a nép szeretete”. A párt számára a szocialista proletárforradalom nem tartozott az azonnal kivívandó célok közé: noha magáénak vallott demokratikus és szociális követeléseket is, alapvető ideológiája mégis az volt, hogy a kurd nép felszabadulásához elsősorban önálló kurd államra van szükség, aminek kivívása fegyveres úton, gerillaháborúban képzelhető el.

A PKK tagjait érintő első letartóztatások – amiket a török biztonsági erők már 1979-ben megkezdték – és az 1980-as katonai puccs között – ez mindenféle ellenzékét menekülésre kényszerített az országból– Abdullah Öcalan Szíriában, Kobani környékén talált menedéket. A PKK 1981-ben Libanonban kiképzőtáborot hozott létre. 1984-ben alakult meg a HRK (*Hêzên Rizgariya Kurdistan/Kurdisztáni Felszabadító Erők*), amelyből létrejött az ARGK (*Artêşa Rizgariya Gelê Kurdistan/Kurd Felszabadítási Néphadsereg*). A nyolcvanas években ez a szervezet véres háborút vívott a török állam ellen, amelyben bizonyos sikereket is elért, és azáltal, hogy városokat és falvakat foglalt el, némi társadalomirányítási tapasztalatra is szert tett.

A későbbi évek nehéz idők voltak a PKK számára: megszűnt az őket addig pénzügyileg támogató Szovjetunió; az Egyesült Államok nyomására a szervezet felkerült a terrorista szervezetek listájára (ráadásul az amerikaiak fegyverekkel is támogatták a török hadsereget); Öcalant kiutasították Szíriából, majd a török titkosszolgálatok, amerikai és izraeli segítséggel, 1999-ben Kenyában letartóztatták. Öcalant azóta is *Imrali* börtönszigetén tartják fogságban (a szigeten Öcalan az egyetlen fogoly: fogvatartása napi 125 000 török lírába kerül). A PKK-t sújtó elnyomás egyre keményebb lett: a szervezetet heroinkereskedelemmel

vádolták meg, ami miatt a Bush-adminisztráció 2008-ban pénzügyi szankciókat léptetett életbe ellene, míg Öcalan felhívásai a fegyverszünetre süket fülekre találtak Ankarában, aminek újabb összecsapások lettek az eredményei.

A kilencvenes és a kétezres évek alapvetően változtatták meg a szervezetet, s elsősorban a párt politikai orientációját. Hasonló történt velük, mint számos más ilyen jellegű mozgalommal: a párt 2003-ban hivatalosan is feladta a „marxizmus-leninizmus” és a „demokratikus centralizmus” elvét. Sőt, a PKK 2001-ben bejelentette, hogy véget kíván vetni a fegyveres harcnak is. A párt közeledett a Szocialista Internacionáléhoz, amelynek a PKK török ága (a *Béke és Demokrácia Pártja* – BDP) megfigyelő tagjává is vált. Mindezt kiegészítette a szervezet céljait érintő gyökeres változtatás is: a párt lemondott a kurd függetlenségről, mint célról, helyette autonómiát követelt, és ennek érdekében tárgyalásokba bocsátkozott a török állammal. Utóbbi azonban visszautasította a legkisebb engedményeket is, még a kurd nyelv hivatalos elismerése sem történt meg, amelyet továbbra is csak magániskolákban tanítanak az országban.

A kurdok és a török állam harca ezidáig 45 000 emberéletet követelt. Több mint 3 000 kurd falvat a török hadsereg egyszerűen elsöpört a föld felszínéről. Azzal, hogy a hadsereg kurd falvak lakosságát kényszerítette a PKK elleni harcra, valódi szakadást hozott létre a kurd társadalomban.

Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a PKK továbbra is központi szerepet játsszon, elsősorban éppen a szíriai konfliktusban. A PKK nagyon is mély gyökereket vert a kurd társadalomban: a párt elsősorban a törökországi és szíriai kurdok többségének szemében a kurdok legitim képviselője. „Apo” (ti. Abdullah Öcalan) népszerűsége töretlen köreikben. A PKK-t a NATO második legerősebb hadseregével, a török haderővel vívott több mint három évtizedes gerillaharc tapasztalt erővé, tagjait pedig edzett harcosokká tette. A szervezet gyakorlatra tett szert egész városok irányításában is, a helyi szinttől egészen országos szintig. Végezetül arról is szólnunk kell, hogy a PKK a kilencvenes évek óta igen eredeti politikát is folytat: nők tömegeit integrálta a pártba és a fegyveres harcokba, ahol a nők felszabadulása úgy tűnik fel, mint „forradalom a forradalomban”.

### *A kurdisztáni erőviszonyok*

Íránban, ahol a kurd kultúra immár nem tiltott és a kurd nyelv aránylag szabadon gyakorolható (természetesen a síita klérus által megszábotott határok között), a kurd aktivistákat mégis rendszeresen vetik alá kínzásoknak, vagy gyilkolják meg. A nagyjából kilenc millióra tehető iráni kurd közösséget egyre inkább foglalkoztatják az autonómia, sőt,

a függetlenség kérdései. Legutóbb 2005-ben került sor hat hétig tartó kurd felkelésre, amit végül eltiportak. A kurd közösségi érzés azonban igen erős az országban, annál is inkább, mert a kurdok nagy többsége szunnita, míg Iránt síita hatalom irányítja. Maga a PJAK (*Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê / Kurdisztáni Szabad Élet Pártja*), a PKK iráni ága 2004 óta visel gerillaháborút a hatalom ellen: jó pár kudarc és egy elvetélt fegyverszüneti kísérlet ellenére, a PJAK befolyása egyre erősebb a kurd közösség körében.

Törökországban a PKK feljövőben van: a 2014 márciusi önkormányzati választásokon történt visszaélések ellenére a BDP, a PKK legális szervezete, előretört, és mintegy száz település polgármesteri helyét szerezte meg. A 2014. augusztusi elnökválasztásokon a már HDP (*Halkların Demokratik Partisi/Népi Demokrácia Pártja*) néven induló párt *Selahattin Demirtasz*, a BDP társelnökét indította olyan demokratikus programmal, amelyet a népesség nagy része radikálisnak tartott (főként a török államot irányító s az Egyesült Államok vazallusának számító, „mérésékelt” iszlámisták autoriter és rendpárti jellege miatt). Selahattin Demirtasz egyértelműen egyházellenes álláspontot képviselt azzal, hogy meg kívánta szüntetni az iskolákban a kötelező vallásoktatást, fellépett a diszkrimináció ellen, s a helyi tanácsokon és népgyűléseken alapuló decentralizálást követelt (ami a kurdok autonómiához való jogának elismerését vetítette előre). Demirtasz védelmébe vette a nők és a LGBTI-személyek<sup>2</sup> jogait is, s programjában jelentős helyet kapott a környezetvédelem. Ami a gazdaságpolitikát illeti, a HDP programja mérsékelt anti-neoliberális elemeket tartalmazott. A választásoknak az volt a jelentőségük, hogy a HDP egyszerű kurd pártból valódi országos politikai erővé tudott válni: Demirtasz 10 százalékos körüli eredménye a párt számára egyértelműen előrelépést jelentett az önkormányzati választásokhoz képest.

A HDP kampányt indított Erdoğan pártja, az AKP (*Igazság és Fejlődés Pártja*) leleplezésére, amely támogatta az *Iszlám Állam* dzsihadistáit. „Apo”, a HDP és a KCK (*Koma Civaken Kurdistan*, a PKK egyik társszervezete elsősorban Kurdisztán szíriai részein) 2014 márciusában Kobani védelmére szólított fel, amelyet éppen ostrom alá vették a dzsihadisták. 2014 júliusában néhány nap alatt több mint 800 törökországi kurd lépte át a határt, és csatlakozott a szíriai kurd hadsereghez, a YPG-hez. Az azóta eltelt időben sokan követték példájukat, hogy megállítsák az Iszlám Állam offenzíváját, s végül novemberben kivívják a győzelmet.

Irakban a helyzet igen változékony: a nyolcvanas években a kurdok és Szaddám Huszein fegyveres erői véres harcokat vívtak egymással. A Szaddám Huszein által 1988 szeptemberében indított ún. *Anfal-hadművelet* során mintegy 2 000 kurd falut pusztítottak el, s a halálos áldozatok száma (elsősorban a bevetett vegyi fegyverek következtében) 180 000-re volt tehető. A kurdok azonban 1991-ben,

az Öböl-háború végén ismét fellázadtak, s ezúttal véres harcok után sikerült Kurdisztán egy részét ellenőrzésük alá vonniuk, amely így *de facto* autonómmá vált az UPK és a PDK pesmergáinak irányítása alatt. 1994 és 1996 között azonban a két szervezet között testvérháború robbant ki: az OPK mellett megjelent a PKK is, míg a PDK nem habozott szövetséget kötni Szaddám Huszeinnel. E szövetség tette lehetővé a PDK számára, hogy megerősítse befolyását, és elűzze az UPK-t Erbilből, Kurdisztán iraki részének fővárosából. 1996-tól az UPK visszaszerezte az irányítást *Szulejmánija* tartomány felett, míg 2002-ben, közvetlenül az amerikai invázió előtt, a PDK és az UPK átmeneti szövetséget kötött. A PDK oly mértékben támogatta az amerikai intervenciót, hogy még ünnepeket is szervezett az amerikai csapatok tiszteletére, s a kurdok többsége felszabadítóként üdvözölte az Egyesült Államokat (Kurdisztán 1991-óta élt Szaddám Huszein rezsimjének embargója alatt).

Barzani komoly hasznot húzott az amerikaiak intervenciójából: megvalósult az iraki állam föderatív átszervezése, s a már 1991-ben megalakult, Erbilben székelő parlament legitimitásának elismerése. Ez magának Barzaninak a hatalmát is megerősítette Kurdisztánban, minthogy 2005-óta a terület iraki részének, Iraki-Kurdisztánnak saját választott elnöke és intézményei vannak. Ennek nem mond ellent, hogy az iraki kurd országgrész valójában vazallus állam, amely az Egyesült Államok alárendeltje, s amely az USA tulajdonképpeni katonai erejét jelenti a régióban. Az Egyesült Államok finanszírozza, képezi ki és fegyverezi fel a pesmergákat, akik hadműveleteikkel támogatják a koalíciós erőket a lényegében általuk irányított Észak-Irakban. Mamnapság a pesmergák hadserege mintegy 200 000 férfiból és nőből álló, jól felszerelt, kitűnően kiképzett és nehézfegyverek használatához is értő fegyveres erőt jelent. Az iraki háborúk alaposan megerősítették harci értéküket, s 2011-óta a régió elsőszámú haderejének számítanak. Iraki-Kurdisztán autonómiája oly mértékben ténykérdés, hogy számos ország tart fenn konzulátust Erbilben, s például Törökország vagy Franciaország egyenesen nagykövetet nevezett ki ide. A kurd kormány az olajexport feltételeiről Bagdad beleegyezése nélkül kötött megállapodást Törökországgal.

Az utóbbi pár évben a bagdadi és az erbili kormány közötti feszültségek folyamatosan növekedtek: a síta felekezetű *Núri el-Málíki*, aki 2006 és 2014 között Irak miniszterelnöke volt, s akit az Egyesült Államok, Irán és Oroszország is támogatott, a mintegy 60-70 százalékban arab síta többségű országban erőszakos elnyomó politikát folytatott az arab szunnita kisebbséggel (közéjük tartozott Szaddám Huszein is), illetve a kurd szunnitákkal szemben – akik a népesség 15-20 százalékát teszik ki –, csakúgy, mint mint a kurd síták és jeziditák, az arab keresztények (ők a 2003-as háború előtt a népesség 3 százalékát adták), illetve a különböző felekezetű türkmének ellenében. A mélyen szektás Núri el-

Máliki eltökélte: azzal, hogy szembe fordul a szunnitákkal, megtagadva a kurd nemzetiségű állami tisztviselők bérének folyósítását, megmutatja, „ki az úr az országban” – ezzel jelentősen növelte az arabok és a kurdok közötti feszültségeket.

Mindehhez még hozzáadódott a fiaskóval végződött koalíciós intervenció, az összecsapások a radikális sííta milíciákkal (mint amilyen a sokáig *Muktada asz-Szadr* által irányított *Mahdi hadserege* volt), az amerikaiak által feloszlított korábbi iraki hadseregből toborzott *baathista lázadók* támadásai, a regionális hatalmak állandó beavatkozásai, és a szomszédos Szíriában zajló véres polgárháború, ahol mindkét oldalon harcolnak irakiak is. Ennek eredménye egy szörnyű háború lett, amely eredetileg a külföldi beavatkozások következménye volt, s amelyet súlyosbítanak a társadalmi, gazdasági, vallási és etnikai problémák. Mindez az ország *de facto* széteséséhez vezetett.

Ilyen körülmények között semmi meglepő sincs az Iszlám Állam gyors előretörésében és a Moszul bevételét követő szunnita felkelés sikerében. A térkép önmagáért beszél: az iraki kurdoknak majdhogynem nincs is közös határuk Bagdaddal, viszont nagyon is határosak az Iszlám Állammal és a szunnita felkelők területeivel. Ez a földrengésszerű változás egy olyan politika végeredménye, amely nem vezethetett máshova, mint az ország felosztásához. Az iraki kurdok menetelése az olyannyira várt függetlenség felé, a sok évtizedes megbélyegzés, elnyomás és vérfürdő után, természetes jelenség.

Noha az iraki rendszer szétesése logikus folyamat, az Egyesült Államok nem hagyhatja, hogy ez be is teljesejjen. Ennek az elgondolásnak az eredménye a Bagdad védelmét célzó intervenció, amivel időt akarnak adni az iraki hadseregnek az újjaszerveződéshez. Mindeközben a pesmergák teljes ellenőrzésük alá vontak hatalmas területeket, köztük *Kirkukot*, azt a várost, amelynek fennhatósága hosszú időn át vita tárgyát képezte a központi kormánnyal. Ezáltal az Iszlám Állam támadása idején mintegy 40 százalékkal növelték az ellenőrzésük alá tartozó területeket. Ma már Barzani elnök Iraki-Kurdisztán függetlenségéről folytathat tárgyalásokat, még ha egy ilyen „függetlenség”, amelyet a Washingtonnal és Ankarával való tárgyalásokon kellene kivívni, aligha lenne több formalitásnál. Valódi függetlenség ugyanis csak az imperializmus elleni harc nyomán jöhetne létre.

Szíriában Rojava tartomány jelentősége egyre nagyobb. E terület a leggyéribben lakott része Kurdisztánnak, összesen 3 millió kurd él e három részre osztott földön, amelyet *Kobani*, *Efrin* és *Dzsazíra* (Hassaké kormányzóság) alkot. Szíria annak idején, kurdellenes politikája ellenére, befogadta Abdullah Ócalant, azzal a megfontolással, hogy ezzel destabilizálhatja Törökországot, amellyel Szíriának területi és vízelosztási ellentétei voltak. Végül 1998-ban Ócalant kiutasították Szíriából, akinek elhúzódo jelenléte mindazonáltal komoly hatással bírt

a szíriai kurdokra. A PKK szíriai politikai szárnya 2003-ban jött létre PYD (*Demokratikus Unió Pártja*) néven, s viszonylagos autonómiát élvezett az anyaszervezettel szemben. Az elnyomó intézkedések hatására alakult meg 2012 júliusában az YPG (*Yekîneyên Parastîna Gel/ People's Protection Units/Népi Védelmi Egységek*) a PYD fegyveres ága. Amint azt már a 2004 és 2006 közötti kurd felkelés is megmutatta, nem lehetett arra számítani, hogy a szíriai kurdok tétlenek maradnak a polgárháborúban.

### *A rojavai forradalmi folyamat*

A szíriai felkelés kezdetén a kurdok is részt vettek az Aszad-klán elleni lázadásban, mint ahogy 2011-ben a három kurd párt része volt a szíriai ellenzéknek is. Ezt a helyzetet a felkelésen belül kirobbant felkelés változtatta meg 2012 július 19-én, ami elvezetett a kurd erők autonómiájához: a kurdok fellázadtak a kormányerők ellen, és a polgárháborús káosz körülményei között elkezdték saját intézményeik kiépítését. Ebben a helyzetben Aszad jobbnak látta, ha visszavonja csapatait Kobaniból, és erejét az ASL (*Al-jayš as-suri al-ħurri/ a Szíriai Szabad Hadsereg*) és az iszlámisták ellen összpontosítja, akik fő ellenségeinek számítottak. Mindeközben a kurdok népi és katonai mozgósítása lassan elérte Hassaké kormányzóság és Efrin területeit is, amelyek így az YPG fennhatósága alá kerültek. Aleppóban, az ország gazdasági központjában, a kurdok hősiiesen védekeztek a kormányerők, majd az iszlámisták és az ASL ellenében a *Makszud sejk* negyedben.

Ilyen körülmények között került sor az első lépésekre annak érdekében, hogy a kurd mozgalom megteremtse önállóságát a felkelés más erőivel szemben, s a folyamat végül Szíriai-Kurdisztán kvázi-autonómiájához vezetett el. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy mihelyst a kurdok által lakott régiók részben vagy teljesen felszabadultak Aszad uralma alól, a PYD hozzáfogott a kurd társadalom megszervezéséhez. Ennek alapját a helyi bizottságok adták, amelyek védelmét az YPG és az YPJ nagy hírű milíciái biztosították. Ezzel – és egy demokratikus alkotmány létrehozatalával, fejlett szociális ellátó rendszer kiépítésével, a helyi öngazgatás megteremtésével (ami lehetőséget adott a népi részvételre a demokratikus döntési folyamatokban) – a kurdok lerakták föderatív államuk első építőköveit.

A 2013 nyarán történt események váratlan és erőteljes fordulatot eredményeztek: miután az *al-Nuszra Front* – az *al-Kaida* szíriai ága – dzsihadistái erőszakot követtek el az YPJ női harcosai ellen – azzal az indokkal, hogy azok nem hordanak fejkendőt –, majd a Nuszra harcosai foglyul ejtettek 200 kurd civilt (összesen 700 kurd nőt és férfit raboltak el), sosem látott heveségű harcok törtek ki a YPG és a Nuszra Front egységei között. Az utóbbiakhoz csatlakoztak a Törökország által

támogatott *Iraki és Levantei Iszlám Állam*, valamint az *Iszlám Frontnak* (*Al-Jabhat al-Islāmiyyah*) a vahabita Öböl-államok olajdolláraiból finanszírozott szalafista dzsihadistái, akik abban az időben a szíriai felkelés messze legnagyobb erejét jelentették; az ASL egy része, illetve számos helybéli törzs is, amely fel kívánt lépni a kurd autonómia ellen.

Az YPG – leszámítva azt a segítséget, amelyet a *Dzsabhat al-Akrad* kurd brigádjától, a *Szíriai Nemzeti Tanács* kevésbé jelentős erőitől és néhány arab törzstől kapott (ami mindenesetre megmutatta, hogy a konfliktus nem egyszerűen etnikumok közti összecsapás) –, csakis magára számíthatott. A helyzet számára annál is veszélyesebb volt, hogy az YPG viszonya Iraki-Kurdisztán vezetőivel eléggé feszült volt, a különböző kurd területeket Törökország blokád alatt tartotta, és a humanitárius segélyek nem érték el a kurdok lakta övezeteket. Egyszóval, Szíriai-Kurdisztán egyedül maradt, kisebbségben és a kifulladás szélén.

A történelemben vannak azonban olyan pillanatok, amikor egy nép eltökéltsége képes megváltoztatni a dolgok folyását: ami tegnap még lehetetlennek látszott, mára lehetségessé vált. Valami hasonló történt 2013 júliusában *Serekaniyiban*: véres küzdelmek után a Törökország határán fekvő s ezért stratégiai fontos város a YPG-YPJ fennhatósága alá került. A kurdok így el tudták vágni az utánpótlási útvonalat, amelyen keresztül Törökország a kurdokkal ellenséges, többnyire iszlamista és dzsihadista felkelőket támogatta. Ez lehetővé tette az YPG-nek, hogy e kedvező stratégiai pozícióból kiindulva, döntő offenzívába kezdjen. Másrészről, a győzelem szimbolikus értelemben is igen jelentős volt: sikerült egy várost kiragadni az iszlamisták, a dzsihadisták és az ASL-en belüli szövetségeseik kezei közül, akik sokkal jobban fel voltak fegyverkezve, létszámok nagyobbak, és élvezték a nemzetközi és regionális nagyhatalmak támogatását is. Az YPG győzelme komoly visszhangot keltett az országon belül is. Ahogy a kurd főparancsnok, Sipan Hamo fogalmazott: „Ez volt Rojava Sztálingrádjá”.

Az egymást követő kurd offenzívák valamennyi fronton – s különösen Hassaké kormányzóságban – visszaszorították az YPG-ellenes erőket. A kurdok ellenfelei számára a mérleg egyértelműen negatív volt: az elkövetkező hónapokban egymás követték a kurd győzelmek; a kurdok 2013 decemberéig öt várost, hat körzetet és mintegy 120 falut foglaltak el. A győzelmek különösen jelentőseknek bizonyultak a kőolajtermelő vidékeken: a PYD híradása szerint, a kurdok ellenőrzésük alá vonták a szíriai olajmezők mintegy 60 százalékát, továbbá számos határátkelő-pontot Irak felé. Az YPG fegyveres erőinek száma, a kurd hadsereg vezetőinek közlései szerint, 2013 októberében elérte a 35 000 főt, aminek 40 százalékát női harcosok adták. A YPG öt női és egy arab dandárt állított fel, és immár két katonai akadémiaival is rendelkezett. Két szövetségésével, a *Szíriai Nemzeti Tanács* és a *Kurd Front* (*Dzsabhat al-Akrad*) fegyvereseivel összesen mintegy

40-50 000 női és férfi harccsal számolhattak. Ezzel szemben az Aszad-rendszer hadereje kb. 200 000 főből állt, az Iszlám Fronté 50-80 000 közé volt tehető, míg az Iszlám Államé 20 000-re (e szám azóta már jóval magasabb). Mindazonáltal úgy tűnt, az YPG erői elérték teljesítőképességük határát; a 2014 januári *Tel Hamisz*-i csatában harcosai súlyos vereséget szenvedtek. Ezután a kurdok előrenyomulása jóval visszafogottabbá vált, bár továbbra is értek el kisebb győzelmeket, s olyan stratégiai fontos településeket is elfoglaltak, mint a 2014 februárjában bevett *Tell Brak*.

### *Mi magyarázza a PYD előretörését?*

A PYD sikereinek és kudarcainak – a katonai tényezőkön túl – történeti, kulturális, gazdasági és főként politikai összetevői is voltak. A legfontosabb ilyen elemet a kurd harcok hagyományaiban lelhetjük meg: a nép kohéziójában, illetve ama politikai programban, amelyet a PKK és a PYD igyekszik a gyakorlatba átültetni – egy olyan politikai szituációban, amelyet „az arab tavasz” felkeléshullámai határoznak meg. Rojava ebben a történelmi helyzetben emelkedett fel.

Ha egy pillantást vetünk e felemelkedés katonai összetevőire, le kell szögeznünk, hogy Rojava győzelmében a PKK segítségének döntő szerepe volt. A PKK hosszú múltra visszatekintő katonai és vezetési tapasztalattal bírt Kurdisztán törökországi részén, és gyakorlati segítése is sokat nyomott a latba: a párt mintegy ezer törökországi férfi és női harcosa vett részt a rojavai csatározásokban.

A történelmi és kulturális elemek között meg kell említenünk, hogy a kurd nép a legrégebbi idők óta harcol az elnyomás ellen. Noha e harcokat gyakran kísérték vereségek, a küzdelmek mégis mélyen áthatották a népet, megerősítették belső kohézióját és a közös kultúrához tartozás érzését. A kulturális összetartozás egyik fontos eseménye a *Newroz*, a *Kurd Újév* megünneplése, amit a kurdok lakta országokban általában tiltanak, a kurd nép azonban nem mond le róla: a Kurd Újév megünneplése a kohézió mindig fontos eseménye volt, amit gyakran titkos helyeken tartottak meg. A kurd társadalomban fontos helyet foglalnak el a nők jogai: a PYD feminista politikája nem korlátozódik csupán arra, hogy az YPG negyven százalékát nők alkotják. Találunk női harcosokat a pesmergák soraiban is, akik inkább konzervatívnak mondhatók, s akik egy olyan régióban működnek, amely inkább a nők jogai elleni támadásokról ismert. A kurd társadalomban a nőknek *valóságos jogaik* vannak, amint ezt például a szerelmi házasságok elfogadottsága mutatja, vagy az, hogy a kurd családokban a nők szava nagyon is fontos (amit a róluk készült riportok is bizonyítanak).

A rojavai forradalom sikerében jelentős szerepe van a régió geográfiai helyzetének is. A szíriai kurdok lakta, stratégiai fontos területek

gazdaságilag életképesek: nemcsak arról van szó, hogy a föld mélye kőolajat rejt, hanem arról is, hogy a termékeny talaj és a kedvező időjárás a területet földművelésre és állattenyésztésre alkalmassá teszi, ami az autonómia nyilvánvaló anyagi feltétele. Mivel a régió a török és az iraki határon terül el, ez lehetőséget teremt arra, hogy a lakosság szükség esetén külföldi segítséghez forduljon – amint ez a PKK titkos hálózata segítségével gyakran meg is történt/történik. A *Simalkán* – az Irak és a Szíria közötti határfolyón – létesített ideiglenes híd valódi lélegzetvételhez juttatta a szíriai kurdokat (akkor is, ha ennek ára a PDK-nak tett számos engedmény volt).

A legfontosabb mindazonáltal a politikai tényező, hiszen ez tette a PYD-t megkerülhetetlen hatalmi tényezővé. A politikai összetevők között a legfőbb mozzanat az, hogy a PYD számíthat a népesség számottevő részének támogatására, s nem csupán a kurd lakosokéra, amint ezt a *Szíriai Nemzeti Tanács* csatlakozása is mutatja, vagy az, hogy utóbbi egy arab dandárt is felállított. Azt is érdemes megemlítenünk, hogy az YPG minden elesett harcosának temetése igazi politikai demonstráció több száz vagy több ezer résztvevővel.

A népi támogatás egyik oka a 2014 januárjában elfogadott kurd alkotmányban keresendő, aminek megszövegezésében olyan nemzetközi szervezetek is részt vettek, mint a *Human Rights Watch*. Az alkotmány persze önmagában nem sokat mond egy állam jellegéről, illetve az államot irányító pártról, mégis ad némi támpontot ezek politikai jellegéről. Nos, a rojavai alkotmány nemcsak elismeri az emberi jogokat, illetve az etnikai és vallási kisebbségek jogait, hanem Szíriai-Kurdisztán három kantonra osztásával *konföderatív* struktúrát hozott létre. Mindhárom kantonnak saját parlamentje és közigazgatási szervei vannak: *Dzsazíra* (*Cizîrê*) kantonnak például 101 tagból álló népképviselőtestület, 23 tagból álló kormánya és (történeleme során először) három hivatalos nyelve van: a kurd, az arab és a szír (új-arámi). Az alkotmány szavatolja a nők és a férfiak jogegyenlőségét az élet minden területén. A gyermekmunka – miként a kényszerházasság és a kínzás is – tiltott, az ingyenes oktatáshoz való hozzáférés viszont alkotmányos jog, ahogyan a lakhatáshoz, a munkához, az egészségügyi ellátáshoz és a szülési szabadsághoz való jog is. A főként a PYD által kidolgozott alkotmányt nagy többséggel fogadták el, s a legkevésbé, amit elmondhatunk róla, hogy haladó jellegű, és láthatóan a többség egyetértésén alapul.

### *Konkrétan hogyan is működik a rojavai rendszer?*

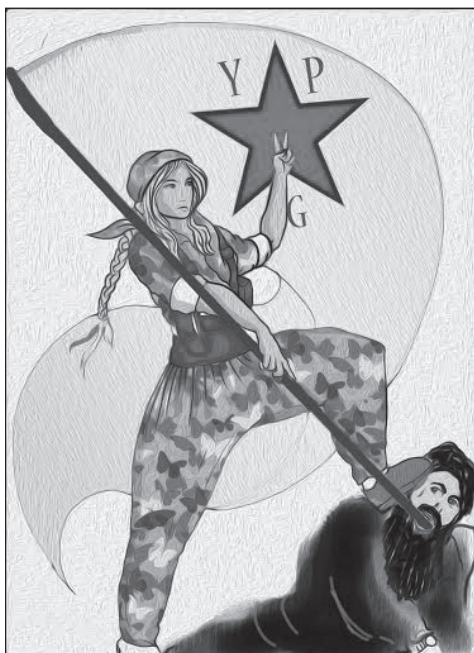
A PKK kilencvenes évekbeli politikai fordulatának megfelelően, a rojavai gazdasági és politikai rendszer hivatalosan is decentralizálva van. A párt olyan új programot állított össze, amely erősen *kommunalista* és agrárjellelű, s számos pontban emlékeztet *Marinelda*<sup>3</sup> programjára,

amely a politikai és gazdasági irányítás nagy részét a helyi közösségekre ruházta át. Az alapelveket a kilencvenes években még Ócalan rakta le, akit nagyban inspirált az ökoanarchista *Murray Bookchin* munkássága, aki trockista múltja után a szociális ökológia egyik megalapítója volt. A PYD ideológiája szerint, a modern gazdaságtörténet négy szakaszra osztható: az első Amerika felfedezésével és a gyarmatosítással vette kezdetét, a második Karl Marxnak *A Kommunista Párt kilátványa* című munkájával, a harmadik pedig a fogyasztói társadalom létrejöttével. A negyedik – amit a PKK is képvisel – a helyi közösségek ökológikus gazdaságán nyugszik, aminek politikai gazdaságtani megfelelői a mezőgazdasági szövetkezetek és a kis termelőegységek. A PKK számára a legfontosabb termelési ág a mezőgazdaság. Rojavában a földek a helyi közösségek tulajdonában vannak, a község gyűlése dönt, a kantonnal összhangban, a mezőgazdasági fejlesztésekről, és a kisméretű manufaktúrák célja, hogy felszámolják a munkanélküliséget. Megjegyzendő, hogy a modell nem szakít a magántulajdon rendszerével, miközben a gazdasági együttműködés terén jelentős hatalmat összpontosít a helyi közösségek kezében. Elvben nincsenek főnökök (patrons), akik kizsákmányolnák a dolgozókat. A termelés öngazgató keretben zajlik, bár fontos szerep jut a kantonális szintű gazdasági tervezésnek is. Ez lehetőséget ad Rojava népének, hogy jóval alacsonyabb áron éljelmiszerekhez, mint a Szíria más régióiban lakók. A köolajkitermelés a PYD által létrehozott tömegszervezet, a *Tev-Dem (Tevgera Civaka Demokratik/Demokratikus Társadalmi Mozgalom)* ellenőrzése alatt áll. A benzinárba épített támogatás lehetővé teszi a benzin árának alacsonyan tartását, és az egész gazdaság fenntartását, sőt fejlesztését is a kurdok lakta területeken, amelyeket a baathista rendszer nagyrészt magára hagyott.

Az alkotmány rendelkezése szerint, a rendszer alulról felfelé épül fel: a helyi gyűlésektől a kantonális kormányokon át a konföderáció kormányáig. Ez a decentralizált rendszer, a közhiedelemmel ellentétben, igen stabilnak bizonyul(t), megkérdőjelezve a központosított – a jakobinizmusból és a „marxizmus-leninizmusból” (azaz a maoizmusból és a sztálinizmusból) – fakadó (azelőtt a PKK által is képviselt) centralizált rendszerekkel kapcsolatos hiedelmeket. Úgy tűnik, a „demokratikus konföderalizmus” tette lehetővé a PYD-nek, hogy tartósan ellenőrzése alá vonjon területeket a nemzetközi blokád és a vele szemben álló erők elleni totális háború körülményei között. A PKK saját, igen eredeti útját járja – az egyre inkább önfeladásra kényszerülő európai reformistákkal ellentétben –, aminek egyik legfőbb eleme a *népi gyűlések* hálózata. Ez akkor is így van, ha ez utóbbiak hatalma korlátozott – hiszen a politikai irányítás a PYD kezében összpontosul –, mivel lehetőséget ad a népesség számára a demokrácia megtapasztalására.

Egyes újságírók véleménye szerint, a PYD voltaképpen az Aszad-rendszer *de facto* szövetségese, sőt, a rezsim pont azért vonta

vissza katonáit a kurd területekről, hogy ezáltal elősegítse a kurdok önállósodási törekvéseit. Ezek az újságírók elsősorban olyan felkelők beszámolóira alapoznak, akik harcban állnak a kurdokkal. Valójában arról van szó, hogy a kurdok önálló küzdelme megosztja a lázadók erőit, s ezzel objektíve Aszadot segíti. Az, hogy az Aszad-kormány visszavonta csapatait a kurd területekről, korántsem bizonyítja, hogy valamiféle szövetség jött volna létre közte és a PYD között. Inkább arról van szó, hogy – egyrészt – a kurd felkelés törvényes nemzeti jogai érvényesítésére kihasználta a polgárháborút, másrészt pedig hogy Aszad stratégiai és katonai döntései kedvezők voltak a kurdok számára. A meggyengült Aszad-rendszer, úgy tűnik, azok ellen összpontosította az erejét, akik legfőbb ellenségeinek tünnek számára, azaz az imperialista hatalmak és az Öböl-államok által felfegyverzett milicistákra. Nem vethetjük a kurdok szemére, hogy éltek a helyzet adta lehetőséggel, s hogy saját céljaikat valósítják meg! Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy Aszad elnök nem vonta vissza erőit a stratégiai jelentőségű *Haszaka* (Hassaké) városából – amely az ugyanezt a nevet viselő kormányzóság regionális székhelye (kurd neve *Dzsazíra/Cizîré*), ahol az egyik legnagyobb kurd közösség él. Különleges helyzet alakult ki *Quamisliban* (*Kamisli*), ahonnan az YPG a város legfontosabb stratégiai helyeiről, például a Baath-párt székháza környékéről, kiűzte ugyan a rezsim embereit, ám azok egy kisebb területet továbbra is



az ellenőrzésük alatt tartanak. Tény, hogy az YPG nem támadja őket, hogy más frontokon összpontosítsa haderejét, ám ez nem azt jelenti, hogy politikai alku született volna köztük.

Végül és elsősorban: egyáltalán nem mondhatjuk, hogy az Aszad-rendszer vérengzései megkímélték volna a kurdokat. Például Aleppó kurd kerületében, a *Makszud Sejk* negyedben kegyetlen harcok dúltak, ahol a folyamatos tűzpárbajban az YPG igen nagy bátorságról tett tanúbizonyságot. Efrin és Kobani kantonjai azért mentesültek a komolyabb harcoktól, mert nem határosak a felkelés övezeteivel (eléggé rátekintünk a térképre). Miért bombázná a rezsim ezeket a területeket, amelyeket jelenleg nem tudna visszafoglalni, s ahol nincsenek is csapatai? Dzsazíra kanton esetében pedig a bombázások alacsony számát az magyarázza, hogy a damaszkuszi kormány képtelen lenne támadást intézni elene, ahol amúgy sem ellenőriz jelentősebb területeket, s ahol erői inkább defenzívában vannak.

Arra is érdemes emlékeztetni azokat, akik a PYD-t azzal vádolják, hogy ellentéteket szított az Aszad-ellenes táboron belül, hogy az *al-Nuszraa Front*, az al-Kaida szíriai ága volt az, amely agresszíven fellépett az YPJ női harcosai ellen, s szintén a Nuszra rabolt el 200 kurdot. Ezután lépett szövetségre az Iszlám Front, az *Iszlám Állam* (ISIS; Daesh) és az ASL az al-Nuszra Fronttal, hogy kiirtsák a PYD fegyvereseit. A PYD lenne felelős a megosztottságért, mert védekezik az al-Kaida tagszervezete és annak dzsihadista, iszlamista szövetségesei ellen, akiket az, úgymond, „mérsékelt” csoportok is támogatnak? A legnagyobb szegény éppen azokra az újságírókra hárul, akik hallgattak az al-Nuszra Front és a Nyugat által támogatott „mérsékelt” csoportok közötti szövetségről, aminek deklarált célja a kurdok lemészárlása volt.

### *A rojavai forradalmi kísérlet objektív nehézségei és korlátai*

A geostratégiai helyzetüket gyengítő nehézségek, amelyekkel a PYD-nek és a kurdoknak szembe kell nézniük, korántsem elhanyagolhatók. A legfontosabb ezek közül, hogy az általuk ellenőrzött régió nem alkot összefüggő területet. Mindegyik enklávé határos Törökországgal, amely nyílt konfliktusban áll a kurdokkal, s amely nem habozik támogatni azok iszlamista és dzsihadista ellenségeit. Kobanit magát az Iszlám Állam területei veszik körbe, amely meg is ostromolta a várost; Dzsazírában, amely a három kanton közül a legnagyobb, a kurd csapatok egyszerre küzdenek az Iszlám Állam, az Aszad-rezsim és a PDK pesmergái ellen (utóbbiak visszavonultak a szíriai-iraki határ legnagyobb részéről, amelyet így az Iszlám Állam kezére juttattak).

A másik problémát a kurdok számbeli gyengesége jelenti: a szíriai kurdok legfőljebb három és félmillióan lehetnek, míg Szíriának összesen huszonnégy millió lakosa van. A PYD által irányított régiók közül

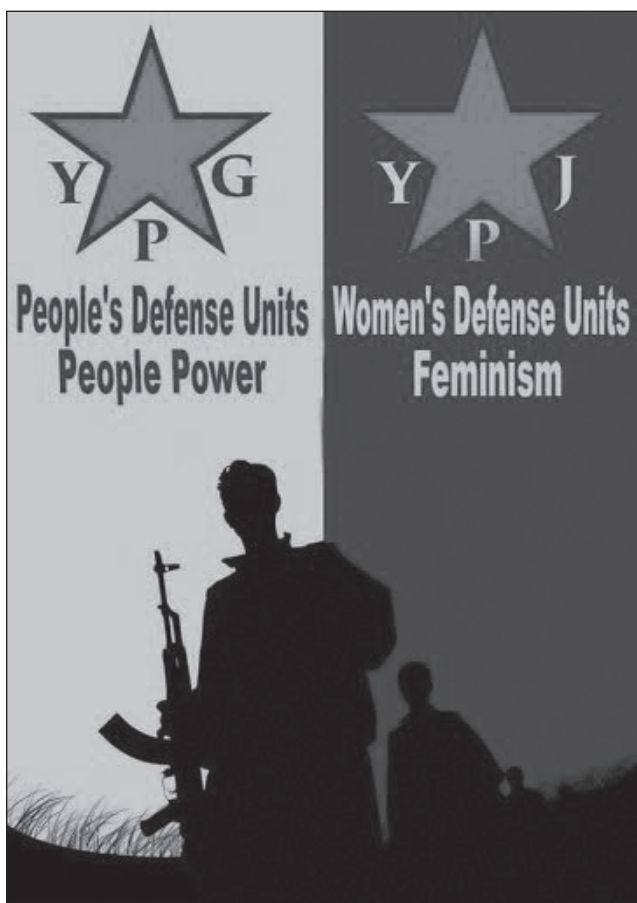
Dzsazírában egymillióan, Efrinben ötszázezren, míg Kobaniban mindegy kétszázezren élnek, ha nem számítjuk az ide menekült férfiak és nők tömegeit. Ez azt jelenti, hogy a PYD egymillió-hétszázzer, többségében kurd lakosságú területet tart irányítása alatt. A szám magasabb, ha a menekülteket is számításba vesszük, akik azonban nem jelentenek „előnyt”, kivéve, ha maguk is részt vesznek a harcokban. Velük együtt talán ki lehet jelteni, hogy a PYD irányítása alatt mintegy 2-3 millió ember él, amely egy igen homogén és ezért komoly erőt jelentő embertömeg, hiszen például a szír kormányellenes felkelők 1 800 csoportja 37 koalícióba tömörül. Össz-szíriai szinten azonban ez az erő nyilvánvalóan nem elégséges.

Jóllehet a PYD egyértelműen vezető erő a kurd lakosság körében, rajta kívül azonban tizenhat másik kurd párt is működik, s még olyan is akad közöttük, amely az Iszlám Állam harcosait is tömöríti, az Iszlám Frontnak pedig egy *Kurd Iszlám Front* nevű, kérelhetetlenségéről elhíresült szervezet is része, amely természetesen a PYD ellensége. Ráadásul maga a PYD sem teljesen homogén politikai erő: soraiban a fő választóvonal a szíriai felkeléshez való viszony kapcsán alakult ki. Ez nyilván igen nehezen feloldható kérdés, hiszen a felkelők nagyrészt banditák közül kerülnek ki – mint a *Szíriai Forradalmi Front* (FRS) –, vagy pedig radikális iszlamistákból és dzsihadistákból. Végezetül súlyos probléma még, hogy Rojava lényegében el van vágva a világ többi részétől.

A kurdok között Öcalan személyi kultusza továbbra jelen van. Öcalan „marxizmusa” sokáig alacsony színvonalú, régi sztálinista sablonokra épült, amint az pl. a *Le Figaro*-nak adott egyik 1990-es interjújából is kitűnik: „Mao Ce-tung és Ho Si Minh azért voltak sikeresek, mert a kínai és a vietnami nép nagy nép, amelyeknek megvan a maguk története, kultúrája, társadalmi rendszerei. Nekünk az ellenség nem adot esélyt erre: a kurdok kilencven százaléka elvesztette identitását, hagyta magát beolvasztani. Ráadásul a kurdok rendkívül elmaradtak, elmaradottabbak még bizonyos afrikaiaknál, vagy az amerikai rézbőrűeknél is.” És mégis: Öcalan valóban a kurd nép felszabadításának szentelte az életét, amelyért rengeteg elnyomást és igazságtalanságot kellett elviselnie a török állam és annak nyugati szövetségesei részéről. Ehhez még hozzátehetjük, hogy Öcalan a 2000-es évek elejétől egy igen eredeti elképzelést dolgozott ki, a „demokratikus konföderalizmus” gondolatát. Öcalan fontos szereplő a Közép-Keleten, népszerűsége a kurdok között töretlen. De vajon ez azt kell-e jelentse, hogy az YPG tagjainak az ő képe előtt kell feszküdniük Rojava megvédésére? A PKK Öcalant a kurd nép valóságos „prófétájává” tette, akinek hitelvei ezek: „demokrácia, szocializmus, ökológia és feminizmus”. A bálványok tisztelete azonban mindig elvakultsághoz vezet, a vakság pedig bukáshoz: a munkásmozgalom XX. századi története ezt elég gyakran a fejünkbe verte. Hasonlóan kényes probléma a PYD erőteljes nacionalizmusa,

még ha a párt gyakran hív is fel egy közép-keleti konföderáció megalakítására, amely a „demokratikus konföderalizmus” rendszerén belül tömörítené a népeket – s ez természetesen igen haladó gondolat. Azt is észre kell vennünk, hogy a PYD/PKK támogatja a palesztin népet, és vehemensen támadja az izraeli politikát; sőt, a kurd népet a palesztin néphez hasonlítja, abban a tekintetben, hogy egyik sem rendelkezik állammal. Le kell azonban szögeznünk, hogy igen nagy a különbség a kurd nép nemzeti felszabadítása – ami vitathatatlanul legitim követelés – és a felfokozott kurd nacionalizmus között. Mind a PYD, mind a PKK hajlamos arra, hogy elsősorban a „kurd létezés” fogalmaiban gondolkodjon. Nemcsak arról van szó, hogy PYD felhívásait a jelentős létszámú francia és német kurd emigrációhoz – Rojava támogatására és az Iszlám Állam elleni harcra – mindig erős nacionalista propaganda kíséri, hanem főleg arról, hogy amikor a PYD a PDK-t az Iszlám Állam elleni közös harcra szólítja fel, a „közös nemzeti érdekre” hivatkozik, amit láthatóan fölébe helyez minden politikai megfontolásnak, beleértve az osztályharcot is. Mert hogyan lehetne közös „nemzeti érdekről” beszélni az imperialisták oldalán álló PDK-val, amely kivonta csapatait a kurd jeziditák által lakott területekről, s ezzel kiszolgáltatotta őket a mézárlásnak? Hiszen Szindzsár városában ennek a tragédiának voltunk szemtanúi: a PDK pesmergái azt a parancsot kapták, hogy vonuljanak vissza (azzal az ürüggyel, hogy túl nagyok voltak a veszteségeik – miközben összesen 14 halottjuk volt), ami által a biztos halálnak szolgáltatták ki a jezidi lakosságot. Több tízezer ember menekült fel ezután a hegyekbe, hogy menedéket keressen: a fullasztó nyári hőségben gyerekek és idősek haltak szomjan, míg az Iszlám Állam halálbrigádjai hatalmas mézárlásokat rendeztek. Az YPG becslései szerint, az Iszlám Állam háromezer jezidit mézárolt le, és mintegy ötezer elrabolt, miközben a PDK pesmergái meg sem kísérelték evakuálni a lakosságot, midőn a várost magukra hagyták. Ráadásul Szindzsár városa stratégiaiilag is fontos hely: elfoglalása lehetővé tette az Iszlám Állam számára, hogy Irak felől oldalba támadja Rojavát. Végül júliusban az YPG és a PKK fegyveresei egy humanitárius folyosót nyitottak, hogy kimenekítsék az embereket Kurdisztán más területei felé. Majd kemény harcok után, amelyek több száz halálos áldozatot követeltek, behatoltak Szindzsárba, és elfoglalták Rabia határvárost is. De a legnagyobb hatású tettük az volt, hogy elkezdték felfegyverezni a lakosságot, és önvédelmi milíciákat szerveztek közülük: az Erbiltől ötven kilométerre délre elterülő *Maxmur* menekültábrába Törökországból érkeztek a PKK gerillái, akik több száz embert fegyvereztek fel, felkészülve az Iszlám Állam támadására. Szindzsárban az ott levő YPG-csapatok gyorsan kiegészültek az új fegyveresekkel. Enélkül rengetegen az Iszlám Állam fogsságába estek volna – a PDK és annak pesmergái szolgáltatták ki őket nekik, visszavonulásuk valóságos büntettnek minősült.<sup>4</sup> Mindezek után „nemzeti egységre” fölszólítani

őket – nos, ez egyszerűen megmagyarázhatatlan. Általánosságban is elmondható, hogy a PYD reformista politikát folytat. Azóta, hogy a sztálinizmussal leszámolt, kétségkívül saját útját járja, olyan figyelemreméltó demokratikus eredményekkel, mint a nők jogai érvényesülésének elősegítése, a népi részvétel biztosítása Rojava helyi gyűlésein stb. Azonban a reformista politika ki is jelöli a forradalmi folyamat lehetőségének határait. A népnek a helyi közéletben való részvétele ellenére a magántulajdon rendszere továbbra is uralkodik – és nem csak a kistulajdon esetében. Ez feleleveníti a régi vitát reform és forradalom között: noha a PYD-nek hatalmában állna, hogy megszüntesse a legfontosabb termelőeszközök magántulajdonát, ezt mégsem teszi meg. Ami arra utal, hogy nagyon is tudatos választás a részükről a



Népi Védelmi Egységek  
Néphatalom

Női Védelmi Egységek  
Feminizmus

kapitalista rendszer fenntartása, miközben azt állítják magukról, hogy a szocializmus felé menetelnek. A PYD valójában a régi sztálinista vonalat követi a forradalom egymást követő szakaszairól: először a demokratikus forradalom, majd a szocializmusba való átmenet. A *Larfarge* céggel közösen vezetett cementgyár esete, amelynek az YPG látja el a védelmét, igen beszédes példa: fontos lenne, hogy a PYD önmagának is magyarázatot adjon a mostani helyzetre.

Ezért lenne szükséges – miközben támogatásunkról biztosítjuk Rojava elért eredményeit és a PYD vezetése alatt megtett pozitív lépéseket, miként természetesen a kurdok fegyveres harcát is a dzsihadisták és az Iszlám Állam ellen –, hogy Kurdisztán forradalmi kommunistái független szervezetbe tömörüljenek, ami segítené a tömegeket a jelenlegi folyamat végigvitelében, követve a permanens forradalom logikáját.

### Jegyzetek

- <sup>1</sup> Irak (Szaddám Huszein) és Irán (Mohamed Reza Pahlavi) megállapodása 1975. március 6-án a kétoldalú kapcsolatok rendezéséről, amelyben a felek a határok végleges kijelölése nyomán kötelezettséget vállaltak a határok szigorú ellenőrzésére, „annak érdekében, hogy a felforgató jellegű cselekményeknek – tekintet nélkül azok eredetére – egyszer s mindenkorra véget vessenek.” Lásd: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2006, 447. (A szerk.)
- <sup>2</sup> LGPTI: Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender/Transsexual, Intersexed (leszbikusok, melegek, biszexuálisok, transzneműek/transzszexuálisok, inetrszexuálisok). (A szerk.)
- <sup>3</sup> 2700 fős, autonóm igazgatású, mezőgazdasági szövetkezeti falu *Andalúziában* (Dél-Spanyolországban). Lásd: <http://www.marinaleda.com/datosgenerales.htm>. (A szerk.)
- <sup>4</sup> A PDK visszavonulásának valószínű oka az amerikai támogatás biztosítása volt, hiszen a pesmergák komoly anyagi gondokkal küzdenek, mert Irakban az amerikai pénzügyi támogatás elsősorban Bagdadba kerül. A visszavonulás idején a PDK delegációja tárgyalt Washingtonnal a pénzügyi és katonai segélyről. Mindez arra enged következtetni, hogy vagy az Egyesült Államok cserébe azt kérte a PDK-tól, hogy vonuljon vissza bizonyos területekről; vagy a PDK az Iszlám Államnak egy, a kurdok elleni mérszártsága révén akart támogatást kicsikarni. Utóbbira utalhat az is, hogy a kiűrt területeket jeziditák és keresztények lakták.

(Fordította: Balázs Gábor)

(Eredeti megjelenés: Raphaël Lebrouh: *Sur la situation révolutionnaire du Rojava (Kurdistan syrien)* <http://tendanceclaire.npa.free.fr/article.php?id=669> 2014. december 14. A cikket rövidítve közöljük.)

## A Harmadik Front építésének története Kínában

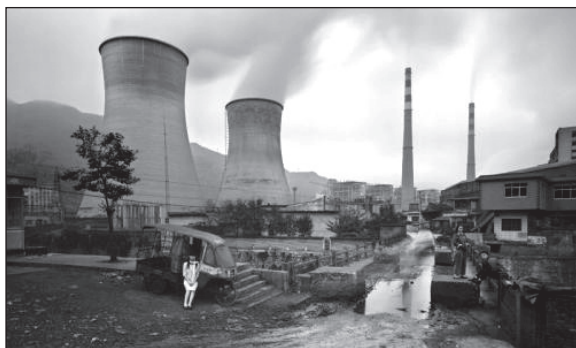
### *Bevezetés*

A *Harmadik Front* (HF) építése Kínában az országos védelem ipari bázisaként az 1960-as években kezdődött, azzal a céllal, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok háborús fenyegetésére hatékony választ adjon. Ez az építkezés a maga nemében a modern kínai történelem legnagyobb ipari projektuma volt. Az építkezés története a múlt század két évtizedén ívelt át, s az elkészült létesítmények az ország számára iparosodást és fejlődést biztosítottak. A projektum megvalósítását kezdetben elragadtató szavakkal üdvözölték, így például „új világot építő forradalomnak” nevezték, és mint „az imperialistákkal szembeni időnyerés” eszközét magasztalták.<sup>1</sup> Mára a projekt lényegében széthullott. Néhány kulcsfontosságú és a központi kormányzat tulajdonában lévő és általa támogatott vállalkozást, illetve intézményt leszámítva, ma több ezer azoknak az iparvállalatoknak és háttérintézményeknek a száma, amelyek csődöt jelentettek, illetve amelyeket áttelepítettek, privatizáltak vagy egyszerűen csak sorsára hagytak. Ezzel egyidejűleg sok millió kétségbeesett és elszegényedett munkás és számtalan szétesett közösség maradt magára az ország hatalmas belső területein.<sup>2</sup> A mai uralkodó történelmi diskurzusban a HF-projektumot anakronizmusnak vagy egyenesen történelmi aberrációnak tekintik, amely teljes mértékben értékét veszítette, javarészt használatra alkalmatlan lett, s kimosódott a történelemből. E döbbenetes megváltozott megítéléssel szemben, illetve a projektum összeomlásának hasonlóan döbbenetes valóságát látva, jelen tanulmány három különböző, bár szorosan összekapcsolódó problémakört vet fel. Először is azt vizsgálja meg, hogy a HF történetét különböző történelmi pillanatokban hogyan írta és írja le az uralkodó diskurzus, és arra is kitér, hogy ennek mi az oka. Az elemzés második problémaköre az, hogy a HF építésének történetét hogyan őrizték meg a történelmi archívumok. Végül – és ez a legfontosabb kérdés – azzal foglalkozik, hogyan tapasztalták meg és ma hogyan emlékeznek a Harmadik Front építésére a pionír munkások, s hogy hogyan értelmezhetjük az emlékezetnek ezeket a folyamatait. E kérdések megválaszolásával fel kívánom tární Kína

szocialista történetének egyik aspektusát; szembeállítani és viszonyrendszerbe állítani egymással e megközelítéseket, összekötve a múltat a jelenrel, a levéltárak anyagait a szubjektív tényezőkkel, a vezetők és a munkások perspektíváival. Tanulmányom ilyenformán része egy nagyobb célkitűzésnek, aminek célja, hogy megértsük Kína szocialista történetének öszetettséget és a jelenhez való viszonyát.

Az uralkodó nyugati történetírásban és a széles körben elfogadott nyugati nézetek szerint a szocialista országok történelmét mindig merev, *totalitárius* paradigmában kell elképzelni. Ezt a súlyosan leegyszerűsített nézőpontot kérdőjelezték meg az úgynevezett revizionista és posztrevizionista történészek, akik kísérletet tettek arra, hogy túllépjenek Orwell *Állatfarmjának* túlságosan primitív irodalmi képzeletvilágán. E történészek célja, hogy feltárják a szocialista történelem gazdagon árnyalt textúráját.<sup>3</sup> Ironikus módon azonban a legtöbb volt szocialista ország hivatalos történetírásában sokkal inkább az előbbi, mint az utóbbi szemléletmód köszön vissza. Még Kínában is, ahol a kommunista párt a mai napig monopolhelyzetben van, és ahol a szocialista múltat a hivatalos vonal szerint sokkal óvatosabban és stratégiai megközelítéssel lehet csak bírálni, a szocialista történelem, s különösen a gazdaság története gyakorta válik nevelés tárgyává, mondván, hogy az nem más, mint „idejétmúlt” anakronizmus vagy, ami még rosszabb, „irracionális” és „embertelen” korszak.

A hivatalosan publikált visszaemlékezések általában nem gyengítik, hanem inkább erősítik az effajta „államilag támogatott”<sup>4</sup> történetírást. Egyes értelmiségiek és a kulturális forradalom előtti időszak magas rangú tisztségviselői leszármazottainak visszaemlékezései jórészt azokra a tragikus eseményekre koncentrálnak, amelyeket a kulturális forradalom és más politikai mozgalmak idején családjaik elszenvedtek, hogy annál szenvedélyesebben üdvözöljék a későbbi reformot.<sup>5</sup> Másfelől, az 1980-as évek végétől kezdve tapasztalható egyfajta makacs „Mao-láz” különösen az alsó társadalmi csoportok körében. Mao portréi köszönnek ránk külvárosi boltokban, lakások falain vagy taxik szélvé-



Erőmű

dőjére ragasztva (funkciója az, hogy oltalmazza az emberek életét, s szerencsét hozzon nekik). 2011-ben az egyik ingatlantársaság ledöntötte Mao szobrát Hainan tartomány egyik megyéjében, mire a megbántott helyiek és a netezők az egész országban összefogtak, és arra kényszerítették a társaságot, hogy a szobrot a visszaemelje a helyére.<sup>6</sup> E kitartó ragaszkodás és rokonszenv Mao-Cet-ung és a szocialista múlt iránt felkeltette egyes kínai társadalomtudósok figyelmét.<sup>7</sup> Állításuk szerint, az emlékeket különféle képpen lehet használni. Csing-Kuan Li szerint például a rozsdadóvezet munkásainak a szocialista múlthoz kapcsolódó emlékeit úgy kell értelmeznünk, mint „egyfajta politikai erőt”, amelynek célja a jelen bírálata és alternatív jövő kidolgozása.<sup>8</sup> Míg ez az érvelés a munkások körében általánosan elterjedt emlékeket ragadja meg, implicite azt sugallja, hogy az efféle emlékek híján vannak a „történelmi igazságnak”, mivel e nézet azokat nosztalgikusnak vagy a „képzelet”<sup>9</sup> művének minősíti, és ezzel a „történelmen kívülre” helyezi őket. Az érvelés egyúttal feltételez valamiféle, „valódi” történelem létezését is – ez birtokolná a „valóban megtörtént események abszolút privilégiumát”,<sup>10</sup> és ezzel állnának szemben a munkások céltudatos, mégis csalóka emlékei.

Jelent tanulmány tagadja az ilyen kizárólagos, „igazi” történelem létezését. A HF különböző történelmi narratíváit – az 1960-as évek hivatalos történetírását, a mai történetírást, a levéltárak anyagait és a munkások körében élő emlékeket – összevetve, tanományunk nem kívánja eldönteni, hogy melyik narratíva hordozza a „tisztá történelmi igazságot”, mint ahogy arra sem tesz kísérletet, hogy újra felfedezze a HF építésének történelmi jelentőségét. Célja inkább az, hogy az eltérő narratívák egymáshoz való viszonyában feltárja az ellentmondásokat, az összeütközéseket és az összefüggéseket, mivel ezáltal tudja bemutatni a HF valójában sokkal árnyaltabb „diszkontinuus történetét”. A „diszkontinuus történelem” fogalmának értelmezésében Luisa Passerini meghatározását követem, amely szerint:

A történelem diszkontinuitásának fogalma elsősorban az ismétlődés, a fejlődés és a hirtelen, teljes megszakítás váltakozását jelenti. A diszkontinuitás ugyanakkor módszertanilag biztosítja a történelem és a történetírás közötti távolságot is – más szavakkal, fenntartja az emberiség tapasztalatai és a történész elképzelései közötti távolságot... A diszkontinuitás továbbá utal az egyének szándékai és a történelem tényleges kimenetele közötti távolságra, ami közismerten a rossz oldalon halad előre. Ugyanakkor utal a partikuláris (a mikrotörténelem által vizsgált) és az általános (a makrotörténelem által elemzett) egyidejű létezésére... Végül, a diszkontinuitás azt a dialektikus módot jelöli, ahogyan egyazon jelenség egyidejűleg két, egymásnak ellentmondó elem, a megőrzés és a felejtés értékeit és összefüggéseit hordozza ...<sup>11</sup>



Bányatörmelék-gyűjtés

E cél érdekében jelen tanulmány a HF különböző narratíváinak fonalát egybe szövi, mert mindegyik elemet a történelem egyformán jelentős, ám önmagában csonka alkotórészének tekinti. E narratívák párbeszédbe lépnek egymással, áthatják egymást, és meg is küzdenek egymással. Együtt sem alkotnak feltétlenül teljes képet, de olyan sokoldalú leírást adnak, ahol objektivitás és szubjektivitás egymásba fonódik, s a múlt összeforr a jelennel. Tanulmányomban hangsúlyozom a munkások élő emlékezetének korrekciós, kiigazító (bár bizonytalan) szerepét a jelenlegi hivatalos történetírással szemben, de a hangsúlyt nem azért teszem az ő történetfelfogásukra, mert ez fontosabb lenne, mint más narratívák, hanem azért, mert az élő emlékezetet a történetírás mellékesnek tekintette – s ezzel a megközelítéssel magam nem értek egyet. Ez az oka annak, hogy itt és most fel kell hívnom a figyelmet Lee elemzése és az én tanulmányom között fennálló, árnyalatnyinak látszó, de lényegi különbségre: én a munkások emlékeit nem külső politikai erőnek tekintem, hanem a történelem belső, szubjektív és lényegi elemének. A munkások élő emlékezete, más narratívákkal egyetemben, amelyekkel ez időnként aktívan, néha passzívan párbeszédbe lép, a történelem belső feszültségéről és ellentmondásosságáról ad hírt, s a jelennek szól. Vizsgálódásaimat egy Nanfang nevű, átlagosnak mondható nagyipari acélüzemben, Szicsuan tartományban végeztem. Nanfang egyike a HF időszakában, az 1960-as évek elején épült vállalatoknak, amely az 1980-as években még prosperált, ma viszont a tönk szélén áll. Nemcsak azért választottam Nanfangot, mert nagyon jól ismerem (ott nőttem fel), hanem mert Nanfang viszontagságai lényegében összegezik magának

a HF-projekt sorsát. Jelen tanulmányban az archívumok dokumentumait, a médiában megjelent cikkeket és szóbeli visszaemlékezéseket használtam fel. Pontosabban fogalmazva, az archív anyagokhoz két forrásból jutottam hozzá: a nemzeti és a tartományi archívumokból, illetve Nanfang saját dokumentációs irodájából. A médiaanyagok a helyi és az országos napilapokban és képesújságokban az 1950-es évektől napjainkig megjelent cikkeket tartalmazzák. A Harmadik Front pionír munkásainak szóbeli emlékezéseit Nanfangban végzett terepmunkám során gyűjtöttem 2007 és 2010 között.

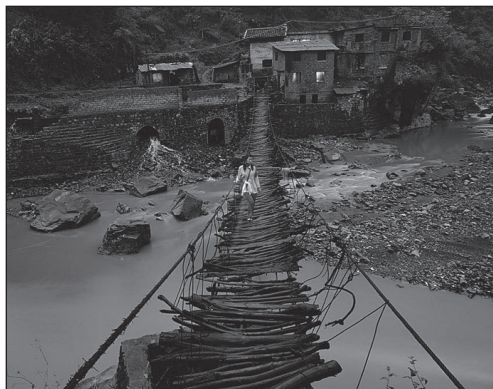
Az általam kikérdezett munkások mind a hetvenes és nyolcvanas éveekben jártak, s az 1980-as évek óta nyugdíjasok, vagy az 1990-es évek elején vonultak nyugdíjba. Legtöbbjük nyugdíjából él – ez általában éppen csak elég a létfenntartáshoz –, néhányan pedig felnőtt gyerekeiktől kapnak támogatást. Közülük egyesek még ma is a régi vállalati közösségekben élnek, míg mások a közeli városokba költöztek, ahol együtt laknak a gyerekeikkel. A beszélgetésekre a megkérdezettek otthonában vagy a közeli teaházakban került sor. Mindenkiel mandarin vagy szicsuáni dialektusban beszélgettünk, attól függően, hogy az interjúk alanyai ösztönösen melyiket választották (mellesleg a nyelv volt az, ami a megkérdezetteket a legkevésbé hozta zavarba). Lényegileg arra kértem az interjúalanyokat, hogy beszéljenek a Harmadik Frontnál szerzett emlékeikről: hogyan és miért jöttek ide, milyen volt korábbi munkájuk, életük, és így tovább. De az interjúk leginkább a saját logikájuk szerint haladtak: mindig hagytam, hogy a beszélők elmerüljenek emlékeikben, és akár óráig is beszéljenek megszakítás nélkül.<sup>12</sup> Minden beszélgetést a megkérdezettek beleegyezésével rögzítettük, majd később lejegyeztük.

### *A Harmadik Front építésének kontextualizálása*

Két jelentős tényező – az Egyesült Államok Kínára gyakorolt, fokozott katonai fenyegetése és nyomása, illetve Kína és a Szovjetunió szakítása – közvetlen kiváltó oka volt a Harmadik Front építésének az 1960-as években. Először is, az Egyesült Államok blokád alá vette Kínát, majd az 1960-as évek elején a két ország szembenállása eszkalálódott, amikor az USA egyre jobban belebonyolódott a vietnami háborúba.<sup>13</sup> Időközben annak lehetősége, hogy Kína is atomhatalommá válhat, tovább fokozta az aggodalmat az Egyesült Államokban. Egy napjainkban publikált amerikai kormányzati dokumentum szerint, 1964 elején a Vezérkari Főnökség a katonai fellépés számtalan változatát tanulmányozta, beleértve az USA nukleáris fegyverzetének bevetését is, annak érdekében, hogy megakadályozza Kína atomhatalommá válását.<sup>14</sup> Végül ezt a megoldást elvetették, de a fenyegető ellenségesség tapintható volt.

Másodszor, ugyanebben az évtizedben megromlott a Szovjetunió és Kína viszonya. Mao már az 1950-es évek végétől mindent megtett azért, hogy lerázza a Szovjetuniótól való függést, s önállóságot és függetlenséget szerezzen Kínának. Ez a törekvés azonban erősen irritálta Nyikita Hruscsovot.<sup>15</sup> Az 1960-as évek elején a feszültség tovább nőtt, amikor Kína nyíltan követelte azoknak a területeknek a visszaadását, amelyeket a cári Oroszország egyoldalú szerződésekkkel szerzett meg a katonailag megszállt Kínától.<sup>16</sup> 1964-ben a Szovjetunió megerősítette katonai jelenlétét a Kínával közös határai mentén, illetve Mongóliában, s ez azután 1966-ban a két ország közötti végső szakításhoz vezetett.

Ezek az 1960-as években egymással párhuzamosan zajló fejlemények csak tovább fokozták a szocialista Kína veszélyes elszigeteltségét a háború utáni nemzetközi struktúrában: a hidegháború körülményei közepette Kínát két imperialista szuperhatalom fojtogatta. Ilyen geopolitikai körülmények között lépett elő Mao Ce-tung 1964-ben a Harmadik Front építésének tervével. A cél az volt, hogy teljes ipari rendszert hozzanak létre Kína távoli és stratégiaileg biztonságos belső régiójában – ez volt az úgynevezett Harmadik Front. A kiszemelt terület magába foglalta Szicsuan, Jünnan, Kujcsou, Kanszu, Csinghaj és Ninghszia tartományokat teljes egészében, továbbá Senhszi egy részét, illetve Honan, Hupej és Hunan nyugati, hegyvidéki térségeit. Ez a kezdeményezés arra a megfontolásra épült, hogy ha háború robbanna ki, s a tengerparti és a központi régiókat megtámadnák, Kínának akkor is rendelkezésére álljon egy szilárd belső terület, amelyre számíthat.<sup>17</sup> Ebben az értelemben a HF alapvetően védelmi jellegű tervezet volt, amely az 1960-as évek sajátos geopolitikai közegében fogant a világ-gazdaság periferiáján lévő országban, amely megpróbálta megvédeni magát ideológiai, gazdasági és katonai téren egyaránt. Ugyanakkor másfelől, amint azt egy másik tanulmányomban bemutattam, a vállalkozás gigantikus iparosítási projektum volt, amelyet központi állami



Kábelhíd

tervezéssel és közvetlen beruházással valósították meg, ami megfelelt a maoista Kína általános modernizációs stratégiájának.<sup>18</sup>

1966-tól 1975-ig több ezer intézményt és vállalkozást építettek fel, s ezzel korábban példatlan léptékű iparosítás zajlott a kiszemelt területeken. Az ipar fejlődésével lépést tartva, a szállítás is hatalmas fejlődésen ment át: a Harmadik Front létesítményeinek kiszolgálására és fenntartására 8 000 kilométer vasútvonal és 250 000 kilométer közút épült. A közelben városok és ipartelemek nőttek ki a földből, amelyek egyes esetekben szó szerint a semmiből keletkeztek a HF építésének időszakában.

A Szicsuan tartományban lévő *Nanfang Acélművek* jó példa minderre: iparvárosok, szállítási hálózatok és kereskedelmi területek épültek és prosperáltak az építkezés eredményeként, és az új iparteleg alig egy évtized alatt Szicsuan tartomány egyik legfontosabb adófizetőjévé nőtt, s körülbelül 30 000 embert foglalkoztatott. Ezek az építkezések modern fejlesztéseket hoztak ezekre a területekre, és az ipar országos eloszlásának kiegyenlítésével jelentősen csökkentették a régiók közötti aránytalanságot.<sup>19</sup>

Az „új reformkorszak” beköszönte azonban egycsapásra véget vetett ennek az ambíciós terveknek. Az 1980-as évek végétől és az 1990-es évek elejétől az állam fokozatosan átalakította a HF koncepcióját: egyes ipartelegeket bezártak, másokat a távoli hegyvidékről más helyre telepítettek. Az 1990-es években a Harmadik Front széthullása felgyorsult. Sok Harmadik Fronti létesítményt egyszerűen leszereltek, sorsára hagytak és marginalizáltak az azóta is érvényesülő neoliberális reformpolitika nevében. Nanfangban a munkások felét elbocsátották, a megmaradt alkalmazottak pedig jóval kevesebbet keresnek a Szicsuan tartományban jellemző átlagnál. A korábban a vállalat által támogatott működőképes, konszolidált, virágzó ipari közösség visszafordíthatatlanul lehanyaglott: mára munkások lakta nyomortelep lett, amelynek korabeli, mindenre kiterjedő jóléti rendszerét teljesen felszámolták, s az ellátás (kórházakban, iskolákban, üdülőtelepeken, lakótelepeken és sok más téren) leromlott, vagy az állam egyszerűen kivonult mögüle. Ami pedig a legrosszabb: a csőd bármikor bekövetkezhet, és a vállalat összeomolhat.<sup>20</sup>

De nemcsak az anyagi háttérét szüntették meg a HF mögül, hanem az építkezéssel foglalkozó diskurzus is hangnemet váltott. A következőkben a narratíva három rétegét fogom összehasonlítani: az 1960-as években hirdetett hivatalos magyarázatokat, az ezekhez tartozó archív dokumentumokat, amelyeket az országos, a tartományi és a gyári irattárakból ástam elő, és a projekttel foglalkozó mai, hegemon történetírás interpretációit; mindezt annak érdekében, hogy feltárjuk, hogyan és milyen cél, hatalom és ideológia alakította a HF építéséhez konstruált jelentésrétegeket, és ezek a rétegek hogyan viszonyulnak az archív anyagokhoz.

Széles sugárúton menetelünk,  
szívünk telve tettekészséggel és forradalmi lelkesedéssel,  
Mao elnök vezeteti forradalmi népét,  
akik a tüskés szeder között vezető úton törnek előre, és a jövőbe  
menetelnek.

És menetelnek! Menetelnek!  
Semmi nem tudja kioltani forradalmi lelkesedésünket,  
Menetelünk! Menetelünk!

A győzelem felé!  
Az ötcsillagos zászló lobog a szélben.  
A munkások készen állnak a kemény munkára.  
Szorgalmasan építik a csodás országot.  
És esküsznek, hogy szülőhazánkat paradicsommá teszik.

...  
Menetelünk! Menetelünk!  
A győzelem felé!

Az induló szerzője: Li-Dzsiefu, 1962.<sup>21</sup>

Az 1962-ben írt, *A széles sugárúton menetelünk* című dal hamar a Harmadik Front építésének himnusza lett. A forradalmi idealizmussal és romantikával telített dal a kínai emberek büszkeségére és bizalmára épít: amikor országukat külső nyomás és fenyegetés éri a nemzetközi közösség részéről a kínaiak saját kezükkel teremtik meg jólétüket, s nem függenek senkitől és semmitől sem. A „győzelem” itt nemcsak a kommunizmus diadalának jelentését hordozza, hanem az imperia- lizmus feletti győzelemre is utal. A dal szövegével megegyezően, a hivatalos diskurzus a HF projektjét új „forradalomnak” nevezte, mely „új világot teremt”, és „lépéselőnyt biztosít az imperialistákkal szemben”.<sup>22</sup> Ezáltal az egész építési folyamat izgalmas forradalmi romantikával és hősiességgel, mi több, vallási aurával gazdagodott – az építkezésen dolgozni egyet jelentett a szülőföld és a kommunizmus/szocializmus eszméjének védelmével. Időközben az építkezésben résztvevő munkások még inkább a történelem színpadának rivaldafényébe kerültek, akikre a kortársak a modernizáció megteremtőiként, a függetlenség építőiként és a szocializmus védelmezőiként tekintettek.

Ám a korszak archív dokumentumai egészen más történetről beszélnek, amiből hiányzik minden hősiesség és optimizmus, de tele van nehézségekkel, konfliktusokkal és kényszerrel. E fejezetünk következő része ezt az ellentétes interpretációt mutatja be két különböző témakörben: hogyan zajlott a tömegmozgósítás és az építkezés a Harmadik Fronton.

*Tömegmozgósítás a Harmadik Front építkezésein:  
„A jó emberek és a jó lovak a Harmadik Frontra tartanak.”*

A HF védelmi funkciója következtében gyakorlatilag minden új konstrukció Belső-Kína távoli területein valósult meg, ahogyan azt a hivatalos útmutató írja: „a hegyek között, nehezen felfedezhető és földrajzilag decentralizált” helyeken. A legtöbb létesítményt a semmiből teremtették meg. Mivel a helyszíneken nem állt rendelkezésre megfelelő technológia, felszerelés és tapasztalt munkaerő, a központi kormánzatnak mozgósítania kellett a munkásokat, és ha arra volt szükség, kényszerrel kellett elérni a tömeges áttelepülést.<sup>23</sup>

„A jó emberek és a jó lovak a Harmadik Frontra tartanak” és „Azokra a helyekre kell menni, ahol szülőföldünknek leginkább szüksége van ránk” – ezek voltak a betelepítési folyamat időszakának jelszavai. Az emberek hazafias érzelmeire és a résztvevők kiválasztásának magas követelményeire utalva, e jelszavak a projektum fontosságát és egyediségét hangsúlyozták – a párt csak olyan embereket bízott meg a Harmadik Front építésének dicsőséges feladatával, akik „progresszívek”, „forradalmiak” és „hazaszeretők” voltak. A jelszavak egyúttal utaltak a résztvevők szabad akaratára is, mondván, ők lelkesen vágytak a haza szolgálatára. A valóságos mozgósítási folyamat azonban az archívumok tanúsága szerint jóval bonyolultabb eseménysor volt, mint ahogy azt a fenti hangzatos diskurzusok sugallták.

A betelepülés a HF építkezéseire bizonyos mértékig sem egyéni, sem autonóm döntés eredménye nem volt. Jóval inkább egy kiterjedtebb, állami irányítású munkaerő-áthelyezés – az 1960-as évek elején zajló „nagy létszámcsökkentés” – egyik eleme volt. A szocialista Kína történetének legnagyobb szabású, államilag irányított munkaerő-áthelyezése, „a nagy létszámcsökkentési mozgalom” célja az volt, hogy csökkentse és átcsoportosítsa azt a „feleslegessé vált munkaerőt”, amelyet a *Nagy Ugrás* idején vidéken toboroztak, amikor sok gyár épült azért, hogy az extenzív iparosítás által elérhetővé váljon a nagy cél: „menetelés a kommunizmusba”. A Nagy Ugrás bukása nemcsak ezeknek az új gyáraknak a bezárásával járt, hanem azzal is, hogy millió és millió ipari munkásnak kellett visszatérnie a falvakba, hogy a városokat elláthassák megfelelő mennyiségű gabonával.<sup>24</sup> A mozgalom 1964-ben érte el tetőpontját, amikor több mint húszmillió munkást mozgósítottak vagy vettek rá kényszerrel arra, hogy a falvakba visszatérjenek.<sup>25</sup> A létszámcsökkentési politika azonban még 1965-ben is érvényesült, azzal a különbséggel, hogy az elbocsátott munkásokat már nem a falvakba küldték, hanem a Harmadik Front építkezéseire vezényelték őket. 1964-ben született az a döntés, hogy folytatják a HF építését, és ezzel hatalmas munkaerőigény jelentkezett, amit a korábban szélnek eresztett munkásokkal kitűnően be lehetett tölteni. Az egyik jelentős például arról szólt, hogy a HF építésének igényei

szerint a fémiparban keletkezett mintegy 50 000 álláshelyet ezekkel a munkásokkal töltötték fel.<sup>26</sup>

Nincs olyan statisztika, amely pontosan megmutatná, hogy a korábban elbocsátott munkaerő a Harmadik Front építésének kezdeti szakaszában hány százalékát adta a szükséges munkaerőnek. De a többi kiemelt jelentőségű területről érkezett dolgozók többségét – az Első vagy a Második Front vállalataiból áthelyezett ipari munkásokat,<sup>27</sup> az egyetemeken vagy szakiskolákban végzett diákokat, akiket a Harmadik Front építéséhez rendeltek ki, a műszaki brigádok építőipari munkáisait, akik az építkezés befejezése után is maradtak, és azokat a fiatal értelmiségieket, akiket először falura küldtek,<sup>28</sup> majd a HF építéséhez irányították át – az állam egyszerűen adminisztratív úton odairányította – amint azt a korszak számos kormányzati dokumentuma igazolja. Ez lényegében azt jelentette, hogy a HF pionír munkásainak kevés választási lehetőségük volt: ha nem mentek a Harmadik Frontra, akkor falura kellett menniük, vagy egyszerűen elbocsátották őket. Ez volt a valóság, amelyet olyan jelszavakkal takartak el, mint: „Oda megyünk, ahol szülőföldünknek leginkább szüksége van ránk” és „A jó emberek és a jó lovak a Harmadik Frontra tartanak”.

Eközben a tömeges mozgósítás és az erős államhatalom ellenére is nyílt ellenállásra került sor a Harmadik Frontra irányított munkások körében. Így például 1965 augusztusában a Harmadik Front egyik vállalatából, a junnani *Jungcsang* szénbányából 250 munkást akartak áthelyezni máshová, ők azonban tiltakozó akciót szerveztek, és kísérletet tettek arra is, hogy visszatérjenek „anyavállalatukhoz”, a *Kajluan* szénbányához – ám nem jártak sikerrel.<sup>29</sup> Ez nem volt elszigetelt eset. Az 1965-ös nemzeti nap előtt az Országos Építési Tanács, a Fémipari Minisztérium és a szicsuáni fémipari hivatal számos dokumentumot adott közre, amelyekben azt követelték a helyi önkormányzatoktól, hogy akadályozzák meg, hogy az áthelyezett munkások petíciókat küldjenek és tiltakozásokat szervezzenek, ahogyan az Pekingben és Csengtuban az ünnepek idején történt. E dokumentumok árnyaltabbá és ellentmondásosabbá teszik az állami jelszavak által sugallt pozitív képet.

*A HF építése: „A szocializmust hatékonyabban, gyorsabban, jobban és nagyobb gazdasági eredményekkel építjük.”*

Mivel az 1960-as években kevés felhalmozott tőke állt a központi kormányzat rendelkezésére, ezért arra ösztönözték a Harmadik Front építőit, hogy „a szocializmust építsék hatékonyabban, gyorsabban, jobban és nagyobb gazdasági eredménnyel”. Hogy példát is hozzanak, a Propaganda Osztály a *dakingi* olajmezőt választotta követendő modellnek minden kínai vállalkozás részére, különösen pedig a HF

azon gyárainak számára, amelyek akkoriban még épülőfélben voltak. A dakingi olajmezőt, a legnagyobb olajkitermelő üzemet Kínában, 1963 végén tarták fel. Ezt a sikert a kínai kormányzat hamarosan Kína szocialista modernizációjának győzelmi jelképeként használta. 1964. április 20-án a *The People's Daily*, a legfontosabb hivatalos napilap riportot közölt „A dakingi lelkesedés és a dakingi emberek” címmel. A cikk elragadtatással szólt a „daking ren”-ről (a dakingi lakosokról), kiemelve lelkesedésüket a szélsőségesen nehéz körülmények között, és hangsúlyozva azt, hogy az emberek önzetlenül dolgoznak szülőföldjük jövőjéért.<sup>30</sup> E riportot követően „Tanuljunk Dakingtól” jelszóval mozgalom indult, ami aztán gyorsan végigsöpört az egész országon. A magasztalt „dakingi tapasztalatok” közül a „forradalmi lelkesedéssel és önzetlen odaadással” végzett munka, illetve a „keményen dolgozni, egyszerűen élni” jelszavait széles körben átvették és alkalmazták sok HF-gyárban a kezdeti korszakban.

A „Dolgozz forradalmi lelkesedéssel és önzetlen odaadással!” jelszava rámutat a romantikára, ami végigkísérte a szocialista Kína modernizációs folyamatait. Azzal, hogy minden építési és termelési feladatot csataként, sőt forradalomként szemlélték, a szocialista iparosítás folyamatát azonosították a szocialista forradalommal, s így az ipari munkát forradalmi dicsfényvel ruházták fel. Ezzel egyidejűleg elvárás volt, hogy az ipari munkások munkahelyeik iránt teljesen önzetlen odaadást tanúsítsanak. Időközben ez a viszonyulás két másik jelszót is hatékonyan legitímált: „Első a termelés, aztán jön az élet” és „Keményen dolgozni, egyszerűen élni”. E két jelszó a takarékoskodás startégiájaként hamarosan az állam által szorgalmazott, meghatározó útmutatás lett. A rendelkezésre álló kevés pénz ott kellett felhasználni, ahol arra a legnagyobb szükség volt, azaz a gyárépítéseknel és a termelésben, takarékoskodni a munkások életfeltételein lehetett, beleértve a lakásfeltételeket is. Az elsőként érkező munkásoknak gyakran maguknak kellett felépíteniük sárkunyhóikat, az úgynevezett „gandalei”-t, amelyeket elsőként Dakingban építettek. A munkások körében gyakori volt a panasz és a sérelem. Különböző kormányzati és gyári dokumentumok azt mutatják, hogy jó pár gyűlést tartottak a háborgó munkások kedélyének lecsillapítására. A dokumentumok azt is megmutatják, hogy a munkások követeléseinek hatására a gyárigazgatók gyakorlatilag szüntelenül ostromolták a felsőbb hatóságokat, hogy adjanak még pénzt, illetve a helyi önkormányzatokat újabb földek vásárlására kérték, hogy ott a munkásoknak és családjaiknak lakóházakat építhessenek.<sup>31</sup>

Különös, hogy éppen ezek a jelszavak tárják fel leginkább azokat a szélsőségesen nehéz körülményeket és a munkások kendőzetlen kizsákmányolását, amit a Harmadik Front dolgozóinak a korai építési időszakban el kellett viselniük. Ugyanakkor e jelszavak el is leplezték mindazt a sérelmet, küzdelmet és ellenállást, ami az absztrakt



Városkép

patriotizmus és nacionalizmus jelszavai mögött rejtőzött, s amiről az archívumok híven tudósítanak. Több mint ötven év telt el azóta, hogy az 1960-as években újtára indult a Harmadik Front építése. Mára a HF megvalósításának e hazafias és kiemelt szerepét hangsúlyozó megközelítés régen elenyészett. Ugyanakkor a jelenlegi hivatalos diskurzus a szocialista iparosítás folyamatát nem elemzi alaposan és kellő komolysággal, hanem szándékosan elfeledkezik az állam korlátlan hatalmának vizsgálatától, s így stratégiai célokból újraértelmezi ezt a projektumot: anakronisztikusnak vagy a „gazdasági törvényeknek” ellentmondó, történelmi tévelygésnek láttatja, s akár arra is kész, hogy teljesen kiradírozza ezt a fejezetet a történelemből, implicite ezzel is igazolva az állam új fejlődési ideológiáját.

#### *A mai történetírás magyarázata a Harmadik Front építéséről*

2006 júniusában a *Chinese National Geography*, az egyik legismertebb és legnépszerűbb „intellektuális” képesújság cikket közölt „A Harmadik Front építése: legfontosabb ipari örökségünk” címmel. Az újság ezt a számát a Harmadik Front kérdésének szentelte, és a többi cikk is „az ipari örökség” témaköréhez kapcsolódott. A tanulmány nyíltan megfogalmazta, hogy a Harmadik Frontot „magunk mögött hagytuk”, és burkoltan arra célzott, hogy a történelem kereke közbejárt, és maga mögött hagyta a nagyszabású ipari projektek korszakát, és most az ismeretlen, de – a cikk írója szerint – fejlettebb és modernebb jövő felé tart. A Harmadik Front, amelyet „az iparosítás mostanra lezárult, korai szakaszának” nevezett, „belefagyott” a történelembé, és mint meghaladott, lezárt korszak „örökségünk” részévé szilárdult.<sup>32</sup> E narratíva lineáris teleológiája akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a központi kormányzat 2002-ben újabb projektumot indított újtára, s ennek a „nyugati fejlődés kampánya” nevet adták. A Harmadik Front építésétől eltérően – amely teljes egészében állami beruházás volt –, az úgyne-

vezett „nyugati fejlődés” második hulláma (ha a HF építését tekintjük az első hullámnak) a magán- és a külföldi tőke bevonására épült; ezt a stratégiát a fősodorhoz tartozó közgazdászok egyhangúlag a legkiválóbb gazdasági stratégiának nyilvánították, mondván, ez nemcsak a történelmi trendhez igazodik, hanem az egyetemes „gazdasági törvényeknek” is ez felel meg.<sup>33</sup> Más, ehhez hasonló összevetések szintén azt sugallták, hogy a Harmadik Front építése a kezdetektől fogva irracionális és gazdaságtalan volt, az iparosítási terv egy korábbi, „kiforratlan” szintjét képviselte.

Egy másik történetírói csoport napjainkban még bátrabban törekszik a HF építésének befektetésére. Barry Naughton 1988-ban megjelent cikke értelmezésében – ez volt az első elemzés, amely a nyugati közönségnek mutatta be a Harmadik Front építését – a HF építése Mao Ce-tung irracionális, mi több hisztérikus válasza volt az 1960-as évek nemzetközi helyzetére.<sup>34</sup> Naughton megközelítésmódja azután más nyugati elemzőknél és számos kínai liberális tudós írásaiban is visszaköszön.<sup>35</sup> Leginkább azt bírálják, milyen óriási összegeket emésztett fel a tervezet, és ugyanakkor mennyire gazdaságtalan volt, s részletesen elemzik, hogy az építkezés hogyan szegült szembe a „gazdasági törvényekkel”. Különböző mélységegik hatolva azt elemzik, hogy a valóban létező imperialista fenyegetés, amellyel Kínának az 1960-as években szembe kellett néznie, nagyrészt Mao paranoid fantáziájának túlzása. E megközelítés szerint a HF semmiféle hasznot nem hozott, pusztán csak a normáknak ellentmondó iparosítási projekt volt, vagy – Naughtont idézve – a HF „negatív hatással volt Kína gazdasági fejlődésre, ami mélyen áthatotta a kínai társadalmat, és nem csak a kulturális forradalom kirobbanását idézte elő.”<sup>36</sup> Így tehát ebben a diskurzusban a Harmadik Front építése újabb bizonyítéka annak, hogy Mao totalitariusz szocialista rendszere immanensen gazdaságtalan, irracionális és idegengyűlölő volt.

Ki kell itt emelnünk, hogy bár eltérő módon, de mindkét diskurzus azonos célt szolgál: nemcsak figyelmen kívül hagyja, hogy a HF



Azbesztüzem

gyárainak milyen sorscsapást jelentett a jelenlegi neoliberális politika, hanem még igazolja is ezt a politikát. Hiszen ha a projekt maga sem volt egyéb, mint aberráció vagy legjobban esetben is anakronizmus, s ha mára a történelem szemétdombjára került, azzal a jelenlegi rendszer progresszivitását és racionalitását igazoljuk. Ezen a ponton ragadhatjuk meg a két diskurzusban jelen lévő, feltűnően hasonló modernizációs és fejlesztési logikát. E logika alapja a teremtés és rombolás állandó folyamata, amelyben az emberi társadalom egyfajta laboratórium, amit az állami vagy a tőkés akarat szabadon formál.<sup>37</sup> Ezekben a folyamatokban az emberek valóságos élete mindig lényegtelen és teljesen háttérbe szorul – az embereket egyszer ide vagy oda telepítik, máskor szétszórják őket, közösségeik kiépülhetnek vagy magukra maradhatnak, mindez teljesen önkényesen, hiszen minden a „fejlődés” változó követelményeinek függvénye.

Elhatározott szándékunk, hogy ezt a narratívát szögre akasztva, a hétköznapi emberekhez fordulunk, akik megélték ezeket a fejlesztési hullámokat, ám nem absztrakt tantételek, hanem megmásíthatatlan élettapasztalatok gyanánt. Hogyan reagálnak ők sorsuk viszontagságaira, amelyeket mindvégig rajtuk kívül álló, külső események formáltak? Vajon csupán passzív befogadók vagy sértett bírálói a mai megközelítésnek, midőn a jelenkori hegemon történetírás elemzésével szembesülnek, amely helyettük szeretné elmondani megélt tapasztalataikat? Hogyan akarják ők maguk elmondani élettörténeteiket, és hogyan befolyásolják ezeket a történeteket a különböző diskurzusok? Végül e visszaemlékezések és a múlt újraértékelése révén vajon mit akarnak mondani nekünk a múlttól, a jelenről és jövőjükről?

#### *A pionír munkások visszaemlékezései: emlékek a Harmadik Front építéséről*

Az általam megkérdezett munkások élettapasztalatai jócskán eltértek egymástól. Ezek az emberek különböző körülmények között érkeztek Nanfangba: mint áthelyezett munkások, mint a főiskolát frissen végzettek, vagy mint építőmunkások. Különböző munkakörökben dolgoztak, akadt köztük acélipari munkás, míg mások technikusként vagy mérnökként vették ki részüket a munkából. Eltér egymástól jelenlegi anyagi helyzetük is, de nem annyira a nyugdíjaik összege miatt – mindenkié egyformán csekélyke, legfeljebb kisebb-nagyobb eltérés akad –, hanem gyermekeik jövedelmének függvényében. Akad olyan munkás is, aki támogatja gyerekeit (általában ez a helyzet akkor áll elő, ha a gyerekek maguk is Nanfang dolgozói, esetleg ha egyszerűen csak elbocsátották őket vagy kordedvezménnyel nyugdíjba mentek), míg mások gyermekeiktől kapnak anyagi támogatást (ez a helyzet általában akkor jellemző, ha a gyerekek jól fizető állásban vannak,

és nem Nanfangban dolgoznak). Mégis, a fenti különbségek ellenére szinte minden interjúalanyom hasonló hangnemben emlékezett vissza a vele történetekre: mindenki igyekezett megvilágítani hiedelmeit/ tévhiteit, romantikus színben tüntették fel az átél nehézségeket, és igyekeztek elhallgatni a feszültségeket és kizsákmányolásuk részleteit. Másképpen fogalmazva, bár történeteik tartalma eltért egymástól, mindannyian felidéztek az állam 1960-as években hangoztatott propagandaszólamait. Ezek a történetek éles ellentétben állnak az archív anyagokban feltároló tényleges állapotokkal, és ellentmondanak a jelenkori hegemon narratívának is.

### *Történetek arról, hogyan kerültek Nanfangba*

A munkások szóbeli vallomásaikban a Harmadik Front építésére való áttelepülésük történetét felidézve, hangsúlyozták a hazafiság és a nacionalizmus meghatározó erejét. Míg akadtak néhányan, akik a betelepülési hullámban szerepet játszó kényszerrel is beszéltek, a legtöbben mellékesnek tekintették vagy teljesen figyelmen kívül hagyták az akkoriban tapasztalt politikai kényszert és az áttelepítések elleni munkástiltakozások méreteit. Ehelyett kitartóan idézték a propagandaszólamokat, így például ezt: „Oda megyünk, ahol a szülőhazának leginkább szüksége van ránk”; sok munkás azzal magyarázta részvételét a Harmadik Front építésében, hogy csodálta Mao első titkárt vagy hogy a hazát akarta szolgálni. Még azok a munkások is, akik őszintén elismerték, hogy alig volt befolyásuk vagy választási lehetőségük az áttelepülésükkel kapcsolatos döntésben, csak ritkán panaszkodtak erről a beszélgetés alatt; pusztá kötelességnek vagy a sors kezének nevezték.

Nyugdíjba vonulása előtt Ma-ruicszing Nanfang egyik legjobb technikai szakembere volt. „Vörös” családban született – apja még 1949 előtt a Szovjetunióban tanult, és a forradalom veteránja volt. Egyik nagybátyja, egy kommunista katonatiszt a felszabadító háborúban halt meg. Ma-ruicszing az 1960-as évek közepén érkezett Nanfangba, miután diplomát szerzett a pekingi Cinghua Egyetemen. Az a döntése, hogy Nanfangba megy – mesélte nekem –, a „szülőföldje” iránt érzett szenvedélyes lelkesedéséből fakadt:

Nagyon lelkesek és ambiciózusak voltunk akkoriban. Tisztában voltam azzal, hogy az itteni körülmények szörnyen nehezek. De magam választottam. Diplomám megszerzése előtt nem sokkal a nanfangi káderek elmentek a Cinghua Egyetemre, hogy a hozzájuk jelentkezők háttérét megismerjék. Végül sok jelentkező közül kiválasztottak néhányat. Azok, aki kiestek ezen a rostán, még sírtak is. Azt gondolták, a párt nem bízik bennük. Úgy éreztem, nagy megtiszteltetésben van részem... Azon a listán, ahol a kívánságom szerinti munkahelyet



Kómalom

kellett megnevezni, az első sorba azt írtam, hogy olyan helyre akarok menni, ahol „a legnehezebbek a körülmények és ahol az országnak a leginkább szüksége van rám.” Nem csak szavak voltak, komolyan is gondoltam. Nagyon komolyan.

Ezek a mondatok talán propagandának, közhelynek hangzanak, sőt a nyugati, liberális és individualista emberek számára egyenesen nevetségesnek tűnnek, de Ma-ruikszing nem így gondolja. Őszintén és büszkén mesélte mindezt. Azóta is Nanfangban dolgozik. Ma-ruikszinget, aki távol tartotta magát a politikától és mindvégig megmaradt egyszerű mérnöknek, különösen a munkások körében a legteljesebb tisztelet övezi hozzáértése, szorgalma és tisztessége miatt. A ma hetvenes éveiben járó asszony aggódni kezdett férje és saját öregkori jövője miatt. A „terhek csökkentése” érdekében bevezetett reform következtében, illetve azzal, hogy az állam és a gyár magára hagyta a régi munkasközösségeket, a korábbi szociális rendszer összeomlott. Minden korábbi ellátást megszüntettek, az idősgondozó otthonokat is beleértve. Az a hely, amelyről Ma-ruikszing azt mesélte, hogy valamikor a szülőháza nevében „éppen órá volt a leginkább szüksége”, már nem tart rá igényt.

Sok más beszélgetőtársam is említette, hogy frissen diplomázva, a leendő munkahelye kiválasztásakor az első szempont az volt, hogy olyan helyen dolgozzanak, ahol „a legnehezebbek a körülmények és ahol az országnak a leginkább szüksége van ránk.” Mindannyian hangsúlyozták, hogy egyéni sorsukat össze akarták kapcsolni az ország jövőjével, és hogy életük értelmét abban látták, hogyan tudják a lehető legjobban szolgálni szülőhazájukat. Meglepően és ettől a nacionalista szenvedélytől kissé eltérő hangnemben az egyik munkás, Zsang-zsiju, akit a nanfangi „anyavállalattól” (Daje Acélművek) máshová helyeztek át 1971-ben, áttelepülése okaként Mao Ce-tung iránt érzett odaadását említette:

1971-ben a Központi Kommunista Párt felhívást tett közzé, amelyben a Harmadik Front építésének támogatására szólítottak fel. A rész-

legünk pártszervezete sok elvtársat próbált mozgósítani a nanfangi építkezéshez. A legtöbben nem akartak menni. Hogy a kvóta meglegyen, a párttitkár engem is megkeresett. Én beleegyeztem...De sok elvtársam megpróbált lebeszélni arról, hogy oda menjek, mondván, Szicsuanban nincs napsütés, még halat se lehet enni. Azt feleltem ezeknek az elvtársaimnak: „Ha mások meg tudnak ott élni, akkor én is tudok. A legrosszabb az lehet, hogy óriási nehézségek várnak. Azt akartam, hogy Mao elnök jól aludjon, és ezért elszántam magam arra, hogy a Harmadik Frontra menjek.” Tudja, Mao elnök nem tudott volna jól aludni, ha a Harmadik Front építése megbukik.<sup>38</sup>

Ebben az emlékezésben Zsang-zsiju nem tagadja az áttelepülés kényszerítő mozzanatait, hiszen említést tesz a „kvóta teljesítésének” szükségességéről és arról is, hogy „mások” megtagadták az áttelepülést. Éppen ellenkezőleg, azért említi ezeket a körülményeket, hogy mások vonakodásával szembeállítsa és kiemelje saját „haladó gondolkodását” és Mao elnök iránti odaadását. De nem Zsang-zsiju az egyetlen, aki arról beszélt, hogy áttelepülésének mozgatórugója a Mao elnök iránti csodálata volt; sok más beszélgetőpartnerem említette ezt. „Mao elnök nem tud jól aludni, ha a Harmadik Front építése nem lesz sikeres” – gyakran idézett mondat ez az interjúk során. Egyes értelmiségiek később tanúsított közömbös vagy éppen szarkasztikus viszonya Maóhoz nagyon távol állt azoktól a munkásoktól, akikkel beszélgettem – különösen az idősebbektől; ők még ekkor is kifejezték iránta érzett rajongásukat. Az idősebb munkások, akik átélték a maoista korszakot, hiányolták a méltóságot és büszkeséget, amelyet az a korszak megadott nekik, és amit Mao elnöknek tulajdonítottak. Az egyik, a nyolcvanas éveiben járó nyugdíjas munkás, Lao-cui szerény lakásában két nagyméretű Mao-portré lógott a falon, egy kisebb képet pedig az ajtóra ragasztott. Amikor Lao-cui megmutatta nekem ezt az utóbbi portrét, rámeredt a képre, megsimogatta és azt mormogta: „Olyan fiatalnak látszik itt Mao elnök.” Aztán leült, és a gyermekkoráról beszélt: apja nincstelen koldus volt; ő és a bátyja mindig éhesek voltak; Maónak köszönhetik, hogy az egész családja megszabadult ezektől a körülményektől, és



Kemence

jó munkához juthattak. Kiu-bo, aki szintén a nyolcvanas éveiben jár, elmesélte, hogy minden Csing Ming ünnepen (az ősök napján) tömjént áldoz Maónak.<sup>39</sup> Ezek a veterán munkások többsége, Zsang-zsijuhoz hasonlóan, Nanfangban dolgozó gyermekeikkel, sőt unokáikkal együtt úgy döntöttek, hogy az 1980-as években történt nyugdíjba vonulásuk után is maradnak a régi, magára hagyott munkásközösségben.

Tény, hogy nem mindegyik beszélgetőtársam emelte áttelepülését a nacionalizmus vagy a bálványimádat ilyen kifinomult szintjére. Döntésüket egyesek inkább egyfajta gyakorlatias túlélési stratégiának nevezték, mintsem „progresszivitásuk” vagy „hazafiságuk” bizonyítékának. Ma-caifang Sanghajból jött. Sok olyan sanghaji munkás volt, akiket a Harmadik Front építésének különböző gyáraihoz helyeztek át. Ma-caifang egyike volt ezeknek az embereknek. Nehéz elhinni, hogy a hozzá hasonló dolgozóknak soha nem voltak ellenérzései az efféle áthelyezéssel szemben. De amikor Ma-caifangot nanfangi áttelepüléséről kérdeztem, nem zúdította rám neheztelését, ahogy vártam volna, hanem nyugodt hangon beszélt a kiszámíthatatlan sors hatalmáról, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy kötelességtudata és tekintélytisztelete engedelmességre készítette.

Sok más beszélgetőtársam is beszámolt hasonló önkéntes engedmességről, ami valószínűleg sok tényezőből állt össze – nevezetesen kötelességtudatból és tisztelettudatból, a Mao-cetung iránt érzett csodálatból és talán az előbbieknél is meghatározóbban a túlélés kényszeréből. Ma-caifang és kollégái 1968-ban kerültek Nanfangba, a kulturális forradalom tetőfokán. Sok fiatal, a diákokat is beleértve, kezdetben lelkesek voltak, ám a kulturális forradalom okozta káosz hamarosan megrendítette hitüket, és irányt vesztettek. Az, hogy a Harmadik Frontra mentek, legalább azzal kecsegtetett, hogy ebből a káoszból és zavarodottságból valamiféle kivezető utat találnak. Ebben az értelemben a Harmadik Front építése ezeknek a fiatal diákoknak megváltást jelentett. De Ma-caifang beszámolójában az olyan tényezőket, mint hogy: „...dolgozni akartunk a kulturális forradalom okozta káoszt követően”, háttérbe szorítja az engedelmesség és az optimizmus hangsúlyozása. Ma-caifang már nyugdíjas, és elköltözött Nanfangból, mivel „az a hely egyre piszkosabb lesz.” De ahelyett, hogy visszatért volna Sanghajba, szülővárosába, fiával él Csengtuban, ahol fia a főiskola után állást kapott. „Nem engedhetem meg magamnak azt a luxust, hogy Sanghajban éljek, túl magasak a kiadások, azon kívül már nem is érzem magam otthon annyi év után” – mondta Ma-caifang.

### *Emlékek az építkezésről*

Mikor arra kértem beszélgetőtársaimat, meséljenek első nanfangi tapasztalataikról, mindenki kiemelte az elviselhetetlen környezetet és a

rendkívül nehéz munkát, de ezt nem sértődötte, hanem büszkeséggel a hangjukban említették. Az, hogy képesek voltak elviselni ezeket a nehézségeket és a nélkülözést, életüknek egyik meghatározó eleme lett. Ezeknek az idős munkásoknak a tapasztalatai azt is bizonyították, hogy a munkásosztály mint a szocialista korszak vezető osztálya „progresszív” volt – mertek és akartak keményen dolgozni. Annak ellenére, hogy a jelenlegi diskurzusban a munkásosztály régi, heroikus képe romba dőlt, ezekben az idősebb munkásokban még mindig elevenen él a régi heroizmus; úgy vélik, ez az imázs jól megérdemelt méltóságot és tiszteletet adott nekik akkor, és ezt ma is meg kellene kapniuk.

Az egyik nap Zsang-bobóval, a nyolcvanas éveiben járó nyugdíjas munkással beszélgettem otthonában. Sok más emlékezőhöz hasonlóan ő is azokról a nehézségekről beszélt, amelyeket kezdetben Nanfangban tapasztaltak. Felesége, Zsang Ji, aki részt akart venni beszélgetésünkben, közbevágott: „Dajében (Nanfang anyavállalatánál) az élet nagyon jó volt. Nagyon jó lakásban laktunk. Mindenünk megvolt. De mikor ide jöttünk, minden megváltozott. Semmink sem volt. A kútról kellett hozni a vizet. Nem volt hozzá erőm... Sírtam. Sokat veszekedtem a férjemmel. Azt kérdeztem tőle, miért kérte, hogy ide jöjünk!” Zsang-bobo figyelmesen hallgatta feleségét és mosolygott: „Milyen elmaradott voltál!” Félig tréfás dorgálása mögött Zsang-bobo azt közölte velem, hogy ő sohasem volt ilyen elmaradott. Ebben a szövegösszefüggésben az elmaradottság azt jelentette, hogy az ember fél a nehézségektől és a nélkülözéstől. Ezek az idős munkások beszámolóik alapján akkor is, most is szégyellnének ezekre a félelmekre utalni, mivel az nemcsak az „új munkásosztály” szocialista képzetének mondana ellent, hanem a munkásság alapvető etikájának is. A munka, különösen a „szülőföldünket építjük és védjük” jelszavával végzett munka méltóságtudatot adott ezeknek az embereknek. Míg egyfelől nagyon jól érzékelték azt, hogy szélsőségesen ki vannak zsákmányolva e folyamatok során, visszaemlékezéseikben védelmükbe vették a történeteket, mondván, a kizsákmányolásra szükség volt „az új Kína építésében” vagy azért, hogy az ember „jó munkás” legyen.

Akárcsak a HF építéséhez érkező betelepülők emlékezéseiben, itt is a forradalmi romantika bukkan elő. Ma-ruikszing, a nyugalmazott mérnök nő élénk színekkel festette le az effajta forradalmi romantikát: „Apám mindig azt mondta, hogy az ő generációjuk az új Kína létrehozásáért harcolt, most a mi nemzedékünkön a sor, hogy felépítsük az új Kínát.” Az ilyen nagyszabású cél trivializálta, sőt romantikussá emelte mindazokat a nehézségeket és veszélyeket, amelyekkel Nanfangba érkezésekor szembe találta magát:

A nanfangi építő brigádhoz az egyetem elvégzése után választottak ki. Minden reggel 6-ra jártunk dolgozni... Néha éjfélig kellett dolgozni. Érti, reggel hattól éjfélig dolgoztunk! A kezelőbasaink mindig nedvesek voltak. Az izzadtság összekeveredett a cementporral a kezelá-

basainkon. Mikor a munkát befejeztük és hazamentünk, levetettük a kezelábaszt, és felakasztottuk egy szögre. Túlságosan fáradtak voltunk, nem birtuk kimosni. De nem is mosakodtunk. Nem is volt olyan hely, ahol zuhanyozhattunk volna, és nem volt meleg víz sem. Jó, legyen így! Beledőlünk az ágyba, és aludtunk. Amikor másnap reggel felébredtünk, addigra a kezelábas már megszáradt, igaz? Amikor száraz lett, a kezelábas megkeményedett, és nehéz volt, mint a kő! Így vettük fel. Olyan volt, mint a páncél. Még büszke is voltam! (nevet). Amikor az izzadság átnedvesítette, megint puhább lett. Így működött ez. Sem idő, sem hely nem volt, hogy zuhanyozzunk. Akkoriban a szívem mélyéig büszke voltam. Mindig Pévelre gondoltam, ismeri, Pével Korcsaginra, *Az acélt megedzik* című könyv főszereplőjére. Emlékszik arra a részre, amikor Pével az utat javítja? Amikor az utat javította, levált a bakancsa talpa. De ő meztelen lábbal is ment tovább a fagyott földön és dolgozott. Az milyen nehéz lehetett! Arra gondoltam, az én helyzetem majdnem ugyanolyan (nevet). Mikor öreg leszek, majd én is írhatok ezekről a dolgokról, igaz (nevet)? Tényleg nagyon büszke voltam, nagyon... Anyámnak egy levélben büszkén megírtam, hogyan élek itt. És anyám hamar válaszolt. Azt írta: „Gyermekem, dolgozhatsz forradalmian és egész lelkeddel, de ne felejtse el, hogy az életed meg kell őrizned” (nevet).

Míg Ma-ruikszing beszélt, szeme csillogott a szemüveg mögött – nyilvánvalóan nagyon boldog volt. Ez volt fiatal élete, tele szenvedéllyel és hittel, tele lelkesedéssel, hogy saját személyes életét gazdagítsa vagy akár hogy túllépjen azon. Ma-ru-i képes lett minden nehézséget romantikus szépséggel bevonni, hiszen magasabb célok érdekében, nagy eszmék megvalósításáért dolgozott, felülemelkedve a fizikai és az anyagi túlélésen. Ez a korszak ugyanakkor szívesen bátorította és dédelgette az ilyen szenvedélyeket és hiteket. Ma-ru-i büszkesége abból fakadt, hogy ilyen volt a hite és ilyen volt a viselkedése, és azt akarta, hogy én is megértsem ezt. De talán még ennél is fontosabb és nyomatékosabb volt számára, hogy a túlradó szenvedély hangján elmondott történettel tudtomra adja, mindez ma is büszkeséggel tölti el, és sem kinevetni, sem tagadni nem szabad a múltat.



1966-ban épült gyár

Másrészt az átlagos munkások visszaemlékezésük során csak ritkán kötötték össze a kemény munkát az efféle romantikával. Egyszerűen csak megneveztek egy épületet, egy műhelyt, és büszkén hozzátették, hogy azt a két kezükkel építették: „Tégláról téglára építettük”. A semmiből teremtették meg ezt az óriási ipari komplexumot. Ezt a munkát erőfeszítéseikkel, izzadságukkal, sőt, áldozatokkal végezték. És ők, akárcsak Ma-ruicszing, nagyon büszkék voltak minderre. Zsang-guirong, a hetvenes éveiben járó volt építőmunkás 1965-ben jött Nanfangba. Azt mondja, hogy „semmi nagy és megbecsült munkára nem vágytam”, de a többiekhez hasonlóan kiemelte, hogy keményen és jól végezték a munkát:

Amikor erre a területre bevonultunk, nem volt híd a folyón. A szállítást kompokkal végezték. Így aztán a legelső dolog, amit meg kellett csinálnunk, az a híd felépítése volt; másképp a felszerelést nem lehetett volna áthozni a helyszínre. A hidat éjjel-nappal építettük. A híd közelében egy előre gyártott betongyárat is felállítottunk, és ott csináltuk a szükséges anyagot...Egy hónapon belül készen állt a híd... Ez aztán tényleg nagy dolog volt. Tudja, a mi csapatunk technikailag nagyon erős volt. A munkások nagyszerűek voltak. Semmilyen nehézségtől nem riadtak vissza.

„Semmilyen nehézségtől nem riadtak vissza” – ez volt szinte minden visszaemlékezés állandó motívuma attól függetlenül, hogy hazafias vagy nacionalista keretbe helyezték-e a jelenséget vagy sem. A kijelentés annak bizonyítéka kívánt lenni, hogy jó munkások voltak, akik nem hoztak szégyent az építkezésre és saját magukra sem.

Összegezve, a munkások visszaemlékezéseiből gyakorlatilag hiányoznak az archív anyagokban a betelepítés és az építkezések körülményeiről szóló, hangsúlyos elemek: a kötelező jelleg, a kizsákmányolás és a mindennapos küzdelem; ezek helyett lelkes, magasztos és jelszószerű hangnem jellemzi őket, amivel a munkások önfeláldozásukat, engedelmességüket és odaadásukat hangsúlyozzák. A mun-



Munkásszálló

kások visszaemlékezéseiben valóban az 1960-as évek propagandista képzetei köszönnek vissza. De hogyan is kell értelmeznünk ezeket a vallomásokat? Ezek pusztán csak erkölcsi jogalapként szolgálnak a munkásoknak így, visszatekintve? Netán csak sajátos emlékezési formák, amelyek a munkások nosztalgikus érzelmeit és a szocialista múltról formált képzeteit idézik meg,<sup>40</sup> vagy ami rosszabb: „elmaradott” emlékek, egy idejétmúlt ideológia által megrontott, „agymosott” emberek képzelgésai? Vagy éppen ellenkezőleg, ezekre a marginalizált visszaemlékezésekre úgy kell-e tekintenünk, mint forradalmi alternatívára a „pozitív”/hivatalos történelemmel szemben, netán úgy, hogy ezek mondják el a Harmadik Front építésének „valódi” történetét? Másképpen fogalmazva, hogyan is kell elhelyeznünk a HF történetében a munkások szóbeli emlékezéseit?

### *A népi/közösségi emlékezet alján*

Az *oral history* kezdeményezői kezdetben kétféle funkciót szántak e szemléletmódnak: szándékukban állt „realistább és hitelesebb képet festeni a múltról”<sup>41</sup> azáltal, hogy „korábban mellőzött, jelentős embercsoportoknak elismerést biztosítanak,”<sup>42</sup> és hogy e módszer felülbírálja és helyreigazítja az általában az „állam által irányított”<sup>43</sup> történelmet. Az emlékezet és a szubjektivitás úgynevezett poszt-pozitívista megközelítéseinek hatására<sup>44</sup> a munkásokkal folytatott beszélgetéseim interpretációjában igyekszem elkerülni mindkét hipotézist. Először is, én nem pusztán úgy tekintek a visszaemlékezésekre „mint adott tények sorozatára, amelyeket fel kell tární és rögzíteni kell,”<sup>45</sup> hanem inkább „a megélt és felidézett tapasztalat tudatos és tudattalan értelmezéseit” látom bennük.<sup>46</sup> Vagyis azt mondhatom, úgy tekintem a munkások elbeszéléseit, mint „önmagukban kérdéses információs helyzeteket,”<sup>47</sup> és ennél fogva nemcsak arra koncentrálok, hogy interjúalanyaim mire emlékeznek vissza, hanem arra is, hogyan és miért emlékeznek. Másodsor, megkérdőjelezem azt az optimista feltételezést, hogy az *oral history* mindig ellene szegül a hivatalos diskurzusoknak. Ehelyett azt állítom, hogy az *oral history* és a hegeon diskurzusok közötti viszony jóval komplexebb ennél.

### *A múlt és a jelen összekapcsolása*

Az a tény, hogy a munkások elbeszélései a szocialista diskurzussal esnek egybe, miközben ellentmondásban vannak a munkásoknak a mai történetírás által idézett szóbeli megnyilatkozásaival, kétféle, látszólag ellentmondó módon magyarázható. Egyfelől, e helyzet igazolja a *popular memory group* (az emlékek közös csoportja) elméletét,

amely szerint „gyakran maguk a fogalmak is, amelyekkel az emberek a magántörténetet áttekintik/rendszerzik,”<sup>48</sup> a domináns történelmi diskurzusból erednek. Ezek az idős munkások különböző mértékben internalizálták a munkáséveiket meghatározó, szocialista hiedelmeket és diskurzusokat és különböző mértékig azonosultak ezekkel. A szocialista rendszernek ez az a kulturális és szubjektív aspektusa, amelyet Stephen Kotkin Magnyitogorszk története kapcsán így írt le: a forradalom „...nem egyszerűen a bolsevik diktatúrában kicsúcsosodott, a politikai hatalomért folytatott harc<sup>49</sup>[volt]... , hanem folyamatosan azt hirdette magáról, hogy értékekről, magatartásról és hitekről szól.” Másképpen fogalmazva, a szocialista múlt ezeknek a munkásoknak máig „széles körben elfogadott és legitim cél”<sup>50</sup>. Az effajta internalizálás és azonosulás – amit az archívumok anyagai csak ritkán fednek fel – jelentős mértékben járult hozzá a munkások felfogásában a szocialista rendszer belső legitimitációjához.

Másfelől, ezen munkások visszaemlékezéseinek viszonya mind a szocialista diskurzushoz, mind a domináns, jelenkori történetíráshoz kitűnően szemlélteti az emlékezés működését. Ezek az idős munkások azokkal a diskurzusokkal azonosultak, amelyek számukra legitimnek hangzanak, és így múltjukra mind tudatosan, mind tudattalanul sajátos módon emlékeznek. Az emberek mindig „aktívan teremtenek emlékeket”<sup>51</sup>, különböző életszakaszokban eltérő módon. Míg kutatómunkámat végeztem, azon gondolkodtam, vajon a munkások történetei másfélék lennének-e, ha különböző időszakokban beszélgettem volna velük – például az 1970-es vagy az 1980-as években, amikor többségük még középkorú volt. Valószínű, hogy akadnának eltérések, és nem csak azért, mert az öregedés folyamata önmagában is jelentősen befolyásolja, hogyan emlékezünk a múltunkra – így például azok a tényezők, amelyek fontosak ifjúkorban vagy középkorunkban, nem feltétlenül jelentősek öreg korunkban; de azért is, mert ezeknek a munkásoknak a nyugdíjas éveit mélyen átformálták azok a viharos társadalmi változások, amelyeket átéltek. A korábbi rendszer által ígért tisztességes, békés és jól szituált öregkor, amiben feltétel nélkül hittek, sosem vált valóra; ehelyett mint azt fentebb már említettem, a legtöbb munkás időskori életfeltételei erősen kiszolgáltatottá teszik őket. Azt hiszem, a munkások emlékeit alapvetően határozták meg ennek a sajátságos öregedési folyamatnak az összefüggései. Ahogyan Maurice Merleau-Ponty mondja: „...az emlékezet nemcsak a múltat konstituáló tudat, hanem kísérlet arra, hogy a jelenben meglévő összefüggések talaján újrakezdjük az időpillanatot.”<sup>52</sup> Így aztán a munkások elbeszéléseinek az a közös vágya, sőt készítése, hogy a régi hiteiket másokkal megértessék, azt mutatja, nem pusztán megerősíteni kívánják ifjúkori hitükkel való azonosulásukat és nem csak védelmükbe akarják venni a kezdeti kemény éveket. Sokkal inkább arról van szó, hogy megvilágítva múltbeli munkájuk/életük történelmi

jelentőségét vagy legalább a jelentését, a munkások megpróbálnak jelenük sokféle kényszerítő erejével szembeszállni; nemcsak a mai történetírásnak azt a törekvését utasítják el, hogy az a korábbi tevékenységüket kiradírozza vagy befeketítse, hanem egyidejűleg nemet mondanak a jelenlegi piaci reformhullámra is, ami minden korábbi erőfeszítésüket és teljesítményüket lerombolta, és egyúttal nyomorba és bizonytalanságba döntötte őket. Alább részletesebben foglalkozom majd ezekkel a törekvésekkel.

Először is, a munkások körében élő emlékeket úgy kellene tekinteni, mint spontán stratégiát, amellyel igyekeznek megvédeni egyfelől történelmi szerepüket – amit a mai történetírás szemébe dobott vagy nevetség tárgyává tett –, másfelől a megérdemelt, de gyakorlatilag elvesztett tiszteletet és méltóságot, amit odaadó és keményen dolgozó szocialista munkásokként kiérdemeltek. A HF befektítése egyben semmissé tette a munkások korabeli hozzájárulását a projekthez és az ország fejlődéséhez, és ezzel életük értelmének egy jelentős forrását is elvitatta tőlük. Ráadásul az 1990-es évektől kezdve a hősi és kitartó szocialista munkás képze helyét fokozatosan átvette az inkompetens, lusta és tehetetlen munkás képe, aki legfeljebb sajnálatra érdemes és felvilágosításra szorul. Beszélgetőtársaim mindent megtettek, hogy visszavágjanak az effajta befektítési kísérletnek. Hogy a munkások milyen nagyon vágyanak arra, hogy munkájuk értelmét és ezáltal méltóságukat visszanyerjék, azt legnyilvánvalóbban a Zsi-jubóval folytatott interakcióim és beszélgetésünk mutatja. A nyolcvanas éveiben járó Zsi-jubo nyugdíjba vonulása előtt, az 1980-as években acélmunkás volt. Amikor először beszélgetésre kértem, meglepődött. „Mit akar tőlem hallani?” – kérdezte. Miután röviden felvázoltam elképzeléseimet, boldogan egyezett bele az interjúba. Másnap egy közösségi parkban találkoztunk, amit a gyár az 1980-as években épített. Zsi-jubo magával hozott egy vázlatot „Emlékeim” címmel. Később megtudtam, hogy a 82 éves férfi az előző éjszakát ennek a vázlatnak a megírásával töltötte, noha hangsúlyoztam neki, hogy a beszélgetésünk laza, kötetlen lesz. A vázlatot szóról szóra felolvasta nekem. Minden elért eredményét és minden elismerést, amit munkájáért kapott, felsorolta a vázlatban – ezek alkották „emlékei” és ezek adták élete értelmét. Egyes mondatokat alá is húzott a vázlatban, így például ezt: „Mivel mindig nagyon kötelességtudó voltam, az első naptól kezdve, hogy dolgozni kezdem, egyetlen selejtet sem adtam ki a kezemből,” vagy ezt például: „Jutalmul azt kaptam, hogy kétszer is – 1964-ben és 1965-ben – részt vehettem az élmunkás-konferencián.” Egy héttel a beszélgetést követően az egyik lakóépület előtt véletlenül összefutottunk. Amikor Zsi-jubo meglátott, egyenesen odajött hozzám, és szabályosan köszönetet mondott azért, hogy tisztelettel tekintettem rá. Azt aényt, hogy interjút kértem tőle, úgy értelmezte, mint a tisztelet és az elismerés jelét, amit legalább tőlem megkapott. A tisztelet és az elismerés már rég feledésbe merült a

neoliberális reform hatására, illetve a Harmadik Front építkezésének az 1990-es évektől bekövetkezett összeomlása okozta káosz közepette, de neki még mindig nagyon sokat jelentett.

Másodszor – és talán az előbbinél is nyomatékosabban –, a munkások körében élő emlékezet megpróbálja mai életüket is védelmezni – életüket, amely ma visszafordíthatatlanul nyomorba, pusztulásba és bizonytalanságba süllyed. Az úgynevezett piaci reform annak a munkásgenerációnak, amelyik az 1980-as években és az 1990-es évek elején ment nyugdíjba, semmi jót sem hozott. Nyugdíjukat évekig alig emelték, így aztán elképesztően alacsony maradt, miközben a megélhetési kiadások állandóan emelkedtek. Gyermekeik, sőt már unokáik is többnyire a gyárban dolgoznak, és állandóan fenyegeti őket az elbocsátás réme, veszélyesek a munkakörülmények, a bérek alacsonyak és ami még ezeknél is rosszabb: a gyár látszólag elkerülhetetlenül, előbb-utóbb csődbe kerül. A közösség, amelyben egyfajta otthonra találtak és amellyel az évtizedek során szoros kapcsolatban éltek, ma hanyatlik és lassan meg is szűnik, így gyökertelenné válnak. És ami a legrosszabb, hogy nincsenek eszközeik arra, hogy e fejleményekkel szembeszálljanak.

A HF építésének munkásai tehát ezzel a jelennel szemben, ezt elutasítva emlékeznek ma a múltra. Szelektív emlékezetük egyfajta fegyver, pontosabban fogalmazva, pajzs az úgynevezett „történelmi trend” hullámaival szemben. Mivel a HF építésével foglalkozó mai hegemon történetírás célja, hogy legitimálja a Harmadik Front gyárainak, a munkásainak és közösségeiknek sorsukra hagyását, ezért a munkások élő emlékezte kétségbe vonja ennek a gonosz szándéknak a jogosságát. Azzal, hogy a veterán dolgozók ösztönösen is az elevenen élő szocialista diskurzusokhoz fordulnak, amelyek valaha tiszteletet biztosítottak nekik, elismerték munkájukat és hozzájárulásukat az ország fejlődéséhez, valamint biztonságos és tisztességes öregkort ígértek nekik, a munkások – még ha szimbolikusan is – végső soron azzal vádolják az államot, hogy az minden korábbi ígéretét megszegte.

Mint Ann Stoler és Karen Kassler megjegyezte: „...a múlt nyelvezte a jelenben egy újszerűen átfomált, de továbbra is aktív hangon szólal meg,” így „a visszatekintő felidézés azokkal a fogalmakkal él, amelyekkel az emlékek rögzültek, s közben megvan a lehetősége, hogy egyazon nyelvi fordulat 'különböző jelentésben' bukkanjon fel.”<sup>53</sup> A mi esetünkben a munkások aktívan átdolgozták a hegemon szocialista diskurzusokat (amelyeket internalizáltak és amelyekkel azonosultak is), így ezeket is megélt tapasztalataik részévé tették, és fegyverként használják a mai hegemon történetírással és a reformpolitikákkal szemben. Hiszen ez utóbbiak a veterán munkásokat egyre erősebben sebezhetővé tették.

Az adott korszak domináns diskurzusa, mint azt Mahua Sarkar mondja, mindig is „...a szóbeli emlékekből táplálkozik, miközben ellent is mond annak.”<sup>54</sup> A legtöbb alárendelt csoport számára egy személy történetének elmondása mindig magában foglalta mind a szembeszegülés iránti vágyat, mind az elfogadás vágyát is. Ennek a küzdelemnek a mélyén az a zavaró ontológiai bizonytalanság húzódik meg, amely – mint azt Tom Stranglemann állítja – akkor keletkezett, amikor a modernizációs diskurzusok a hagyományos praxist misztikusnak, elmaradottnak és idejétmúltnak nevezték.<sup>55</sup> Mint ebben a tanulmányomban is megállapítom, a munkások visszaemlékezéseikben specifikusan soha nem utaltak a jelenlegi hegemon diskurzusra, mégis tisztán felismerik a történeteiken kívülről felhangzó, általuk nem befolyásolható sokkal erőteljesebb, harsányabb hangokat. Ennek a felismerése fájdalommal, szorongással tölti el őket, emiatt vonakodtak emlékeik felidézésétől, és ez a felismerés tompította múltukkal kapcsolatos esetleges kritikájuk élet.

Noha a munkások történeteiket általában védekező hangnemben adták elő, észrevehető volt az ellentmondásos érzések kínos, egyidejű jelenléte, például a kétségek és a bizonyosságok, a szorongás és a büszkeség a munkások visszaemlékezéseiben egyszerre mutatkozott meg. A dicsőséges epizódokat gyakorta szakították meg majdhogynem apologetikus megjegyzésekkel, például: „Olyan naivak vagy inkább buták voltunk”, vagy „Azt gondolhatja, hogy ostobák voltunk.” Ma-ruikszing, a tiszteletreméltó nyugdíjas mérnöknő eredetileg elzárkózott attól, hogy elmondja nekem élettörténetét, és azt így magyarázta:

Az emberek azt gondolhatják, hogy a történetem az *Ezeregy éjszaka* egyik meséje, ami a valóságban nem történhetett meg. De azt is gondolhatják, hogy bolond vagyok. Hogy is lehetett valaki ilyen bolond! Most ne is beszéljünk arról, hogy az amerikaiak mennyire nem értenék ezt. Nekik mindig is a mieinktől eltérő értékeik voltak. A lányom az Egyesült Államokban tanult. Egy alkalommal nagyon keményen dolgozott a laboratóriumban a professzorának, és helyes kutatási eredményekre jutott. Professzora nagyon megdicsérte és azonnal megemelte a fizetését... Aztán a lányom felhívott engem, és azt mondta, korábban úgy gondolta, a kemény munka természetes dolog, mert azt látta, hogy az anyja is mindig így dolgozott. Korábban soha eszébe sem jutott a jutalom. Aztán így folytatta: „Anyá, ez Amerika. Az, hogy hogyan dolgozol, szoros kapcsolatban van azzal, hogy mennyit keresel. Itt másképp van, mint Kínában. Kínában ti mindig azt gondoltátok, hogy önzetlen odaadással kell dolgozni, és soha nem érdekelt titeket a hírnév és a pénz. Ez itt Amerika. Anyá, sose gondoltad, hogy Kínában becsaptak téged?” Vagyis az amerikai értékek eltérnek a mieinktől. Ha az amerikaiak meghallanák az én történetemet, abszurdnak gondolnák. Még

rosszabbakat gondolnának Kínáról, mivel a történetemben igazolva látnák, hogy nem léteztek emberi jogok Kínában vagy hogy Kína nem tisztelte az egyéni értékeket. Igaz? De hadd mondjam el, a mai napig nem bántam meg semmit! Ők nem tudnak engem megérteni?! Én nem értem őket! Különösen azokat a korrupst hivatalnokokat! Miért kellett nekik az a sok pénz? Csak egy szád van, amivel eszel, és csak egy tested, amit felöltöztetsz. Ha kilenc luxusházad van is, akkor is csak egy ágyra van szükséged az alváshoz, nem? Én egyszerűen nem értem őket. Lehet, hogy buta voltam. Vagy inkább örült? (Emelt hangon). Nem akartam a fiataloknak az életemről beszélni, mert vagy nem hinnének nekem vagy bolondnak néznének.

Ma-ruí eredetileg azért utasította el a beszélgetést velem, mert attól félt, hogy kinevetem vagy félreértem. A most zajló piaci reform és Kína szocialista történelme újrainrásának kísérlete az asszony minden korábbi erőfeszítését, szenvedélyét és hitét, amelyeket nagy becsben tartott és amelyek büszkeséggel töltötték el, ma neveltség tárgyává tették és „ideológiailag motiválnak” minősítették. Nanfangban a fiatalabbak, különösen a harmincas éveikben járó mérnökök és menedzserek tisztelettel beszéltek ugyan Ma-ruikszingről, de mindig volt a hangjukban egy cseppnyi szánalom. Akárcsak Ma-ruí USA-ban tanuló lánya, Ma-ruira a „régikorszak” áldoztaként tekintenek, akit becsapott és kihasználta az az éra. Egy olyan társadalomban és kultúrában, ahol az embereket a kemény munkára csak és kizárólag a pénz vagy valami egyéb anyagi haszon reménye sarkallja, Ma-ruikszinget csak baleknek tekinthetik. Ma-ruí megpróbál keményen kitarítani saját magyarázata mellett, és harcot hirdet azon értékek ellen, amelyek nézete szerint ma Nyugatról (Amerikából) szivárognak be és a kínai „ifjúságot” megfertőzik. Ám ez megviselte és megzavarta őt – miért is kell ilyen keményen védekeznie? Mi a baj az ő életével? Vagy lehet, hogy valóban örült volt?

Míg ingerült vallomását hallgattam, feltűnt, hogy lélegzetvétel nélkül tér át „az individualista amerikai értékek” elítéléséről a kínai „korrupst hivatalnokok” megbélyegzésére. Amikor azt mondta: „Őket sem tudom egyáltalán megérteni,” az „őket” az „amerikaikra” utalt, de aztán a mondat így folytatódott: „Különösen nem azokat a korrupst hivatalnokokat!” Miért állította őket párhuzamba? Vajon az ő tudatában e két csoport között van valami hasonlóság? Dehát hogyan lehetne? Vagy talán „az amerikai értékeknek” nem elsődleges erkölcsi célpontja a korrupció? Elfelejtettem őt erről megkérdezni. De ha megkérdeztem volna, akkor sem biztos, hogy választ tudott volna adni – valószínűleg tudat alatt történt a két jelenség egybecsúsztatása. De amikor azt kérdezte: „Miért kell nekik az a sok pénz?,” akkor rádöbentem, hogy számára valóban létezik azonosság „az amerikai értékek” és a kínai korrupció között – mindkettőt a pénz és talán a hatalom imádatára lehet visszavezetni; ez a feltétlen imádat rejlik szerinte „az amerikai értékek” mélyén és ma

ezt kergetik szégyentelenül a korrupt kínai bürokraták. A pénz imádata mint a kapitalizmus titka: ez ma annyira domináns és elfogadott nézet Kínában, hogy fényében minden korábbi hit, szenvedély és önérzet, amelyekhez Ma-ruikszing és a hozzá hasonló munkások ragaszkodnak, nevetségessé válik. Ez a viszonyulás kineveti a HF történetét és Kína szocialista múltjának egészét.

### *Következtetések*

Tanulmányunk két célt kíván szolgálni. Először is, a HF építéséről szóló eltérő narratívák (a különböző korszakokban keletkezett hivatalos diskurzusok és historiográfia, az archívumok anyagai és a munkások szóbeli visszaemlékezései) általában konfliktusos együttélésének vizsgálatával és azáltal, hogy e narratívák mindegyikét a „történetmondás” sajátos formájának és a történelem szövetét alkotó elemnek tekintjük, tanulmányunk arra törekszik, hogy a szocializmus történeti elemzésének sokdimenziós vagy „sűrű”<sup>56</sup> értelmezéséhez jusson el – olyan terepen, ahol az értelmezések többsége meglepően „híg” mind a mai kínai (és más, kelet-európai, illetve orosz) hivatalos történetírásban, mind a nyugati köztudatban. Ezáltal a tanulmány elutasítja a történelem „folyamatos narratívájának” domináns szemléletét, aminek célja, hogy „eseménysorokat hozzon létre vagy magyarázzon meg olyan fogalmakkal, amelyeket politikai vagy gazdasági erők uralnak, miközben kizár olyan aspektusokat, amelyek igen nagy jelentőségűek (néhányunk számára): így például a szubjektivitást, a mindennapok életmódját és az olyan, „társadalmilag »alávetett« szereplők nézőpontját, mint a nők (és mint a munkások, teszem hozzá).”<sup>57</sup> E diszkontinuus történetírás zavar, tanulmányom ellentmondást, bizonytalanságot, hézagosságot tár fel, ezáltal megkérdőjelezi a mai hivatalos történetírás legitimitását és rendezettségét, amely túlságosan gyakran igyekszik igazolni a jelent a múlt leegyszerűsítésével és befeketéssel.

Másrészt, a tanulmány azért igyekszik a diszkontinuus történelemre fókuszálni, mert hangsúlyozni kívánja, hogy a történelem nem olyan „fejlődési folyamat, amelyben az, ami lehetséges, mindjárt valóságos is lesz azáltal, hogy az egyetlen lehetséges jövő felé tart.”<sup>58</sup> Vagyis ha a szocialista múltat nem eltévelyedésnek tekintjük, amely tévesen letért a racionális történelmi útról, hanem saját legitimitációval rendelkező, komplex valóságnak fogjuk fel, akkor a jövőt sem lehet úgy tekinteni, mint kívánatos vagy sorsszerű tervrajzot, amely csak megvalósításra vár. Dipesh Chakrabarty írta Martin Heidegger *Lét és idő* című művével kapcsolatban: a múltra és a jövőre „nem-totalizáló módon”, a jelenre pedig „mint a részleges feltártság állapotaként” kell tekintenünk, „bármiféle olyan elv befolyása vagy ígérete nélkül...”, amely majd meg tudja vagy meg is akarja haladni ezt a heterogenitást és tökéletlenséget, és

végül majd totalitást konstituál.”<sup>59</sup> Ez a heterogenitás tapasztalható mindenhol a mai Kínában. Ennek egyik példája a heves, úgynevezett balos–jobbos vita. Mivel az új liberálisok (többségük vállalkozó és középosztálybeli értelmiségi) a Kína jövőjével kapcsolatos aggasztó bizonytalanságba ütköztek, teljes meggyőződésükkel szórják átkaikat Maóra és a szocialista múlttra; ezzel a nyugatias (így univerzalizált) demokratikus kapitalizmus eszményét kívánják propagálni, míg sokan mások, különösen a széles néprétegek a „régii” ideológiához fordulnak, hogy a zabolátlan korrupciót, az igazságtalanságokat és az egyenlőtlenségeket vegyék napirendre. Mao mint az emlékezet tárgya egyszerre volt és maradt is szörnyeteg és szent – mindkettő mitikus konstrukció, és mindkettő eltérő érdekeket szolgál. De mindegy, mi történik, a „Mao-láz” mindig visszatér, és nemcsak az általam kérdezett idősebb munkások körében, hanem a fiatalabb generáció képviselői között is, akik Maóra és a szocialista ideológiára nem feltétlenül mítoszként tekintenek, hanem egy alternatív jövő kialakításának lehetőségére. Ebben az értelemben igaz, hogy „nincs »igény a visszatérésre«,” és „nincs »patologikus« nosztalgia sem.”<sup>60</sup>

### Köszönetnyilvánítás

A legnagyobb elismeréssel Nanfang idős munkásainak tartozom azért, hogy történeteikbe őszintén és kedvesen avattak be. Köszönettel tartozom Mahua Sarkarnak különösen a tanulmányommal kapcsolatos segítő megjegyzéseikért. Hálás vagyok továbbá Frederic Deyo, Leslie Gates, John Chaffee és Böröcz József bátorító szavaiért tanulmányom írása során. Köszönöm Kim Greenwellnek, hogy elolvasta és kommentálta elemzésemet. Köszönetemet fejezem ki továbbá a *Journal of Historical Sociology* szerkesztőinek és recenzenseinek konstruktív megjegyzéseikért. Végül szeretném köszönetemet kifejezni azért a nagylelkű támogatásért, amelyet a berlini *Humboldt Egyetem* IGK Intézetétől kaptam.



Várakozás

- <sup>1</sup> Gu Mu és Ju Kiu-li tervezési munkákkal kapcsolatos jelentése nyomán szükséges intézkedések, in *Mao Ce-tung Sixiang Wansui* (Éljen soká Mao Ce-tung öröksége), 606.
- <sup>2</sup> Li, Ju, *All that is Solid Melts into Air: an Exploration of the Transformation Process of a Third-front Enterprise in China* (doktori értekezés, Bingham University, 2012); Chen, Donglin, „The Adjustment and Reconstruction of the TFC in the transition to the Market Economy”, *Contemporary China History Studies*, 9, 3 (May, 2002), 34-42; Li, Caihua, „An Historical Investigation of the Adjustment and Transformation of Third Front Construction”, *Contemporary China History Studies*, 9, 3 (May, 2002), 43-51.
- <sup>3</sup> Az államszocializmus tanulmányozásának paradigmái részletes kifejtéséhez lásd Fitzpatrick, S. „Revisionism in Soviet History,” *History and Theory* 46, 4 (2007), 77–91. Továbbá Edele, M. „Soviet Society, Social Structure, and Everyday Life: Major Frameworks Reconsidered,” *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 8, 2 (2007), 349–373. A totalitárius paradigmát elemző történelmi munkák többek között Fitzpatrick, S., *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1994); Kotkin, S., *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (Berkeley: University of California Press, 1995); Kligman, Gail and Verdery, Katherine, *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011). A szocialista Kínával foglalkozó írások közül kiemeljük Friedman, Edward, Paul G. Pickowicz, Mark Selden and Kay Ann Johnson, *Chinese Village, Socialist State* (Yale University Press, 1993) könyvét.
- <sup>4</sup> Guha, Ranajit, *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997).
- <sup>5</sup> A mai Kínában e szerzők többsége nagyon meggazdagodott, miután kulturális tőkéküket sikeresen átváltották anyagi előnyökre.
- <sup>6</sup> <http://www.chinanews.com/sh/2011/03-15/2908315.shtml>
- <sup>7</sup> Erről szóló tanulmánygyűjtemény: *Re-envisioning the Chinese Revolution: the Politics and Poetics of Collective Memory in Reform China*, ed. Lee, Chingkwan and Yang, Guobin (Stanford University Press, 2007).
- <sup>8</sup> Lee, Ching kwan, „Introduction,” in *Re-envisioning*, 2.
- <sup>9</sup> Lee, Ching kwan, „What Was Socialism to Chinese Workers? Collective Memories and Labor Politics,” in *Re-envisioning*, 141–165.
- <sup>10</sup> Passerini, Luisa, „Discontinuity of History and Diaspora of Languages,” *New Left Review*, 1 (Jan Feb 2000).
- <sup>11</sup> Uo., 138.
- <sup>12</sup> Gabriele Rosenthal szerint, az olyan narratív interjúmódszert, amely a beszélő egész élettörténetét rögzíti, és nem tesz fel neki meghatározott kutatói kérdéseket, elsőként Fritz Schultze alkalmazta. A módszer néhány alapvető elméleti feltevésen alapul „annak érdekében, hogy megértsük és meg tudjuk magyarázni azt a társadalmi és pszichológiai jelenséget, amelynek genesisét rekonstruálnunk kell – létrejöttük folyamatát, újjáteremtésüket és átalakulásukat”; ha meg akarjuk érteni és meg akarjuk magyarázni az emberek cselekvéseit, szükséges megtalálnunk a cselekvők szubjektív nézőpontját és a cselekvés lefolyását”; „ha meg akarjuk érteni és meg akarjuk magyarázni

- egy interjúalany/életrajzíró egy bizonyos tárgyról alkotott kijelentéseit és múltjának tapasztalatait, akkor azokat abban a kontextusban kell interpretálni, mint jelenlegi élete egészének és az abból következő jelenének és jövőbeli perspektíváinak elemeit.” „Biographical Research”, in Seale, C. / Gobo, G. / Gubrium, J. F. / Silverman, D. (Eds.): *Qualitative Research Practice*. London: Sage, 48–64.
- <sup>13</sup> Shane, Scott, „Vietnam Study, Casting Doubts, Remains Secret”, *The New York Times* (October, 31, 2005).
- <sup>14</sup> Zhang, Zhengjia és Wang, Chen, „Nuclear Explosion in the United States and China”, *Contemporary Chinese History Research*, 3 (1999); Mann, Jim, “U.S. Considered '64 Bombing to Keep China Nuclear-Free”, *Los Angeles Times* (September 27, 1998).
- <sup>15</sup> Chen, Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 2001), 179; Shu Guang Zhang, *Economic Cold War: America's Embargo against China and the Sino-Soviet Alliance, 1949-1963* (Stanford University Press, 2001), 210; Dai, Chaowu, *The Era of Hostility and Crisis—The Sino-US Relations from 1954 to 1958* (Beijing: The Social Science Documents Press, 2003).
- <sup>16</sup> Az aiguni és pekingi egyezményekre utalunk, amelyeket Kína kénytelen volt aláírni Oroszországgal az 1860-as években. Kína ekkor nagy területeket veszített Belső-Ázsiában, és Oroszországnak jutott az Amur folyótól északra és keletre eső nagy terület, ez Kínát megfosztotta a Japán-tengerre való kijutástól.
- <sup>17</sup> Bo, Yibo, *Reminiscences on Several Important Decisions and Events, Volume Two* (People's Press, 1997); Cong, Jin, *The Era of Winding Development* (Henan People's Press, 1989); Ma, Quanshang, *The Industrial History of the PPC* (Beijing: Jingjiguanli Publisher, 1998).
- <sup>18</sup> Li, Ju, 2012.
- <sup>19</sup> Hu, Sheng ed., *Seventy Years of the CCP* (The CCP History Publish, 1991), 400.
- <sup>20</sup> Li, Ju, 2012.
- <sup>21</sup> Li-Dzsie Fu (李劫夫) ismert zeneszerző volt a szocialista Kínában.
- <sup>22</sup> Utasítások a Gu Munak és Ju-Kiu Linek a tervezési munka folyamatáról tartott beszámolót követően,” in Mao-ce Tung *Sixiang Wansui*, 606.
- <sup>23</sup> Csen, Dong-lin, ”Az élelmiszer, a ruháztkodás és a mindennapi szükségletek tervezetétől' a háborús készülődésig – a harmadik-ötödik elképzelés változó folyamata,„ *Contemporary Chinese History Research*, 2 (1997), 2.
- <sup>24</sup> Luo, Pinghan, *Big Migration: Reducing the Urban Population from 1961 to 1963* (Guangxi People's Publication, 2003).
- <sup>25</sup> A munkások Liaoning tartományban történő áttelepítésével foglalkozó munkaértekezlet fő határozatai, melyeket a Központi Bizottság és az Államtanács jóváhagyott”, No. [65] 578 (中共中央, 国务院批转辽宁省安置巩固工作会议纪要, 中发[65]578号) (1965, 9,15).
- <sup>26</sup> A fémipari részleg jelentése a fémiparban foglalkoztatott munkások létszámának csökkentéséről” (冶金工业部关于冶金系统精简职工情况的报告) (1965, 9, 11).
- <sup>27</sup> Az első front Kína tengerparti és határ menti területeire utal”, „a második front” az első és a harmadik területeket közötti országrészre utal.
- <sup>28</sup> A tanult ifjúság azokat a városi közép- és főiskolás diákokat jelenti, akiket az állam vidékre küldött dolgozni a kulturális forradalom idején életbe léptetett politikai irányelveknek megfelelően.

- <sup>29</sup> Az Állami Infrastrukturális Bizottság közleménye az áthelyezett munkások napjainkban zajlott zendüléseiről” (国家基本建设委员会关于最近发生的几起内迁职工闹事的情况通报) (1965, 9, 17).
- <sup>30</sup> Yuan, Mu and Fang, Rongkang, „The spirit of Daqing and Daqing Ren”, in *The People's Daily* (1964, 4, 20).
- <sup>31</sup> Kérvény a munkáslakások építéséhez szükséges források növelése érdekében,” a vállalati archívum anyagából, 1965, 4; „Kérvény a munkáslakások építéséhez szükséges földek biztosítása érdekében,” a vállalati archívum anyagából, 1966, 8.
- <sup>32</sup> Chen, Donglin & Chen, Jiagang, “The Third-Front Construction: the Closest Industrial Heritage”, *Chinese National Geography*, 6 (2006), 99.
- <sup>33</sup> Li, Xianghe and Cao, Xia, “A Comparative Study of the Development of the West and the Reconstruction of the Third Front”, *Neimenggu Shifan University Journal*, 3 (2002); He, Haoju and Xiang, Jiagui ed., *The Construction of the Third Front and the Campaign of Western Development* (Dangdai Publisher, 2003); Luo, Wen, Guosheng Chen, Gang Yang and Xueyin Qin, “Three Economic Developing Movements in Western China”, in *Nanhua University Journal*, 4 (2002).
- <sup>34</sup> Naughton, Barry, “The Third Front: Defence Industrialization in the Chinese Interior”, *The China Quarterly*, 115 (Sep., 1988), 351–386.
- <sup>35</sup> Frankenstein, John and Bates Gill, “Current and Future Challenges Facing Chinese Defence Industries”, *The China Quarterly*, 146, Special Issue: China's Military in Transition (Jun., 1996), 394–427; Huang Zhipei, “Discussing some problems in the construction of industry in inland areas,” *Economic Management*, 5 (1979), 14–24; Chen Donghsheng, “An exploration of the theories and methods of industrial location,” *Exploration of Economic Problems*, 2 (1980), 7–17.
- <sup>36</sup> Naughton, Barry, 1988, 351.
- <sup>37</sup> Sok nyugati tudós foglalkozott a Nyugaton zajlott iparfelszámolások okozta leépüléssel, amikor a tőke a fejlett országokból a fejlődő országokba települt át az olcsóbb és szervezeten munkaerő vonzóerejének hatására. Ezek között lásd Bluestone, Barry and Harrison, Bennett, *The Deindustrialization of America: Plant Closings, Community Abandonment, and the Dismantling of Basic Industry* (Basic Books, February 1984); Dandaneau, Steven P, *A Town Abandoned: Flint, Michigan, Confronts Deindustrialization* (State University of New York Press, 1996); Flinn, Gary, *Remembering Flint, Michigan: Stories from the Vehicle City* (The History Press, 2010); Linkon, Sherry Lee, *Steeltown U.S.A.: Work and Memory in Youngstown* (University Press of Kansas, 2003); High, Steven and Lewis, David W. *Corporate Wasteland: The Landscape and Memory of Deindustrialization* (ILR Press, 2007).
- <sup>38</sup> Mao elnök nem tud jól aludni, ha a HF nem lesz sikeres”: elterjedt jelszó akkoriban, amikor a Harmadik Front építkezésére toborozták a munkásokat.
- <sup>39</sup> A Csing Ming ünnepet gyakran nevezik a sírok söprése napjának is. Ez hagyományos kínai ünnep, amikor az emberek az ősök iránti tiszteletüket fejezik ki: arra kéri az ősöket, oltalmazzák őket.
- <sup>40</sup> Lee, Ching kwan, 2007, 141–165.
- <sup>41</sup> Thompson, Paul, “The voice of the past – Oral History, in *The Oral History Reader*, ed. Robert Perks and Alistair Thomson (London: Routledge, 1998), 24.

- <sup>42</sup> Perks, Robert and Thomson, Alistair, "Introduction", in *The Oral History Reader*, 2.
- <sup>43</sup> Guha, Ranajit, 1997.
- <sup>44</sup> Thomson, Alistair, "Four paradigm transformations in oral history," in *The Oral history review*, 34 (winter–spring 2007).
- <sup>45</sup> Passerini, Luisa, "Work Ideology and Consensus under Italian Fascism, in *The Oral History Reader*, 54.
- <sup>46</sup> Passerini, Luisa, *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class* (Cambridge, Cambridge University Press, 1987). 47 Stoler, Ann Laura & Strassler, Karen, "Casting for the Colonial: Memory Work in 'New Order' Java," in *Comparative Studies in Society and History*, 42, 1 (Jan., 2000), 4.
- <sup>47</sup> Passerini, Luisa, *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class* (Cambridge, Cambridge University Press, 1987). 47 Stoler, Ann Laura & Strassler, Karen, "Casting for the Colonial: Memory Work in 'New Order' Java," in *Comparative Studies in Society and History*, 42, 1 (Jan., 2000), 4.
- <sup>48</sup> Popular Memory Group, 1998, 75–86.
- <sup>49</sup> Kotkin, Stephen, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (University of California Press, 1997), 14.
- <sup>50</sup> Uo., 15.
- <sup>51</sup> Paua Hamilton and Linda Shopes, "Introduction," in *Oral History and Public Memories*, eds. Hamilton and Shopes (Philadelphia: Temple University Press, 2008), vii–xvii, viii.
- <sup>52</sup> Merleau-Ponty, Maurice. trans. Kegan, Paul. *Phenomenology of Perception* (Routledge Classic, New York, 2003), 210.
- <sup>53</sup> Stoler & Strassler, 2000, 9.
- <sup>54</sup> Sarkar, Mahua, "Difference in Memory," *Comparative Studies in Society and History*, 48, 1 (January 2006), 144.
- <sup>55</sup> Strangleman, T., "The Nostalgia of Organisations and the Organisation of Nostalgia: Past and Present in the Contemporary Railway Industry," *Sociology* 33, 4 (1999), 725–46.
- <sup>56</sup> Geertz, Clifford, "Description: Toward an Interpretive Theory of Culture," *The Interpretation of Culture* (NY: Basic Books, 1973).
- <sup>57</sup> Passerini, Luisa, 2000, 137–138.
- <sup>58</sup> Chakrabarty, Dipesh, *Provincializing Europe* (Princeton University Press, 2000), 249.
- <sup>59</sup> Uo.
- <sup>60</sup> Uo., 2.

(Fordította: Baráth Katalin)

ESZTERHAI VIKTOR

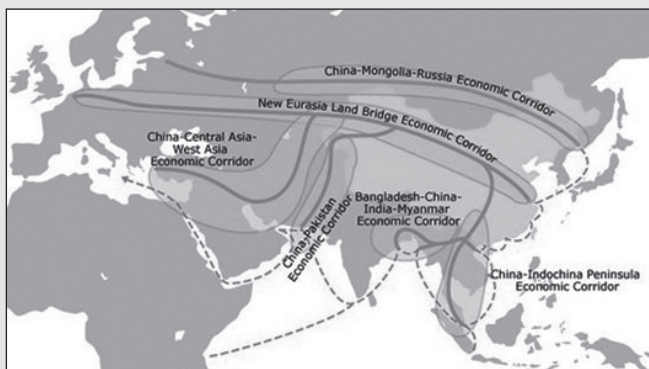
## Az Új Selyemút terv

*Előzmények: az „új típusú” kínai külpolitika*

A Xi Jinping, a Kínai Népköztársaság elnöke által 2013-ban meghirdetett<sup>1</sup> Új Selyemút, vagy a későbbi nevén *Egy Övezet Egy Út* program<sup>2</sup> alapvető változásokat tükröz a kínai külpolitikában. Az új irányvonal véget vet a Deng Xiaoping által meghirdetett „low profile”<sup>3</sup> típusú kínai külpolitikának, aminek célja az ország nagyhatalmi státuszának minél kevésbé feltűnő, a nemzetközi szabályokkal látszólag teljesen összhangban lévő visszaszerzése. A váltás bizonyos szempontból törvényszerű folyamatnak tekinthető (ezt az is igazolja, hogy a Selyemút program előkészítése már évekkel Xi hatalomra kerülése előtt megkezdődött), ugyanis a kétezres évekre egyre nagyobb el-  
lentmondás feszült Kína globális súlya, valamint vállalt nemzetközi szerepe között. Kína nagyhatalmi súlyának helyreállítása – mindenekelőtt Ázsiában – napjainkra gyakorlatilag megtörtént (az ország GDP-je meghaladja Ázsia soron következő öt állama gazdasági teljesítményének együttesét),<sup>4</sup> ami lehetővé teszi, hogy Kína *szabálykövető* nemzetközi szereplőből *szabályalkotó* hatalomként jelenjen meg a nemzetközi porondon.<sup>5</sup>

Az Új Selyemút, a pekingi tervek szerint, egy-két évtizeden belül olyan gazdasági övezetet hoz létre, amely újradefiniálja Kína ázsiai, európai és afrikai kapcsolatrendszerét. Ennek első, nagyléptékű építési szakasza várhatóan a 13. ötéves tervre (2016–2020) esik. Az övezet új, és már meglévő közúti, vasúti, olaj- és gázvezeték, valamint optikai hálózat összekapcsolásából áll, kiegészülve egymással együttműködő ipari parkokkal, logisztikai központokkal és tengeri kikötőkkel, átírva e hatalmas régió termelő központjait, piacait és nyersanyagforrásait közötti hagyományos kapcsolatokat. Az infrastruktúra mellett, a program kiegészül kereskedelmi, befektetési és pénzügyi együttműködéssel. A gazdasági aspektus mellett az Új Selyemút nagy hangsúlyt fektet a kultúra, a kutatás és fejlesztés, illetve az oktatás területén történő együttműködésre, ösztöndíj- és

csereprogramokat nyújtva diákoknak, szakértőknek, kutatóknak stb., s támogatja a turizmust. Nem egy útról van tehát szó, hanem, ahogy a program új elnevezése is mutatja, övezetről, amely egy szárazföldi és tengeri zónából áll (XXI. századi Tengeri Selyemút). A Nemzeti Fejlesztési és Reform Bizottság, a Külügyminisztérium, valamint a Kereskedelmi Minisztérium által közösen kiadott „Elképzelések és lépések a Selyemút gazdasági övezet és a XXI. századi Tengeri Selyemút közös kiépítésével kapcsolatban” című, 2015 márciusában kiadott hivatalos dokumentum szerint a szárazföldi övezet összesen hat „gazdasági folyosóból” áll, amelyek az új gazdasági övezet artériáiként foghatók fel.<sup>6</sup>



Az Új Selyemút keretében tervezett hat gazdasági folyosó és a XXI. századi Tengeri Selyemút fontosabb útvonalai (Forrás: HKTDC, 2016)<sup>7</sup>

Mi is pontosan az Új Selyemút? A grandiózus, több mint hatvan országot érintő, csak a Marshall-terv jelentőségével összevethető koncepció célja, hogy Kína újra Ázsia vezető hatalmává váljon, létrehozva saját befolyási övezetét. A XIX. századi Anglia és Oroszország között Közép-Ázsiáért folytatott hatalmi versengés analógiájára, az Új Selyemút programot többen Kína „nagy játszmájának” nevezték el. Az Új Selyemút vájában olyan komplex geopolitikai-stratégiai terv, amely az alábbi célokat ötvözi:

1. A szükséges importcikkek, elsősorban nyersanyagok Kínába juttatása, diverzifikált és az USA által nem kontrollált útvonalakon keresztül.
2. A gyorsan fejlődő, és most még kevésbé jelentős ázsiai és afrikai piac ellátása kínai árukkal (azok gyorsan gyarapodó középosztályára támaszkodva).

3. A külkereskedelmi többletből származó valutataralék hatékony felhasználása.

4. A kínai vállalatok, elsősorban az infrastruktúra-fejlesztéshez és lakásépítéshez kapcsolódó ipar túlzott kapacitásának csökkentése.

5. A kínai gazdasági szerkezetváltás támogatása.

6. A kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése Európával, annak érdekében, hogy bővítsék a fejlett technológiai színvonalat képviselő kínai áruk felvevő piacát.

7. Kína középső és nyugati területei iparosításának elősegítése.

8. Jüan-blokk létrehozása a dollárral szemben.

9. Saját befolyási övezet kiépítése, ahol Kína a legfontosabb szabályalkotó, s nemzetközi intézmények képviselik Kína érdekeit.

10. Az USA csendes-óceáni *Pivot to Asia* politikájának ellensúlyozása, indiai-óceáni és közép-ázsiai jelenlétének megerősítése.

11. Európa és az USA kapcsolatának a gyengítése.

12. Kína nemzetközi megítélésének javítása, „puha” erejének növelése.

13. Kína peremvidékei integrálásának elősegítése és a terrorizmus elleni küzdelem hatékonyabbá tétele.

A következőkben e pontok kifejtésére vállalkozom.

Az Új Selyemút projektum legkönnyebben azonosítható célja a nyersanyagok importútvonainak biztosítása. A gazdaság dinamikus növekedésnek köszönhetően, az 1990-es évektől kezdve Kína egyre több nyersanyag importjára szorult. Napjainkra Kína átlagosan naponta 18 millió dollár értékben importál nyersanyagot, többek között 6,3 millió hordó kőolajat, amely jelenleg 70-80%-ban a Malaka-szoroson és a vitatott hovatartozású Dél-kínai-tengeren keresztül jut el az országba, ami Kínát stratégiaileg rendkívül sebezhetővé teszi.<sup>8</sup> Kína a Selyemút részeként megvalósuló új infrastruktúrával diverzifikálhatja a szállítási útvonalakat, és hozzáférhet az eddig kevésbé kiaknázott, például közép-ázsiai és oroszországi készletekhez is. A tervek természetesen azt a stratégiai célt is magukban foglalják, hogy az új útvonalak (Pakisztánon, Mianmaron, Iránon és Oroszországon keresztül) elkerüljék az USA által ellenőrzött útvonalakat, ami különösen fontos egy olyan nagyhatalom számára, amelynek gazdasági szerepe növekedésével katonai képessége (különösen a haditengerészet fejlesztése terén) nem tartott lépést.

Az Új Selyemút nagyban kapcsolódik a „reform és nyitás”-t követően megvalósított exportvezérelt gazdasági modellhez és annak napjainkban végbemenő átalakításához. Az exportvezérelt modell az importált nyersanyagokra, valamint a nagy létszámú és olcsó munkaerőre, a háztartások megtakarításaiból finanszírozott beruházásokra (például egyre fejlettebb infrastruktúrára), valamint a laza szabályozásra alapozott feldolgozóipari termelésre és azok alacsony júan-árfolyammal megtámogatott exportjára épült. Az Új Selyemút szempontjából e gazdasági modellnek három fontos következménye volt. Először is ez a fajta gazdasági modell igényli a piacok folyamatos bővítését, amihez a fejlődő országok növekvő középosztálya elvileg lehetőséget nyújt, s ami a Selyemút keretében megvalósuló beruházásokkal jobban elérhető. Ebben a tekintetben a Selyemút segíti és megkönnyíti a hozzáférést az új piacokhoz. Másodsor, az exportvezérelt modell eredményeként a külkereskedelmi többletből felduzzadt devizatartalék drámai mértékben megnőtt, ami (az elmúlt időszak csökkenése ellenére is) 2016 elején meghaladta a 3,2 ezer Mrd. USA dollárt.<sup>9</sup> Kína az exporttöbbletből származó bevételek nagy részét két évtizeden keresztül amerikai állampapírokba fektette, ez azonban az alacsony kamatszint miatt rossz befektetésnek minősült. Kína ezért érdekelt abban, hogy olyan nagyobb nyereséggel kecsegtető befektetést keressen, amelyhez az Új Selyemút program kiváló lehetőséget nyújt. Hogy ezek a remények mennyire nem illuzórikusak, jól tükrözi az Ázsiai Fejlesztési Bank 2010-es tanulmánya, ami szerint Ázsia éves infrastrukturális fejlesztéseinek forrásigénye megközelíti a 800 Mrd. amerikai dollárt.<sup>10</sup> Az exportvezérelt növekedés harmadik következménye, hogy a 2008-as pénzügyi válság következtében visszaeső külföldi import miatt, Kína gazdasági növekedése (amely a Kínai Kommunista Párt megítélése szerint, saját legitimációja és a társadalmi béke miatt nélkülözhetetlen) csak úgy volt biztosítható, hogy a kormány egy élénkítő csomagot vezetett be. Ez a mesterséges, 4000 milliárd júanra rúgó beavatkozás (amit a kereskedelmi bankok közel háromszorosára duzzasztottak),<sup>11</sup> túlzott kapacitást és jelentős eladósodást hozott létre az infrastruktúra fejlesztéséhez és az ingatlanszektorhoz kapcsolódó vállalatoknál. Bár a kormány e kapacitások fájdalmas megnyesését nem kerülheti el teljesen, a Selyemút alkalmas arra, hogy ezek egy részét Kína külföldre helyezze ki. Ráadásul ezzel segítheti a kínai vállalatok külföldi megjelenését és erősödését, ami megfelel a Párt célkitűzéseinek (Go Out stratégia)<sup>12</sup>.

Az exportvezérelt gazdaságpolitika, minden korábbi sikere ellenére, a 2010-es évekre szükségszerűen megérett a változtatásra, aminek több oka is volt: 1) A további növekedés lehetősége nem volt fenntartható, mert az exportpiacok egyre kevesebb kínai árut tudtak felszívni. 2.) Növekedési externáliát nem lehetett a továbbiakban a társadalomra és a környezetre hárítani (egyre súlyosabb környezetvédelmi, egészségügyi stb. kockázatok). 3) A gazdasági fejlődési modell komoly társadalmi és regionális jövedelemkülönbségeket gerjesztett. Annak érdekében, hogy a kínai társadalom csatlakozhasson a világgazdaság fejlett országaihoz, új gazdasági modellt kellett keresni, amely a belső fogyasztáson és K+F-vezérelt gazdasági növekedésen alapul, kiegészülve a magas színvonalú, exportképes feldolgozóiparral. Az Új Selyemút projektum ebben az átalakulásban fontos szerepet tölt be: a tervek szerint, az új infrastruktúra lefektetésével az új szuperrégió szolgáltatásainak (például pénzügyi, online kereskedelem stb.) epicentruma Kína lesz, különösen a kínai partvidék, amelynek posztindusztriális átalakulása (a gazdasági racionalitáson túl, környezetvédelmi megfontolásból is) megindult, míg Kína középső és nyugati területei válnak Kína új ipari központjaivá, hozzájárulva a regionális különbségek mérséklődéséhez. Mivel az áruk döntő többsége jelenleg hajón hagyja el Kínát, ezeket keleti irányba kell mozgatni, ami jelentős versenyhátrányt jelent. Az Új selyemút által nyújtandó nyugati irányú kapcsolatok ezen a problémán érdemben javíthatnak. A munkabérek drámai növekedése miatt Kína a legolcsóbb munkaerőt és legszennyezőbb iparát várhatóan kénytelen külföldre kihelyezni, elsősorban Afrikába és Ázsiába telepíteni, s e területek összeköttetésében szintén szerepet kap a Selyemút. Természetesen a tengerparti területek sem veszítik el teljesen az iparukat, de a magasabb bérek és a szigorúbb szabályozás miatt Kína a magas színvonalú ipari termelés irányába lép. Ez utóbbi céljából a kínai kormány meghirdette a gazdaság jövőben kulcsfontosságúnak tartott területeinek modernizációs programját (*Made in China 2025*).<sup>13</sup> Annak érdekében, hogy e termékek iránt kereslet mutakozzon, piacként fontos szerep hárul Európára. Kínának itt elsősorban a német iparvállalatokkal kell felvennie a versenyt: nem elég azonban csak magas színvonalú árut előállítani, azt költséghatékonyan és gyorsan el is kell juttatni a vevőkhöz, amiben a Selyemút részeként megvalósuló infrastrukturális (elsősorban vasúti) beruházások nélkülözhetetlenek.

Végül, az Új Selyemútnak van egy középtávú gazdasági célja is: aláásni a dollár világgazdaságban betöltött domináns szerepét. A kínai központi bank devizacsere-megállapodásokat kezdeményezett a programban résztvevő államokkal, amelyek célja, hogy a projektben résztvevő államok egymással folytatott kereskedésüket ne dollárban, hanem jüanban bonyolítsák le. Kína továbbá külföldi infrastrukturális beruházásai esetében is várhatóan (legalább részben) jüanban fog elszámolni partnereivel. Kína célja elérése érdekében nagy igyekezetet mutat az Amerikán kívüli globális pénzügyi központok (Szingapúr, London) bevonására is. Peking szeme előtt valószínűleg a második világháborút követő időszak lebeg, amikor Európa beruházás- és termékszükségletei nem csupán az USA túltermelési válságára jelentettek megoldást, de kialakítottak egy nagyfokú keresletet is a dollár iránt, ami a kialakuló Bretton Woods-i intézményrendszerrel együtt lehetővé tette az USA túlköltekezését és jóléti társadalmának kialakítását. Kína globális nagyhatalommá válásához a dollár-rendszerből való kiszakadás elkerülhetetlennek tűnik, s ebben a Selyemút fontos lépés lehet.

Az Új Selyemút projektum a gazdaságra helyezi a fő hangsúlyt, de nem mentes politikai és stratégiai ambícióktól sem.<sup>14</sup> A tervek léptéke miatt törvényszerűen adódik a Marshall-tervvel való összevetés,<sup>15</sup> amit a kínai kormány a „Három nem” (*san bu*) politikája alapján utasít el, miszerint Kína nem avatkozik be más államok belügyeibe; nem keresi és nem növeli a befolyási zónáját és végül nem törekszik hegemoniára és dominanciára.<sup>16</sup> Az Új Selyemút terv a Marshall-tervtől valóban különbözik, elsősorban amiatt, hogy más államok részvétele nem kapcsolódik ideológiai követelményekhez. Kína hangsúlyozza, hogy az általa nyújtott feltételek kölcsönösen előnyösek (*gong ying*), de (ahogy a Marshall-terv esetén is láthattuk), elsődleges célja mégis Kína nemzetközi pozíciójának újrameghatározása. Sokan úgy látják, hogy az Új Selyemút tervvel Kína kísérletet tesz a *Pax Americana* fokozatos felszámolására és a *Pax Sinica* korának ázsiai bevezetésére.<sup>17</sup> A hegemon hatalom jellemzői, a nemzetközi kapcsolatok definíciója szerint, a versenytársakat felülmúló gazdasági és katonai hatalom, valamint az államközi rendszer feletti ellenőrzés a nemzetközi intézményeken keresztül. Az első kritériumot Kína Ázsián belül kétségkívül megvalósította már, és megfigyelhetjük, hogy megkezdődött a nemzetközi intézményrendszer átalakítására irányuló kísérlet is. Száz milliárd dollár kezdőtőkével megkezdte működését a pekingi székhelyű *Ázsiai Infrastrukturális Fejlesztési Bank*

(AIIB), amely kiegészül a *Selyemút Alappal* és BRICS-csoport *Új Fejlesztési Bankjával*, amely 2020-ig 100 Mrd amerikai dollár nagyságú devizalappal fog rendelkezni. Ehhez kapcsolódnak még a Kína által támogatott nemzetközi együttműködések, mint például a *Sanghaji Együttműködési Szervezet*, a *Boao Forum* stb. A Pax Americana felszámolása azonban, a kritikus hangok ellenére,<sup>18</sup> valószínűleg Kína direkt konfrontációt kerülő stratégiai hagyományainak megfelelően,<sup>19</sup> inkább fokozatosan, a Pax Americana egyes elemeit magába olvasztva megy majd végbe. A Pax Sinica azonban csak akkor lesz sikeres, ha Kína nem csupán barátokra, hanem szövetségesekre is szert tesz. Ezzel kapcsolatban azonban továbbra is vita van a kínai vezetésen belül, ugyanis a szövetségesi kapcsolat ellenkezik a Népköztársaság külpolitikai elveivel.<sup>20</sup> Mindezek ellenére, napjainkban az Új Selyemút egyik kulcsállama, Pakisztán *de facto* Kína szövetségeseinek tekinthető.

Az Új Selyemút mindazonáltal stratégiai céloktól sem mentes. A projektum alkalmas a Hillary Clinton külügyminisztersége alatt meghirdetett „ázsiai fordulat” (*Pivot to Asia*)<sup>21</sup> részbeni ellensúlyozására. Az amerikai flotta 2/3-ának Kelet-Ázsiába helyezésével és a regionális szövetségesek támogatásával az USA olyan gyűrűbe fogta Kínát, amelyből Pekingnek mindenképpen ki kell törnie. Ezt azonban új barátok, esetleg szövetségesek megnyerésével, és semmi esetre sem komoly gazdasági és biztonsági kockázatot jelentő katonai akcióval kell megoldania. Az Új Selyemút terv lehetőséget ad arra, hogy Kína olyan területeken (Dél-Ázsia, Közép-Ázsia, Közel-Kelet) jelenjen meg, ahol az USA jelenléte az Obama-kormány időszakában meggyengült – részben éppen az USA külpolitikájának új csendes-óceáni fókuszja miatt. Kína ezáltal képes lehet viszonylag konfliktusmentesen javítani geopolitikai lehetőségeit és biztosítani további békés felemelkedését. A pekingi politika számára természetesen továbbra is Kelet- és Délkelet-Ázsia lesz a legfontosabb régió, itt azonban kivár és folytatja azt a stratégiát, amely nagyrészt azon alapul, hogy igyekszik hiteltelenné tenni az amerikai segítséget az USA szövetségesei szemében.

A Selyemút tengeri szárnyához kötődő másik, az Indiai-óceánt érintő stratégiai célt a nyugati elemzők „Gyöngykoszorú” (*String of Pearls*) néven emlegetik.<sup>22</sup> Ez az Indiai-óceán stratégiai fontosságú kikötőinek biztosítását jelenti, elsősorban a kereskedelmi útvonalak és a régió egyéb hatalmainak ellenőrzése, illetve kiemelten India körbekerítése érdekében. Bár a kínai kormány hivatalosan elutasítja a „Gyöngykoszorú”-stratégiát,

kétségtelen tény, hogy a jelenleg gazdasági céllal szerzett befolyás, a későbbiekben könnyen átalakítható katonai jelenlétre.

Az Új Selyemút projektum arra is alkalmas, hogy keresztülhúzza az USA közép-ázsiai hatalmi ambícióit. Az USA ugyanis 2011-ben szintén elindította a maga Selyemút elnevezésű projektjét, aminek célja, hogy gazdasági fejlesztések segítségével stabilizálja a régiót az USA afganisztáni kivonulása után.<sup>23</sup> Kína Selyemút terve, azonban nagyságrendekkel ambiciózusabb, mint az amerikai, így az amerikai befolyás a térségben várhatóan tovább csökken.

Az Új Selyemút nem csupán az amerikai, hanem az orosz pozíciókra is hatást gyakorol Közép-Ázsiában. A Szovjetunió felbomlása után továbbra is hagyományosan orosz érdekszférának számító területen az elmúlt években felerősödött kínai gazdasági jelenléte a Selyemút terv tovább erősíti, amit a vele szemben bevezetett szankciók és a szénhidrogének alacsony ára miatt gazdasági problémákkal küszködő Oroszország egyre kevésbé tud megakadályozni. Ráadásul az orosz–kínai viszony folyamatosan javul, köszönhetően elsősorban Oroszország szorongatott helyzetének az ukrainak/krími konfliktus nyomán. A kínai segítségnek azonban nagy ára van: Oroszország egyre inkább másodrangú szereplővé válik, és függő helyzetbe kerül Kínától.<sup>24</sup>

Az Új Selyemút rendelkezik egy olyan aspektussal is, amely hosszabb távon jelentős hatást gyakorolhat a nemzetközi politikára. A kínai tervek ugyanis az Európai Unió és Kína közös, elsősorban gazdasági érdekek mentén történő közeledését is tartalmazzák, ami éket verhet az Európai Unió és az USA közé, s ez gyökeres változáshoz vezethet a második világháborút követő nemzetközi rendben, aláásva az USA globális vezető szerepét.

Kína az elmúlt évtizedekben a hatalom hagyományos mutatóiban (gazdaság, hadsereg stb.) rendkívül látványosan erősödött, nemzetközi megítélésével és a saját magáról kialakított képpel – tehát a hatalom „puha” tényezőivel – azonban Kína továbbra sem elégedett. Céljainak elérése érdekében Peking olyan történelmi analógiát használ, amelyhez nem kapcsolódik hatalmi képzet, csakis pozitív emlék. Kína a Selyemút-aszszociációval igyekszik bizonyítani a „békés fejlődés” tézisének.<sup>25</sup> Továbbá a program elemeinek sikeres megvalósításával abban bízik, hogy javul a Kínáról kialakított kép, sőt, a vezetés Kínát egyfajta népszerű „termékként” szeretné „eladni”. Ennek érdekében folytatják az ösztöndíj-programokat, és tovább bővítik a

már meglévő intézményi hálózatot (*Konfuciusz Intézetek* létrehozása), annak érdekében, hogy a világban minél szélesebb körben ismerjék meg Kínát, a kínai kultúrát.

Végül, nem szabad megfeledkezni az Új Selyemút projektum belpolitikai vetületéről sem, hiszen annak kulcsszerepe van Kína legnyugatibb tartománya, Xinjiang integrálásában. Azon túl, hogy Kína legfontosabb energiatartalékai (a kőolaj 22%-a és a szén 40%-a) is itt találhatóak, a régióban komoly fenyegetettséget jelent a muszlim ujjur szeparatizmus. A Szovjetunió meggyengülésével és az amerikai csapatok afganisztáni kivonásával a közép-ázsiai térségben hatalmas vákuum keletkezett, amely fokozhatja a Kínára leselkedő terrorista fenyegetettséget. Ezért a kínai vezetés úgy döntött, hogy grandiózus befektetésekkel veszi elejét a feszültségeknek. Ezzel a KKP tulajdonképpen egy „tyúk vagy tojás” problematikában foglal(t) állást, miszerint a későbbi gazdasági befektetések ösztönzése céljából először a stabilitás megteremtésére van szükség, vagy pont fordítva, a gazdasági befektetéseknek kell megteremteniük a (politikai) stabilitást. Úgy tűnik, a kormány ez utóbbi opció mellett tette le voksát, noha a stabilitás elérése továbbra sem biztos, minthogy a központi befektetések gyakran a betelepült (han) kínaiakat támogatják, szemben a helyi nemzetiségekkel, ami tovább fokozza a meglévő etnikai feszültségeket.

### *Megvalósítás*

Az Új Selyemút kivitelezhetőségét sokan megkérdőjelezik, holott az elmúlt években a hat gazdasági folyosó megvalósításában jelentős előrelépések történtek. A hat folyosót érdemes készültségi szintjük szerint áttekinteni.

Az Új Eurázsiai Földhíd Gazdasági Folyosó 2014 áprilisában kezdte meg működését, a már létező vasúti (és közúti) összeköttetésre alapozva.<sup>26</sup> Az áru a kazah határon hagyja el Kínát, majd Oroszországon és Fehéroroszországon keresztül érkezik meg Lengyelországba és tovább, a fontosabb európai gazdasági központokba. A szállítási idő Kína és Németország között jelenleg 14–17 nap.<sup>27</sup> 2016-ra minden nagyobb kínai iparváros rendelkezik majd európai kapcsolattal, és nem lesz ritka a heti egy szerelvény sem. A Selyemút szempontjából az előrelépést elsősorban az jelenti, hogy sikerült elérni, hogy a Kínát elhagyó árut csak egyszer vizsgálják át, és hogy a szállítmányoknak ne kelljen minden határon megállniuk. To-

vábbb felgyorsult a nyomtávváltás is: a kínai–kazah határon pl. kevesebb, mint egy órára csökkent. A Moszkva és Peking között tervezett gyorsvasút-fejlesztésekkel lehetővé válik, hogy a meglévő útvonalakat elsősorban áruszállításra használják. A gyorsvasút kínai szakasza döntően elkészült (2017-re teljesen kész lesz), a Moszkva–Kazany szakasz pedig tervezés alatt áll. A teljes Peking–Moszkva útvonal várhatóan 2030-ra készül el teljesen.<sup>28</sup>

A *Kínai–Pakisztáni Gazdasági Folyosó* jelenleg építés alatt áll, és várhatóan néhány éven belül realitássá válhat. Kína és Pakisztán áprilisban több mint 46 Mrd. dollárra rúgó befektetés- és hitelkeret biztosításáról állapodott meg, aminek deklarált célja a Kínai–Pakisztáni Gazdasági Folyosó létrehozása. Ez Kasgar városát köti össze közúton és részben vasúton a kínai üzemeltetésű, stratégiai helyen fekvő, indiai-óceáni kikötővel, Gwadarral. Az áru innen hajóra rakva halad tovább a Szezei-csatornán, aminek kibővítése támogatja Kína terveit. Kína és Egyiptom 2016 januárjában megegyezett egy közösen működtetett különleges gazdasági övezet kibővítéséről: az egyiptomi–kínai *Szezei Gazdasági és Kereskedelmi Koope-rációs Övezet* 10 000 új munkahelyet, és hozzávetőlegesen 2,5 milliárd dollárnyi befektetést jelent. A hajók végül – a 2016. januári megállapodás szerint – hamarosan teljes mértékben kínai üzemeltetésű Pireuszba futnak be, amely már most is a tíz legnagyobb európai konténerterminál közé tartozik. Pireuszban az árut vasútra rakják, s az a Balkánon keresztül fut be Európába. E tranzitútvonalnak fontos eleme lesz a kínai hitelből finanszírozott, áru- és személyszállításra tervezett *Belgrád–Budapest vasútvonal*.<sup>29</sup>

A *Kína–Indokínai-félsziget Gazdasági Folyosó*: 2014 decemberében az érintett országok megállapodtak egy korszerű közlekedési hálózat létesítéséről, ipari együttműködésről, a fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés koordinálásáról és az ennek finanszírozásához szükséges alap felállításáról. A program kapcsolódik az Indokínai-félszigeten az Ázsiai Fejlesztési Bank finanszírozásával tervezett, illetve részben már épülő államközi közlekedési folyosóhoz,<sup>30</sup> például elkészültek a határvárosokhoz vezető autópályák, a Nanning–Hanoi vasútvonal stb. 2016-ban kezdődik és várhatóan 2020-ra készül el a régió fő közlekedési tengelyét adó Kunming–Bangkok vasúti pálya építése (a Kunming–Szingapúr szakasz részeként). A személy- és áruszállításra egyaránt alkalmas pályán a vonatok 160–180 km/h sebességgel közlekedhetnek.<sup>31</sup>

A Közép-Ázsia–Nyugat-Ázsia Gazdasági Folyosóval kapcsolatban a felek a 2015 júniusában megtartott Kína–Közép-Ázsia Együttműködési Fórumon elfogadták a folyosó megvalósítását, amely első lépésben a meglévő közlekedési hálózat modernizálását és a hiányzó szakaszok összekapcsolását jelenti.<sup>32</sup> Kína a közép-ázsiai államok mellett Iránnal és Törökországgal is tárgyal. A kínai remények szerint, 2030-ra egy teljesen összefüggő gyorsvasúti kapcsolat – személyszállítás 250–300 km/h feletti és áruszállítás 120 km/h feletti sebességgel – jön létre Kína és Európa között.<sup>33</sup>

A Kína–Mongólia–Oroszország Gazdasági Folyosó jelenleg tervezés alatt áll. 2015 júliusában, Ufában a három fél elfogadta a gazdasági folyosó középtávú megvalósításának tervét, amelyben a vasúti (transzszibériai vasútvonal megújítása) és közúti fejlesztéseken túl (Mongólia Sztyeppe Út program), kulturális, turisztikai stb. szempontok is szerepelnek.<sup>34</sup>

A Banglades–Kína–India–Mianmar Gazdasági Folyosó megvalósításáról India és Kína 2013 májusában állapodott meg, majd 2013 decemberében Kunmingban összeült az első munkacsoport, amely megegyezett a szükséges infrastruktúra-fejlesztéséről (ennek fő iránya a Kunming–Mandalay–Dhaka–Kalkutta-vonal), a befektetések és a kereskedelem módjáról és különböző csereprogramokról.<sup>35</sup>

### *Problémák*

A legfontosabb probléma természetesen a geopolitikai kockázat. Kétségtelen, hogy Ázsia valamennyi nagyobb hatalma, így India, Japán és Oroszország, valamint a globális vezető hatalom, az USA számára nem csupán lehetőséget, de kihívást is jelent az Új Selyemút program. Kérdés, hogy az aggodalmak nem képeznek-e közös platformot e hatalmak számára. Jelenleg azonban úgy tűnik, hogy ezen szereplők között nem lesz összhang mindaddig, amíg a tervek – legalábbis részbeni – megvalósulásában érdekeltek. Például, Oroszország tart Kína túlzott közép-ázsiai befolyásától, de nehezen elképzelhető, hogy együttműködné az Egyesült Államokkal Kína ellenében. India ezzel szemben elsősorban a Kínai–Pakisztáni Gazdasági Folyosó és Kínának az Indiai-óceánon történő lehetséges megjelenése miatt vonakodik. India azonban tőkeszegénység és infrastrukturális fejletlensége miatt gazdaságilag érdekelt abban, hogy aktívan részt vegyen a Selyemút projektben.

Az USA és Japán ugyan tart Kína befolyásának további növekedésétől, ám alapvetően mindkét ország érdekelt a közép-ázsiai infrastruktúra fejlesztésében.

Az Új Selyemút tervben van egy fontos, szervezéssel kapcsolatos kérdőjel is. A Kínai Kommunista Párt legfelsőbb vezetése megjelölte a célokat, amelyhez azonban nem alakított ki megfelelő végrehajtó struktúrát, így az alsóbb szinteknek maguknak kell kitalálniuk, hogy pontosan mit is csináljanak, mivel a középső szint, amely az irányelvek és a gyakorlati megvalósítás közötti kapcsolatot jelentené, jelenleg rendkívül gyenge. Továbbra sem tisztázott, hogy Peking milyen bürokratikus apparátuson keresztül kívánja működtetni a projektet: egy önálló minisztérium vagy a korábbi struktúrák (és bankok) felügyelete alá tervezi vonni. A Selyemút keretében megvalósítandó projektekben nem egyértelmű, hogy kivel kell a többi országnak együttműködnie.

Ugyancsak kétségeket ébreszt, hogy a tervek grandiózus méretéhez képest az kínai kormány által eddig biztosított pénz nem tűnik elegendőnek, ezért szükséges a kínai és a külföldi magántőkét is bevonni. Jelenleg azonban nem látszik nagy érdeklődés a projekt iránt, többek között annak átláthatatlansága miatt. Kétségtelen az is, hogy az olyan nagyszabású projektek, amelyek finanszírozása hosszabb távon kétséges, nagy nyomást gyakorolhatnak a szerkezeti átalakulás közepén álló kínai gazdaságra.<sup>36</sup>

A terveket fenyegető egyik legnagyobb veszély azonban a terrorizmus. Kína kijelentette, hogy nem akar (az USA-hoz hasonlóan) a közép-ázsiai régió csendőre lenni (így nem akarja afganisztáni szerepét sem átvenni), s a kritikus vélemények szerint a terrorizmust Peking képtelen megfékezni. Többek kételkednek abban a kínai meggyőződésben is, hogy a fejlesztések nyomán kialakuló életszínvonal-emelkedés képes elejét venni a terrorizmusnak. Ez a politika ugyanis Xinjiangban sem járt eddig sikerrel.

Végül, van egy nagyon fontos kérdőjel az Új Selyemút tervvel kapcsolatban. Az országok jelentős része kétséget kizárólag szívesen veszi Kína befektetéseit, kevésbé egyértelmű azonban hogy hasonló lelkesedéssel fogadnák-e Kína feldolgozóipari többlettermelését is, szemben azzal, hogy saját feldolgozóiparukat építenék ki. A gazdasági függőség továbbá újabb félelmet szül, mert történelmi példák mutatják, hogy az könnyen politikai befolyássá alakulhat, a kínai vezetés bármilyen ígérete ellenére.

## Összegzés

Az Új Selyemút terv megvalósíthatóságát többen kétségbe vonják, és valóban Kínának számos problémával és kockázattal kell szembenéznie a megvalósítás érdekében. Kína azonban globális nagyhatalommá kíván válni, s ezért így nincs más lehetősége, mint egy hasonló léptékű program megkezdése. A Selyemút tehát bizonyos értelemben egyfajta kényszerként is felfogható. Nem csupán retorika, hanem az a valóság, amellyel kapcsolatban minden országnak szükséges kialakítania saját stratégiáját.

## Jegyzetek

- 1 Xi Jinping: Promote Friendship Between Our People and Work Together to Build a Bright Future, *Astana*, 7 September 2013.  
[http://www.fmprc.gov.cn/mfa\\_eng/wjdt\\_665385/zyjh\\_665391/t1078088.shtml](http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1078088.shtml)
- 2 A program elnevezése jelentős változáson ment keresztül meghirdetését követően: először Új Selyemút (新丝绸之路), majd hivatalos nevén: *Selyemút gazdasági övezet és a XXI. századi Tengeri Selyemút* (丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路), illetve röviden *Egy Övezet Egy Út* (一带一路).
- 3 A huszonnégy karakterből álló szlogen ennek a stratégiának a lényegét tükrözi: „higgadtan figyeljünk, álljunk biztos lábakon, biztosítsuk a pozíciónkat, kezeljük higgadtan a kihívásokat, takarjuk el a napot és tápláljuk a sötétséget, és ne keltsünk feltűnést, és ne törekedjünk vezető szerepre” (冷静观察、沉着应付、韬光养晦、决不当头、有所作为).
- 4 Kína GDP-je nominálértéken 2015-ben: 11,4 ezer Mrd. USA dollár, ezzel szemben Japáné 4,1; Indiáé 2,2; Dél-Koreáé 1,4; Oroszorszá- gé 1,2; Indonéziáé, 0,9 ezer Mrd. USA dollár. (Forrás: *IMF, World Economic Outlook Database*, October 2015)  
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/weoselgr.aspx>
- 5 曲星: 2013中国外交新政, 世界知识, 2014.  
[http://www.ciis.org.cn/chinese/2014-04/04/content\\_6796786.htm](http://www.ciis.org.cn/chinese/2014-04/04/content_6796786.htm)  
铜墙: 建构“海上丝绸之路”的历史经验与战略思考, 中国干部学习网, 2015-11-24.  
<http://study.ccln.gov.cn/fenke/shehuixue/shrdyj/shgjiysh/256688.shtml>  
Thomas J. Christensen: The World Needs an Assertive China, *New York Times*, February 21, 2011.  
[http://www.nytimes.com/2011/02/21/opinion/21iht-edchristensen21.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2011/02/21/opinion/21iht-edchristensen21.html?_r=0)
- 6 Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road, National Development and Reform

Commission, *Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Commerce of the People's Republic of China*, March 28, 2015.

[http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330\\_669367.html](http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html)

- <sup>7</sup> The Belt and Road Initiative, *Hong Kong Trade Development Council*, January 21, 2016.

<http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/One-Belt-One-Road/The-Belt-and-Road-Initiative/obor/en/11X000000/1X0A36B7.htm>

- <sup>8</sup> Lin, Christina: China's Strategic Shift towards the Region of the Four Seas: The Middle Kingdom Arrives in the Middle East, SPSW Strategy Series: *Focus on Defense and International Security*, 226. 2013.

- <sup>9</sup> China Foreign Exchange Reserves, *Trading economic*, January, 2016.

<http://www.tradingeconomics.com/china/foreign-exchange-reserves>

- <sup>10</sup> Bhattacharyay, Biswa Nath: Estimating Demand for Infrastructure in Energy, Transport, Telecommunications, Water and Sanitation in Asia and the Pacific: 2010-2020. *ADB Working Paper* 248. Tokyo: Asian Development Bank Institute.

<http://www.adbi.org/working-paper/2010/09/09/4062.infrastructure.demand.asia.pacific/>

- <sup>11</sup> Schmidt, Dirk & Heilmann, Sebastian: Dealing With Economic Crisis in 2008-09: The Chinese Government's Crisis Management in Comparative Perspective, *China Analysis* 77 January 2010.

[http://www.chinapolitik.de/resources/no\\_77.pdf](http://www.chinapolitik.de/resources/no_77.pdf)

- <sup>12</sup> Go Out (zuochuqu zhanlüe 走出去战略) a 2000-es évek közepén megfogalmazott politika célja, az állami irányítású kínai vállalatok külföldi megjelenése, amely egyidejűleg biztosítja a Kína számára szükséges nyersanyagokat, valamint az ismereteket és technológiát. (Forrás: 更好地实施“走出去”战略, 中央政府, 2006年03月15日.)

[http://www.gov.cn/node\\_11140/2006-03/15/content\\_227686.htm](http://www.gov.cn/node_11140/2006-03/15/content_227686.htm)

- <sup>13</sup> A *Made in China 2025* (zhongguo zhizao 中国制造2025), a német ipar új generációjának megteremtését célzó „Ipar 4.0” program ajánlásait magába foglalva készült, amely az okos ipari gyártás, azaz az információs technológia és a termelés összefonódását helyezi a fókuszba. A kínai program a következő tíz terület célozta meg: 1) fejlett információs technológia 2) Automatizáció és robotika; 3) űr és légi ipar; 4) új generációs hajózás; 5) vasút; 6) Új energia-meghajtással működő járművek és eszközök; 7) energetikai eszközök; 8) mezőgazdasági eszközök; 9) új anyagok; 10) Bio és fejlett gyógyászati termékek.

- <sup>14</sup> A kínai kormány határozottan elutasítja, hogy az Új Selyemút tervre stratégiaként hivatkozzanak, a hivatalos megfogalmazás szerint: changyi (倡议), amely megközelítőleg a közös jó érdekében történő cselekvésre való felhívást jelent, Forrás: Xie, Tao: Is China's 'Belt and Road' a Strategy? *The Diplomat*, December 16, 2015.

<http://thediplomat.com/2015/12/is-chinas-belt-and-road-a-strategy/>

- <sup>15</sup> Shen, Simon: How China's 'Belt and Road' Compares to the Marshall Plan, *The Diplomat*, February 06, 2016.

<http://thediplomat.com/2016/02/how-chinas-belt-and-road-compares-to-the-marshall-plan/>

Tiezzi, Shannon: The New Silk Road: China's Marshall Plan?, *The Diplomat*, November 06, 2014.

<http://thediplomat.com/2014/11/the-new-silk-road-chinas-marshall-plan/>

- <sup>16</sup> Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road

- <sup>17</sup> Ekman, Alice: China: reshaping the global order?, *European Union Institute for Security Studies*, July 2015.

[http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert\\_39\\_China.pdf](http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_39_China.pdf)

- <sup>18</sup> Mearsheimer, John, J. *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company; Updated Edition, 2014.

Gilpin, Robert (1988). The Theory of Hegemonic War. *The Journal of Interdisciplinary History* 18 (4): 591–613.

- <sup>19</sup> A kínai stratégiai kultúrával (*strategic culture*) kapcsolatban jelentős vita van a nemzetközi szakirodalomban. Ellene: Wang Yuan-kang: *Harmony and War: Confucian Culture and Chinese Power Politics*, Columbia University Press, 2010 és Alastair Ian Johnston: *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton University Press, 1998.

- <sup>20</sup> Yan Xuetong: Inside the China-U.S. Competition for Strategic Partners, *China & US Focus*, October 29, 2015.

<http://www.chinausfocus.com/foreign-policy/china-u-s-competition-for-strategic-partners/>

Chen Weihua: Is it time for China to start looking for strategic allies?, *China Daily USA*, November 30, 2015.

[http://usa.chinadaily.com.cn/opinion/2015-11/30/content\\_22528521.htm](http://usa.chinadaily.com.cn/opinion/2015-11/30/content_22528521.htm)

- <sup>21</sup> Clinton, Hillary Rodham: America's Pacific Century. *U.S. Department of State through Foreign Policy Magazine*, October 11, 2011.

<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2011/10/20111011161233su0.8861287.html#axzz30Ph1DmRw>

- <sup>22</sup> Pehrson, Christopher J. String of Pearls: Meeting the Challenge of China's Rising Power Across the Asian Littoral, *Carlisle Papers in Security Strategy*, July, 2006.

<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB721.pdf>

- <sup>23</sup> U.S. Support for the New Silk Road, U.S. Department of State, February, 2016.

<http://www.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/>

- <sup>24</sup> Gabuev, Alexander: China's Silk Road Challenge, Carnegie Moscow Center, November, 12. 2015.

<http://carnegie.ru/commentary/2015/11/12/china-s-silk-road-challenge/ilrk>

- <sup>25</sup> A békés fejlődés (heping fazhan 和平发展), a program eredetileg a kevésbé jól csengő békés felemelkedés (heping jueqi 和平崛起) nevet kapta, amely Hu Jintao elnöksége hivatalos külpolitikáját jelentette. Forrás: Az Államtanács által kiadott *White Paper: China's Peaceful*

- Development Road*, December 22, 2005.  
[http://en.people.cn/200512/22/eng20051222\\_230059.html](http://en.people.cn/200512/22/eng20051222_230059.html)
- <sup>26</sup> Erről lásd. az Ázsiai Fejlesztési Bank és a Világbank támogatásával működtetett *Central Asia Regional Economic Cooperation* (CAREC) program első közlekedési folyosója:  
<http://www.carecprogram.org/index.php?page=corridor-1>
- <sup>27</sup> Shepard, Wade: Why The China-Europe 'Silk Road' Rail Network Is Growing Fast, *Forbes*, January 28, 2016.  
<http://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2016/01/28/why-china-europe-silk-road-rail-transport-is-growing-fast/#3c04a71a7f24>
- <sup>28</sup> China Focus: Xinjiang's first high-speed rail starts operation.  
[http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-11/16/c\\_133793219.htm](http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-11/16/c_133793219.htm)
- <sup>29</sup> Kína a Kelet- Közép európai államokkal jellemzően együtt tárgyal, amelyet a 16+1 dialógus formulával írnak le. Pl.: Spotlight: China, Central and Eastern Europe eye infrastructure-led all-round cooperation, *Xinhua*, November 25, 2015.  
[http://news.xinhuanet.com/english/2015-11/25/c\\_134851088.htm](http://news.xinhuanet.com/english/2015-11/25/c_134851088.htm)
- <sup>30</sup> REG: Greater Mekong Subregion Economic Cooperation Program, Joint Ministerial Statement: Seventh Economic Corridors Forum, Asian Development Bank, June, 2015.
- <sup>31</sup> Thailand-China railway cooperation a boon for both, *Xinhua*, December 4, 2015.  
[http://news.xinhuanet.com/english/2015-12/04/c\\_134885659.htm](http://news.xinhuanet.com/english/2015-12/04/c_134885659.htm)
- <sup>32</sup> China, Central Asia seek cooperation on Silk Road Economic Belt, *Xinhua*, June 16, 2015.  
[http://news.xinhuanet.com/english/2015-06/16/c\\_134331124.htm](http://news.xinhuanet.com/english/2015-06/16/c_134331124.htm)  
Kína nem az egyetlen forrása a regionális fejlesztéseknek: lásd: *A Central Asia Regional Economic Cooperation* (CAREC) program második közlekedési folyosója:  
<http://www.carecprogram.org/index.php?page=carec-corridors>
- <sup>33</sup> Zheng Yanpeng: New rail route proposed from Urumqi to Iran, *Chinadaily*, November 21, 2015.  
[http://www.chinadaily.com.cn/china/2015-11/21/content\\_22506412.htm](http://www.chinadaily.com.cn/china/2015-11/21/content_22506412.htm)  
Liu Yang, Kong Weiyi & Ma Qian: Feature: Ancient Silk Road revived under China's Belt and Road Initiative, *Xinhua*, January 18.  
[http://news.xinhuanet.com/english/2016-01/18/c\\_135021097.htm](http://news.xinhuanet.com/english/2016-01/18/c_135021097.htm)
- <sup>34</sup> Xi Jinping Attends Second Meeting of Heads of State of China, Russia and Mongolia, *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, July, 10 2015.  
[http://www.fmprc.gov.cn/mfa\\_eng/zxxx\\_662805/t1280848.shtml](http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1280848.shtml)
- <sup>35</sup> Sahoo, Pravakar & Bhunia, Abhirup: BCIM Corridor a game changer for South Asian trade, *East Asian Forum*, July 18, 2014.  
<http://www.eastasiaforum.org/2014/07/18/bcim-corridor-a-game-changer-for-south-asian-trade/>
- <sup>36</sup> Kennedy, Scott & Parker, David A.: Building China's "One Belt, One Road", *Center for Strategic and International Studies*, April 3, 2015.  
<http://csis.org/publication/building-chinas-one-belt-one-road>

## Egy *szabre* vallomása zsidókról és arabokról, izraeliekről és palesztinokról

Ari Shavit: *Hazám, az ígéret földje. Izrael győzelme és tragédiája*  
(Fordította: Bokor Pál.) Budapest, Atlantic Press Kiadó, 2013

„Halljátok csak, te bolond és esztelen nép,  
akiknek szemeik vannak, de nem látnak,  
füleik vannak, de nem hallanak.”

Jeremiás 5:21

Az Izrael-szerte, sőt, nemzetközi szinten is ismert újságíró, Ari Shavit – aki immár két évtizede az izraeli liberális baloldal nagy hagyományú és tekintélyű lapja, a *Haaretz* egyik vezető politikai elemzője –, *vallomásos* történelmi esszét tett közzé hazája múltjáról, jelenéről és a zsidó állam kilátásairól. Shavit több mint ötszáz oldalon taglalja a cionizmus (a zsidó nemzeti mozgalom) és a *Jisuv*,<sup>1</sup> illetve Izrael Állam történetét – részint saját családja történetén s személyes élményein keresztül, részint olyan kiemelkedő személyiségekkel készített mélyinterjúk alapján, akik tevékeny részt vállaltak az állam megalapításában és/vagy protagonistái a mai izraeli közpolitikának. Egy igazi *szabre*<sup>2</sup> vallomása ez, akinek könyvében elejétől végéig érezhető a *hazaszeretet*, az olykor elfogultságba hajló, de mindvégig (ön)kritikus elkötelezettség s az Izrael jövője iránti aggodalom. Shavit műve az izraeli nacionalizmust tápláló, megkérdőjelezhetetlen(nek vélt) *nemzeti mitológia* pontos és *együttérző* dekonstrukciója, amely méltán keltett elismerést – s persze váltott ki bírálatot, sőt elutasítást is – zsidók és nem zsidók körében, odahaza és a külföldön egyaránt.

A tizenhét fejezetből álló esszé bő egy évszázadot fog át: az 1800-as évek végétől máig veszi sorra a palesztinai/izraeli történelem kényes/kritikus/súlyos (lét)kérdéseit, a megszállástól és az elűldözésektől a telepes mozgalmon át a szefárd–askenázi ellentétig vagy a dimonai atomprogramig és a – Shavit által is osztott – Irán-fóbiáig. Az izraeli *közíró* tabukat döntöget; célja: választ kapni saját (és az izraeli zsidó honpolgár) *egzisztenciális* dilemmáira: „Miért Izrael? Mi Izrael? Fennmaradhat-e Izrael?”

A szerző a könyv bevezető soraiban a hazája jövőjével kapcsolatos félelmeinek ad hangot: „Ameddig az emlékezetem elér, én csak a félelemre emlékszem. Egzisztenciális félelemre. Az az Izrael, melyben születtem – Izrael az 1960-as évek közepén –, energiától duzzadó, életkedvvel és reményekkel teli ország volt. Mégis mindig az volt az érzésem, hogy a kis egyetemi város<sup>3</sup> takaros felső középosztálybeli házai és kertjei alatt egy sötét óceán hömpölyög. Rélmálmaim voltak arról, hogy egy napon ez a sötét óceán felemelkedik, és mindannyiunkat elnyel.” E mélyen gyökerező félelem – folytatja a szerző – a *megszállásból* s a vele összefüggő kihívásokból és morális dilemmákból fakadnak, amik által, szerinte, Izrael „önmagát szorítja falhoz”: „... az egzisztenciális félelem, melyet Izrael jövőjéért érzek, és az izraeli megszállási politika feletti morális ítéletem összefügg egymással. Egyfelől mi vagyunk az egyetlen nemzet nyugaton, mely megszállva tart egy másik népet. Másfelől mi vagyunk az egyetlen, melyet létében fenyegetnek. A megszállás és a fenyegetettség teszi különlegessé Izrael helyzetét.”

Shavit fogalmazása nem hagy kételyt aziránt, hogy ha szeretett országa – s vele a „cionista forradalom méltósága” – fenn akar maradni, haladéktalanul meg kell szüntetni a megszállást. Érvei óhatatlanul az elmúlt hetekben-hónapokban a megszállt Nyugati Parton és Izrael városaiban kialakult újabb – némelyek által már „harmadik intifidának” titulált – erőszakhullámot juttatják eszünkbe. A megszállás láthatóan radikalizálja mind az izraeli, mind a palesztin társadalmat, és mindkettőjüket kilátástalan helyzetbe taszítja. Úgy tűnik, nincs kellő erő, akarat, készség, amely a feleket kiragadná az erőszak spiráljából, s a józanság útjára terelné. A liberális újságíró e mértéktartó hang egyre kisebb számú képviselői közé tartozik Izraelben: tisztában van vele, hogy a két nép sorsa az elmúlt évszázadban, akarva-akaratlanul, összeforrt egymással és a földdel, amin osztozni próbálnak és *kényszerülnek*. A könyv e több mint száz éves egymásra utaltságról, egymás mellett vagy inkább *együttélésről* értekezik.

A történet 1897-ben indul a szerző dédapja, Herbert Bentwich Palesztinába – pontosabban, a ma már Tel Avivhoz tartozó *Jaffába* (az akkoriban az ottomán fennhatóságú *jeruzsálemi szandzsák* területén fekvő ősi kikötőbe) érkezésével. Shavit a brit polgári környezetből származó Bentwich alakján keresztül jeleníti meg a nyugati *kolonialista* látószöveget, amelynek *idealizmusa* a kora(beli) cionizmusra olyannyira jellemző volt. A dédapa tipikus nyugati zsidó, „a viktoriánus korszak fehér embere”, aki „képtelen magával egyenlőnek tekinteni a nem fehéreket, s aki „a nagy idealizmus közepette” nem veszi észre, hogy a „kiszemelt »ősűföld«<sup>4</sup> nem gazdátlan.” Ahogy az első Cionista Kongresszus után Palesztinába küldött bécsi rabbik fogalmaztak, ezek a pionírok azt látták csupán, hogy a „mennnyasszony gyönyörű, azt viszont már nem, hogy máshoz tartozik.”<sup>5</sup> Shavit érzékletesen írja le e

*vakság* tüneteit a korai telepésekben, s tér ki súlyos következményeire. Cionizmustörténete az „ártatlanság elvesztésének” históriája s a „csoda” megvalósulásának „meséje” gyanánt (is) olvasható. Arra hivatott, hogy egy üldözött nép szolgálatába álljon, amely azután maga válik üldözővé az „ígéret földjén”...

*Megszállás és fenyegetettség:* ez a két mozzanat határozza meg, a szerző szerint, az izraeli lelki beállítottságot. Shavit azonban egy lényeges történeti szempontot, a „mi volt előbb” – aligha mellőzhető – kérdését mintha nem venné figyelembe. Hiszen amennyiben a cionista cél kezdetektől egy zsidó *national home* (nemzeti otthon) létrehozása volt a *palesztinai arabok teljes ignorálásával*, amit – Shavit szavaival – „a rájuk erőszakolt jó” sem tudott feledtetni, akkor ez az a mozzanat, amelyben az arab világ – tágabban pedig a muszlimok – Izraellel szembeni intranzigens *elutasításának* oka megragadható. Másként fogalmazva: az arabok nem bocsáthatják meg a cionista „honfoglalóknak”, hogy Izrael – a térség egyedüli sikeres kolonialista vállalkozása – a „fehér ember” eredendő (el)vak(ult)ságával jelent meg Palesztinában, s örök sebet ejtett az ott élők önéretén. A Palesztinába érkező európai zsidók humanizmusa a jaffai arab kikötői munkásokra nem terjedt ki...

Shavit tudatában van e történelmi felelősségnek. Sőt, kész szembenézni is vele. Elkötelezett izraeliként szemléli az eseményeket, és írja le érzékletesen a könyv talán legjobb, legdrámaibb fejezetében a liddai arabok elüldözésének történetét, ami a palesztin katasztrófa, a *nakba* szimbólumává vált. Shavit szerint, Lidda az izraeli nemzet számára „fekete doboz”, amiről senki sem beszél, ám aminek nyomait Izrael – a „bűnjelek” szinte teljes eltüntetése ellenére – magán viseli. Shavit arra a következtetésre jut, hogy a palesztinok elűzése a városból a zsidó államalapítás szempontjából elkerülhetetlen lépés volt. Ahhoz, hogy a cionizmus fennmaradjon, s egy életképes Izrael megszülethessen, a régi, arab többségű Liddának el kellett pusztulnia. A hadműveletekben résztvevő izraeliekkel készített interjúkból ezért jut arra a ki nem mondott, csupán sugallt következtetésre, hogy Izrael *nem nézhet szembe* a palesztinai arab kultúrával történt leszámolással – amely kultúra a történek ellenére fennmaradt Izraelben. A zsidó állam alapítóinak *nem volt szabad tudomásul venniük* Sarafand, Abu Kabir, Iqrit, Abu Shusha, Yajur és egyáltalán: a palesztin-arabok létezését a bibliai Izrael Földjén. Ám akik, bár mély álomba szenderülve, mégis csak jelen voltak, a földhöz tartoztak, s hogy mennyire, az tragikus módon akkor vált bizonyossággá számukra is, midőn Palesztina már nem hozzájuk tartozott.

Shavit rendkívül érzékletesen írja le a nyugati zsidóság előtt álló dilemmát az előző századfordulón: hiába élveztek teljes körű polgári jogokat és élhettek a kelet-európai zsidókhöz képest békés életet, nem érezték sajátjuknak a Brit-szigeteket. Ám, ha Bentwich nem érezhette

otthon magát a Brit-szigeteken, felmerül a kérdés, vajon a jaffai kikötői munkás, Abu Sukri leszármazottjai miképp érezhetnék otthonosnak a libanoni hegyeket, a szaúdi sivatagot vagy akár bármely másik közel-keleti arab országot, amely a kulturális hasonlóság ellenére nem az ő otthonuk, s amelynek lakói – mint az gyakran kiderült – egyáltalán nem is kívánnak osztozkodni hazájukon a betelepülő palesztinokkal. Nos, ez olyan pont, amelynek kapcsán kitapintható az izraeli–palesztin konfliktus feloldhatatlansága. Palesztin oldalról nézve, az, hogy egy Bentwichhez hasonló nyugati zsidó ragaszkodik Palesztina földjéhez, éppen annyira nem fogadható el, mint amennyire az izraeli nemzeti narratívában sem merülhet fel az, hogy egy palesztin Izrael földjéhez kötődjön. E súlyos kérdés fölött azonban Shavit mintha kissé elsiklana...

Igaza van viszont a szerzőnek abban, hogy az izraeli *mainstream* baloldal, nem tud, és láthatóan nem is kíván szembenézni a valósággal. Miközben kényelmes idealizmusba menekül, folyamatosan veszít társadalmi és politikai súlyából. Israel Zangwill<sup>6</sup> alakja jól példázza azt a folyamatot, ahogyan a *revizionista* álláspont „realizmusa” Izrael és a cionizmus szerves, sőt mindennapi részévé tette a megszállás „jogosságának” elvét, s aminek következtében mára e „realizmus” legszélsőségesebb válfaja vált/válik uralkodóvá. Zangwill és néhányan mások már akkoriban – a konfliktus genezise idején – tisztában voltak vele, hogy a palesztinokat csakis erőszakkal és elűldözéssel lehet megfosztani földjeiktől, ami nélkül viszont nem teremthető meg a zsidó haza Palesztinában. És noha az 1900-as évek elején a cionista mozgalmon belül még tényleg az idealisták voltak túlsúlyban, később a helyzet gyökeresen megváltozott. A mai Izraelben pedig már nemcsak ki lehet, de ki is kell mondani, hogy az egzisztenciális félelem bármit felülírhat. Mára az izraeli vezetésben és társadalomból kiveszetek a Bentwichhez hasonló idealisták. Manapság valamely körbezárt terület elleni izraeli megtorló akció aránytalansága megmagyarázható. Soha nem látott méreteket ölt az illegális telepek területe és népessége, s további terjeszkedésük – szintén a biztonságra hivatkozva – meg nem kérdőjelezhető államérdeknek minősül, egyre barbárabb és tragikusabb következményekkel.

A zsidó telepes mozgalom kétségtelenül a huszadik század utolsó gyarmatosító vállalkozása. A tájtól idegen, ám virágzó zsidó telepek a történelmi szembenézés hiányának szimbólumai. A katonai megszállás tagadásából és a palesztin múlttal szembeni vakságból egyenesen következik a cionista vállalkozás ártatlanságának elvesztése. A vallásos-messianisztikus cionizmus által felkarolt földfoglalásokkal, amelyek a '67-es győzelmet követően harapóztak el, mind többekben rendült meg a cionista projektum emancipatorikus jellege és morális igazsága. A cionizmus „új fáklája” gyanánt megjelenő vallásos telepes mozgalmak Izraelt sokak szemében XXI. századi gyarmatosító

hatalommá tették, háttérbe szorítva a szekuláris-baloldali cionizmust, amint erre a szintén vallásos izraeli gondolkodó, Yeshayahu Leibowitz már 1968-ban figyelmeztetett: „A megszállás hosszú távú hatásaként, a minden gyarmatosító rezsimre jellemző karakterjegyek Izrael Államán is el fognak uralkodni.”<sup>7</sup>

„Ha valami kacsnak néz ki, imbolyogva jár, mint egy kacska és úgy is hápog, akkor az valószínűleg egy kacska. A gyarmatosítás pedig gyarmatosítás.” – írja Shavit. Ami minden enyhítő körülmény ellenére akkor is gyarmatosítás marad, ha gyökerei történetesen a zsidó önfelszabadítás mozgalmába nyúlnak vissza. Ily módon az „örület fénye”, ami a huszadik század elején Európa szemében megjelent, s ami azután több millió ártatlan ember halálához vezetett, egy olyan kollektív lelki állapotot idézett elő, amely végül egy távoli régióban a téboly továbbterjedéséhez vezetett el.

Az izraeli–palesztin konfliktus története a *kölcsönös vakság* története is. Hiszen ahogyan Herbert Bentwich „nem látta” a palesztinokat, a palesztinok sem voltak képesek olajfaligeteiken túlra tekinteni: maguk sem látták azt a jövőt, ahol Palesztina nélkülük épül tovább. Lidda és a többi város arab lakossága, noha negyvennégy éve figyelte már a cionizmus Palesztinába érkezését, nem gondolt arra, hogy e betelepedés falvaik, városaik s végül az egész palesztinai arab kultúra vesztéhez, több százezer palesztin-arab elüldözéséhez, etnikai tisztogatásokhoz s végső soron a modern kor egyik leghosszabb ideig tartó gyarmatosítási kísérletéhez, illetve a vele járó, megoldhatatlan menekültproblémához fog elvezetni.

Shavit külön fejezetben taglalja a hazája szempontjából, szerinte, egzisztenciálisan legjelentősebb kihívás, az Iráni Iszlám Köztársaság nukleáris programjának kérdését. A 2015 nyarán megkötött iráni nukleáris megállapodás, a *Közös Átfogó Cselekvési Terv (Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA)* kapcsán különösen aktuális az izraeli narratíva megismerése Shavit közvetítésében. A *Haaretz* vezető munkatársának képlete az iráni atomprogrammal kapcsolatban – *egyszerű*; mondhatni: kissé egyoldalú. Eszerint ha Irán atomhatalom lesz, a Közel-Kelet egésze nukleáris térséggé válik, s ezáltal Izrael léte veszélybe kerül. Shavit az elmúlt évtized során az izraeli liberális médiában talán mindenkinél jobban hangoztatta az iráni veszély miatti fenyegetettség-tudat fontosságát. Az Iszlám Köztársaság atomprogramja, Shavit olvasatában, egyet jelent a nukleáris globalizációval.

Ennek kapcsán fontos megemlíteni, hogy könyvének egyik korábbi fejezetében Shavit külön fejezetet szentel az izraeli *dimonai* atomprogramnak. Szerinte, Dimona negyvenöt éve viszonylagos biztonságot nyújt Izraelnek, és relatív stabilitást ad a Közel-Kelet egészének. Shavitot szembetűnő *részrehajlás* jellemzi, amikor Izrael és Irán atompolitikáját ilyen aspektusból hasonlítja össze, s arra a megállapításra

jut, hogy Izrael – Iránnal ellentétben – retorikai szinten sohasem élt a különleges fegyver nyújtotta előnyökkel, s hogy a zsidó állam mint atomhatalom „csodálatraméltóan” felelős és mértékadó magatartást mutatott. A szerző egyetért a jelenlegi Netanyahu-kormány álláspontjával, és elfogadja a *Begin-doktrína* mindenhatóságát.\* Hosszasan elemzi e doktrína alkalmazásának áldásos eseteit Izrael túlélése szempontjából, s arra utal, hogy Irán esetében is hasonlóképpen kell(ett volna) eljárni.

Shavit a könyv megjelenése óta is ragaszkodik véleményéhez. A JCPOA 2015. júliusi megkötését követően több cikkben is elemezte a megállapodás veszélyeit. Szembemenve a már módosulni látszó izraeli narratívával – miszerint a világ a zsidó állam jelentéseinek köszönheti egyáltalán azt, hogy tudomást szerzett Irán tevékenységéről –, újabb cikkeiben is elítéli a nyugati (amerikai) nyitást Irán felé, ami a megállapodást lehetővé tette. Shavit szerint, a nukleáris megállapodás következtében a perzsa állam 2020-ra igazi nukleáris „tigrissé” válhat.

„Nem kell prófétának lenni ahhoz, hogy megértsük, mit jelent az Iránnal kötött atom-megállapodás – fogalmaz egyik legújabb írásában. A síita köztársaság így rövid időn belül virágzó hatalommá válik, megerősíti pártfogoltjait (főleg a Hezbollahot), veszélyeztetni fogja szomszédjait az Öböl-térségben és kihívást jelent majd Izraelre nézve. Középtávon pedig elkezdí majd áttejteni a nemzetközi közösséget és kihasználni a kiskapukat a felügyeleti rendszerben azért, hogy kifejlessze titkos nukleáris programját.”<sup>8</sup>

A Haaretz publicistája végül a zsidó állam számára négy lehetséges jövőképet vázol fel: 1. Izrael, a „bűnös állam”, amely további etnikai tisztogatásokat hajt végre; 2. Izrael, az apartheid állam; 3. Izrael, a kétnemzetiségű állam. 4. Shavit utolsóként az Izrael számára, szerinte, egyedül járható és vállalható opciót említi: a „zsidó és demokratikus” berendezkedésű állam lehetőségét. Ez az alternatíva azonban, ha a jelenlegi fejleményeket figyeljük, szemben áll a valósággal. Az izraeli demokrácia képviselői a választásokon rendre alulmaradnak a nacionalista-etnicista gondolkodású, jobboldali pártokkal szemben.

Napjaink izraeli és palesztin társadalmá ismét (továbbra is) a *vak-ság* mindennapjait éli. Shavit kifejező képevel: egy olyan film kockái peregnek „ahol a forgatókönyvíró megőrült, a rendező pedig megszőkött.” A nemzetközi viszonyok alakulása következtében, a két nemzeti közösség egyre inkább *magára marad* évszázados konfliktusával. Az elhatalmasodó barbarizmust mindkét oldalon a kétségbeesés, a jövőtlenség és a radikalizmus egyre szélsőségesebb vadhajtásai táplálják.

\* A Begin-doktrína értelmében Izrael nem engedheti meg egyetlen ellenségének sem, hogy atomfegyverhez jusson.

## Jegyzetek

- <sup>1</sup> Jisuv=közösség, amely a palesztinai zsidóságot jelöli Izrael Állam megalapítása előtt. A „régí” Jisuv az 1880 előtti, az „új” Jisuv az 1880 után, a cionista mozgalom keretében Erec Izraelbe/Palesztinába érkezett zsidók közösségét jelöli.
- <sup>2</sup> Izraelben született zsidó. Az arab eredetű szó jelentése kaktuszgyümölcs (fügekaktusz), ami arra utal, hogy az izraeliek kívül „szúrósak”, belül viszont „édesek”, mint a fügekaktusz ehető termése.
- <sup>3</sup> Ari Shavit 1957-ben Rechovotban született.
- <sup>4</sup> Utalás Herzl Tivadar 1902-ben kiadott *Altneuland* c. utópikus regényére.
- <sup>5</sup> Ghada Karmi: *Married to Another Man: Israel's Dilemma in Palestine*. London, Pluto Press, 2007.
- <sup>6</sup> Israel Zangwill (1864–1926) brit zsidó író, gondolkodó, aki a *territoralista* cionizmus egyik vezető alakja volt. Hitt a zsidó nemzeti otthon megteremtésének fontosságában, de úgy gondolta, hogy a zsidó állam bármilyen területen megteremthető. Zangwill előre figyelmeztette a cionistákat arról, hogy Izrael földje nem lakatlan, ezért az államalapítást az ott élőkkel csak konfliktus árán lehet megoldani.
- <sup>7</sup> Yeshayahu Leibowitz: *Judaism, Human Values and the Jewish State*. New York, Harvard University Press, 1992, 225–226.
- <sup>8</sup> Ari Shavit: Five Reasons to Worry About the Iran Deal, *Haaretz*, 2016. február 8. <http://www.haaretz.com/opinion/.premium-1.666222>



Ari Shavit



## Megválaszolatlan kérdések – megkérdőjelezhető állítások

Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény, elbeszélés, utóélet.*  
Budapest, Osiris Kiadó, 2015.

Ungváry Krisztián 2015 decemberében megjelent kötete élénk vitát váltott ki a magyar sajtóorgánumokban. A médiában elsősorban a könyv emlékezetpolitikai jelentőségét hangsúlyozták. Én egy mélyebb történeti kritikát kívánok felvázolni.

### *Források és szakirodalom*

Ha megtekintjük a mű forrásjegyzékét és lábjegyzeteit, alapvetően magyar és német forrásokkal találkozunk. Különösen jelentős a német levéltári iratanyag, amely a mű gerincét adja. A hadtörténeti levéltári források esetében dicséretet érdemel a hadbíróságok és a kítüntetési javaslatok bevonása, viszont sajnálatos az Országos Levéltár iratanyagának hiánya, ami több résztéma esetében is (például a magyar politikai elitnek a megszállt területekre vonatkozó tervei vagy a háború utáni felelősségre vonás) fontos forrásokkal egészíthette volna ki a könyvet. A szerző jelentős számban használta fel a Budapesti Népbíróság és az állambiztonsági szervek iratanyagát, viszont teljes mértékben hiányzik a műből az 1945 utáni magyar hadbírószági iratanyag. Ez a hiány bizonyos korlátokat szab az elemzésnek.

Tévedésekre ad okot, hogy Ungváry többször megelégedett az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető vizsgálati dossziék felhasználásával, miközben elmulasztotta megnézni magát a peranyagot. Például Csaba László pere kapcsán megjegyzi, hogy „az eljárás anyagában nincsen utalás arra, hogy Csaba mikor vonta vissza első vallomását” (421.), noha Csaba a tárgyalás során megváltoztatta álláspontját,<sup>1</sup> a *Katonai Felsőbírószág* előtti fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyvben pedig szó esik a vallomás koncepciójás jellegéről.<sup>2</sup> Egy másik példa: Ungváry a 210. oldalon idézi Joó Imre vallomását, miközben Joó erről a tanúvallomásról a Csendes Imre elleni per tárgyalásán már

úgy nyilatkozott, hogy „én nem olvastam el a jegyzőkönyvet, csak elem tettek, hogy írjam alá és én aláírtam.”<sup>3</sup> Egy-egy vallomás koncepciój s jellege gyakran kiderül a tárgyalási jegyzőkönyvekből is, nem pusztán a perek utóélete során (418.).

A szovjet források hiányát a szerző azzal magyarázza, hogy, úgy mond, az orosz levéltárakban nem lehetséges a kutatás – miközben számos angolszász, német és magyar kutató is megfordult már orosz levéltárakban. Való igaz, az orosz levéltári és főleg irattári rendszerben fennállnak bizonyos kutatási korlátozások, viszont nem felel meg a tényeknek az az állítás, hogy a megszállás történetének minden forrását elzárják a külföldi kutatók elől. A szerző egyáltalán nem tesz különbséget Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország között, mint ahogyan azt sem tisztázza, milyen különbségek vannak a levéltári és irattári (pl. CAMO) iratanyag kutathatósága között.<sup>4</sup> Ezt a problémát úgy kívánja megoldani, hogy néhány, az utóbbi években megjelent orosz nyelvű kiadványban – elsősorban Alekszandr Gogun munkájában – hivatkozott forrásokra bízta magát (21.), ami vizsgálódásaiban komoly egyoldalúságot eredményez.

Miközben Ungváry csupán a partizánháború és a holokauszt témájában támaszkodik – egy-két kiválasztott – szakmunkára vagy forrásra, nem vesz tudomást arról, hogy az utóbbi években magára a megszállásra vonatkozóan is fontos kutatási eredmények születtek Oroszországban.<sup>5</sup> Érdekes ellentmondás, hogy míg a szerző szalonképtelennek tartja a posztszovjet történetírás műveit, több alkalommal is idézi az 1950-es években megjelent partizán-visszaemlékezéseket. Megjegyzem, a szerző többször is kiemeli, hogy az „1989-ig érvényben lévő hivatalos pártdoktrína” lehetetlenné tette a megszálláshoz kapcsolódó kérdések – mint kollaboráció, holokauszt, partizánháború – feldolgozását. Miközben ezek a tényezők valóban fennálltak különböző politikai és emlékezetpolitikai indíttatásból, meg kell említenünk, hogy a hidegháború idején egy hasonló emlékezetpolitika Nyugaton is létezett. Azok a német és angolszász munkák, amelyek az elkövetők körét nem csupán a megszállt területeken tevékenykedő SS alakulatokhoz kötötték, csupán az 1980-as és 90-es években jelentek meg. A szerző számon kéri a „tettes kutatás” elmaradását a *Magyar Királyi Honvédség* tekintetében – „ami nyilvánvalóan az 1990 előtti pártállam sajátosságaival függ össze” (440.) –, miközben maga is megjegyzi historiográfiai áttekintésében, hogy a német és az amerikai publikációk esetében is csupán az 1980-as évektől van jelen ez a fajta szemléletmód (16.). Érdekes kérdés lenne annak megválaszolása is, hogy az NSZK-ban az 1950-es években emlékirataikat megíró s nem ritkán reaktivált német tisztek és az amerikai és nyugat-európai emigrációban élő balti, ukrán vagy fehérorosz emigránsok mennyiben határozták meg a nyugati közvélemény keleti front képét. Az sem tekinthető egyedinek, hogy egy állam misztifikálja ellenállóit, miközben

elhallgatja a kollaborációt. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy csupán az utóbbi évtizedekben kezdték el részletesen megvizsgálni a Vichy-Franciaország történetét.

A kérdés historiográfiájának bemutatása *felületes*. Igaz, hogy a szakirodalom nem túl bőséges, annál azonban mégis nagyobb, mint amit a szerző bemutat. Először is érdemes lett volna reflektálni azokra a tanulmányokra, amelyek még a háború alatt jelentek meg a megszállás és a partizánháború kérdésköréről.<sup>6</sup> Az 1989 előtti irodalomból legalább két művet mindenképpen meg kellett volna említeni. Háy Gyula először 1943-ban Moszkvában kiadott, *Partizánok tükre* című munkája ugyan brosúra jellegű, ám olyan, a szovjet zsákmányanyagban fellelhető információkat tartalmaz, amelyek más forrásból is ellenőrizhetők.<sup>7</sup> Az 1950-es évek végén kiadott *A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnánál* című forrásgyűjtemény 2. kiadása azért megkerülhetetlen forrásmunka, mert ennek utószava foglalkozik először a partizánháború, valamint a megszálló csapatok és a lakosság viszonyának kérdéskörével.<sup>8</sup> Egy historiográfiai áttekintésben a szerzőnek ugyancsak érdemes lett volna reflektálnia az utóbbi években kifejezetten a német megszállás témakörében magyarul megjelent kiadványokra is.<sup>9</sup>

### *Eseménytörténet*

Noha a kötet műfaja monográfia, a terjedelmet, a forrásanyagot és az elmélyültséget tekintve mégis egyenetlenek az egyes fejezetek,<sup>10</sup> s az egész könyv mintha részmonográfiák összegzése lenne, nem pedig egy egységes egész.<sup>11</sup> Az olvasót még jobban elbizonytalanítja, hogy az egyes fejezetek eltérő műfajban és elbeszélőmódban vannak megírva. Néhány alfejezet kifejezetten szűkszavú: például a 2. hadsereg megszálló tevékenységének bemutatása 14 oldalon, úgy, hogy a szerző a partizánvadász műveletekre is reflektál. Ezzel is összefüggésben áll, hogy sok vonatkozásban a történések okaira nem derül fény. A magyar megszálló tevékenység ismertetésének elején Ungváry rámutat a galíciai határváltoztatás kérdésére, viszont nem kerülnek szóba a magyar politikai elit egyéb politikai és gazdasági<sup>12</sup> megfontolásai a megszállt területekkel kapcsolatban. A *magyar parancsnokságok* című szakasz a kötet kulcsfejezete lehetett volna, így sajnálatos, hogy terjedelme nem éri el a 40 oldalt sem. A *megszálló erők magyar vonalon kapott irányelvei* alfejezetben alfejezetet a szerző, sajnos, csupán a Krausz Tamással való régi vitájának felélesztésére használja fel,<sup>13</sup> s kísérletet sem tesz arra, hogy a csapatanyagokban megmaradt irányelvek alapján próbálja meg rekonstruálni a magyar megszálló politikát. A könyv legmaradandóbb teljesítménye, hogy – német és magyar forrásanyag alapján, bár az orosz, ukrán, belorusz iratanyag hiányában – mintegy 100 oldalon keresztül a szerző részletesen rekonstruálja a

magyar megszálló alakulatok eseménytörténetét. A *Nyugati Megszálló Csoport* címet viselő fejezetben a szerző egy esettanulmányt készített a „tettes kérdés” vizsgálatára, amelyben a Gajszin<sup>14</sup> környéki gettófel-számolásokban való magyar részvételt vizsgálta.<sup>15</sup>

Hosszabb kritikát kíván a partizánmozgalom bemutatása. A szerző egyik fontos célja a kötetben, hogy revideálja a partizánháború történetét. Ungváry fő törekvése azonban nem a partizánmozgalom bemutatása, hanem az, hogy leszámoljon a partizánháborút glorifikáló szovjet identitáspolitikával és az ezt a szemléletet – állítólag – továbbvivő „posztiszovjet emlékezetpolitikával”. Ezáltal viszont nemcsak a partizánmítoszt rombolja le, hanem létrehoz egy ellenkező előjelű, diszkreditáló és kriminalizáló narratívát. Ennek az elbeszélésnek három központi eleme van: a) a partizán mozgalom tevékenysége katonai szempontból kudarcnak minősíthető (erről főleg a sínháborúról szóló alfejezetben szól); b) a partizánmozgalom működését normaszegések sorozata kísérte (97–109.); c) a partizánok elsősorban nem is a megszállók ellen harcoltak, hanem a sztálini hatalom nevében terrorizálták a lakosságot (351.). Helyhiány miatt nem reflektáltak a szakirodalomokban egymásnak ellentmondó adatsorokra, megállapításokra; mindössze három megjegyzésre szorítokozom:

1) Amikor a szerző a *Tiszta lelkiismeretű emberek* címet viselő fejezetben a partizánok magatartását értékeli, akkor tevékenységüknek csupán negatív vonásait emeli ki. Ez egyrészt vonatkozik a gerillahadviselés „szabályszerű” működésére (az arcvonal mögötti tereptárgyak elpusztítására, illetve az önfenntartásához szükséges élelmiszer elrekvirálására), másrészt a partizán csapatok fegyelmetlenségére. Ez utóbbi tényező vizsgálata minden katonai alakulat működésénél szükséges, viszont ennek kizárólagos bemutatása egyoldalú képet mutat. Ezt az eljárást a szerző azzal indokolja, hogy „a partizánok mindennapjaira leginkább azok a fegyelmi eljárások vetnek fényt, amelyek belső ügyeiket tárgyalják.” Itt a szerző tehát a normaszegést azonosítja az általánossal. Különösen problémás ez a módszertan annak tükrében, hogy Ungváry mindezt olyan iratok alapján teszi, melyek „reprezentativitásáról” maga sincs igazán meggyőződve (101.). Természetesen a recenzens tisztában van azzal, hogy „a kötet nem vállalkozott és nem is vállalkozhatott a partizánháború összes aspektusának feltárására”(9.), viszont ennek tükrében kérdéses, hogy ilyen terjedelmi korlátok mellett – a partizánokra vonatkozó szakasz maga 23 oldalas – vajon indokolt-e három oldalon keresztül foglalkozni a partizánok alkoholizálásával.2) Amikor a szerző részletesen bemutatja a partizánmozgalom, úgymond, katonai értelemben vett eredménytelenségét, a partizán csoportok fegyelmetlen problémáit és a kollaboránsokkal szembeni terrorját, nem derül ki, hogy milyen kritériumok szerint ítélkezik. Egy reguláris haderőhöz viszonyítva szükségszerűen kisebb eredményességet és több fegyelmetlen problémát

tapasztalhatunk egy irreguláris alakulatnál, viszont kérdéses, hogy egy gerilla-hadviselést folytató féltől mennyiben várhatók el ugyanazok az eredményességi mutatók, mint egy reguláris alakulattól. A szovjet ellenállás „eredményességét” igazán csak akkor lehetne megítélni, ha a szerző összehasonlító vizsgálatot készített volna arról, hogy a világháború más ellenállási mozgalmi milyen hatékonysággal tudtak működni a megszállt területeken.

De kérdéses egyáltalán az is, hogy egy polgárháborús szituációban a gerilla-hadviselést folytató fél elsődleges céljai katonaiak-e. Deák István helyesen jegyzi meg, hogy minden fegyveres ellenállás célja, „egy félelemmel es megfélemlítéssel terhes légkörben olyan kiélezett helyzetet teremteni, amely kizárja a semlegességet, s amely arra kényszeríti az átlagembereket, hogy állást foglaljanak valamelyik oldal mellett.”<sup>16</sup> Ha a második világháború ellenállómozgalmait áttekintjük, akkor igazi jelentőségüket nem felderítő, esetlegesen szabotázs tevékenységükben találjuk meg, hanem abban, hogy egy alternatív autoritást közvetítettek a lakosság, illetve a szövetséges hatalmak felé, hogy meggyengítették az ellenség hátszágát, társadalmi támogatottságát, s megszervezték az ellenállást.

3) A szerző több alkalommal is szovjet sajátosságnak mutat be olyan jelenségeket, cselekvéseket, amelyek elsősorban nem a sztálinizmusból, hanem a gerilla-hadviselésből, a keleti front körülményeiből és a német megszállási politikából fakadtak. A szerző Wilhelm Kube meggyilkolásának körülményeit mint a sztálini vezetésre „jellemző” dolgot mutatja be (81–82.), miközben hasonló megfontolások játszottak közre akkor, amikor az emigráns csehszlovák vezetés elhatározta a Reinhard Heydrich elleni merényletet. A második világháborús francia ellenállás tagjai 1943 őszétől a D-Day-ig 2 500 kollaboránssal és feketézövel végeztek, a legjelentősebb merényletet is egy francia kollaboráns, Philippe Henriot ellen követték el.

### *„Elbeszélés” és „utóélet”*

A fentiek mellett a szerző fontosnak tartja, hogy adalékokat nyújtson „a háború társadalomtörténete iránt érdeklődőknek” (11.). Ungváry ennek szellemében szerepelteti az az alcímben az „elbeszélés” és az „utóélet” fogalmát.

Vizsgálatának „fontos szempontja volt, hogy ugyanarról az esemény-sorról időben és perspektívában is különböző narrációt” jelenítsen meg (11.) Ehelyett azonban alapvetően a német felettes hatóságoknak a magyar megszálló csapatokról kialakított képét ismerjük meg, amely kritikákkal és panaszokkal a szerző lényegében azonosul. Így például, amikor Ungváry a 6. hadosztály bevetését vizsgálja a Donhoz való felvonulása során (312–319.), idézi a német panaszokat, a milicisták

és a magyar katonák konfliktusát, a magyar csapatok harácsolásait és vérengzéseit, de teljes mértékben hiányoznak a magyar csapatok panaszai a német vezetéssel kapcsolatban.<sup>17</sup> Talán ennél is fontosabb probléma, hogy nem jelenik meg a helyi lakosság hangja. A civil lakosság reakcióit a könyvből legtöbbször csupán német és magyar források alapján ismerjük meg, noha a helyi lakosság megnyilatkozásának vizsgálatára éppen az általa vitatott magyar kötet, Krausz Tamás és Varga Mária szerkesztésében, nem kevés anyagot kínál.

Az „utóélet” tárgykörét részben a Gajszin környéki tömeggyilkosságokban (holokauszt) résztvevők felelősségre vonása kapcsán (231–245.), de főképp *A felelősségre vonás* címet viselő fejezetben bontja ki a szerző. A könyv utolsó előtti fejezetében elvileg a téma „első vázlatos összefoglalás kísérletét kapja az olvasó” (407.), miközben gyakorlatilag egy tendenciózus, preconcepciókkal terhes, mindössze egyes elítéltek egyéni sérelmeit felvonultató tablót kapunk. Semmit nem tudunk meg a *Rendkívüli Állami Bizottság* (RÁB), vagy a szovjet felelősségre vonási szervek működéséről, ezek jogszabályi alapjairól, a magyar szervekkel való kapcsolatáról, a magyar szervekhez eljuttatott háborús bűnös listákról. A RÁB-ról azt megtudhatjuk, hogy „felső vezetéséről sok minden elmondható, de az nem, hogy szavahihető szakértőkből állt volna”, arról viszont semmit, hogy ez a szerv helyi és középszinten miképp működött, és egyáltalán miért szűntetik meg, s miért titkosítják ennek jelentéseit, annak ellenére, hogy legfontosabb alapjai lehetnének az antifasiszta propagandának. Különösen visszas, hogy a szerző a szovjet szervek működését – a 2013-ban kiadott forrásgyűjtemény nagyon szelektív és nagyon szűkös idézésén kívül – csupán a szovjet bíróságok által elítéltek Magyarországon tett vallomásai alapján próbálja meg rekonstruálni. Ungváry a magyar felelősségre vonási eljárások esetében is elsősorban „reprezentatívnak tekinthető” büntetőeljárások vázlatos ismertetésével kívánja bemutatni a háborús bűnökkel vádolt személyek elleni eljárásokat. A szerző nem vagy csak utalás szintjén foglalkozik ezen eljárások jogszabályi háttérével, a bizonyítási eljárás nehézségeivel, vagy a perek narratív motívumaival.<sup>18</sup>

Ungváry szerint, azért indult relatíve kevés eljárás a megszállt területeken elkövetett háborús bűnökkel kapcsolatban, mert a népbírósági törvény szerint az eljárások célcsoportját azok képezték, „akik a »magyar nép ellen« vétkeztek”. (416.) Azontúl, hogy a népbírósági törvényben külön pont foglalkozik a megszállt területeken elkövetett háborús bűnökkel (11. § 5.), mind a szovjet, mind a magyar szervek eljárásaival kapcsolatban elfelejti megemlíteni azt a tényt, miszerint az összes, a háborús bűnösök felelősségre vonására vonatkozó egyezmény a *forum delicti commissi* jogelvet helyezte előtérbe, azaz a bűncselekmény elkövetésének helye szerinti felelősségre vonást preferálta, amihez a jogszabályi alapokat Magyarországon az 1945. évi 4770. sz. M. E. rendelet adta meg. Emiatt értelmetlen annak a kérdésnek a feltevése,

hogy a magyar szervek miért nem kértek ki magyar katonákat szovjet hadifogságból (416.).

A fejezet egyes részei, sajnos, túllépnek a történettudományi szakszövegek műfaján. Az 1945 és 1948 közötti magyarországi eljárásokat vizsgáló fejezet második bekezdésében a szerző az *Ideiglenes Nemzeti Kormány* tagjai kapcsán megjegyzi, hogy „részben ugyanazokat a bűncselekményeket követték el hivatali idejük alatt, mint amelyeket az általuk életre hívott népbíróságoknak üldöznie kellett volna”, ezért, úgymond „az 1945 utáni politikai rendszernek nem volt a morális alapja ahhoz, hogy mások felett legitím módon ítélni tudjon.” (415.) Azontúl, hogy *de iure* a svábok elleni uszítást kivették a népbíróságok jogköréből,<sup>19</sup> illetve az ilyen morális alap elvárása bármely politikai rendszerrel kapcsolatban életszerűtlen, a szerző ezzel az érveléssel végsőleges vizekre evez, ugyanis a háború utáni „Siegerjustiz” felfogásnak megfelelően érvel.

A könyv végén a szerző szakirodalmi vagy forráshivatkozás nélkül összehasonlíttja, úgymond, a szovjetunióbeli magyar és a magyarországi szovjet megszálló tevékenységet. „Végkövetkeztetésképpen” a *Vörös Hadsereg* „félázsiai” jellegéről ír, amit, szerinte, a sztálinizmus tovább „radikalizált”. A magyar megszállók esetében pedig azon sajnálkozik, hogy a megszállók nem tudtak élni „kulturális előnyükkel”. Hogyan magyarazzuk akkor annak a német forrásnak a megállapítását, ami „osztják hunoknak” (178.) nevezte a magyarokat? A gettófelszámolásokban való részvételt követő felelősségre vonási eljárás bemutatását is kritikával kell illetnem. A pereket megvizsgálva a szerző leszögezi, hogy „az első (per ) 1946–1950 között folyt, és ehhez kapcsolódott a Pápay Alajos, Tarnay Béla, Csaba László, Mészáros Lajos és társai elleni eljárássorozat.” (232.) Ez az állítás így nem igaz, mivel a Pápa Nándor és társai elleni perhez csupán Pápay Alajos és Tarnay Béla pere kapcsolódott, a többi pernél szóba sem került a 49/II. zászlóalj tevékenysége. Egy ettől független és párhuzamosan zajló eljárássorozat tárgyát képezte az 50/I. zászlóalj tevékenysége, aminek része volt – egyfelől – a Mészáros Lajos és társai elleni népbírósi per, másrészt, a szovjet szervek megkeresésére, a Csputy Bélával szembeni nyomozás, illetve – a szerző által nem említett – Mádi György és társai<sup>20</sup> elleni népbírósi, illetve a Csaba László elleni hadbírósi per.

Ezek közül a szerző csak a 49/II. zászlóalj perét vizsgálta meg részletesebben, a többi per és eljárás csupán érintőlegesen jelenik meg a kötetben. A szerző elsősorban a főbb „faktorok” – gyanúsítottként Pápa Nándor, Luczi István, kihallgatóként Busztin Gábor – tevékenysége, vallomásai, intenciói alapján tárta fel a pert, miközben érdemes lett volna rávilágítani a vádlottként és tanúként megjelenők társadalmi hátterére, vagy éppen arra, hogy milyen nehézségek álltak fenn a nyomozati, bírósági és ügyészi munkánál.

Külön érdemes reagálni a szerzőnek arra a „teóriájára”, amely szerint 1989-ben a Pápa Nándor-per vizsgálati dossziéját (V-120267), a fényképekkel együtt, az állambiztonság szándékosan semmisítette meg, mivel az kompromittáló volt számára. (245.) Még ha el is fogadnánk azt a képtelenséget, hogy az állambiztonsági szolgálatok „tevékenységükkel is a náciizmus szövetségeseinek bizonyultak”, több belső ellentmondást találunk a szerző „elméletében”. Egyrészt valószínűsíthető, hogy a fényképek a bírósági iratanyagból tűntek el és nem a vizsgálati dossziéból. Hiszen – amint Ungváry is említi – az *Európa Könyvkiadó a Fővárosi Bíróság* elnökének közbenjárásával kérte ki a képeket, a képek kiadásának is a bírósági iratanyagban van nyoma.<sup>21</sup> Másrészt az is kérdéses, hogy a vizsgálati dosszié bezúzásával mennyi olyan irat pusztulhatott el, mely más forrásokból ne lenne pótolható. Ungváry szerint, „szerencsére az akta fényképek nélküli példánya, valamint néhány elszórt irat elkerülte ezt a sorsot.” Ez a „néhány elszórt irat” az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Irattárában 5 vizsgálati és egy operatív dossziét foglal magába, míg a *Budapest Főváros Levéltárában* fennmaradt a per mintegy 700 oldalas iratanyaga és a népegységügyi anyag töredékei. A bezúzott vizsgálati dosszié tartalmazhatott kihallgatási terveket, esetlegesen zárkajelentéseket, de ezeken túl aligha volt benne olyan információ, amely jelentősen módosítaná eddigi ismereteinket a perről.

### *Megválaszolatlan kérdések*

A kötet végére érve, az olvasó két alapvető kérdésre nem kap lényegi választ: *kik szolgáltak a megszálló erőknél és miért lettek, lehettek tömeggyilkosokká?*

Alig tudunk meg valamit a megszálló alakulatoknál szolgáló katonákról. A szerző többször is utal a katonák hiányos felszerelésére és ellátására, rossz kiképzettségére és a magas nemzetiségi arányra, de nem tisztázza, vagy elemzi mélyebben, hogy milyen viszonyok alakultak ki a magyar csapatokon belül.<sup>22</sup> Milyen viszonyrendszer alakult ki a magyarok és a nemzetiségiek, a tiszték és a legénység, a magyar és a német katonák között? Egyáltalán milyen társadalmi, kulturális milióból érkeztek ezek a katonák? Ez az adat különösen érdekes annak tükrében, hogy a megszálló erők halottainak mintegy 9 százaléka lett öngyilkos. (404.) Amíg a német tisztikaron belüli töréspontokat elég részletesen ábrázolja a szerző, a magyar katonai parancsnokok esetében a kép hiányos marad.

Nincs kielégítő magyarázat arra, hogy miért voltak a magyar csapatok nemcsak sokkal fegyelmezetlenebbek, hanem jóval erőszakosabbak is a polgári lakossággal, mint a németek.

Amellett, hogy a szerző több helyen kiemeli, hogy ezeket az alakulatokat nem képezték ki az ellátandó feladatokra, szinte alig jelenik

meg az a kérdés,<sup>23</sup> hogy a magyar katonákat milyen propagandával készítették fel a keleti fronton történő bevetésre,<sup>24</sup> milyen előítéletekkel viseltettek a partizánokkal, a szovjet rendszerrel, katonasággal, lakossággal szemben. Különösen fontos ez annak tükrében, hogy, bár a szerző kiemeli, hogy „a magyar megszállás és a szovjet partizánháború története egymástól elválaszthatatlan” (9.), mégis – még ha hivatalosan partizánharc keretében is – legnagyobb vérengzéseiket a katonák 1941–1942 fordulóján követték el, amikor a megszállt területeken még nem létezett jelentősebb partizánmozgalom.

Előítéletekben pedig kétségtelenül nem volt hiány. Például a 2. magyar hadsereg összefoglaló ellenséges helyzetképeiben olyan partizánkép kerekedik ki, amely szerint a partizánok tömeges arzénmérgezéseket okozó ügynököket, nőket, „fejletlen, vézna gyereket” és nyomorékokat béreltek fel, aminek más célja nem volt, mint az, hogy a partizánokkal szemben a hadvezetés elűzze a szánalom bármilyen érzését. Mindezeket egy olyan területen adták ki, ahol gyakorlatilag nem volt partizánmozgalom. A 12. könnyű hadosztály kiképzési útmutatója leszögezte, hogy „tekintettel arra, hogy minden bennszülött partizánnak tekinthető, megatartásunkat a legnagyobb fokú bizalmatlanság, óvatosság és meggondoltság jellemezze, mely szükség esetén erélyes, kíméletlen cselekvéssé változzék.”<sup>25</sup> A 6. gyalogezred Kaposváron brosrát adott ki a harctéren való magatartásról, amelyben legitim eszköznek tekinti a helyi férfiak aknagyanús házakba való előreküldését.<sup>26</sup> De a partizánkép előítéletességét leginkább az mutatja, hogy a VKF már 1941. június 26-i, tehát még a Szovjetunió magyar megtámadása előtti helyzetjelentésében arról ad hírt, hogy a „terrorcsoportok” feladata „a határsávban, majd Kárpátalja területén gyűjtogatások, robbantások útján zavargásokat kelteni, kutakat mérgezni, a lakosságot orosz irányba befolyásolni.” A június 29-i jelentés a magyarellenes propagandát folytató galíciái zsidóságról is beszámol. Tehát a katonák már a partizánmozgalom megjelenését megelőzően tudták, hogy ki az az ellenség, amelyet mindenáron meg kell semmisíteni.

Különösen fontos ennek kérdésnek a vizsgálata, hiszen a német politikai vezetés is deklarálta ilyen tág értelemben, egyfajta ürügyként kezelte a partizánkérdést. Ahogy Hitler megfogalmazta: „A partizánháborúnak is megvannak a maga előnyei: lehetőséget biztosít mindazok megsemmisítésére, akik ellenünk vannak.” *És azt ők határozták meg, kik vannak ellenük – még azelőtt, hogy megtámadták volna a Szovjetuniót.*

Ennek megfelelően, megkerülhetetlen a magyar katonák fejében kialakított Szovjetunió-kép vizsgálata, a szovjet lakossággal szembeni előítéletek megléte már a megszállás előtt. Feltétlenül meg kell vizsgálni, milyen összefüggés van a Horthy-korszak antikommunizmusa, antiszemitizmusa és ezen előítéletek között, mint ahogyan azt is, hogy mennyiben épült a szovjetellenes kép a korábban kialakult oroszofób

hagyományokra, vagy hogy a szovjet partizán jellemzése mennyiben feleltethető meg az 1941–1942-es szerb partizán, az első világháború komitációs vagy galíciai-ruszin kém képének.<sup>27</sup> Ezen kérdések vizsgálata nélkül nem kapunk teljes választ arra a kérdésre, hogyan, milyen körülmények között válhattak egyszerű, hétköznapi emberekből tömeggyilkosok.

### Jegyzetek

- <sup>1</sup> HL XI. 22. 146/1953.46. (Budapesti Hadbíróóság tárgyalási jegyzőkönyv. Budapest, 1953. március 11.)
- <sup>2</sup> HL XI. 1. 212/1953. 8. (Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv. Budapest, 1953. május 28.)
- <sup>3</sup> BFL XXV.1.a 4579/1949. 76. (Budapesti Népbíróóság tárgyalási jegyzőkönyv. Budapest, 1949. június 30.)
- <sup>4</sup> Az témára vonatkozó iratanyagokat lásd: Varga Éva Mária: A holokauszt magyar aspektusa a Szovjetunióban: források és levéltárak. 77–90. In: Barta Tamás-Krausz Tamás (szerk.): *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén*. Budapest, Russica Pannonica, 2014. (Ruszisztikai Könyvek XXXIX.)  
Az orosz levéltári források *hungaricakutatása* volt a témája a *Magyar Levéltáros Egyesület* 2015. évi vándorgyűlésének. Az erre vonatkozó beszámolót lásd: [http://hungaricana.hu/media/uploads/reports/2015/magyar\\_lev%C3%A9lt%C3%A1rosok\\_egyes%C3%BClete\\_3508\\_01320.pdf](http://hungaricana.hu/media/uploads/reports/2015/magyar_lev%C3%A9lt%C3%A1rosok_egyes%C3%BClete_3508_01320.pdf)
- <sup>5</sup> Lásd erről pl. Sz. Bíró Zoltán informatív tájékoztatását: Akik meggyőződésből kollaboráltak. In: Gémesi Ferenc (szerk.): *A magyar megszállás – vajúdo nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Budapest, Russica Pannonica, 2013. (PosztSzovjet Füzetek XX.) 68–88.
- <sup>6</sup> Lásd például a 10. sz. füzet alapját adó tanulmányt: Schell Zoltán: Megszálló csapataink Ukrajnában. *Katonai Szemle*, 1942. 5. sz. 225–258.; Más folyóiratból vett példaképpen: Toldi Árpád: Csendőrök a szovjet elleni háborúban. *Csendőrségi Lapok*, 1941. (21.) 18. sz. (1941. szeptember 15.) 597–602.
- <sup>7</sup> Például Házy kiadványa is utal az Ungváry könyvében is említett Buki térségében lefolytatott akcióra (227.). Lásd: Házy Gyula: *Partizánok tükre*. Budapest, Athenaeum, 1945. 50.
- <sup>8</sup> Horváth Miklós (szerk.): *A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál*. 2. kiad. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1959. 351–372.
- <sup>9</sup> Különösen az alábbi művekre, amelyek a magyar megszálló tevékenységgel is foglalkoznak: Bálint József: *A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elmesélve (1941–1944)*. Budapest, Russica Pannonica, 2011.; M. I. Filonyenko – Sz. I. Filonyenko: *Lélektani háború a Donnál. A fasiszta propaganda mítoszai 1942–1943*. Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2012.
- <sup>10</sup> Bár a mű bő 430 oldalán található 1130 lábjegyzet tekintélyes jegyzetapparátusnak tűnhet, a szöveg mégis nem egy alkalommal alulcítált. Például egy közel egyoldalas leírást olvashatunk a Trubcsevsztkben a helyi rendőrpáncsnok, Melnyikov által szervezett milícia Normandiáig tartó útjáról, de semmilyen forrást nem kapunk arra vonatkozólag, hogy minek alapján írta meg ezt a szerző (75–76.).

- <sup>11</sup> Egy megjegyzés erejéig szükséges reflektálnom arra, hogy a szerző több fórumon is 40 százalékra tette a szovjet önkéntesek arányát a Sztálingrádnál harcoló 6. hadseregben. Ungváry a kötet 39. oldalán 51 783 szovjet önkéntesről és 139 832 élelmezési létszámban lévő németről ír a *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg* 6. kötete (Boog, 1003.) alapján, mely adatait Manfred Kehrting alapművéből (Kehrting, 662–663.) vette át. Viszont ezen adatok alapján „csupán” 27 százalékra tehető a szovjet önkéntesek aránya (ugyanerre jut: Overmans, 441.). A 40 százalék körüli értéket (37%-ot) csupán akkor kaphatjuk meg, ha a német élelmezési létszám részeként fognánk fel a Hiwiket, mely eljárás viszont nem helyes (például a 76. gyalogezred esetében magasabb a Hiwik létszáma, mint az élelmezési létszám). Lásd: Horst Boog et. al. (szerk.): *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg*. 6. köt. DVA, Stuttgart, 1990.; Manfred Kehrting: *Stalingrad: Analyse und Dokumentation einer Schlacht*. DVA, Stuttgart, 1974. 662–663.; Rüdiger Overmans: *Das andere Gesicht des Krieges: Leben und Sterben der 6. Armee*. In: Jürgen Förster: *Stalingrad, Ereignis, Wirkung, Symbol*. Piper, München, 1992. 419–455., különösen: 439–446.
- <sup>12</sup> Erre vonatkozólag lásd: Bálint: i. m. 306–393.
- <sup>13</sup> Mélyebben nem elemezve az ún. 10-es számú, *Partizánharcok* alcímmel megjelenő füzet jelentőségét, csupán két észrevételt tennék. Először, miközben a szerző szerint a segédlet „rendkívül radikális hangvételében” nem volt szerepe az orosz- illetve ukránellenes rasszizmusnak, addig az előző oldalon – még ha pozitívan is – a dokumentum az idézett részében faji terminusokkal illeti az ukrán népet. Másodsor, a szerző is említi, hogy a füzetet széles körben kiosztották a csapatok között: az említett 50. sz. *Keleti Megszálló Csoportparancsnoksági* parancs könnyű hadosztályonként 80-80 példánnyal számolt. Aligha hihető tehát, hogy a 105. könnyű hadosztály parancsnoka ne látta volna a segédletet.
- <sup>14</sup> A szerző következetesen Gajszinként jelöli meg a ma Ukrajnában található települést, viszont a település orosz nevének – Гайсин – fonetikus átírása alapján a Gajszin megnevezés lenne a megfelelőbb.
- <sup>15</sup> Ungváry Krisztián a kötet 198. oldalán azt a valótlan állítást tette, hogy a megszálló csapatok és a holokauszt kapcsolatát „Magyarországon e sorok szerzőjét kivéve senki nem kutatta”. Mélyebben nem reagálva a 68. lábjegyzet tartalmára szükséges megjegyezni, hogy jelen recenzió szerzője két konferencián és három publikációban ismertette eredményeit a témával kapcsolatban a kötet megjelenését megelőzően.
- <sup>16</sup> Deák István: Szabadságharcosok vagy terroristák? In: *História*, 26. évf. (2004.) 4. sz. 3.
- <sup>17</sup> A 6. könnyű hadosztály parancsnokának helyzetjelentése a német katonai vezetésről és a hadosztály veszteségeiről a partizánok elleni harcokban 1942. V. 23–25. Idézi: Horváth M. (szerk.): i. m. 64.
- <sup>18</sup> A szerző csupán a németkérdést boncolja, s azt is csupán a megszálló alakulatok kérdésköre szempontjából irreleváns Szálasi-per kapcsán (416–417.)
- <sup>19</sup> „A [13. § – F. Á.] 7. pont már átnyúlik a háború utáni időkre is. Célja, hogy megtorolja a szövetségesek elleni hazugságokat, amelyek alkalmasak a megértést gátolni. A környező államok vagy azok emigrációban élő antifasiszta vezetői ellen elkövetett rágalmak a nemzetiségek (de nem a svábok) elleni izgatások, irredenta propaganda stb. mind ide tartoznak.” In: A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú és az ezt kiegészítő 1440/1945. M.

E. számú rendelet szövege és magyarázata. Magyarázatokkal ellátta: Ries István, Előszót írta: Major Ákos. Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedés, 1945. 31.

<sup>20</sup> BFL XXV.1.a 4100/1948.

<sup>21</sup> Bár a népbírósági iratanyag az 1950-es években az állambiztonsági szervekhez került, és a Belügyminisztériumból került az irattárba, ahol valóban kivethették az anyagból a képeket, az kijelenthető, hogy nem a vizsgálati dossziékban lehettek a képek, miképp más perek esetében is a bizonyítékként lefoglalt képeket a peranyagban találhatjuk. Lásd. pl. BFL XXV.4.f 0756/1952.

<sup>22</sup> Ungváry ezt a kérdést kötetének végén a mikroszintű vizsgálatok körébe utalja (440.).

<sup>23</sup> Kérdésként ez csupán a gajszini cselekmények értékelésénél jelenik meg (248–249.). A szerző érintőlegesen említi, hogy „a magyar megszállók működésének más aspektusaiból is úgy tűnik, mintha az angol gyarmatosítók indiai működését tekintették volna mérvadónak.” (35.)

<sup>24</sup> Különösen érdekes ennek a kérdésnek a megkerülése annak tükrében, hogy Ilja Ehrenburg *A német* címet viselő brosúrájának hatását viszont kiemeli a szerző. (97–98.)

<sup>25</sup> Fóris Ákos: A magyar 2. hadsereg megszálló tevékenysége a Szovjetunióban – Adalékok a magyar partizánellenes politikához a keleti fronton. In: Máté Zsolt (szerk.): *Háborúk és békekötések a 18-20. századi orosz-szovjet történelemben*. Konferenciakötet. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2014, 288–290.

<sup>26</sup> *Tájékoztató az orosz harctéren való magatartásra*. M. kir. 6. honvéd gyalogezred parancsnokság, Kaposvár, 1942. 12.

<sup>27</sup> Utalás szintjén a szerzőnél is megjelenik ez a probléma, lásd: 57., 437.



## „Uriember” megszállók és „jogtpró” partizánok?

*A magyar megszálló csapatok népirtó  
tevékenysége Ungváry Krisztián értelmezésében*

„Minden Egész eltörött,  
Minden láng csak részekben lobban”  
Ady Endre

*Ungváry Krisztián új könyvében<sup>1</sup> feje tetejére áll a világ: a magyar megszálló csapatok történelmi bűncselekményeinek értelmezése során a szerző a hidegháború kezdeti szakaszában megszilárdult avított „elmélet”, „a két totalitárius diktatúra” harcának olyan koncepciója alapján áll, amely megszünteti, „felszámolja” a jó és rossz oldal, az agresszor és a honvédő, a hóhér és az áldozat, a fasizmus és antifasizmus közötti különbséget. Céltudatosan kiiktatja az antifasiszta „narratívát”, számos ponton szinte észrevétlenül tér át elemzéseiben a náci és a szövetséges megszállók, valamint a megszállókat támogató lakossági csoportok magatartásának mentegetésére, sok tekintetben igazolására, noha a holokauszt tényét elismeri és el is ítéli. Részben szakít azzal a kelet-európai hagyománnyal, amely a holokausztot leválasztja a nemzeti történelemről, de „narratívájában” a háborúért, a népiért, a korlátatlan erőszakért a felelősség nagy részét leveszi a náci Németországra, valamint csatlósai válláról, és a Szovjetunióra, Sztálinra, a Vörös Hadseregére, a partizánmozgalomra helyezi át.*

*Általános nézőpontja az új rezsim legitimációs ideológiájának megfelelő „korszerű narratívaként” vissza-visszatér a Wehrmacht, az SS és szövetségeseik, mindenekelőtt a magyar megszálló csapatok büntetteinek „racionalizálásához”, a valóságos rendszerbeli okok elfedéséhez, végső soron a nácizmus, a népiért egészenek relativizálásához, „normalizálásához” – Ernst Nolte módjára, bár nála is élesebben.<sup>2</sup> Ungváry könyvét áthatja a civilizációs rasszizmus és a kulturális felsőbbrendűség ideológiája. Számára a nyugati civilizáció még náci és horthysta formájában is az emberi fejlődés abszolút viszonyítási mértéke a sztálinizmus „leleplezésében”. Könyve végén a Szovjetunió*

„félázsiai” jellegével szemben ezt az európai kulturális fölényt őszintén és tömören meg is fogalmazza, de szomorúan hozzáteszi: „Válságos helyzetekben azonban a lakoságnak ebből semmi előnye (sic! – K.T) sem származott. Felkészültségük hiányosságai és az emberi alkalmatlanságok sorozata semmivé tette azt a kulturális előnyt, amellyel a megszállók a megszálltak felé (szégyenlősen a „felé” szó szerepel a „felett” szó helyett – K.T) rendelkezhetek volna.” Ezek szerint a holokauszt és maga a náci népirtás pusztán „emberi alkalmatlanságok” és „felkészültségi feszültségek” eredménye, azaz pusztán hiba, nem pedig a német kapitalizmus válságterméke, az európai történelem sok évszázados fejlődési eredménye. Sőt, a szerző végkövetkeztetésében odáig megy, hogy „még a magyar honvédség is (hát még a Wehrmacht! – K.T) jóval közelebb áll a nyugat-európai civilizációhoz.”<sup>3</sup> A „nyugat-európai civilizáció”, amelyről szinte semmit nem tudunk meg Ungváry elméleti tekintetben rendkívül szegényes könyvéből, jelentsen bármit is, itt vita nélküli önérték, általánosított, formális és végső viszonyítási pont a holokauszt, a náci és csatlósaik, köztük a magyar megszálló csapatok hároméves szovjetunióbeli rémuralma ellenére.

#### Célok és módszerek

Ungváry Krisztián mindjárt könyve elején kimondja: egyik fő célkitűzése, hogy a témakör szovjet és kommunista történetírásával el- és leszámoljon. Nem hagy kétséget afelől, hogy Magyarországon e tárgykörben mindenekelőtt az általunk publikált dokumentumkötetre<sup>4</sup> és annak bevezető tanulmányára gondol. Mindennek ellenére csupán néhány sort veszteget koncepciókra és a kötetre, amely, úgy mond, a meg nem történt tudatos népirtást bizonyítja. Nézete szerint, „a történész szakma véleménye a forráskötetről több szempontból is egységesen elutasító volt”. Ám túl azon, hogy megállapítása e vonatkozásban sem állja meg a helyét,<sup>5</sup> Ungváry és körének kritikáit megfogalmazó kollégái egyike sem tud oroszul, sohasem jártak orosz levéltárakban, s ennél fogva nem tanulmányoztak orosz levéltári forrásokat, nem járatosak a Szovjetunió történetében, nem ismerik a *Rendkívüli Állami Bizottság* (RÁB) tevékenységét: azt pusztán a katinyi tömeggyilkosság dokumentumainak meghamisításával azonosítják. A sok millió oldal dokumentum – amely rögtön az ellenség kiűzése után a helyi lakosok közreműködésével készült – hitelességét és bizonyító erejét is kétségbe vonták, noha azokat német, orosz és osztrák történészek, levéltárosok is publikálják és használják. A „szakmaiság” netovábbja, hogy a dokumentumok hitelességével szemben egyetlen szakmai érvet sem hoztak fel. De ez apróság. Fontosabb maga a ki-rekesztő attitűd, amely azt sugallja, mintha a tudományos igazságnak valamely „historikus” többség kritériuma lenne. Eközben Ungváry a

szerkesztőtársammal és az általam írt szaktudományos válaszcikkeket másokéval együtt<sup>6</sup> úgyszólván még csak meg sem említi, szakmai ellenérveinkre egyetlen vonatkozásban sem reagál „historiográfiai” bevezetőjében, ami szakmaetikai szempontból is igen aggályos eljárás. Mindeközben – a fantáziátlanság vagy talán a kisstílusú ravaszkodás netovábbja! – könyvének gyakorlatilag ugyanazt a címet adja, mint ami a mi dokumentumkötetünk címe.

Nem ilyen fajsúlyú apróság azonban, hogy a mai orosz történetírásnak szentelt néhány sorában a szerző utalást sem tesz arra, hogy 1989 óta az új hatalmi elitek a balti államoktól Lengyelországon és Ukrajnán át Magyarorszáig lankadatlanul a saját ízlésüknek és érdekeiknek megfelelően íratják át a nagy honvédő háború történetét. Az újraírt történelem pedig magán hordozza a ruszo- és szovjetofóbia minden jellegzetes vonását. Az olvasó számára érthetetlen marad a mai kontextus egésze, az Ungváry álláspontját meghatározó általános szellemi és politikai-hatalmi közeg. A historiográfiai vitát nem helyezi a megfelelő történeti-politikai összefüggésrendszerbe, ahogyan egy történeti munkához illenék. Ungváry gondolkodását és tollát egy jól körülhatárolható ideológiai meggyőződés mozgatja, ami önmagában természetesen legitim eljárás, ám a másféle „narratívák” elhallgatása, vulgarizálása nem erősíti a könyv szakmai hitelességét. Az az állítása pedig, hogy a „nagy honvédő háború” pusztán szovjet fogalom lenne, s mint ilyet feltétlenül ki kell iktatni, ha finoman fogalmazok, a legközhegyesebb tévedés. Ungváry figyelmét ugyanis elkerülte, hogy könyvtárnyi történeti irodalom létezik angol (német, francia stb.) nyelven is a *Great Patriotic War* címszó alatt.

Ungváry „elbeszélő” könyvéből e téren még azt sem lehet megtudni, hogy melyik fél mikor és miért támadta meg a másikat. Úgy fogja fel a „két totalitáriánus diktatúra” harcát, mint ha két egyenlő fél harcolt volna az egyetemes történelmi tértől és időtől függetlenül. E formális és felszínes gondolkodás mögött az a közhelyesen hamis beállítás húzódik meg, amit Ungváry számos helyen fejtegetett már, hogy a két diktatúra azonos módon felelős a háború kirobbantásáért, sőt, e tekintetben a goebbelsi propagandának engedve, a náci Németország, úgymond, preventív háborút indított a Szovjetunió ellen. Bár nem ismernek komoly történészt sem Európában, sem az Egyesült Államokban vagy Oroszországban, aki ezt az intellektuális kőkerkedés tárgykörébe tartozó teorémát komolyan venné, Magyarországon vannak hívei e „tanításoknak”. A fenti okfejtések részei annak a nemzetközi anti-kommunista keresztes hadjáratnak, amely a tudomány perifériájáról nálunk már be-becsúszik a mainstreambe is, az oktatásban pedig immár ez uralja a gondolkodást.<sup>7</sup> Erre a kirekesztő szellemiségre koncentrálva foglalt állást az ismert liberális történész, Yehuda Bauer, aki az általam elvetett totalitarizmus-„elmélet” alapjáról így vélekedett egy EU-s fórumon 2009-ben: „A két rezsím totalitárius volt, és mégis

teljesen különböző. Az emberiség számára a nagyobb fenyegetést a náci Németország képezte, és a Szovjet Hadsereg volt az, amely felszabadította Kelet-Európát, illetve a náci Németország vereségében a döntő erőt alkotta, valamint felszabadította Európát és a világot a náci rémálom alól. Tényszerűen, nem szándékoltan, a szovjetek megmentették a balti nemzeteket, a lengyeleket, a cseheket és más népeket attól, hogy kiterjessék rájuk a náci népirtást. Ez nem vezetett volna a totális fizikai megsemmisítésükhöz, mint a zsidók esetében, de ezek a nemzetiségek »mint olyanok« eltűntek volna.<sup>8</sup> Ez az a különbség – vagy az egyik, de döntő különbség –, amelyről Ungváry, noha nagyon pontosan tájékozott, nem beszél. Ugyanis, ha valamiről nem beszélünk, az nincs is. Furcsa történet szemlélet, de ma újra divatos, és Ungváry egész könyvét áthatja: a feltárt – dicséretesen – nagy anyagot torz megvilágításba helyezi.

Ungváry az *antifasiszta narratíva* „dekonstrukciója” nyomán saját világot épít fel a könyv oldalain, s abba szuszakolja bele a feltárt eseményeket, tényyszerűségeket. Emiatt számos ponton a tények teljesen önkényes csoportosítását, az ún. reflektor-módszert alkalmazza, aminek van egy trükkös sajátossága: mintha a kutató egy sötét barlangba ereszkedne le, és csak a számára érdekes, fontosnak látszó tárgyakat világítaná meg, másokra, mint érdektelenekre, pedig egyáltalán nem bocsát fényt. Így jár el például a magyar vezérkar ún. 10-es számú, *narancssárga fűzetével* kapcsolatban is, amelyre a megfelelő helyeken majd részletesebben is kitérek.

A könyve kapcsán adott számos interjújában Ungváry saját érdeként hangsúlyozza, hogy művében ő alkalmaz elsőként e témakörben *szociálpszichológiai* megközelítést. Talán nem sértődik meg a szerző, ha eredetiségét e téren is elvitatom, amennyiben Závada Pál ebben a témakörben nem régen megjelent és széles körben ismert művében írói eszközökkel alkalmazza ezt a módszert. Ungváry – triviális módon – egy közismert amerikai kísérletre hivatkozik, mely szerint a csoportdinamika meghatározó szerepet tölt be egy adott egyén brutalizálódásában, az erőszak elfogadásában és alkalmazásában. Ám ez az egész hivatkozás a szociálpszichológiára rendkívül felszínes, félrevezető és manipulatív. Nem egyszerűen a szociálpszichológiai szakma mint önálló tudomány félreértéséről, durva vulgarizálásáról van szó (bár arról is). Hanem arról, hogy a náci megszállás igazi története döntően nem akörül forog, hogy a katonák háborús feltételek között hogyan veszítik el morális tartásukat s válnak gyilkosokká – ami valóban minden háborúra jellemző. Hanem arról, hogy a náci – és irányításuk alatt a magyar (román stb.) – hatóságok *tudatosan és rendszerszerűen* folyomdtk brutális erőszakhhoz. Az állam által *szervezett* erőszakról van szó! Miközben Ungváry egy helyen leírja a náci vezetők parancsait a háború brutalizálásáról, megsemmisítő jellegéről, a népirtásról és annak megtervezettségéről, másutt mindezt zárójelbe teszi, és éppen

a *rendszerűséget* hallgatja el. Ungváry ezzel a „megközelítéssel” csupán eltereli a figyelmet a döntő tényről, arról, hogy a magyar megszálló csapatok (is) *történetileg* meghatározott módon és *rendszerűen* vettek részt a holokausztban, rendszerűen vettek részt a szovjet lakossággal szembeni népiirtásban a nácik fennhatósága alatt. Szubjektíválja a problémákat ott, ahol az uralkodó tendencia a rendszerűség. A Horthy-rendszer háborús politikája alkalmazkodott – ezt Ungváry sem tagadja – a náci népiirtás politikájához, ami kifejeződött a tömeggyilkosságok módszerességében és eszközrendszerében. De ezt az „alkalmazkodást” nem magából a Horthy-rendszerből, annak negyedszázados, hivatalos rasszista jellegéből és politikájából vezeti le. A horthysta katonai hatalom 10-es számú füzeté azért is értékes forrás, mert ez a *rendszeresség* hitelesen dokumentálódik benne.

### *A háború jellege – a népiirtás*

Ungváry Krisztián – noha tesz bizonyos megszorításokat – *nem ismeri el* a Szovjetunió népei elleni általános náci népiirtás tényét, csak az annak részeként megvalósult holokausztot. De hát Ungváry módszerére – mint fentebb hangsúlyoztam – jellemző, hogy az összetartozó dolgokat elválasztja egymástól, s mint a legójátékban, saját premiszolgának megfelelően rakja össze a történetet, az események különféle darabjait, elemeit. Ungváry polemizál azzal a ténnyel, hogy „tudatos népiirtás” történt. Név nélkül, de velünk, a „kommunista propaganda” itt ragadt, megátalkodott, szerencsétlen „rekvizitumaival” vitatkozva, ezt írja a német és magyar megszállók tevékenységét értékelve: „A kommunista propaganda nyomán a történetírás bizonyos irányzatai hajlamosak arra, hogy az ezzel kapcsolatos atrocitásokat egy, a holokauszton túlmutató, tudatos népiirtó politika termékének állítsák be... Az említett háborús bűncselekmények nem tekinthetők ennek, annak ellenére, hogy a német politikai vezetés részéről csakugyan létezett népiirtási intenció.” De vajon komolyan lehet-e venni egy ilyen álláspontot?

Ungváry tulajdonképpen három érvet hoz fel tézisének igazolására, amiket mindjárt maga meg is cáfol – a könyv hemzsege az ilyesfajta belső ellentmondásoktól. Egyik érve, hogy Hitler népiirtó politikájának voltak ellenfelei a náci vezetők és a Wehrmacht tábornokai között, illetve – másodszer –, hogy nem is hajthattak végre népiirtást, mert szükségük volt a lakossággal való együttműködés javítására. (De miért kellett volna „javítani”?) Harmadik érve, hogy a katonák nem voltak tudatában annak, hogy népiirtást hajtanak végre. (Ez utóbbi állítás a *magyar* katonák többségére valószínűleg helytálló.) Mégis – rögtön ellentmondva önmagának – „bizonyos esetekben” elismeri, hogy népiirtás történt. Három „eset” említ. Emberek millióiról van szó!

1. „Leningrád szisztematikus és tervszerű kiéheztetése”.<sup>9</sup> 2. A hadifoglyok elpusztítása, mert, úgymond, a náci vezetőség „nem tervezte a róluk való gondoskodást”. 3. A holokauszt.

A szerző eufemisztikus megfogalmazása szerint, a magyar megszálló hadsereg a hadifoglyok kiirtásával csak „áttételesen került érintkezésbe”. Elfelejtí, hogy csak Ukrajnában jóval több, mint 20 ezer hadifogoly legyilkolása szárad a magyar megszállók lelkén (is). De hadifoglyok legyilkolásáról maguk a magyar katonák is beszámolnak. Ráadásul Ungváry, helyesen, elismeri a magyarok aktív részvételét a zsidók kiirtásában, amit korábbi, a „passzív részvétel” hangsúlyozó álláspontjához képest akár előrelépésnek is tekinthetünk.<sup>10</sup>

Ungváry szerint tehát „intenció” volt a népirtásra, népirtás is volt, de nem volt *tudatos népirtás*. Ha valaki ezt érti...

Nézzük most a valóságos tényeket! Ungváry régebb óta *intencióról* beszél a náci politikai vezérkar részéről, holott a népirtásra vonatkozó hitlerista dokumentumok *parancsok* voltak, nem egyszerűen intenciók – ezt pedig a hadtörténet iránt érdeklődő Ungvárynak evidens módon tudnia kell(ene).

Mi történt hát valójában? Az olvasó kedvéért csaknem szó szerint megismétlem a *Századok* folyóiratban írt Ungváry-kritikám ide vonatkozó részét (persze nem számítok arra, hogy Ungváry az érveket másodjára figyelembe veszi!). A népirtás tekintetében mind a tervekben, mind a technikai-stratégiai parancsokban, mind a gyakorlati kivitelezésben összefüggés állt fenn, ha nem lenne morbid, azt mondanám, hogy a terv és a végrehajtás között *harmónia* jött létre. Ungváry *hic et nunc* egész egyszerűen „elfeledkezett” az *Ost-tervről*, amely 30–50 millió emberben határozta meg az elpusztítandó szlávok számát és a zsidók teljes kiirtását egyazon oldalon. A valóságban a terveket nem hogy nem lehet szembeállítani a gyakorlattal, hanem a náciak – a kezdeti nehézségek után – messze túlszárnyalták az előzetes előírásokat, s az áldozatok száma már 1941 végén meghaladta az egymilliót, noha a tömeges likvidálás alig volt túl az első kísérleteken.<sup>11</sup>

Az Ungváry által emlegetett tábornoki „tiltakozások” sohasem vezettek a népirtás leállításához, sőt, maga a Wehrmacht egyre mélyebbre süllyedt ezen a téren is. Délen például, 1942 telén, Manstein tábornok saját hatáskörben döntött a krimi zsidók kiirtásáról a meleg holmik megszerzése érdekében. Nyilván a „tábornoki ellenállás” mitológiájához tartozik, hogy Ungváry elhallgatja: a komisszár-parancs nem csak a komisszárokra vonatkozott egyedül. Amikor Ungváry korábban – kizárólag náci dokumentumok alapján – viszonylag kis számú komisszár kivégzését rekonstruálta, „elfeledkezett” arról, hogy e parancs a zsidó hadifoglyok mellett elvben minden kommunista vöröskatonára és parancsnokra kiirtását is magában foglalta. Márpedig ha ezt nem hangsúlyozzuk, akkor megakadályozzuk annak megértését, hogy a náci katonai vezetés egy előre eltervezett és konkrét parancsokban is

előre megformált, tudatos népirtásra törekedett, és a népirtást rendkívül radikális módon meg is valósította. Az viszont kétségtelen, hogy azt a Vörös Hadseregnek köszönhetően nem fejezte be! Aron Shneer, lett–izraeli történész egy igen érdekes tanulmányában a népirtás kérdéskörét elemezve, ugyancsak a náci vezetőség parancsainak belső összefüggéseire hívja fel a figyelmet, ami nélkül nem érthető meg a népirtó szándék tudatossága, tervszerűsége és gyakorlati megvalósítása közötti összhang. Magában a „komisszár-parancsban” a népirtás egyik fő irányának megjelenését kell látnunk, amely a kommunista ideológiai befolyás fizikai kiirtását tűzte ki célul a Vörös Hadseregben, amit végre is hajtott. Tehát a parancs mindenkire vonatkozott, aki a kommunista ideológia potenciális képviselője. A komisszár-parancs a kivégzések konkrét végrehajtását a Wehrmacht és az SS együttműködésére bízta. Még a Szovjetunió megtámadását megelőzően megszületett a hírhedt május 13-i Keitel-parancs, amely büntetlenséget irányzott elő a szovjet civilek elleni katonai bűncselekmények esetében (!), és különösen is kitágította a Wehrmachtnak a holokausztban és általában a népirtásban játszott szerepét. E parancsokban, direktívákban a „zsidó-kommunista”, „zsidó-komisszár” azonosítások oly erőteljesek voltak, hogy a katonák maguk is azonos fogalmakként kezelték a zsidókat és a kommunistákat, a zsidókat és a szovjethatalom képviselőit. (Ez vonatkozik a magyar katonákra is, különösen 1942 tavasza, a vezérkar ún. 10-es számú füzetének kiadása után, amely tételesen ebben a fogalomrendszerben íródott.) Az antiszemita és oroszellenes népirtás tehát szorosan összefüggött az antikommunista tömeggyilkosságok rendszerével, nem voltak világos elválasztó határok. Vagyis a kivégzéseket mindig konkrétan „racionalizálták”.<sup>12</sup>

Mindezeket a *Biztonsági Szolgálat* 1941. július 2-i – Heydrich által aláírt – direktívája „szintetizálta”. A parancsot a szovjet területeken állomásozó SS és a rendőrség parancsnokainak címezték. A direktíva 4. szakasza, amely a „Kivégzések” címet viselte, pontosan meghatározta a megsemmisítendő ellenséget. A kivégzendők felsorolása megmutatja a népirtás igazi arcát: „...a Komintern munkatársai és az összes hivatásos kommunista államférfi; felső- és középszintű munkatársak a pártban és az alsó szintű aktív munkatársak a Központi Bizottságban, a területi és kerületi bizottságok népbiztosai. Zsidók – párttagok és állami szolgálatban állók, és más radikális elemek (diverzánsook, szabotőrök, propagandisták, orvlövészek, gyilkosok, uszítók stb.)”. Így lesz a népirtás gyakorlata teljessé és általánossá.<sup>13</sup>

Ungváry egész egyszerűen elhallgatja, hogy a Vörös Hadseregben ilyen parancsokat nem adtak ki!

És Ungváry akkor még nem is említette a népirtás belorussziai rémtörténetét, amely valóban kivételes, de nem abban az értelemben, ahogyan ő ezt más „esetekre” alkalmazta, hanem világtörténelmi értelemben. Mindenekelőtt a belorussziai falvaknak, tanyáknak, tele-

püléseknek a lakossággal együtt való megsemmisítésére gondolok. Elkerülte szerzőnk figyelmét, hogy a náci és bűntársaik csak Belorussziában 9200 falut, tanyát, települést gyújtottak fel, de voltak falvak szép számmal, amelyeket nem is egyszer égettek fel. A majd tízezres adatból 5295 falut lakossággal együtt gyújtottak fel vagy semmisítettek meg. Ráadásul a falvak 63 %-át már a sztálingrádi ütközetet követően, 1943-ban égették fel. Összességében szovjet Belorussziában minden harmadik ember: 2 230 000 a náci népirtó politika áldozatává vált.<sup>14</sup>

Mindennek tükrében Ungváry sztorija az erőszak fokozatos csökkenéséről csupán a képzelet szüleménye. Ungváry szerint, a – fentebb már említett – hírhedett, 1942 áprilisában kiadott 10-es számú ún. narancssárga füzetet, amely a vezérkar instrukcióit tartalmazta (a Honvéd vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc neve alatt), én tévesen értelmezem, mert a „füzet” nem radikalizálta a partizánok elleni harc módszereit, hanem éppen ellenkezőleg hatott a harc módszereire.<sup>15</sup> A történeti valóságban azonban az általunk kiadott szovjet dokumentumok alapos áttanulmányozása is meggyőzhet bárkit arról, hogy Ungváry e tekintetben is félreértelmezi az eseményeket, és hallgat fontos körülményekről.<sup>16</sup> 1942 tavaszától a területileg egyre kiterjedtebb harcok módszereiben új elem volt, hogy pl. Ukrajna vagy Belorusszia területein – mely utóbbi az elemzés szintjén csaknem teljesen elkerüli Ungváry figyelmét (reflektor-módszer!) – a partizánharc jelszava alatt falvak sokaságát lőtték tűzérségi lövegekkel, sőt még repülőgépről is, s mint imént jeleztük, többségüket felgyújtották és tömeges kivégzéseket hajtottak végre, 1942 nyaratól 1944 nyaráig folytatólagosan. A visszavonulás – éppen a parancsnokok nyomására is – inkább dühöt váltott ki a megszállókból,<sup>17</sup> és a partizánharc ürügyén intenzifikálták a népirtást. Csupán „izelítől”: „A második hadművelet a jelinói erdőben<sup>18</sup> 4-5 napig tartott. ...útkj során a magyar megtorló különítmények gyújtogattak, békés polgárokat lőtték agyon, fosztogattak, nőket erőszakoltak meg...” A belorussziai események sokaságából is érdemes felidézni az Ungvárynál „útbiztosításként”<sup>19</sup> szereplő eseményeket, amelyek a Zsabinka–Kobrin vasútvonal mentén történtek 1943 őszén (!): „Azok a falvak és tanyák, amelyek közel voltak a vasútvonalhoz, nagyon gyakran estek áldozatul a magyar alegységek gáztetteinek. Géppisztolyokkal, géppuskákkal és más fegyverekkel... először a falut lőtték, azaz összűz alá vették a falut, majd láncot alkotva támadást indítottak, felgyújtották a kunyhókat és egyéb építményeket. Ezután összeszedték az állatokat, az élelmiszert és különféle tárgyakat, szekérre pakoltak és elvittek mindent. Az egész lakosság fedél nélkül maradt. Ilyen gáztetteket nagyon gyakran elkövettek.” Vagy 1944 áprilisában a felgyújtott belorussziai Zburazs falu lakói így vallottak a tábornoki perben: „De a magyaroknak ez nem volt elég: valamikor áprilisban (...) megtámadták Zburazs falu lakóit is, azokat, akik az erdőben, földalatti kunyhókban éltek, és megalázták, megerőszakolták a lányokat és

asszonyokat. Ezen kívül a magyarok 1944 áprilisában aknavetővel lőtték a falu lakóit, azokat, akik a Gvoznycica és Boguszlavszka közötti erdőkben rejtőztek el. Ekkor védtelen lakosok is meghaltak, miközben a magyarok nagyon jól tudták, hogy ott békés lakosok tartózkodnak.” A kötetünkben szereplő ugyancsak munkaszolgálatos- dokumentumok tükrözik a népirtás folyamatát,<sup>20</sup> amelyeknek elidegeníthetetlen része volt a szovjet lányok és asszonyok megbecstelenítése, gyakori meggyilkolásuk gyermekeikkel együtt. De ez csak néhány példa a sok száz és ezer közül, amelyek a népirtás radikalizálódását illusztrálják a visszavonulás folyamatában.<sup>21</sup> Ami Ungváry Krisztiánt meglepészté, az az a körülmény, hogy a zsidókkal szembeni tömeggyilkosságok valamelyest valóban alábbhagytak. A zsidók ugyanis „elfogytak”. Bár a népirtó szándék, mint láttuk, éppen a 10-es számú füzet nyomására is fennmaradt. A gyakorlati végrehajtás ösztönzésére a magyar parancsnokságok falhirdetményeken is kifejezték a 10-es számú „füzet” szellemét, amely forrás dokumentumkötetünkben Ungváry figyelmét elkerülhette. Íme, egy ilyen dokumentum 1942 nyaráról a voronyezsi területről: „Felhívás az ázsiai vöröskatonákhoz... Célunk felszabadítani titeket a zsidóuralom alól... Ne harcoljatok ellenünk, irsátok ki a zsidókat, szabadítsátok fel Oroszországot!” Vagy van egy másik falhirdetmény ugyanebből a periódusból Voronyezs városából: a „civil lakosság rendszabályozását” előíró dokumentum 15. pontja elrendeli: „Az összes zsidók, férfiak, nők, gyermekek 24 órán belül kötelesek jelentkezni a katonai parancsnokságnál. Aki ezt elmulasztja azonnal meg lesz torolva (sic! a magyar verzióban). Megtorlásban részesül az az orosz nem zsidó egyén is, aki zsidót elrejt vagy zsidóval szóba áll.”<sup>22</sup>

Összefoglalóan. A népirtó háborúban több mint 13,5 millió civil állampolgárt semmisítettek meg a rendszerszerűen működő náci tömeggyilkos gépezet és a fennhatóságuk alatt gyilkoló megszálló csapatok, köztük a magyar megszálló egységek is. Ehhez jönnek a legyilkolt, megsemmisített szovjet hadifoglyok milliói, a városokban és falvakban lebombázott tömegek százezrei. Ugyancsak a népirtás kategóriájába tartozik a Németországba – halálra dolgoztatás céljából – elhurcolt száz- és százezrek... Mindez nem történhetett volna meg a résztvevő rezsimek rendszerszerű népirtó politikája és katonapolitikája nélkül. Pontokba szedve a „tudatos népirtás” lényegét, így összegezhettünk:

1. A megsemmisítő háború fogalma magában foglalja a tudatos népirtást. Célja a német életér megszerzése a Szovjetunió területén és az „életter” lakosságának teljes vagy részleges kiirtása, a Szovjetunió népeinek gyarmati alárendelése, rabszolgasorba kényszerítése, a nemzeti vagyon elrablása az ott élő népek államiságának totális felszámolása útján.
2. A megsemmisítendőek kategóriái nemtől, kortól függetlenül: a zsidók, a kommunisták, a komisszárok, a szovjet aktivisták, a magasabb rangú tisztségviselők, pártfunkcionáriusok. a párt

- és a Komszomol tagjai, hazájuk hatóságaival, azaz a szovjet hatóságokkal együttműködők, partizánok, partizángyanúsak, diverzánsok, a megszálló hatóságokkal nem együttműködők stb. E kategóriák természetesen bármikor azonosíthatók voltak a „zsidó-kommunista uralom ügynökeivel”, vagyis bárkivel. Mindez nem mond ellent annak, hogy a megsemmisítésnek is megvolt a maga – gyakran változó – hierarchiája.
3. A gyakorlati megvalósítás történelmileg példátlan „esemény sor”, vagyis a náci népirtás – amely csak a „modern társadalom” teljes mozgósításával jöhetett létre – a kapitalizmus válságtermékeként, annak egyik politikai formájaként, működésmódjaként funkcionált.
  4. A megsemmisítő háború ideológiája: a fajelmélet, valamint az antikommunizmus, antimarxizmus, antiliberalizmus radikális formaváltozatai.
  5. A végrehajtás eszközei: az SS kivégzőosztagai, büntető osztagok, rendőri kivégző osztagok, maga a Wehrmacht, a náci Németországgal szövetséges államok (és mozgalmak, pl. az Ukrán Nacionalisták Szervezete, az Ukrán Felkelő Hadsereg) megszálló csapatai (Magyarország, Románia, Olaszország, Szlovákia), a helyi lakosságból verbuvált kivégző osztagok – mindenekelőtt ukránok, lettek, litvánok, finnek.

#### *A partizánok és a polgárháborús szindróma*

Ungváry Krisztián a partizánok szerepének megítélésében is alapjaiban forgatja ki az eseményeket az eredeti kontextusukból.<sup>23</sup> Nem ismeri fel a szélesebb kereteket, nevezetesen, hogy a nagy háborús szembenállás alapvető homlokzata mögött egyfajta *polgárháború* is zajlott. Nemzeti, etnikai ellentéteket lát ott is, ahol szociális és politikai ellentétek a meghatározók. Az alig 20 évvel korábban befejeződött polgárháború emléke még élt, a régi szociális és osztályellentétek helyét újak foglalták el – mindenekelőtt ukrán területeken. A szovjet partizánok – bár vegyes társadalmi közegből verbuválódtak – szilárd hazafias tömböt alkottak az idegen betolakodókkal szemben. Ungváry felfogásában – valamiféle „úriemberség” jegyében – a partizánok „lerontják” a népirtó, megsemmisítő rablóháború stílusát, eleganciáját. A partizán-ellenállás hovatovább illegitim ellenállásnak minősül. Az SS, a Wehrmacht és magyar (román, lett, ukrán stb.) bűntársaik nem ilyen partizánmozgalmat érdemeltek volna. Ungváry elemzésének folyamatában – mint valami ideológiai emlék a régmúltból – elsikkad, hogy a partizánok, akárcsak a Vörös Hadsereg, a hazájukat, kultúrájukat, végső soron a Szovjetunió népeinek fennmaradását védelmezték, ami Ungváry számára egyenlő Sztálinnal. Lelke rajta. Ungváry életidegen,

ahistorikus beállítódása kevés empátiát mutat az elpusztított szovjet lakosság, köztük több millió legyilkolt gyermek iránt, miközben könyve végén szomorúan megjegyzi, hogy az egyik magyar háborús főbűnös horthysta tábornok kilenc évnyi munkatábor után magas vérnyomással szabadult... Ajánlom a szerzőnek, hogy olvassa újra dokumentumkötetünkben Ágya-Papp tábornoknak a perében elmondott „zárszavát”.

Abban igaza van Ungváry Krisztiánnak – ma ezt Oroszországban is kevesen hangsúlyozzák, bezzeg a szovjet történetírás misztifikálta –, hogy a partizánmozgalom (és persze a Vörös Hadsereg) alapvető szervező ereje a kommunista párt volt. De ki más szervezhette volna, ha nem a kommunisták? Ezért is ellentmondásosak Ungvárynak azok a megjegyzései, amelyek a partizánok „elvtelenségére” vonatkoznak – természetesen dokumentálatlanul. Nála a kivétel a szabály... Az állig felfegyverzett megszálló csapatokkal és bűntársaikkal szemben a fosztogató, csupán a túlélésben gondolkodó bandáknak semmi esélyük nem lett volna. A partizánmozgalom különösen fontos szereplője volt a hátszági harcoknak, ahol, és Ungvárynak ebben igaza van, több százezer szovjet állampolgár állt hosszabb-rövidebb időre az ellenség oldalára. Igaza van abban is, hogy főként Nyugat-Ukrajnában és a balti területeken friss volt az emléke annak, hogy a szovjet annexió után a tulajdonos osztályokat jórészt kisajátították, és a sztálini rendszer szabályait elutasító lakossági csoportok erőszakos elnyomása bizonyos illúziókat keltett a német támadás után a tekintetben, hogy visszaállnak a régi, megszokott viszonyok a nemzeti önrendelkezés alapján. Tudjuk, ez nem így történt. De ebből Ungváry nem tud komoly következtetést levonni. Az okok és okozatok láncolatában elkeveredik, hol felcseréli őket, hol önkényesen válogat az események közül.

Pedig Ungváry pontosan tudja, hogy kik alkották a nácik és csatlósok társadalmi hátterét a helyi lakosság körében, de nem tulajdonít a dolognak igazi jelentőséget. A Szovjetunió megtámadásával egyidejűleg, főként Ukrajnában (de nem csak ott!) a fegyveres osztagok a lakosság szovjetellenes, döntően a szovjetrendszer elnyomó intézkedéseinek leginkább kitett csoportjaiból, részben a régi hatalmi elitekből és kiszolgálóikból, vagy részben a szovjethatalom által vagyontól megfosztott emberek csoportjaiból verbuválódtak. Ungváry könyvének borítóján olyan kép látható, amelyen a helyi lakosság egy csoportja koszorúval köszönti a német és magyar katonákat egy aratóünnepségen. Számára ők a lakosság, a „kollaboránsok” (egyik) kategóriája, az „együttműködők”. Ám Ungváry itt is „erdőbe” viszi az olvasóit, amelyből ő maga sem talál ki. Nem érti, hogy a háború logikájának megfelelően a kollaboráció tartalmát a szovjet hatóságok határozták meg. A történészek is ebből a realitásból kell kiindulnia, nem pedig a megszállók logikájából. Ungváry nem érti, hogy a szovjet hatóságok szemében a megszállók *ab ovo* bűnözők, hiszen népiértő bűnös háborút folytatnak a Szovjetunió ellen. Ez nem nagyon bonyolult kérdés. Ezért érdemes lett

volna a kutatónak megismerkednie a dokumentumkötetünk bevezető írásában teljes terjedelmében idézett politikai bizottsági határozattal, amelyet 1942. október 14-én fogadtak el: „A hitlerista területablók és bűntársaik felelősségéről Európa elfoglalt országaiban elkövetett gonosztetteikért” címen.<sup>24</sup> A dokumentum alapján teljesen világos, hogy – elvben – csak a náci és szövetséges hatóságokkal való aktív együttműködőket tekintik kollaboránsoknak, vagyis a fegyveres szolgálatot teljesítőket, a megszálló hatóságok hivatalnoki alkalmazottait, besúgókat, kémeket, akik a helyi lakosságból verbuválódtak, mégpedig azzal a céllal, hogy segítsék az ellenséget a polgári lakossággal, a hadifoglyokkal, a vöröskatonákkal való leszámolásban, hogy fenntartsák a náci uralmi rendet. *Tertium non datur*. Ungváry állításával ellentétben, szó sincsen arról, hogy a szovjetek, netán Sztálin ideológiai kérdést csináltak volna a kollaborációból. Közismert, hogy Sztálin 1943-ban még az egyházzal is kibékült.

Nem véletlen, hogy a partizánmozgalom keletkezése elválaszthatatlan attól az általános harctól, amelyet a helyi lakosság megszállókat támogató tömegeivel szemben is folytattak. Ám Ungváry nem számol azzal, hogy ennek a harcnak volt egy fontos sajátossága: a polgárháborús szindróma. A szerző azonban e harc egyik fontos elemét, éppen és nem véletlenül a partizánmozgalmat kiemeli az *egészből*, attól függetlenül, külön tárgyalja. A megszállók borzalmas, az emberiség történetében mind mennyiségi, mind minőségi értelemben példátlan bűneit csökkenti, minimalizálja azáltal, hogy a honvédő antifasiszta partizánmozgalmat teszi meg bűnbaknak, részben a népiértő vérengzés okának, de legalábbis „az erőszakspirál” fokozásában játszott szerepét domborítja ki. Ráadásul a goebbelsi terminológiával operál, amikor a partizánok tevékenységét *terrorizmusként* azonosítja.<sup>25</sup> Noha a partizánmozgalom levéltári forrásainak ismeretéről nem tesz tanúságot a szerző (hacsak a német és magyar katonaság dokumentumait nem tekintjük annak, mint Ungváry teszi), mégis megfellebbezhetetlen véleménnyel áll elő. Értékelése szerint, „a legtöbb partizáncsapat nem a megszálló katonaságot, hanem a megszállókkal együttműködni hajlandó lakosságot tekintette fő ellenfélnek”.<sup>26</sup> Értsd: a partizánok a civil lakosság körében gátolták a megszállókkal való együttműködést, szervezték a megszállás elleni harcot, és lehetőségeik szerint leszámoltak az ellenséghez álltall egyénekkkel. Ungváry hosszan elidőz a partizánok által elkövetett bűncselekményeknél. Úgy véli, hogy a partizánok kegyetlensége és a megszállók kegyetlensége nem különbözik egymástól,<sup>27</sup> mintha bűnös dolog lett volna már önmagában az is, hogy a lakosságot a náci megszállók megölésére ösztönözték. Úgy tesz, mintha két egyenlő fél harcolt volna. Farizeus álláspontját még Ilija Ehrenburg ismert „Öld a németet” vagy „A német” című írására is kiterjeszti. De nem említi meg, hogy Sztálin a nyilvánosság előtt éppenséggel elhatárolódott tőle azzal, hogy nem általában a németeket tekintette ellenségnek, hanem csak

a német megszállókat. Akkoriban hangzott el aforizmává lett mondata, hogy „a Hitlerek jönnek-mennek, de a német nép marad”. Ungváry nem említi ezt a közismert ténytet, mert nem illeszkedik a koncepciójába. Az „erőszakspirál” felpörgetésére vonatkozó egész elképzelése szakmailag hasonló módon megalapozatlan. A magyar katonák jelentéseire, naplóbejegyzéseire támaszkodva bemutat a partizánok által elkövetett néhány borzalmas gyilkosságot, és ezek alapján arra jut a szerző, hogy lám, a partizánok így provokálták a megszállókat, s ezáltal fokozták az erőszakot, hogy a lakosságot megfélemlítsék. A sematikus, prezentista gondolkodás szép példája ez, amely híján van minden történelmi empátiának. Hiszen csak a mi dokumentumkötetünkéből tucat számra hozhatott volna Ungváry példákat arra, hogy a magyar megszállók miféle rémtettekkel, szadista kínzásokkal igyekeztek a partizánmozgalmat vérbe fojtani. Csakhogy ebben az összefüggésben a tények ilyen egymás mellé állítása nem stimmel: mert nem az a kérdés, ki kezdte. Logikája szerint először a partizánok visszaütöttek... Ez lehet a mindennapi ember vulgáris szemlélete, de ez alapján történetileg semmi nem érthető és semmi nem is magyarázható meg. Mégis a valóság az, hogy mire a partizánok elkövethették „terrorista bűncselekményeiket”, addigra már honfitársaik, rokonaik százezreit, millióit pusztították el a nácik és csatlósai. Másutt Ungváry maga írja le, hogy Kovpak, a híres ukrán partizánvezér partizánjaival szemben a megszállók kezdettől a „felperzselt föld” taktikáját alkalmazták.<sup>28</sup> Ráadásul, hogy egy újabb, önmagában álló ellentmondására utaljak, a szerző nem von le következtetést abból, hogy a nácik és csatlósaiak megszálló csapatai a népiirtást büntetlenül követhették el a legborzalmasabb kínzásokkal együtt, míg a partizánok által elkövetett bűnesetek miatt lefolytatott számos dokumentált perről van tudomásunk. Ha Ungváry ebből következtetést vonna le, az megint nem illeszkedne abba a prekonceptióba, hogy a „sztálinista” partizánok (akik Ungvárynál nem a hazájukat, a családjukat, a földjüket védtek, hanem a sztálinista rendszert!) az erőszakot radikalizálták. (Vagy talán nem kellett volna ellenállniuk?!)

Ilyenformán az egész „spiráleméletnek” a világon semmi értelme sincsen, ha csak az nem, hogy a partizánok tevékenységét Ungváry ki akarja rekeszteni a honvédő harcokból, hogy lehúzza őket a holokauszatot végrehajtó, civilek millióit likvidáló megszálló erők színvonalára.

Tehát a „partizánkérdést” nem lehet tárgyszerűen elemezni anélkül, hogy ne helyeznénk bele a polgárháborús-világháborús összefüggésrendszerbe, amikor a frontnak – tetszik, nem tetszik – csak két oldala van, és az eszközöket a háborús feltételek meghatározzák, hiszen tudjuk és emlékezünk arra, hogy a nácik keleten másfajta háborút vívtak, mint Nyugaton! Hasonlóképpen nem szabad leegyszerűsíteni a kollaboránsproblémát, hiszen sok ága-boga van, de Ungváry könyvében e vonatkozásban is csak különálló részeket láttat, csupán egymás mellett létező események vannak...

Ungváry azt helyesen mondja, hogy a „kollaboránsoknak” is van olyan kategóriájuk, csoportjuk, akik maguk is áldozatok voltak. Például az a hadifogoly, akit lelövés terhe mellett besoroztak a Wehrmacht-ba Sztálingrádnál. (Persze, a katonáknak – ellentétben azzal, hogy Ungváry 40 %-ról beszél – 15-20 %-a volt szovjet hadifogoly.)<sup>29</sup> De nem áldozat a policáj, a besúgó, a megszálló hatóság hivatalnok, a büntetőosztagos stb. Egy differenciáltabb megközelítésben még a magyar megszálló katona is áldozat, hiszen nem önként csatlakozott a náci területrablókhoz, nem tudta, miféle népirtásnak lesz része – ő a Horthy-rendszer áldozata.

Ungváry maga is érzi, hogy álláspontja nagyon ellentmondásos, hiszen megjegyzi: „A keleti front annyiból különleges hadszíntérnek számított, hogy itt az egyes területeken a megszállók szabályszerű népfelkeléssel álltak szemben. Másrészt a megszállók ereje kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a lakosságot meg tudják védeni a partizánok bosszújától.” „Kik a népfelkelők” a „náci üllő és a szovjet kalapács között”?<sup>30</sup> Eddig úgy tudtuk, a partizánok. De Ungváry fejtegetéseinek logikájából az következik, hogy a náccal és a magyar megszállókkal hol együttműködő, hol engedetlenkedő, a holokausztban tevékenyen résztvevő ukrán, lett, litván terrorszervezetek, amelyek a nemzeti függetlenség zászlaját is kibontották, noha a náci hatóságok számára a nemzeti függetlenség követelése *eo ipso* elfogadhatatlan volt.

Ungváry azonban a maga „téziseit” nem közvetlenül Goebbelstől veszi. Az ő szellemi vezérő cillaga a partizánháború kérdésében – a szovjet források durva negligálása mellett – (nem mentség, hogy nem tud oroszul!) egy szélsőjobboldali, lengyel-német történész, Bogdan Musial. A „vodkafőző és erőszakoskodó, terrorista partizánok” ellenmitoszát, amely a szovjet történetírás steril „hősmítoszai” helyére került, szintén Musialtól és A. Gogun pétervári ukrán történésztől vette át.<sup>31</sup> Az „új narratíva” érdekében erre volt szüksége. Pedig Ungváry tudja, hogy a szovjet történetírás elhallgatásai – a partizánok és a szovjet katonák által elkövetett bűncselekmények negligálása – mellett a szovjet irodalom és filmművészet sok mindent megmutatott abból, amit ő úgy nevez interjúinak sokaságában is, hogy a „partizánmozgalom nem volt hatékony”, csak az „erőszakspirált” srófolta fel.

Vaszil Bikov, a legnagyobb orosz író évtizedekkel korábban, 1975-ben magyarul is megjelent *Hajnalgig élni* című nagyszerű kisregényében éppen ezt a problémát ábrázolta. Ungváry nem érti, hogy ez a „nem hatékony” ellenállás volt az – mind a Vörös Hadsereg, mind a partizánmozgalom részéről –, amely a nagy vereségek és a valóban borzalmas emberáldozatok idején, 1941–42-ben megmutatta országnak-világnak, hogy a sokkal magasabb *technikai* civilizációval a Szovjetunióra rárontó nácik – győzelmes csatáik ellenére – először kerültek szembe komoly, kitartó, az utolsó lőszerig harcoló ellenállással. Azt is figyelmen kívül hagyja, hogy a kezdetben valóban szinte az utolsó

emberig hősi halált halt partizánok olyan „homokszemeket” jelentettek a németek és csatlósai katonai gépezetében, amelyek jelentős erőket kötöttek le a háterszágban, és demoralizálták az ellenséges erők katonáit, amiről tulajdonképpen Ungváry is beszámol, de nem hisz a saját maga által feltárt tényanyagban sem. Mindennél fontosabb számára az antifasiszta „narratíva” ideológiai felszámolásának igénye. Valóban nehéz pontos adatokban felmérni azokat a károkat, veszteségeket, amelyeket a partizánmozgalom az ellenségnek okozott. Azonban az az önkényesség, ahogyan Ungváry könyvében sok helyen eljár, nem állja ki a tudományos kritikát. Semmilyen forrásra nem utalva, hasra ütésre közöl innen-onnan összeszedett adatokat.<sup>32</sup>

Ungváry azonban ezt a „felülvizsgálatot” koncepciózusan hajtja végre. Ennek keretében lényegében azonos fogalmakban tárgyalja a Wehrmacht és az SS, a megszálló csapatok és a szovjet ellenállás sajátosságait. Ide tartozik az is, ahogyan a „felperzselt föld” taktikáját megközelíti, mintha mindkét fél ugyanazt a módszert alkalmazta volna azonos premisszáknak alapján.<sup>33</sup> Pedig pontosan tudja, hogy Hitler a szovjet elleni háborút megelőzően dolgoztatta ki a megsemmisítő háború részeként a „felperzselt föld” taktikáját és alkalmazta azt az utolsó töltényig. Sztálin pedig a Wehrmacht háterszágának megbénítása céljából térben és időben korlátozott módon más célok és feltételek között alkalmazta ezt. Ungváry a célok tekintetében a katonai szembenállás értékelésében sem tesz minőségi különbséget a felek között. Ennek érdekében akár hamisított történeti dokumentumok felhasználásától sem tartóztatja meg magát.<sup>34</sup> Sőt dokumentálatlan és tulajdonképpen teljesen értelmetlen mondatok közlése sem idegen tőle, mint például: „Sztálin ugyanis a német féltől függetlenül szintén mindent megtett a háború totálissá fokozása érdekében.”<sup>35</sup> Ezek szerint Sztálin egy külön háborút vívott volna a Szovjetunió ellen? Vagy a németek ott sem voltak? Miféle ideologikus megközelítés? Ungváry az erőszak önkényes tereit hozza létre a történetileg konkrét időből és térből kilépve. Így módon a történész szakma minden lehetséges szabályát felrúgta.

*Ungváry könyve a feltételezések könyve.* Vesz egy-két forrást innen-onnan, néha kap valamilyen forrást egy orosz történésztől, máskor egy német történésztől vesz át valamit (dr. Stopper), látszólag ugyanarra problémára utalón, de közelebbről nézve, teljesen délibábos forráshasználatról van szó. Mindez a valóságban egyetlen célt szolgál, nevezetesen azt, hogy a *náci-szovjet azonosság* ideológiai posztulátumát dúcolja alá. Ebből a szempontból tanulságos, hogy egyik alapvető mondanivalója: a szovjet partizánok nem voltak elég szervezettek, alig okoztak kárt a Wehrmachtnak éppen a brjanszki erdőben, s tévedett a teljes szovjet hadvezetés, amikor a kurszki csata időszakában rendkívül jelentősnek tartotta a partizánvevényeséget. De mire is megy ki ez a képtelen állítás? „Mindezek után felmerül a kérdés – írja szerzőnk –, hogy mi volt az oka annak, hogy a partizá-

nok ennyire kevésbé foglalkoztak a Wehrmacht elleni akciókkal.” (Mi lett volna, ha többet foglalkoznak??? Rossz belegondolni...) „Erre a jelenségre téves lenne csupán egyetlen magyarázatot találni... Legfontosabb tényezőnek azonban *feltehetően* (kiemelés – K.T) az tekinthető, hogy Sztálin a partizánoknak elsősorban azt a feladatot szánta, hogy a lakosság felé prezentálják a szovjethatalmat. Ez sokkal fontosabb volt, mint a német katonai apparátus elleni fellépés. Ebből adódik az a kínos következtetés, hogy a partizánok akciói elsősorban a lakosság terrorizálásában és sokkal kevésbé a németek elleni fegyveres harcban ragadhatók meg.”<sup>36</sup> Ungváry elemzése itt végleg kicsapja a biztosítékot. Ugyanis először csak feltételez valamit, mert nincs rá dokumentum, nem járt Sztálin archívumában (de legalább átnézte volna a brjanszki partizánokra vonatkozó levéltári forrásokat!), majd rögtön a következő mondatban már a könyv alapkoncepciójaként jelenik meg, amit majdnem szó szerint megismétel a mű végén is! Miféle történetírás ez?

Ám ha valódi orosz forrásokba tekintünk be, akkor egy másik képet látunk! Kiderül, hogy a gyenge, szárnalmas partizánmozgalom milyen mértékben foglalkoztatta a Wehrmacht és az SS egységeit, mondjuk, a már fentebb emlegetett Belorussziában – még pedig a német tömeggyilkosok elbeszélésében. 1943-ban a partizánok a köztársaság területének 60 %-át tartották ellenőrzésük alatt, ami azt a feladatot vetette fel a partizánok és a földalatti pártszervezetek számára, hogy miképpen mentsék ki a lakosságot a bosszúsomjas németek tömegmészárlásai alól, illetve hogyan mentsék meg a helyi lakosságot attól, hogy németországi rabszolgamunkára hajszolják őket. A német és más nemzeti-ségű büntetőosztagos hadifoglyok vallomásaikban mindig azzal védik magukat, hogy erős partizánmozgalom volt, és számíthatott a lakosság támogatására, hiszen elrettentés végett gyilkolták halomra a népet, főként öregeket, nőket, gyermekeket. Az utolsó emberig.<sup>37</sup> Kellott ide Sztálin „világnézeti háborúja”, amely Reichenaura lett volna válasz? A partizánok terrorizálták saját falvaikat, rokonaikat Sztálin nyomására? Sztálin mindenható keze elér mindenüvé. Ungváry Krisztián a sztálini korszak történetírásának fordított mását rakja elének.

### *Megszállás és történelmi összevetés*

Az „új narratíva” megfogalmazása céljából készültek a fentebbi megalapozatlan mondatok,<sup>38</sup> s arra hivatottak, hogy a Wehrmacht, a magyar megszálló csapatok és a Vörös Hadsereg, illetve a partizánmozgalom között a szerző felszámolja a politikai és morális különbségeket, ezzel a holokausztban, a Szovjetunió népei ellen folytatott népirtásban résztvevő Wehrmachtot ugyanolyan megítélésű harcoló félként ábrázolja, mint a hazájukat védő, az Auschwitzot felszabadító, Európát a fasizmustól megmentő legfőbb katonai erőket. A szerző értékelése

során a *sztálinizmus* egy teljes mértékben strukturálatlan fogalmával operál, olyan kiterjesztésével, olyan végletes leegyszerűsítésével spekulál, amely történész számára megengedhetetlen. Miközben képes a Wehrmachtton belül a népirtással – úgymond – szembenálló csoportokat „rekonstruálni”, nem tudja megkülönböztetni a hazájukat védő embermilliók hazafias küzdelmét a sztálini politikai elnyomástól, nem érti vagy nem is akarja értelmezni ezt az alapvető kérdést. Nem érti, hogy paradigmájában – nem szólva itt az antifasiszta mozgalom sok millió mártírjáról – megsérti annak a közel félmillió zsidónak<sup>39</sup> az emlékét is, akik a Vörös Hadseregben harcoltak, és akik közül közel százezren életüket áldozták a náci gyilkoló gépezet szétzúzása során.

Hogy a dokumentumkötetünk megjelenése nyomán kibontakozó vitának mi a valóságos tétje, most Ungváry – kötetünkkel lényegében azonos című – könyve világossá tette mindenki számára. Tétje a rendszerváltást követő új társadalmi rend és politika rezsimjének legitimációs ideológiája: a Horthy-rendszer megítélésének „végső” mérlege. Jelen recenzió is jórészt azért íródott meg, hogy a fiatalabb nemzedékek számára is világos legyen: létezik a politikai hatalom kiszolgáltatásától független történetírás, történeti értékelés, amely kisebbségben ugyan, de világosan artikulálni tudja saját alternatív pozícióját.

A két álláspont, a két történelemszemlélet és világlátás, amelyek ebben a vitában oly példaszerűen tükröződnek, a magyar és a szovjet megszállás összevetése során is megnyilatkoznak.

Ungváry e tekintetben is teljesen önkényesen válogat a tények között. Egyetlen kérdést emel ki, úgy fogalmaz, hogy „nem a magyar megszállás egészét kellene összehasonlítani a szovjet megszállással, hanem csupán azt a részét, ami érdemi partizánháború nélkül zajlott”.<sup>40</sup> Bár elismeri, hogy „egy ilyen összehasonlítás is kínos eredménnyel járna, hiszen kiderülne belőle, hogy strukturális értelemben (!?– K.T) a magyar honvédség bizonyos mértékig (!??– K.T) részt vállalt egy népcsoport megsemmisítésének megszervezésében (!?– K.T)...” Ahány szó, annyi eufemisztikus megfogalmazás, elkenés, visszalépés korábbi tényszerű leírásaihoz képest is. Sőt, Nyugat-Ukrajnában, írja, „a magyar megszállók a lakossággal viszonylagos harmóniában éltek”. (Hogy közben zajlik a holokauszt, itt nem számít, csak a „harmónia”! Vagy nem érti, amit ír, vagy felfoghatatlan cinizmusról van szó. Nem húzza alá, hogy e harmóniának az volt az „ára”, hogy ott a lakosság egy kisebb része (éppen a holokausztban és a lengyelek kiirtásában való bűnrészessége miatt is) az ellenség oldalára állt. Azt mondja az összehasonlítás további korlátozása érdekében, hogy a debreceni ideiglenes Nemzeti Kormány létezése ellenére „a békés egymás mellett élés lehetőségét a magyarok és a szovjet katonák közötti gyakran áthidalhatatlan kulturális szakadék...” gátolta. Mi ez az értelmetlen „kultúrfölely” – *kultúrasszizmus*? Mi volt itt „áthidalhatatlan”? Mire való a népirtásban résztvevő megszálló csapatok „européerségének”, rász-

szista „felülállásnak” kidomborítása? Majd az összehasonlítás további „elmélyítése” érdekében megjegyzi, hogy a szovjetek két (!) magyar falu teljes lakosságát meggyilkolták vélelmezett partizántevékenység miatt...<sup>41</sup> De Ungváry még csak nem is dokumentálja a két falu sorsát, ami arra utal, hogy nem is léteznek erre vonatkozó hiteles adatok, ami természetesen nem jelenti azt, hogy szovjet katonák nem követtek el nagy számban erőszakos bűncselekményeket.<sup>42</sup> Viszont hallgat arról, amit a mi kötetünk dokumentál: 1944–45-ben magyar területen több helyen is meggyilkoltak sebesült vagy elfogott szovjet katonákat. Pedig ez is hozzátartozik a történelmi valósághoz.

Ungváry ezt követően fogalmazza meg tézisét a Szovjetunió „fél-ázsiai” jellegéről – összefüggésben a szovjet megszállással és a sztálinista diktatúrával. Ám ez a tudományosan megalapozatlan tézis nem közelebb visz, hanem eltávolít a valóságos történelmi szembenézéstől. Egyenesen a népirtásban résztvevő magyar alakulatok mentegetéséről van szó. Hogy nem félreértem Ungváryt, azt a *Magyar Narancs* c. kapnak adott interjúja egyértelműen dokumentálja: Ungváry így vélekedett: „Partizánháborút, mint tudjuk, csak a gerillamódszerek átvételével, kommandóakciók végrehajtásával lehet sikeresen megvívni – ehhez mozgékonyság, jó fegyverzet és nehézfegyverek kellenek –, nos, ez mind hiányzott.” Ezért a magyar megszálló erők csak a lehető legszörnyűbb módon, a felperzselt föld taktikájával tudtak harcolni.” Tehát nem szervezett népirtó politikáról van szó, vagyis a felperzselt föld taktikájával folyó partizánháború nem a náci életterért folyó háborúskodás következménye itt, hanem a magyar honvédek gyenge felszerelésének. Sic!. Talán a partizánok felszereltsége jobb volt? Vagy hatékonyabban harcoltak volna? Ungváry könyvében mindkét kérdésre nemmel válaszolt. Könyvéből még az sem derült ki, hogy a partizánok miért győztek. Ungváry arra a kérdésre, vajon a megszállók el tudták-e eldönteni, hogy a helyi lakosságot a bolsevik elnyomás alól felszabadítandó népességként kell-e kezelni vagy – a korabeli propaganda hangvételét felidézve – a zsidó komisszárók által feltűzött barbár és ellenséges bandaként”, nem a háború rabló, gyarmatosító, népirtó jellegét, magának a népirtásnak a „rendszerességét” húzza alá. Ellenkezőleg: „e kérdésben a németek sem tudtak dűlőre jutni. Mivel számos, egymással ellentétes hivatalos direktíva létezett, így általában a helyi erőviszonyok határoztak arról, miként is kezeljék a polgári lakosságot.”<sup>43</sup>

Ungváry tehát nem egyszerűen téved, hanem megdöbbentő módon, koncepcionálisan mentegeti a nácik területrabló, népirtó háborúját; e tétele egyoldalú, szubjektív nézőpontjának legsajátabb kifejeződése. Ungváry végső soron megcáfolja a népirtást leíró kutatásait, azaz megcáfolja saját magát.

Az elemzés kiinduló- és végpontja azonban nem lehet más, mint annak világos leszögezése, hogy a náciizmus, a náci állam, a Wehr-

macht, az SS és bűntársaik, illetve azok cselekedetei testesítik meg az *abszolút gonoszt* a történelemben.<sup>44</sup> Ungváry Krisztián még nem tart itt, de nem árt, ha olvasói felismerik e könyv buktatóit, és nem hódolnak be egy hamis történeti koncepciónak, amely kiszolgálja a mai hivatalos „közízlést”. Az összehasonlítás e téren valóban vízvázlasztó, de nem a német–magyar „kultúrförlény” dölyfös és civilizációs-rasszista megközelítésével, hanem azzal az abszolút evidens felismeréssel, amelyet Ungváry egyik követőjének is figyelmébe kellett ajánlanom e folyóirat hasábjain.

A magyar megszálló csapatokkal ellentétben, a szovjet katonák nem gyilkolták meg civilek és hadifoglyok százezreit Magyarországon. nem gyűjtöttek fel sok száz falut a teljes lakossággal, nem égettek el embereket tíz- és százezer számra csűrökben és templomokban, nem gyilkoltak millió számra gyermekeket, nem vettek részt a zsidók tömeges lemészárlásában. A Szovjet Hadsereg nem hajtott végre terrorbombázásokat a civil lakosság ellen. Továbbá a náci és szövetséges megszálló csapatokkal ellentétben, a Vörös Hadsereg, a Szovjetunió nem semmisítette meg a magyar államiságot.<sup>45</sup>

Természetesen egy hadtörténeti szakmunka még számos más hibát tárhatna fel Ungváry Krisztián „elbeszélő” könyvében.<sup>46</sup> De jelen írás célja más volt: megmutatni a kötet (pre)konceptcionálisan teljesen elhibázott jellegét, valamint jelezni, a mai neohorthysta szellemiségű „felülvizsgálat” újraeledését a magyar történetírás *főárama* egyik ismert képviselőjének munkájában.

### Jegyzetek

- <sup>1</sup> Ungváry Krisztián: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
- <sup>2</sup> Vö.: Fóris Ákos: A nemzetiszocialista múlt historizálásának kérdése a német történelevitában. In: Fekete Bálint, Nyúl Viktor (szerk.): *Paletta – I. Új- és Jelenkor-történeti Diákkonferencia. Tanulmánykötet*. Budapest, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2014. 105–131.; Bartha Eszter: Történetírás és ideológia: vita a totalitarizmusról. *Múltunk*, 2013, 3. sz. 6–38.
- <sup>3</sup> Ungváry..., i. m. 440.
- <sup>4</sup> Krausz Tamás – Varga Éva Mária (szerk.): *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2013. Ungváry csupán két forráscsoportot ismert fel a több mint 600 oldalas könyvben, noha ott valójában hat különböző forráscsoport szerepel, ha a fotódokumentumokat is beleszámítjuk: peranyagok, RÁB-jelentések, RÁB-jegyzőkönyvek, tanúvallomások, hadifogoly-nyilvántartási lapok, fotódokumentumok.
- <sup>5</sup> Megemlítem példaképpen Sipos Péter, Szilágyi Ákos vagy Vaszilij Hrisztoferov nevét.
- <sup>6</sup> Gémesi Ferenc (szerk.): *A magyar megszállás – vajdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Budapest, Russica Pannonicana, 2013; különösképpen

Papp Gyula, Szilágyi Ákos és Sipos Péter írásaira hívom fel a figyelmet. Jelen recenzióban elsősorban a következő cikkeinkre támaszkodtam: Krausz Tamás –Varga Éva Mária: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. *Történelmi Szemle*, 2013. 2. sz. 325–340.; Uők.: A kitaláció mint kritikai eszköz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 4. sz. 1067–1075. és Krausz Tamás: Hogyan írma át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? *Századok*, 2014. 1. sz. 201–228.

- 7 Egy középiskolai tanár – példaként említem – a HVG című liberális lapban már evidenciaként szajkózza a végletekig leegyszerűsítő „téziseket”: [www.hvg.hu/velemeny/nyuzsog/2o151221\\_Jozan\\_orulet](http://www.hvg.hu/velemeny/nyuzsog/2o151221_Jozan_orulet)
- 8 Yehuda Bauer: Memo to the ITF on Comparison between Nazi Germany and the Soviet regime. 5. <http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/gedenktage/23.-august/23-august-ein-gedenktage-als-ausdruck-eines-gemeinsamen-europaischen-geschichtsbewusstseins-oder-von-geschichtsklitterung/yehuda-bauer.pdf>
- 9 Miért csak Leningrád? – A német tervek alapvetően számoltak az élelmiszer elvonásával a keleti területekről. Adalék: Götz Aly számítása szerint, 21,2 millió embertől vonták meg teljes mértékben a táplálkozás lehetőségét! (*Hitler néppállama*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2014. 232.) Ez a szám sokszorosa a leningrádi népirtásnak.
- 10 Ungváry..., i. m. 435–438.
- 11 Lásd erről Krausz T.: Hogyan írma át..., i. m. 206–207.
- 12 Itt jegyzem, hogy Ungváry sajnálatos módon nem használja Yichak Arad historiográfiai jelentőségű művét, amely éppen a zsidóság elpusztítására vonatkozóan tartalmaz hiteles adatokat. Hozzávetőleg 500 ezer zsidó vöröskatonára harcolt a Szovjet Hadseregben a háború időszakában, akik közül több, mint 120 ezer halt hősi halált, bár Ungváry értelmezésében aligha tekinthetők hősöknek, hiszen nem tud különbséget tenni jó és rossz oldal között. Ezzel természetesen azoknak a zsidó áldozatoknak az emlékét is sérti, akik hadifogolyként vagy partizánként adták életüket hazájukért. Mintegy 80 ezerre tehető azoknak a zsidó vöröskatonára-áldozatoknak a száma, akik hadifogolyként pusztultak el. Összesen tehát mintegy 200 000 a zsidó katonáraáldozatok száma. Vö. Y. Arad: *In the Shadow of the Red Banner. Soviet Jews in the war against Nazi Germany*. Yad Vashem, Jerusalem, 2010. 4-5.
- 13 Vö.: Krausz T.: Hogyan írma át... i. m. 206 skk. A hivatkozásokat lásd az eredeti cikkben, ismétlésüktől terjedelmi korlátok miatt eltekintek.
- 14 Vö.: *Tragegyija belorusszkih dereveny. Dokumenti i matyeriali*. (Szosztaviteli: N. Kirillova, V. Szelemanyev). Minszk–Moszkva, 2011. 8-9.
- 15 Ungváry..., i. m. 117.
- 16 Dokumentumkötetünk bevezetőjében részletesen vizsgáltam és idéztem a „füzetet”, amely hosszan foglalkozik a zsidók és a partizánok elleni harc fokozásával. A dokumentum és a hozzá tartozó 16-os számú melléklet megállapítja, hogy „A zsidók maradéktalan kiirtása elsődrendű érdek.” A vezérkari instrukció 31. oldalán kertelés nélkül kimondja – nyilván nem a „rossz módszerek” visszafogása érdekében – hogy „Minden zsidó – nemre és korra tekintet nélkül – a partizánokkal tart!” És akkor már a zsidók alapvető tömegeinek kiirtásán túl vannak...
- 17 Ungváry Krisztián, aki preferálja a „szociálpszichológiai” módszert, elidőzhetett volna a *vereségtudat* és a *bosszú* fogalmainál és valóságánál is.

<sup>18</sup> Ungvárynak a szovjet forrásokhoz való viszonyára egy jellemző példa: Jelinó falu elpusztítása kapcsán magyar dokumentumokból kiindulva megjegyzi, hogy miközben a magyarok a falut felgyújtották, és elfogtak 230 „partizánt”, „közülük 30-at rögtön agyonlőttek”, de Ungváry mindjárt találgatásba is kezd, hogy ez milyen kényszerítő feltétel miatt *történhetett*. Én már eleve gyanakodnék a forrás pontosságát illetően, amely 230 embert „partizánnak” nevez. Ungváry éppen ellenkezőleg. A mi kötetünkben publikált egyik RÁB-jelentést idézi, amely szerint itt, Jelinóban 296 embert öltek meg. Őszerinte nyilván ez a téves adat, mert a jelentés három évvel az események után készült. Ungváry több dolgot se nem érzékelt, se nem tudott. Először nem érzékelt, hogy a „*rögtön agyonlőttek 30 embert*” kitétel, mit is jelent. A forrás arról nem szól, a többiekkel mi lett később, mert nem tudja, vagy nem akarja elárulni. De ez a kisebbik baj Ungváry forráskritikájában. Nagyobb baj, hogy nem tudja, a *jelentések* a jegyzőkönyvek alapján készültek, amelyek viszont az események friss nyomán keletkeztek! Azt sem tisztázza a történész, hogy vajon mi értelme lett volna annak, hogy a halottak számát eltűzzák!!! A helyi lakosság életben maradt tagjai nem tudták egy kis faluban családtagjaikat összeszámolni? A magyar katonáknál biztosan jobban tudták. Ráadásul nem a megszállók temették el a halottakat vagy hantolták ki őket, hanem az áldozatok hozzátartozói, képviselői. Mi több, a probléma Sztálin számára éppen az volt, hogy a RÁB-adatokból túlságosan is magas halálozási szám jött ki. Mivel ő csak 8–10 milliós embervesztéséről akart tudni, ezért a RÁB-dokumentumokat már 1946-ban titkosították és 75 évig elő sem kerültek. Ungváry tehát tisztán szakmai szempontból nem tudja megalapozni, miért a gyilkosok adatai iránt van nagyobb bizalommal, mint az áldozatokéi iránt. Vö.: Ungváry..., 279–280.

<sup>19</sup> Ungváry..., i. m. 383.

<sup>20</sup> Éppen Ungváryval polemizálva mutatta meg Csapody Tamás, hogy a magyar munkaszolgálatosok szintén a holokauszt áldozatainak tekintendők. [http://index.hu/tudomany/tortenelem/2013/01/17/mitoszok\\_a\\_don-kanyarrol/](http://index.hu/tudomany/tortenelem/2013/01/17/mitoszok_a_don-kanyarrol/); [http://index.hu/velemeny/olvir/2013/01/22/mozgo\\_vesztohelyek/](http://index.hu/velemeny/olvir/2013/01/22/mozgo_vesztohelyek/)

<sup>21</sup> Krausz–Varga (szerk.): i. m. 160–161., 176–177., 196–197., 434., 458.

<sup>22</sup> Krausz–Varga (szerk.): i. m. 478–480.

<sup>23</sup> Korábban már erre is felhívták Ungváry figyelmét, de láthatólag semmiféle kritikával nem néz szembe. Vö. Szvák Gyula: A retrospektív partizánvadászatról. In: A magyar megszállás...i. m. 23–25.

<sup>24</sup> Krausz–Varga (szerk.): i. m. 28.

<sup>25</sup> Vö.: Ungváry..., 87–88. skk Megjegyzendő, hogy adataiban, leírásaiban nem ritkán vesz át kétes értékű dokumentumokat forráskritika nélkül. Legszembetűnőbb eset Sztálin 0428-as parancsa a partizán-ellenállás fokozásáról, amelyet abban a hamis formában idéz, amelyet már korábban megbíráltam, jelezve, hogy német és orosz történészek is feltárták az eredeti dokumentumot, amelyen Sztálin saját kezűleg írta be a civil lakosság evakuálásának szükségességét. Ungváry az ellenállás fokozását „embertelennek” nevezi, egyébként több helyen is gyakorlatilag az ellenállás feleslegességét, hiábavalóságát domborítja ki, miközben így értelmezhetetlen marad az a tény, hogy a partizánmozgalom óriási anyagi és emberi erőket kötött le, amelyeket a nácik és csatlósai nem tudtak a frontra vezényelni, nem is szólna az ellenségnek okozott veszteségekről, legyenek azok bármekkora. Uo. 97. Vö.: Krausz T.: Hogyan írni át..., i. m.

- <sup>26</sup> Ungváry..., 100., 106–108. Ungváry többet foglalkozik a partizánok által elkövetett atrocitásokkal, „főállású vodkafőzéssel” és bűncselekményekkel, önkényeskedő osztagaikkal, mint a szovjet partizánmozgalom összes többi, sok ezer más osztagával. A szerző a partizánmozgalom kriminalizálását szintén B. Musial, szélsőjobboldali lengyel-német történész alapján „rekonstruálja”. Miközben Ungváry arról elmélkedik, hogy nem engedik be a magyar kutatókat a levéltárakba, jelen sorok szerzőjét számos levéltárban éppen a magyar kutatók látogatásának elősegítésére kérték, például éppen Voronyezsben. Beengedték volna őt a brjanszki levéltárba is...
- <sup>27</sup> Sőt, a szerző külön kitér arra, hogy a nemzetközi hadijog nem tiltotta a partizánok kivégzését, nem hordtak jól látható megkülönböztető jelzést. Uo.52–53. De arra egy sort sem veszteget, hogy miféle bűn volt maga a Szovjetunió megtámadása.
- <sup>28</sup> Ungváry..., i. m. 301–302.
- <sup>29</sup> Ungváry erre hiteles forrást nem tud idézni. 2010-ben egy volgográdi vizit során M. M. Zagorulko neves szovjet-orosz történész és levéltáros, aki a háborúban vöröskatonaként vett részt a harcokban, úgy nyilatkozott jelen sorok szerzőjének füle hallatára (is), hogy Sztálingrádnál kb. minden hatodik katona lehetett szovjet hadifogoly. Hivatalosan publikált adatok e tárgyban nem léteznek. Lásd még: <http://www.alboin.ru/stalingrad-zapadnya-dlya-vermahta/>
- <sup>30</sup> Ungváry..., i. m. 63.
- <sup>31</sup> Ungváry Musial németországi kritikáját is magától értetődően figyelmen kívül hagyta, amely pedig Musialnak mind szakmai egyoldalúságait, mind ideológiai premisszáinak szélsőjobboldali gyökereit megmutatta. Egy Musial-kritika a sok közül: <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-11444> A. Gogun nemcsak a szovjet partizánmozgalom egyoldalú beállításában marasztalja el a történelmi kritika, hanem azért is, mert tagadja az Ukrán Felkelő Hadseregnek a holokausztban való részvételét. Ld. erről: <http://defendinghistory.com/grzegorz-rossolinski-liebe-on-academic-article-that-obfuscates-the-holocaust-and-denies-oun-opa-anti-jewish-violence/20907>
- <sup>32</sup> Itt jegyzem meg, hogy a szovjet területen a holokauszt áldozatainak számára vonatkozóan a szerző ugrál az adatok között, végül megállapodik egy helyütt a 2,3 milliós adatnál, viszont ez nem felel meg a valóságos, kb. 2, 7 milliós számnak, amelyet számos írásomban bemutattam alapjában az idézett I. Arad munkássága alapján.
- <sup>33</sup> Vö.: Ungváry..., i. m. 63.
- <sup>34</sup> Vö. részletesebben Krausz T.: Hogyan írná át..., i. m.
- <sup>35</sup> Ungváry..., i. m. 51–52.
- <sup>36</sup> Ungváry..., i. m. 349–351.
- <sup>37</sup> Vö. Tragedyija belorusszkih gyereveny...i. m. 311–319.
- <sup>38</sup> Sajnos, ilyen mondatok szép számmal idézhetőek, például, amely egy náci tábornokot, Reichenaut és Sztálint egyformán vádolja a „világnézeti háború fokozásáért” (sic!). Vö.: Ungváry..., i. m. 34–35.
- <sup>39</sup> Itt jegyzem meg, hogy Ungváry helytelenül beszél „zsidó származású” emberekről a Szovjetunióban, mert ott – eltérően például Magyarországtól – a zsidók önálló *nemzetiséget* képeztek.
- <sup>40</sup> Ungváry..., i. m. 439.
- <sup>41</sup> Vö.: Ungváry..., i. m. 437-440.
- <sup>42</sup> Akárcsak Ungváryt, az Országos Levéltár illetékeseit is a mi dokumentumkötetünk „ihlette meg”, akik előálltak a szovjet megszállás dokumentumaival

egy szakmailag súlyosan sérült műben: L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. A szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.

<sup>43</sup> [http://magyarnarancs.hu/konyv/mint\\_egy\\_fortyogo\\_ust\\_ungvary\\_krisztian\\_tortenesz-53090](http://magyarnarancs.hu/konyv/mint_egy_fortyogo_ust_ungvary_krisztian_tortenesz-53090)

<sup>44</sup> Ungváry a rá jellemző eufemisztikus megfogalmazásokkal, de azért kimondja meggyőződését, amely – számos durva szakmai és elméleti tévedést tartalmazva – közvetlenül utat nyit a holokausz relativizálásához: „...a náci Németország bizonyos származás alapján kijelölt társadalmi csoportok megsemmisítésére törekedett. Hasonló felvethető a Szovjetunióval szemben is, amely a megsemmisítendőek csoportját osztályhelyzet alapján definiálta, ez a megsemmisítési szándék azonban 1941 után már nem volt annyira direkt és nem is volt annyira konzekvens, mint a nácik antiszemitizmusa.” Ungváry..., i. m. 438.

<sup>45</sup> Vö.: Krausz Tamás: Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében – L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. A szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. *Eszmélet* 106. sz. (2015. tavasz), 86–99.

<sup>46</sup> Példának okáért: nem használja, nem idézi Bálint József témába vágó köteteit, vagy hogy az orosz nevek átírása magyarra a teljes önkényesség jegyében történt.

## A nyilasok és tettehársaikkal Kassán és Kassa környékén 1944/45-ben elkövetett vérengzésekről

A honvédségi közegek által elkövetett kegyetlenségekről a napi harci jelentések általában nem számoltak be, bár utalások azokban is találhatóak. A Magyar Királyi Honvédség alakulatai által magyar felségterületeken elkövetett bűntettek közül a legismertebbek a délvidéki „hideg napok”, azaz az 1942 januárjában elkövetett *újvidéki vérengzés* cselekményei.

Az alábbiakban a kevesebb nyilvánosságot kapott, szintén magyar felségterületen, Kassa városában és környékén, honvéd álca alatt elkövetett nyilas tömeggyilkosságokat ismertetem. A kassai és a Kassa környéki vérengzés csak igen szűk körben ismert, ezért mindenképpen érdemes bemutatásra.

Kassa az első bécsi döntés nyomán végrehajtott területváltozásokkal került vissza Magyarországhoz. Idézzük fel Horthy Miklós kormányzó ünnepélyes kassai bevonulását egy hiteles visszaemlékező szemével! A ceremóniarendezők Kassa város Pesti út 80. sz. háza előtti helyet jelölték ki, ahol majd Horthy lóra száll, s ahonnan belovagol a belvárosba. Erre a helyre előbb a lovak érkeztek meg, amelyeket a városig vonaton szállítottak. A díszes öltözékű testőrök itt várták paripáikkal együtt a gépkocsin érkező kormányzót. A tanulságos történetet az események lelkes tanúja, Sponták Gizella (özv. Hollós Róbertné) pszichológus írta le családjuk többkötetes (kiadatlan) emlékkönyvében, és szóban is elmesélte nekem:<sup>1</sup>

Amikor az első bécsi döntés értelmében Kassát Magyarországhoz csatolták, ez a mi családunkat hallatlan boldogsággal, mondhatom eufóriával töltötte el. A magyarok felvonulása óriási örömnép volt. Már napokkal előtte kokárdával jártunk, díszítettük a házat, hiszen előttünk – a Pesti úton – fog mindenki elvonulni. A városban minden zászlóanyag elfogyott, lázasan készültek a piros-fehér-zöld zászlók, dekorációk, varratták a „magyar ruhákat”. A mi házunkra is hatalmas zászló került (soha csehszlovák zászlót nem láttam ezen a házon, jegyezte meg egy járókelő, (apánk deszkából keretet

készített a ház oldalára, amibe a tetőtől a földig kis papírzászlókat erősített. A nevezetes napon az ablakba szőnyegek, díspárnák, a kezünkbe virágcsokrok, a hajunkba nemzetiszín pántlikák kerültek.

A már korábban említett Pesti úton, amely közben Pestinska Trieda volt, a Frank gyári kerítés és a mi házunk között egy üres telek [terült el], amelyen kaszálónak használt kis rét állott. A Frank gyár kerítésénél kis diadalkaput ácsoltak, (a másik diadalkapu a Fő utca elejére került). A lakosság a kis diadalkapu után állhatott sorfalat, a házunktól lefelé csak az ott lakók tartózkodhattak. Kora reggel néhány autó hajtott be erre a kis rétre, majd egy nagy fedett teherautó érkezett, testőrök lepték el a házat, és udvariasan közölték, hogy a pincét, lakást, kertet át kell kutatniuk, mert Horthy Miklós Kormányzó Őfőméltósága éppen itt fog az autóról a lovára átszállni. Később előkerült a fehér ló is a kamionból, ott etették, itatták, keféltették, „öltöztették” alig húsz méterre tőlünk.

Aztán megérkezett egy autókonvoj, megállt a házunk előtt, és Horthy Miklós Kormányzó Úr lesétált a rétre. (Valószínűleg éljeneztünk, integettünk). Odament a csoport testőrhöz, és megveregette a lovát. Ekkor kivált az egyik testőr, és odarohant az ablakunk alá, bokacsattogás, szalutálás stb. anyáknak: „Kedves nagyságos Asszonyom, tessék szíves lenni néhány kockacukrot adni” – harsogta. „Sajnálom, mi kristálycukrot használunk” – nyögte ki anyuka – „de ott szemben a pékék kockacukrot használnak.” Így a zsidó pékék – talán a Grósz család – adhatott a Főméltóságú Úr lovának kockacukrot. Rettenetes csalódásként éltem meg ezt az eseményt, hogy még „rendes” cukrunk sincs, és kimaradtunk a történelemből. Horthy Miklós végül megkapta a cukrot, odaadta a lovának, az egyik testőr bakot tartott neki, úgy ült fel a lóra és elindult a város felé.

Csak hát Grósz bácsi, Weisz néni és a többiek nem tértek vissza Auschwitzból. A katolikus Sponták család is a rövidebbet húzta, mivel Sponták Zoltán a Csehszlovák Köztársaságban legálisan működő kommunista párt tagja és a Vörös Segély aktivistája volt, egyébként jómódú kisiparosa a városnak, betonmester (kútgyűrűk, átereszek, oszlopok előállítója). A magyar királyi közigazgatás szorgos tisztviselői kiderítették, hogy nincs idevágó mesterlevele, ezért bevonták az iparengedélyét. Össze kellett húzni a nadrágszíjat, kiköltöztek egy faluba.

Horthy kassai belovagolása után a magyar hatóságok hozzáfogtak a gyanúsnak minősített személyek összeírásához és apámra is ráérték az üldözendő bélyegét. Apám ugyanis tagja volt a Csehszlovákiában legálisan engedélyezett Kommunista Pártnak, én a kommunista úttörő gyermekszervezet tagja voltam, anyám Márai Sándor irodavezetőjeként dolgozott. Egzisztenciálisan egy

csapással tönkretették azzal, hogy visszavonták apám betonmesteri iparendélyét és a hatóságok különböző trükkökkel zaklatták. Elhagytuk Kassát, apám hamis papírhoz jutott és elköltöztünk Hernádcsány faluba. Ott feljelentették. Aztán megjelent két kakastollas csendőr és elvitték apámat a kassai rendőrfogdába. Anyámnak megengedték, hogy látogassa apámat, annál is inkább, mivel apát a család volt köteles élelmezni. A fogdába élelmiszerral bejáró családtagnak névre szóló engedélyt adtak és mindig csak az mehetett be a fogdába. Mivel akkor már 17 éves voltam, engem jelölt ki a család erre a szerepre. Ezzel naponta egyszer délben élelmiszert vihettem be, amit oly módon szerveztünk meg az ügyvéd közvetítésével, aki látogathatta aput, hogy viszonylag rongyosabb szatyorba csomagolt anyuka. Azon egy foltot jó nagy öltésekkel megvarrt, az öltés mögött egy kis zseb volt található, amelyikben egy-két szál cigarettát, egy rövid kis ceruzát, apró üzeneteket és tűt, cérnát tett anyánk. Apu, amikor megkapta az élelmiszert, első dolga volt, hogy ezt a feltűnően csúnyán foltozott cérnát kihúzta, kiszedte a küldeményt, válaszul két-három sort írt, visszavarrta és csak azután nyúlt az élelmiszerehez. Az élelmiszereket a többiektől eltérő módon nem szép fehér szalvétába, hanem mindig aznapi újságpapírba csomagoltuk, így apánk mindig hozzájutott a napi újságokhoz. Elegendő élelmiszerehez úgy jutottunk, hogy egy bizalmas helyről hamisított élelmiszergyeket szereztünk, amit különböző boltokban váltottunk be.

Egy alkalommal, miután a börtönből hazaértem, és otthon kibontottuk a titkos zsebet a rojtos szatyron, azt az üzenetet találtuk benne, hogy „SOS, próbáljatok meg azonnal kivinni, mert néhány napon belül felakasztanak mindannyiunkat”. Egy ismerős ügyvéd szervezte meg apu kiszöktetését, amiből rám is hárult szerep. A család minden pénzt összeszedett.

Az ügyvéd utasítása a következő volt: egy „bizonyos összeget” oda kellett neki adnunk, amiért ő megszervezett egy „házi őrizetbe” vételi igazolást, ami azt jelentette, hogy az őrizettest a rendőrségi fogdából házi őrizetbe hazaengedik, ez apám nevére szólt. Ezzel az engedéllyel másnap este tíz óra után el kellett mennünk a rendőrségnek egy hátsó kapujához, ahol egy megbeszélte kopogtatási jelre beengedtek. Akkor egy bizonyos börtönőrt kellett keresnünk név szerint, akinek odaadtuk „egy bizonyos összegnek” a felét, amelynek a másik felét az ügyvédtől kapta meg másnap, akkor, ha már apánkkal épségben hazaértünk. A terv szerint jártunk el, 10 órakor bekopogtunk azon a bizonyos hátsó ajtón, amit ma is megismernék.

Az ajtót kinyitották, több ajtón és rácson át, amelyet mögöttünk mindig bezártak, jutottunk egyre beljebb valami kis előtér félébe, ahol a név szerinti kérésünkre előjött az a bizonyos börtönőr.

Megtudván, hogy mi vagyunk azok, akiket vár, kis türelmet kért és eltűnt. Vagy 10 percet vártunk ott, azt hiszem 10 évnek tűnt az életünkben, végül az emeletről futva megérkezett apánkkal az őr. Átadtuk azt „a bizonyos összeget”. Az apámat soha ennyire sápadtnak, izgatottnak nem láttam. Sürgetett minket, gyorsan-gyorsan, minél előbb legyünk kinn a kapun. Elég hamar kijutottunk a hátsó mellékutcára, hogy elkerüljünk mindenfajta igazoltatást, hisz kijárási tilalom volt. Hazaértünk, be az óvóhelyre. A család öröme, apám-anyám boldogsága leírhatatlan volt. Még azon az éjjelen érkezett egy csendőr-nyilas vegyes járőr, akik sokáig tanulmányozták apám igazolását, mígnem eltávoztak. Ezután apám elment a toborzó helyre és bemenekült a Honvédségbe. A hegyekben masírozva meglátott egy feliratot: „Vigyázz! Partizánveszély”, ekkor átszökött a szlovák partizánokhoz. Egy év múltán kiütéses tífuszban vergődve ért haza. Később kiebrudaltak bennünket Csehszlovákiából, Soroksárra kerültünk. Apám soha nem heverte ki a megpróbáltatásokat, sokáig gyötörte a betegség.

Sponták Zoltán szabadulása másnapján, délelőtt a többi 12 fogvatartott személyt a Fő utca 89. sz. ház előtt a nyilas városi hatalom a Szálasi-féle vezetés által megbízott megyei főispán döntése alapján felakasztotta és elretentés végett közszemlén hagyta. Sponták Zoltán lett volna a tizenharmadik.

A fenti terrorcselekmények tényanyagát részben a Kassai Helytörténeti Levéltárból kértem és kaptam postán, nagyjából – a Kassai Levéltár tanácsára – Ladislav Olexa és Vladimír Vipler „A nyilaskereszt árnyékában”<sup>2</sup> című Pozsonyban megjelent művéből vettem át.

Mint említettem, a Kassán és környékén a nyilas uralom hónapjaiban elkövetett tömeges gyilkosságok tényismerete a honi történelmi irodalmunkból és a közélet emlékezetéből szinte teljes egészében hiányzik. A háború után a korábban a bécsi döntésekkel a Magyar Királysághoz csatolt területek visszakerültek a Trianonban meghatározott szomszédos országok fennhatósága alá, ahol a demokratikus magyar hatóságok a háborús büntettek ügyében nyomozási tevékenységet nem végezhettek, sokkal inkább nálunk kutakodtak a régi-új szomszédok. A magyar hatóságok és a közvélemény figyelmét érthetően a honi ügyek kötötték le.

Élnek azonban közöttünk tanúk, így Sponták Gizella is, akik – tudomást szerezvén a háború és az azt átélő, hétköznapi civil emberek sorsának megismerését célzó kutatási ambícióimról – felhívták a figyelmemet arra, hogy 1945. január 5-én a kassai Fő utcában látták az utcai fákra felakasztott tizenkét antifasiszta áldozat tetemeit. A Kassai Helytörténeti Levéltár a kérésemre volt szíves átadni nekem e tárgyban a nyilas halálos ítélet másolatát, mely hat férfit minősített partizánnak és további hatot katonaszökevénynek, mindannyiukat kötél általi halálra kárhoztatva. A gyilkosságokat főként Darabos László<sup>3</sup> városi

nyilasvezér irányította. A tucatnyi személy halálos ítéletét Gyarmathy Gábor<sup>4</sup> katonai kormánybiztos-főispán írta alá.

### ÍTÉLET

A Nemzetvezető szóbeli parancsa értelmében meghozva.

Teljhatalmam alapján elítélem a partizántevékenységen tetten ért:

1. Hatch Sándor, sz. 1922. 10. 15. Nagyszőlős, izr.
2. Hercz László, sz. 1911. 09. 01. Kassa, izr.
3. Grün Ábrahám, sz. 1922. 01. 25. Turcs<sup>5</sup>?, izr.
4. Kohán Mózes, 1922. 02. 22. Máramarossziget, izr.
5. Gulyás Mihály, 1905. 02. 10. Egyek, anyja neve: Csepregi Erzsébet, róm. kat., napszámos, Újtelek 1233. sz. alatti lakost,
6. Bruszký András, 1905. 12. 28. Beregsurány, anyja neve: Trill Erzsébet, róm. kat., földműves, Márokpapi 77. sz. alatti lakost.

A katonai műveletek biztosított területéről való ismételt szökés büntettéért:

7. Suha József, 1905. 04. 09. Tarnalelesz, anyja neve: Csikós Rozália, róm. kat., a borsodnádasi cigánytelep lakója.
8. Fábíán Sándor, 1906. 01. 14. Kömöröd, anyja neve: Móric Lukács Amália, ref. pásztor, beregdaróci lakos.
9. Szerényi Béla (Vojtek), 1905. 09. 28. Beregdaróc, anyja neve: J. Tóth Júlia, ref. beregdaróci lakos.
10. Szűcs András, 1905. 11. 24. Újfehértó, anyja neve: Kiss Erzsébet, róm. kat. földműves, Bodrogszentes 30. sz. alatti lakos.
11. Cseh Ferenc, 1905. 06.05. Nagyrosvány, anyja neve: Kertész Zsófia, ref. napszámos, nagyrosványi lakos.
12. Dulinyi János, 1901. december, a napot nem tudja, Nagyrosvány, anyja neve: Dulinyi Erzsébet, ref. házi szolgáló, nagyrosványi lakost.

Tekintettel arra, hogy a katonaszökevények elrejtőzése nagymértékben megnőtt a városban, úgy határoztam, megérett az idő arra, hogy véget vessék ennek a hazaáruló tevékenységnek, ezért a fenti személyeket nem felkoncolásra ítélem, ahogy azt az előírás meghatározza, hanem elrettentő példaként *kötél általi halálra* ítélem őket.

Kassa, 1945. január 5.

Kitartás! Éljen Szálasi!

Gyarmathy főispán  
(katonai kormány megbízott)

E gyilkosság és sok más kassai nyilas büntett részleteit már 1959-ben, a csehszlovák bíróság Kassán megtartott ülésén feltárták. Ekkor

kerültek nyilvánosságra a 12 áldozat személyi adatai a halálos ítéletet kimondó hivatalos okirat másolatából.

A Fő utcai akasztások idejére a nyilasok, a csendőrök, a rendőrök és egyes katonák az utcát lezárták, a hatóság hamis légiriadót színlelt, hogy a gyilkosságtól távol tartsa az esetleges szemtanúkat. Utána a tetemeket közszemlére téve, elrettentés gyanánt, napokig a Fő utcai fákön lógva hagyták.

E helyütt nem sorolhatjuk fel azokat a kassai és Kassa környéki településeket, ahol a nyilasok vérengzése tombolt. Csak néhány jellemző példát említhetünk. Rozsnyó közelében, a Szoroskő környéki erdőben hetven partizánt végeztek ki. A Csermely-völgyben harminchat embert gyilkoltak le, a végrehajtók 150 liter bort és 2 000 db cigarettát kaptak jutalmul. 1945. január 2-án szintén a Csermely völgyében lőtték agyon a köztisztviselőben álló Tost László tisztviselőt, aki a csehszlovák fennhatóság idején Kassa polgármestere is volt. A „Papírmalom” közelében másik tíz főt lőttek agyon, a Báránka vendéglő mellett pedig még két személyt. Széplakapátnál, a Hernád partján meggyilkoltak száma hozzávetőleg 18-25 fő. A Frank gyárnál kioltották tizennégy fogoly életét. Ismét a Hernádnál, a kassai kisállomás közelében, tizenkét ember lelte halálát. A gyilkosságok nagyját a Hernád partján hajtották végre, a tetemeket ugyanis elvitte a sodró víz. Ha nincs kéznél a Duna, akkor megteszi a Hernád is – gondolhatták a hóhérok.

Az áldozatok jellemzően magyar katonaszökevények vagy a bevonulás elől bujkálók, a szlovákiai antifasiszta partizánmozgalomhoz csatlakozott (vagy azzal gyanúsított) személyek, a Horthy-féle rendészeti nyilvántartásban politikailag megbízhatatlannak minősített emberek vagy a deportálás elől hosszabb ideje elrejtett vagy bujkáló zsidók közül kerültek ki.

A kassai bírósági tárgyaláson Darabos László vádlott, Kassa városának egykori nyilas ura a következőket vallotta: „Az én közvetlen részvételemmel végrehajtott akciók során mintegy 140-160 embert lőttek agyon... Kassán és környékén összesen 500–700 embert gyilkoltak le.”

A szlovák történészek tételelesen ismertetik a vádhatóság által feltárt gyilkosság színhelyeit és az áldozatok számát, amelyeket nem minden esetben tudtak pontosan megállapítani: a nyilas hatalom kezdetétől 1945. január 18-ig Kassán és környékén 530 embert gyilkoltak meg, 1200 személyt továbbítottak koncentrációs táborokba. Az áldozatok túlnyomó többségének személyi azonosításáról mindmáig nem tudunk. Ellenben a kassai Fő utcában felakasztott antifasiszták személyi adatai ismertek. Ezen az ítéleten jól olvasható Gyarmathy Gábor csendőrtiszt, megyei nyilasvezér kézírása is. Az eddigi tudásunk alapján nem állapítható meg, hogy az áldozatok sorsáról értesültek-e a hozzátartozók. A statisztikában szerzett jártasságom alapján kétkem, hogy a nyilas terror fenti áldozatait beleszámították a magyarság második világháborús emberáldozatainak számába.

A csehszlovák hatóságok egyes helyeken állítottak emléktáblákat az áldozatoknak. A tárgy további közös (szlovák–magyar) kutatása – véleményem szerint – felettebb időszakú. A tudomány dolga, hogy Magyarország háborús szerepe a korabeli joghatóság teljes területére kiterjedő, tényszerű feltárást kapjon, így semmilyen irányú történeti-politikai részrehajlás fogságába ne kerüljenek se kortársaink, se utódaink.

### Jegyzetek

- <sup>1</sup> A Sponták család története. Kézirat, a szerző birtokában.
- <sup>2</sup> Olexa, Ladislav – Vipler, Vladimír: *A nyilaskereszt árnyékában* (V tieni šípvových krížov). Pozsony, Szlovákiai Politikai Könyvkiadó, 1959.
- <sup>3</sup> A Nyilaskeresztes Párt városi szervezetének elnöke, korábbi csendőrtiszt.
- <sup>4</sup> 1944. október 27-én már a nyilasok nevezték ki Kassa főispánjává.
- <sup>5</sup> Feltehetően Turcsek. Ma: Turček, Zsolnai kerület, Szlovákia.



Sponták Gizella kassai gimnazista igazolványképe 1943-ból. Édesanyja Márai Sándor irodáját vezette.

# Látlelet (nem csak) a humán felsőoktatás helyzetéről – 2015

Az ELTE Bölcsészettudományi Kar oktatóinak  
vallomásai élet- és munkakörülményeiről

*2015 novemberében az ELTE Bölcsészkarának egyik nyelvész adjunktusa az alább olvasható nyílt levéllel fordult a kar, az egyetem és a felsőoktatási tárca vezetéséhez, valamint az alapvető jogok biztósához. Az ezt követő napokban, majd hetekben (2016 februárjáig) a nyílt levélhez 361 oktató csatlakozott aláírásával (a karon foglalkoztatott tanárok mintegy kétharmada). A nyílt levél – csakúgy, mint az oktatók vallomásai, amelyeket a levél szerzőjéhez e-mailben küldtek el, s amelyekből alább reprezentatív válogatást adunk közre – a honi felsőoktatás hanyatlásának fontos láttelepe, amely egyben a magyar humánértelmiség méltánytalan élethelyzetét tanúsítja 2015 végén – negyedszázaddal a rendszerváltozás után.*

## I. Nyílt levél

Tisztelt Balog Zoltán Miniszter Úr!  
Tisztelt dr. Palkovics László Államtitkár Úr!  
Tisztelt dr. Mezey Barna Rektor Úr!  
Tisztelt dr. Scheuer Gyula Kancellár Úr!  
Tisztelt dr. Borhy László Dékán Úr!  
Tisztelt dr. Székely László Biztos Úr!

*Kérjük, támogasson bennünket, és álljon ki érdekeinkért a megfelelő fórumon!*

A napi híreket követve örömmel értesültünk, hogy a doktori képzésre járó hallgatók ösztöndíja az első két évben havonta 140 000 forintra, a második két évben havonta 180 000 forintra emelkedne. Támogatjuk a javaslatot. Ugyanakkor végtelenül méltánytalanak tartjuk, hogy a hallgatói ösztöndíjak és az oktatói bérek között így kiáltó aránytalanság jön létre. Az egyetemen oktató tanársegédek és adjunktusok

10 éve várnak a béremelésre. Számunkra teljességgel elfogadhatatlan, hogy mindössze 30–40 000 forintos béremelést ígérnek, azt is három éven át elnyújtott emeléssel megoldva: az adjunktusok nettó 147 000 forintjához, a tanársegédek nettó 122 000-es fizetéséhez.

Így az a megalázó helyzet jönne létre, hogy a doktorandusz és számos oktatója bére 2018-ban körülbelül azonos lenne, pedig egy adjunktus akár már 20 éve oktat az egyetemen, és már 10 éve megszerezte a PhD-fokozatot. A tanársegédeknek 30 000 Ft-tal lenne kevesebb a bérük, mint a hallgatók ösztöndíja, úgy, hogy karunkon a tanársegédeknek is doktori fokozatuk van.

A doktori hallgatók további kedvezményekkel rendelkeznek, míg az oktatók nem. (Hosszú éveken át nem részesültünk cafeteriában, most havi 6 000 Ft-os étkezési jegyet kapunk.) Így a hallgatók juttatása a kedvezményeikkel nemcsak a tanársegédek fizetésénél lesz több, de a sok éve oktató, sok éve fokozatot szerzett tanáraink bérénel is. *E helyzet következtében az oktató és a tudós tekintélye is sérül. Ez a helyzet megalázza az oktatókat, ezáltal magát a Kart is.*

A hírek szerint a doktorjelöltek a fokozatszerzésekor egyszeri, 400 000 forintos támogatásban részesülnének, pedig az ösztöndíjasok számára ingyenes a védés. Ugyanakkor az oktatók számára a habilitációra jelentkezés 150 000 Ft, és mi semmilyen esetben nem kapunk 400 000 Ft-os támogatást.

*Az ELTE Bölcsészettudományi Karán egy adjunktus jelenleg nettó 125 000 Ft-tal, egy tanársegéd pedig nettó 150 000 Ft-tal keres kevesebbet, mint a közoktatásban dolgozó, doktori fokozattal rendelkező pedagógusok.* Egy pályakezdő bölcész is több bért kap, mint mi, akik oktattuk őket. Ugyanez a tarthatatlan bérhelyzet jellemzi karunkon a nem oktató beosztású tanárokat: a lektorokat és a nyelvtanárokat is.

*A munkaszerződésünk irreális követelményeket tartalmaz, heti 40 órában lehetetlenség minőségi munkát végezni az összes területen, amely szerepel a szerződésben. A mi feladatainknak csak felét teszik ki az órartartások és a kurzusainkkal kapcsolatos teendők: beadandók javítása, vizsgáztatás, tananyagfejlesztés stb. Ezek felett az alábbiak is feladataink részét képezik: hallgatók vezetése, konzultációk (tdk, szakdolgozat, disszertáció); felkészülés új ismeretekből; az új lehetőségek alkalmazása szemináriumon, kielégítve a folyton változó hallgatói igényeket az új típusú, kevésbé tudományos tematikájú, gyakorlati órákon; kutatás; publikálás; konferenciák szervezése és előadóként való részvétel; új tárgyak kidolgozása; szerkesztés, lektorálás, fordítás; rengeteg adminisztráció és sok egyéb. *Kutatásra csak a heti 40 órás munkahetünkön túl jut idő.* (A tanársegédek és az adjunktusok nem vehetnek ki alkotói szabadságot.) Többségünknek hosszú évek óta a kötelezőnél jóval több az óraterhelésünk. *Képtelenség a számunkra kiosztott egyre több feladatot elvégezni heti 40 óra alatt. Mindezt alig több mint 100 000 Ft-os bérért.**

Megjelent tanulmányainkért nem hogy nem kapunk tiszteletdíjat, de gyakran még mi fizetünk a megjelenésükért. Szakdolgozat-vezetésért, -bírálatokért, doktorandusz témavezetőjeként sem, valamint semmi másért sem kapunk külön illetményt. Azért is saját zsebből fizetünk, hogy taníthassunk (saját gép, saját nyomtató, könyvbeszerzések stb.), legtöbbször a hallgatóink számára az óráinkra saját költségünkön kell fénymásolnunk. Azért is mi fizetünk, hogy konferencián vehessünk részt, hogy konferenciát tarthassunk, és általában minden tudományos mellékmunkát (szerkesztés, fordítás, lektorálás stb.) ingyen, szakmai elkötelezettségből végzünk. Az oktatási kormányzat és az egyetem az általuk anyagilag nem támogatott és anyagilag el nem ismert, elsősorban nemzetközi tudományos tevékenységet kéri számon tőlünk saját előmenetelünkhöz és az egyetem akkreditációjához is. A belföldi és külföldi konferenciák részvételi díjait és egyéb költségeit saját magunknak kell állnunk. Az egyetemen kívüli pályázatok csak egy szűk oktatói rétegnek jelentenek pénzforrást, a megpályázható pénzek nem elegendők minden oktató számára, valamint sok oktatónak nem marad ereje a bürokratikus papírmunkára, amit egy pályázat jelent.

*Mindezek alapján nyomtatékosan kérjük, hogy 2016 januárjától kapjuk meg minimum azt a bért mi is, ami a bértábla szerint jár a doktori fokozattal rendelkező pedagógus kollégáinknak a közoktatásban (kutatótanári bér). Ez a tanársegédek és az adjunktusok esetében 85%-os emelést jelent.* Csak azt kérjük, amit kollégáink megkapnak a közoktatásban. Nem tudjuk elfogadni, hogy mi ne kapjuk meg az emelést. Nem tudjuk elfogadni, hogy további éveket várjunk arra, amit pedagógus kollégáink már megkapnak. Álláspontunk érvényre juttatásához minden fórumot és minden törvényes eszközt igénybe fogunk venni.

Mivel munkaköri elvárás a konferencia-részvétel és a publikálás, *nyomatékosan kérjük, hogy minden oktatónak legyen éves kerete, amely biztosítja az ezekhez szükséges anyagi fedezetet.* Követelésünk nemcsak az oktatók bérére vonatkozik, hanem a lektorok és a nyelvtanárok jövedelmére is: kapják meg kollégáink is minimum azt a bért, ami végzettségüknek, fokozatuknak megfelel a pedagógus-bértáblában.

Az állam által garantált minimális bér összege nincs arányban a doktoranduszi *állami ösztöndíj* tervezett összegével és a közoktatásban dolgozó kutatótanárok *államilag garantált minimális* bérével. Nyomatékosan kérjük, hogy a béremelés fedezetét a költségvetés biztosítsa, és ne az intézményeknek kelljen kigazdálkodniuk, hiszen az csak elbocsátások árán, oktatási és kutatási színvonallesés árán lehetséges. Legyen annyi kollégánk, hogy ne kelljen több órát tartanunk, mint amennyit a felsőoktatási törvény az egyes beosztásokban előír, illetve a kötelező óraszámunk feletti kurzusokért járjon pótlék.

Hogy az oktatói bérek ügye rendeződjön, nem csupán egy néhány ezer fős oktatói gárda érdeke, hanem az egész felsőoktatás nívóját – és azon keresztül Magyarország versenyképességét – meghatározó

kérdés. Ha nem történik változás, az az oktatók pályaelhagyásához, vagy minden egyéni erőfeszítés ellenére munkájuk színvonalának csökkenéséhez vezet.

Budapest, 2015. november 18.

*Bízva az egyenlő elbánásban,  
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának  
oktatói*

\*

## II. Oktatói levelek, vallomások

Az egyik leghőbb vágyam volt, hogy egyszer az ELTE BTK oktatója lehessenek. Óriási megtiszteltetésnek éreztem, amikor még a doktori tanulmányaim alatt lehetőséget kaptam arra, hogy először megbízott óraadóként, majd tanársegédként oktathattam a karon. Életem egyik legboldogabb pillanata volt, amikor aláírtam a szerződésemet. Az ország első egyetemén taníthattam! Elsőgenerációs értelmiségiként nem is álmodhattam többről...

Sajnos azonban nem sok idő kellett ahhoz, hogy úgy érezzem, a leghőbb vágyam egyre inkább életem egyik legrosszabb döntése. Rá kellett döbbernem, hogy az ország első egyeteme csak egy cím, ami a hazai felsőoktatási környezetben egyáltalán nem jár együtt azokkal a körülményekkel, ami elvárható lenne. Amikor elkezdtem tanítani, kaptam egy ősrégi íróasztalt, és egy széket, amit csak nadrágban tudok használni, mert a harisnyám felfut tőle. Számítógépet nem kaptam, ezért a saját laptopomat kell használnom gyakran még az oktatáshoz is. Ez a laptop azonban mára sajnos már csak maximum másfél órát képes működni, majd túlelegetés miatt leáll. Lecserélni azonban nincs lehetőségem, ezért minden este elrebegek egy imát, nehogy felmondja a szolgálatot, mert akkor munkaképtelen leszek. A kutatásaimhoz elengedhetetlen szoftvereket csak illegálisan tudom használni, emiatt számtalan nehézségem adódik (arról már nem is beszélek, hogy mennyire etikátlannak tartom ezt a megoldást). Arra azonban nincs lehetőségem, hogy a saját pénzemből beszerezsem ezeket a szoftvereket. Konferenciákra azért tudok elmenni, mert a párom finanszírozza ezt a „hobbimat”, de a családjunk bővülésével egyre kevésbé fogom tudni megengedni magamnak ezt a luxust (amit egyébként, kutatóegyetem lévén, elvárnak tőlünk).

Megalázva érzem magam. Ha tükörbe nézek, akkor egy életképtelen, önmagát eltartani képtelen embert látok. Felemészt ez a helyzet.

Tudom, hogy váltanom kellene, de imádom a munkámat. Még kitarok. Még bízom abban, hogy egyszer jobb lesz. Hogy egyszer nem a páromnak kell hálásnak lennem azért, mert biztosítja, hogy hobbiból taníthassak. Havi 120 000 Ft-ért ugyanis ez egy hobbi. Ez a pénz arra sem elég, hogy a munkámhoz szükséges feltételeket meg tudjam teremteni magamnak.

\*

A Tanszékünkön pár hónapon belül már három habilitált adjunktus lesz. A posztdoktori ösztöndíjakkal kiöregedtünk, a PhD-t 10-12 éve szereztük meg, így a Magary-ra (Magary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj – a szerk.) se pályázhatunk: ezek azoknak vannak kitalálva, akik max. 6-8 éve végeztek a doktorijukkal, és még nem lettek előléptetve docenssé. Mi viszont hiába reméljük, hogy belátható időn belül docensek leszünk. Az intézetünkben is tucatnyian csinálták meg a habilitációjukat, de semmi szabály nem kötelezi a kari, egyetemi vezetést vagy a minisztériumot, hogy előléptessen minket, miközben habilitáció nélkül kinevezett docensekből elég sok van a karon.

\*

Lehet egyetemen kívüli forrásokból pénzekre pályázni, viszont ez csak az oktatók szűkebb rétegének sikerül, ennek több oka van, pl. sok oktató ideje elmegy a hallgatókra, és nincs idejük a pályázati papírmunkára, másoknak nincs külföldi publikációjuk, éppen a pénzhiány miatt, és ezért nem nyernek pályázaton, illetve se pénzük, se idejük a habilitálásra, ami szintén megnehezítheti egy pályázat megnyerését.

A jogi helyzetet nem értem. Ha nekem van egy 40 órás állásom, akkor hogyan lehet máshonnan, pályázati pénzből kiegészíteni az én bérem, ugyanarra a 40 órás munkakörre? Jogilag ez nem problémás, két helyről kapni pénzt ugyanazért a munkáért?

A másik problematikus része a külső pályázatoknak, hogy a pályázati pénzek jó részét az oktatásba forgatják bele, holott az kutatásra lett elnyerve! Mindig ezt hallom: ha akarunk fénymásolni a hallgatóinknak, pályázzunk (kutatási pályázat), és abból a pénzből fénymásoljunk. Tehát én vállaljak pluszmunkát azért, hogy tudjak a hallgatók számára fénymásolni? (???) A pályázatok egy részéből maga az oktató nem kap semmit, minden pénzt az oktatásba és az infrastruktúrába forgatnak bele, viszont az oktatónak van vele pluszmunkája, pluszkutatása. Az államtitkár úr csütörtöki azon válaszára, hogy ha nem tudunk megélni, vállaljunk másodállást, mert a doktoranduszok nem dolgozhatnak, mi viszont vállalhatunk más állásokat... *A Kar vezetésének azonnal reagálnia kellett volna, és elmondani, hogy ez nem stimmel.*

Egyrészt a hallgatók is vállalhatnak, csak nem teljes állást, ahogy elvben a tanárok is, szintén nem teljes állást. Valamint a hallgatók és a tanárok is pályázhatnak, de kis részük fog csak nyerni.

Ugyanakkor ha van egy 40 órás állásom (kb. heti 50 órát dolgozom ténylegesen). Pontosan milyen állást vállaljak, és mikor, ha munkaügyileg korrekt akarok lenni? Éjjel vállaljak vagy szombaton? Mert 40 órárn hivatalosan az ELTE-é! Munkaügyileg egyáltalán nem stimmel arra bátorítani bennünket, hogy a 40 óra időtartama ALATT több helyen dolgozzunk. Legtöbb kollégámnak nem marad energiája másik állásra. Nekem sem.

\*

Nyugalmozott habilitált egyetemi docens vagyok, de tovább tanítok önkéntes munkában. Amikor csak kevesebb órát hirdettem meg, mint dolgozó koromban, a HÖK felháborodott hangú levelet írt a tanszékvezetőmnek, aki pedig nyomatékosan megkért, hogy ne szűrjék ki a diákokkal. Én tehát ugyanúgy dolgozom, mint főállású koromban, csak éppen ingyen. Elhatároztam, hogy a tavaszi félévre már csak azt a két masteres órát vállalom el, amelyek kvázi hozzám lettek akkreditálva, nem tudnám kinek átadni.

\*

Amikor közel két évtizede az ország első egyetemére felvettek, nagyon nagy elánnal vágtam neki a munkának. Akkoriban azt reméltem, a becsületes munka lassan ugyan, de egyszer meghozza gyümölcsét. Az évek elmosták ezt a lelkesedést, most úgy érzem, egyre reménytelenebb az egész. Húsz éve lakom albérletben, egy szoba konyhában egyedül, burkolt hajléktalanságban. Mivel senki sem támogathat, semmi remény arra, hogy a forduljon a kocka. Hitelt felvenni nem merek. Úgy érzem, bárkit is ebbe a világba segíteni egyenesen felelőtlenység. Ezen a helyen fejlődni nem lehet. Ahhoz, hogy előrelépjek, publikálnom kellene, konferenciákra kellene járnom, de ehhez nincs pénzem. Pályázni kellene, de ahhoz nincs mit felmutatnom. Bezárult a kör. Rengeteget dolgozom mellékállásokban. Az óráimat még el tudom látni, de már abban sincs igazi inspiráció. A kegyelemdöfésre várunk. Legyen El(i)te Plaza az BTK épületeiből! Így talán mindnyájunknak lenne egy jobban fizető állása és nem lenne lelkiismeret-furdalásunk se, hogy nem azt tesszük, amit a munkaleírásunk megkövetel tőlünk.

\*

Büntudatom van, ha szakkönyvet veszek, mert tudom, hogy hiányozni fog a rezsire az a pénz.

\*

Évekig hallgattam a Kar és az Intézet vezetőitől, hogy pályázni kell, EU-s projekteknél kell részt venni. Végül pályáztam, részt vettem, de amennyi nehézséget és megaláztatást a projekt adminisztrációja okozott a BTK-n, az biztos, hogy többet nem fogok az egyetemen

keresztül semmiben részt venni. Arról nem is beszélve, hogy rejtélyes módon valahogy mi mindig kevesebb pénzt kaptunk kézhez, mint a külföldi projektpartnerek.

\*

A mi tanszékünkön csak az a néhány számítógép működik, amelyeket segélykiáltásunkra néhány nagyobb cég adományozott nekünk a leselejtezendő állományukból. Működő nyomtató és fénymásoló nincs. Évek óta otthon nyomtatom a kurzusaimhoz a feladatlapok nagy részét, de ez így nem mehet tovább.

\*

Többgyerekes anyukaként csak azért tudok itt dolgozni adjunktusként, mert a férjem eltart minket. És az ő lelki nagyságát mutatja, hogy se abból nincs nyílt konfliktus, hogy a fizetésem a családi költségvetéshez nevetségesen és megalázóan alacsony arányban járul hozzá, se abból nincs, hogy annak ellenére, hogy eltartanak, egyszerűen semmi időm nincs ellátni a háztartási teendőket, mert zh-kat, szemináriumi dolgozatokat javítok, teszteseteket-dolgozatokat állítok össze; szakdolgozatokat, doktori disszertációkat témavezetek és bírálók; órákra készülök; szerkesztek, írok, lektorálok; konferencia-előadásokat tartok, tudományos eseményeket szervezek, éjszakába és hajnalba nyúlóan -- mindezt tehát éhbérért, vagy úgy, hogy a férjem fizet érte. Ezzel persze a fennálló rendhez asszisztálunk, még ha tudjuk is, hogy ezt nem szabadna, és ez hihetetlen belső feszültségeket gerjeszt. Nem véletlen, hogy a kamasz gyerekeim egyre több kérdést tesznek fel, hogy most akkor hogy is van, hogy ugyan nincs rájuk időm a munka miatt, de mégsem az én pénzből élünk. És még én mázlistának mondhatom magam a kollégáimhoz képest... Már ha mázlista az, aki a saját bőrén tapasztalja meg nap mint nap, hogy mekkora szakadék tátong egy PhD-s, ELTE BTK-adjunktus, és egy szintén PhD-végzettségű, de nem bölcsész, és nem egyetemi szektorban dolgozó társadalmi-anyagi megbecsültsége között ma Magyarországon.

\*

A doktori fokozatom megszerzését követően csak hosszas várakozás után léptettek elő adjunktussá, mert sosincs pénz az előléptetésre. A tanárszegédi fizetésből, bár család nélkül, de egy kicsi lakást egyedül fenntartva próbáltam megélni. A végén már oda jutottam, hogy a havi fizetésem épp hogy a lakásrészletet és a rezsit kifutotta, és mivel nem éppen gazdag családból származom, a szüleim azzal tudtak leginkább segíteni, hogy vidéken, a házkörül termelt dolgokból legalább a kamrámat fel tudták néha tölteni. Volt egy év az adjunktusi előléptetésem előtt, amikor lényegében ételre sem futotta, nem hogy mondjuk bérletre, könyvekről, színház- és mozijegyekről természetesen nem is

beszélve. Az adjunktusi előléptetés (az ezzel járó havi 25 ezer forint bérnövekmény) legalább azt lehetővé tette, hogy ennyi pénzem legyen havonta megélhetésre a rezsin felül. Ilyen körülmények között minden lehetséges alkalmi pénzkereseti lehetőséget megragadtam, bár a szakfolyóiratok, ahol értelmes munkával (publikációval, kutatással) lehetett volna pénzhez jutni javarészt vagy megszűntek, vagy rég nem fizetnek már honoráriumot, az egyéb kulturális-oktatási jellegű munkák, másodállások is lényegében felszámolódtak az utóbbi 4-5 évben. Tehát az elvállalt munkák a kutatástól, a szakmai fejlődéstől vették el az időt. Ilyen körülmények között pont a legfontosabb időszakban – néhány évvel a doktori megszerzése után, adjunktusként – kellett volna/kellene a szakmai továbblépést kutatással, nemzetközi publikációkkal megalapozni. Ehhez külföldi konferencia-részvétel kellene, kapcsolatok építése, nemzetközi környezetben szakmai visszajelzések gyűjtése. Az egyetlen semmiféle konferenciatámogatás nincs, ha a tanszéknek nincs külön elnyert külső pályázata (ami azért ritkábban van, mint amikor nincs), abból a fizetésből kellene ezt kigazdálkodni, amiből buszbérletre sem telik. Szerencsére néha rendeznek konferenciát a szomszédos „olcsó” országokban a szakterületemen, oda néha el tudok menni. Ezen kívül pedig olyankor jutok el külföldi konferenciára, amikor meghívnak, és a konferencia állja a költségeket.

Az igényes külföldi publikációk készítéséhez kurrens szakirodalomra van szükség. Szakterületem irodalma nem esik az Egyetemi Könyvtár gyűjtőkörébe, e területen az ELTE elektronikus cikkadatbázisokhoz való hozzáférése nem veszi fel a versenyt azokkal a sztenderdekkel, melyeket a jelentősebb külföldi folyóiratok természetesnek vesznek a kutatók részéről. A legtöbb folyóirat elvárja azt is, hogy az angol cikkek anyanyelvi lektorálását a szerző végeztesse el – mondanom sem kell, ezek cikkenként súlyos tízezrek, amiről egy adjunktusi fizetésből élő oktató nem is igen álmodhat. (Az utóbbi 10 évben, ennek a problémának a kezelésére a közelmúltban láttam az első és egyetlen eddigi nyomot, hogy egy pályázattal ezt az ELTE kezelni próbálja, ennek folyamatos szolgáltatásnak kellene lennie az egyetlen, ha komolyan gondoljuk a külföldi publikálást!)

Ez a kétségbeejtő pénztelenség alapvetően akadályozza, hogy a szakmai önéletrajzunkat olyan szintre fejlesszük, amivel saját erőből, saját jogon fontosabb ösztöndíjak, pályázatok elnyerésére esélyünk lehet. Ezzel be is zárult az ördögi kör, a pénztelenség ördögi köre.

\*

Az egyetemi oktatói létehez, mint általában az értelmiségi létehez hozzá tartozna bizonyos mértékben a napi kulturális események figyelemmel kísérése is. Ahogy azonban a konferenciákon való részvételt sem tudjuk sokan kigazdálkodni a fizetésünkből, színházi előadásokra, kiállítások látogatására sem telik. Most olvastam valahol, hogy csodálkoznak

a szervezők, hogy a Csontváry-kiállításon alig vannak érdeklődők. Elmentem, mert szerettem volna megnézni, de amikor megláttam, hogy mennyibe kerül a belépő, szégyenszemre hátat fordítottam, és lemondtam róla. Ugyanez a helyzet a színházi előadásokkal, 5-10 ezer forintos jegyeket az ember nem engedhet meg magának. Nesze neked értelmiségi életforma! Könyveket, folyóiratokat sem vásárolunk. Mert nem telik rá. Pedig ez nem hiszem, hogy luxus lenne egy egyetemi oktatónak.

\*

A sérelmeket illetően ugyancsak hosszú volna a lista, gondolom, nem én vagyok az egyetlen, aki a létszámstopp miatt a doktori fokozata megszerzése után is hosszú évekig dolgozott tanársegédként – meg segédmunkásként olykor, hisz a tanszékünkön elég gyakori, hogy magunk javítjuk, toldozzuk-foldozzuk a szinte használhatatlan székeket-asztalokat, vagy ha végképp tönkremennek, hát otthonról hozunk be még használható bútort, mi mossuk a függönyt, töröljük a port, és tudjuk, hogy normális ruhában tilos tanítani, mert vagy koszos lesz, vagy kiszakad a kiálló szálkákban. Mióta az ELTE-n dolgozom, megtanultam projektort szerelni, láttam tanszéki adminisztrátort nyomtatópatront tölteni házi módszerrel (úgy olcsóbb, csak a pulóvere ment tönkre szegénynek), tudom, hogy nyelvész kollégám hátizsákjában mindig akad csillagcsavarhúzó, és azt is pontosan tudom, hogy ha órán internetről szeretnék vetíteni valamit, melyik hallgatónak van olyan wifi-csatlakozása, ami az ELTE-wifivel ellentétben működik is. Amikor OTKA-pályázatot nyertünk, a projektben részt vevő kollégák nem kaptunk órákedvezményt, hanem szabadidőnkben kutattunk-fordítottunk-szerkesztettünk, mert (előző) dékánunktól megtudtuk, hogy bár csak akkor lesz papír meg nyomtató a zéhák nyomtatására, ha pályázunk, de persze az órákat is meg kell tartani valakinek, és erre nem vesznek fel plusz embert.

Néhány éves történet: egy külföldi konferencián vettem részt, és miután saját zsebből kifizettem a repülőjegyet, annyi pénzem maradt csak, hogy couchsurfing-es szállást keressek. Mikor a külföldi konferenciaszervező ezt megtudta, hamar elintézte, hogy a nagy hírű külföldi egyetem kifizesse a szállásomat az egyetemi vendégszobában – az ELTE egyetlen fillérrel nem járult hozzá, én pedig nagyon kínosan éreztem magam...

Hosszan sorolhatnám, de nem teszem, mert amíg az előző sorokat írtam, nem haladt a fordítás, amiből a villanyszámlát fizetem. Szóval megyek vissza a másodállásomba.

\*

A zárthelyi dolgozatokat, a nyelvfelkészítés órán kiadott feladatokat otthon, saját nyomtatómon, saját papírra nyomtatom. Mivel Magyar-

országon kevésbé oktatott és beszélt nyelvet tanítók, nehezen lehet hozzáférni itthon a segédanyagokhoz, ezért sok feladat kerül így kiosztásra az órákon. Ezeket az órán kiosztott feladatokat ugyan elküldhetném a hallgatóknak a félév elején, hogy nyomtassák ki ők és hozzák el az órára, de úgy gondolom, ezt nem várhatom el azoktól a költségtérítéses hallgatóktól, akik így is jelentős összeget fizetnek azért, hogy az egyetemen tanulhassanak. Így félévenként veszek egy új tonert a nyomtatómba, a papírból is több csomag elfogy.

A tanszékünknek majdnem az összes termében már a modern, filces tábla van, ami jó, de ha írni is szeretnék rá, akkor a filcet nekem kell megvennem.

Amikor ezen a héten kiégett az asztali olvasólámpában az égő, már eszembe sem jutott kérni egy újat, rögtön arra gondoltam, hoznom kell egyet a kiégett helyett...

Amikor a tanszékvezető rákérdez, miért nem jelentkeztem és megyek adott külföldi konferenciára, csak annyit mondom, mert nem tudok, de azt nem teszem hozzá, mert szégyellem, hogy tíz év tanítás után sem tudom megengedni magamnak anyagilag, hogy elutazzak 4-5 napra.

\*

Az egyetem elvárja a külföldi publikációt, hogy a nemzetközi rangsorokban előbbre kerüljünk. Nem lennének külföldi publikációim, és nem jelenhetett volna meg könyvem neves külföldi kiadónál, ha nem töltök *illegális* módon külföldi folyóiratcikkeket és külföldi könyveket *illegális* szerverekről. Az ELTE könyvtára alig vásárol külföldről könyvet, fontos folyóiratokhoz nincs hozzáférésünk, és nem is keresünk annyit, hogy könyveket rendeljünk. Nem tudom, hogy fogok lépést tartani a szakirodalommal most, hogy úgy tűnik, ezek a letöltő oldalak megszűnnek.

\*

Még hogy nincs felháborodás! Már akkor is volt, amikor a gimnáziumi hasonló korú tanárokkal közel azonos fizetést kaptam pl. én is docensként. Most meg egy öt évvel fiatalabb mestertanár másfélszeresét kapja annak, amit én kapok. Nem tőle sajnálom, mert rengeteget dolgoztatják őket is, de azért ez mégiscsak felháborító. Évek óta várjuk, hogy nálunk is legyen béremelés, de nincs. Van, aki szerint azért, hogy önként hagyjuk el a pályát. De akkor ki fog tanítani? Utánpótlás alig van, évtizedekig nem vettek fel tanársegédeket, az átlagéletkor 50 körül van. A kötelező óraszám mellett plusz 2-4 órát tanít mindenki. A dolgozatokat saját, otthoni gépen nyomtatjuk, nincs papír, másoló, minden elromlott, semmi ellátmány nincs egy oktatási intézményben, az ország Állítólag első egyetemén. De mindenki csak magában háborog, dühöng. Akik nem írták alá a levelet, azok közül sokan félnek, hogy elveszíthetik az állásukat, de ők is nagyon megalázzónak tartják

ezt a helyzetet. S még azt mondják, vállaljunk plusz munkát. És mégis hol? Minden bölcsész képzettséget igénylő munkát leépítettek. Azt nem tudom, a fiatal oktatók hogy tudnak eltartani családot ebből a fizetésből, amikor még a középkorú magasabb fizetések is alig érnek valamit a hétköznapokban. Nagyon elkeserítő a helyzet, és felháborító is. A humán értelmiség egyre lejjebb csúszik, az egyetemi oktatók meg különösen. Bölcsész létemre évek óta nem veszek már könyvet, mert minden másra, a mindennapi megélhetésre elmegy a fizetésem. A nyugdíjasok, prof. emeritusok teljesen ingyen tanítanak, a doktori órákért se kapnak semmit sem.

\*

A mi szobánkban például hárman vagyunk, és van is három számítógép. Az egyik már be sem kapcsol, vagy ha mégis sikerül életet lehelniük belé, akkor biztos, hogy nagyon hamar lefagy, és utána már nincs esély arra, hogy használjuk. A másik még éppen hogy működik, de szintén nagyon gyakran lefagy. Ezek a gépek már 10 éve sem voltak igazán újak, a korukat meg sem tudnám mondani, de mindenképpen 12+. A harmadik gép működik, ezt a kollégám hozta be otthonról, vagyis az ő saját asztali gépe. Mindezek miatt esélyünk sincs arra, hogy bent dolgozzunk, és csakis a saját laptopjainkra számíthatunk. Mint ahogy a saját papírunkat, tintánkat használjuk. A tanszékünk más tárgyak mellett nyelvet is oktat, de a haladó kurzusainkhoz fénymásolni csak saját költségen tudunk, mert fénymásológépe nincs. És persze szkennernünk sem, meg nyomtató is alig. A tanszéki nyomtatók vagy nem működnek, vagy nincs hozzájuk tinta, vagy megint csak saját zsebből vásárolt nyomtatót használnak kollégáim. Tavaly egy pályázati pénzből sikerült két patront is vásárolnunk, de ezek nem tartanak örökké. És megpályázható és reálisan elnyerhető pályázat pedig nagyon kevés van.

Még óráig tudnám sorolni a bajainkat a könyvhiányról, az illegális irodalom letöltéséről, a külföldi publikálás nehézségeiről (angol nyelvű szakmai folyóiratoknál hosszú sorok állnak a lehetőségért, és nagyon nehéz újra és újra megpróbálni, mert idő is alig van rá), és arról a felháborodásról, amit akkor érzek, amikor azt hallgatom, hogy a BTK az ország legnépszerűbb kara, ide jelentkeznek a legtöbben, és, hogy mi olyan jók vagyunk...! Hát ezért vagyunk ilyen jók, mert a sok alulfizetett, de lelkes és elhivatott oktató húzza az igát és tolja a szekeret, miközben ezért semmiféle elismerést nem kap, csak folyamatosan az újabb és újabb követelményekkel szembesül.

Tegnap azt olvastam, hogy a Felsőoktatásért Felelős Államtitkárság szerint, szemben a doktoranduszokkal, azért kapnak ilyen kicsi emelést az oktatók, mert a doktorandusz hallgatói jogviszonyban áll, és ez az egyetlen jövedelme, míg az oktatók egyéb jövedelemre is szert tehetnek. (Népszabadság Online, 2015. nov. 20.). Ezt akkor úgy kell érteni,

hogy a felsőoktatási koncepció az, hogy az oktatók egyetemi állásuk mellett vállaljanak külön munkát (és azután kutassanak)? Vagyis az angol irodalmat tanító oktató adjon angolórát, a történész vállaljon történelem korrepetálást? Mert pályázati pénz biztosan nincs annyi, hogy az oktatók abból biztosan ki tudják egészíteni a fizetésüket. Persze biztos vannak időnként jobb munkák is mint a magántanítás, de akkor töltsük azzal az időnket, hogy másodállásokra vadászunk?

\*

Az adjunktusi fizetésemből a havi számlákat és a mindennapi élethez szükséges dolgokat tudom kifizetni. Minden mást (ruha, könyv stb.) akkor tudok venni, ha sikerül különmunkát szerezni.

Amikor elvállalok valamilyen egyetemi plusz munkát, biztos lehetek benne, hogy egy forintot sem kapok érte – inkább bekerül a munkaköri leírásba, így nem is tűnik többletfeladatnak. Egyre több időt kell újabb és újabb adatbázisok kitöltögetésére és adminisztrációra fordítanom. Akármit mondanak az illetékesek, a Neptun egyszerűen borzasztó, mindent háromszor annyi idő alatt tudok elintézni, mint régen az ETR-ben. Ha elnyerek egy pályázatot, rögtön elfog a gyomorgörcs, mert minden adminisztrációt az én nyakamba fognak tolni (azt a részt is, amit optimális esetben nem nekem kellene elvégezni).

Az egyetem elvárja, hogy mihamarabb habilitáljak, és így javítsak mindenféle statisztikákon. Drága multság ez, hiszen a habilitáció (már ha sikerül vele a tanítás mellett végezni) egy havi fizetésembbe kerül, ráadásul a szükséges kutatásokra, szakirodalom beszerzésére is nekem kell előteremteni az anyagi forrást. A docensi előléptetésre is sok esetben éveket kell várni utána.

Semmire sincs pénz: egy elhasználdott alkatrész miatt hat éve nem fénymásolunk a tanszéken, és másfél éve nem tudunk a nyomtatóba tonert szerezni, így más szervezeti egységeknél kell szívességet kérni, ha mondjuk, zh-feladatsort kell nyomtatnom. A szemináriumi termekben az asztalok esnek szét, lényegében félévente össze kell rakatni őket. Az órai segédleteket a saját költségemen tudom előállítani, de a táblatorléshez használt szivacs is akkor van, ha megveszem.

\*

A fizetésem természetesen nem elég a havi költségek fedezésére, körülbelül 2 hétig tart ki. Ezután a férjem fizetése, illetve a 2 másodállásom biztosítja, hogy kihúzzuk a hónap végéig. A másodállásaim természetesen nem „egész” 40 órás műszakok, tudtommal nem is lehetne. Így is úgy érzem, hogy túlságosan sokfelé szakadok, a kutatás, a szakdolgozat-vezetések, hallgatói kérdések, órára készülések, dolgozatok összeállítása illetve javítása mellett nagyon nehezen jut idő a gyerekeimre és a háztartásra. Az év nagy részében, tulajdonképpen a nyarat leszámítva, éjfél előtt nem sikerül lefeküdnöm, mert annyi a

munka, még hétvégén sem. Félév végére emiatt teljesen ki szoktam merülni, általában meg is betegszem.

A továbbképzéseket, konferenciákat (szigorúan valamelyik közeli, európai országban) saját pénzből oldottam meg mindig, de értelem-szerűen ez nem jelent túl sok alkalmat, mert egy ilyen lehetőségre akár 1 évig kell apránként félretennem.

\*

Nem sérelmekként gondolok mindarra, amit leírok, hanem választott munkám és létformám abszurditásaiként, de attól még fáj.

A gyerekeim tökéletesen tudják, mi a hó vége. Nemrégiben a legkisebb (11 éves) mondta egy borsos árú kiállítás jegypénztára előtt áldogálva, hogy „mama, majd a következő hónapban, most hó vége van”. (Miért is nem kapunk mi kultúrautalványt? Hallok másokat panaszkodni, hogy nem tudják elkölteni... És miért nem ingyenesek nekünk is a múzeumok, ahogy a többi pedagógusnak?) A könyv – gyerekeknek is – karácsonyi és születésnap ajándék. A kollégák között körbeadjuk az új (idegen nyelvű és magyar) szerzeményeket. Folyóiratot, hetilapot könyvtárban olvasunk. Biciklivel és gyalog járok. Szeretem, jót tesz – de nemcsak azért. (Sok közalkalmazott bérletet is kap. Mi miért is nem?)

Habilitáció: finn, francia, török(!) kollégáimnak jár erre a szabattikus év. A fizetésükből akár külföldön is tölthetik ezt, hozzájutva a legfrissebb szakirodalomhoz. Nem ismétlem, amit a többiek már elmondtak, hogy milyen módon jut(hat)unk mi hozzá a kutatásainkhoz, habilitációnkhoz szükséges szakkönyvekhez (minimális, teljesen rendszertelen könyvtári beszerzés; alapvető hiányok az én szakterületemen az országos hálózatban is; illegális internetes letöltések). Külföldön doktorandusz, ösztöndíjas, volt tanítványaink küldenek, másolnak, hoznak haza, ajándékoznak nekünk könyveket. A konferencia után, az egyik európai nagyvárosban, ahová meghívtak és fizettek szinte mindent (tudják, hogy másképp nem jutunk ki, és fizetős konferenciára – pedig majdnem mindegyik az – amúgy sem járunk), este még beülök az egyik nagy nyilvános könyvtárba (10-ig van nyitva!), és kézzel másolom, amiről tudom, hogy a következő konferenciára, otthon (no meg a habilitációmra) majd kell, idén jelent meg, úgyhogy se neten, se másutt jó ideig nem lesz elérhető.

Európai és tengerentúli kollégáinknál jóval magasabb óraszámok mellett, sokkal nehezebb, szűkös körülmények között kell(ene) hozzájuk hasonló teljesítményt felmutatnunk. Nincsenek fiatalok és pályakezdők, tehát nem vagy alig hirdethetünk meg órákat a kutatási területünkön, a kötelező alapozó és nyelvórákat kell ellátnunk. Ennek megfelelően nem kapunk órakedvezményt sem a külön munkáinkra (több mint 10 éve vagyok Erasmus-felelős, rengeteg időmet elviszi az ezzel járó adminisztráció – tőlünk általában minden hallgató kijut, aki

szeretne, és érdemes erre), a doktori témavezetésre (nekem 4 van most, és ezt az egyik legtöbb felkészülést igénylő munkának tartom). Na és a pénz, az a bizonyos habilitációs díj, amit nekünk kell befizetni (150 ezer Ft jelenleg!), ami egy adjunktusi fizetés. Többen elmondták itt is, hogy lehet megélni (félretenni???) belőle. Egyedül is nehéz, hát még gyerekekkel. Különösen, ha valaki történetesen egyedül neveli őket. Akkor is, ha az egyetemi munka mellett dolgozik, fordít is például, mint én, folyamatosan. (Amúgy az ilyen arányú, fizetésnyi sarcolás szintén nem általános sem Európában, sem másutt.) A béreinkhez képest nemcsak irreális, egyenesen képmutató ez az összeg. Az apám azt mondta erre, hogy ne a pénzre legyen gondom. Biztos, hogy a családjunk, a nyugdíjas szüleink nagylelkűségéből és félretett pénzéből kell fizetnünk a habilitációs díjat? Azon tűnődtem, hogy szégyellem-e, próbáltam szétbontani ezt a rossz, szorító érzést. De nem, ez nem az én szégyenem.

\*

Amikor bekapcsolódtam az oktatásba (még az ötéves, osztatlan időkben), a fő tevékenységünk az oktatás volt, tudtunk rendesen készülni az órákra, figyelemmel kíséreni az újabb kutatásokat stb., foglalkozni a hallgatókkal. Időközben nagyon eltorzultak az arányok, a teendőink négy nagy csoportba rendezhetők: oktatás, kutatás, szervezés, adminisztráció. Első helyre az adminisztráció ugrott, az oktatás és a hallgatókkal való foglalkozás pedig mintha csak mellékes tevékenység lenne. Kutatásra szinte semmi idő nem jut. Rendkívül nagy a túlterheltség éppen az adminisztráció és a szervezés megnövekedett terhei miatt. A szakmai, tudományos munkára sokkal kevesebb idő és energia jut, még akkor is, ha este-éjjel-hétfégen is foglalkozunk a munkánkkal/hivatásunkkal. Az egyetem „kutató egyetem” besorolása csak a kötelezettségeket szaporította, az egyetem nem járul hozzá semmi plusszal, hogy eredményesebben tudjunk kutató munkát végezni. Azt tapasztaljuk, hogy csak a követelmények nőttek.

\*

Valóban méltánytalan, hogy a felsőoktatásban dolgozók rendre kimaradtak a fizetésrendezésből. Hovatovább elértük, hogy pályakezdő általános iskolai nyelvtanár lányom bruttó fizetése 50 000 Ft-tal haladja meg az enyémet, aki 4 évvel állok a nyugdíj előtt.

\*

Egy ördögi körben élek: nem tudok haladni a nemzetközi publikációimmal, amelyek szükségesek volnának a habilitációmhoz, mert nincs pénzem, amiből külföldi konferenciákra utazhatnék, és mivel nem tudok külföldi publikációt felmutatni, egyetlen pályázaton sem nyerek, így nincs miből finanszírozni a külföldi kutatásaimat.

\*

Szakmódszertan-oktatóként nap mint nap kerülök abba a megalázó helyzetbe, hogy kezdő tanárokkal és gyakorló iskolai vezetőtanárokkal dolgozom együtt, akik a nyelvpedagógia szakértőjeként hívnak meg az iskolákba, de mindannyian jobb körülmények között dolgoznak és többet keresnek, mint én egyetemi adjunktusként. Az egyetemi leterhelés és a megélhetést biztosító pluszmunkáim miatt három-négy éve nem tudok kutatni és írni, így nem haladok a habilitációmmal. Évente többször kell napokat azzal töltsék, hogy különböző formátumban megadjam a publikációim és konferencia-előadásaim adatait. Legkiválóbb kollégáink egymás után távoznak az egyetemről, mert akár más magyarországi egyetemek is jobban megbecsülik oktatóikat, a külföldi egyetemekről nem is beszélve. Évek óta saját költségemen kell megoldjam a kurzusokhoz elengedhetetlen nyomtatás/fénymásolás nagy részét.

\*

Évek óta 18-19 órát tartok, a jelenlegi félévben sikerült elérnem, hogy „csak” 16 órám legyen (a számomra előírt 12 helyett). A velem egyidős feleségem általános iskolai tanítói nettó fizetése bő 50 000 forinttal több, mint az enyém, tehát a jövő évi várható emelés után sem fogom megközelíteni. És igen: nekem sincs rendszeres különmunkám, elsősorban azért, mert erre a fent körvonalazott terhelés mellett fizikailag sem vagyok képes (nyugdíj előtt cca. 3 évvel). A munkakörülmények minősíthetetlenek: végletesen elavult bútor, hiányzó vagy elavult számítástechnikai eszközök, papír- és festékhiány stb.

\*

Több kollégámnál bekövetkezett a dilemma: vagy számlát fizet, vagy eszik. Nincs tovább.

\*

Hogy tudott volna a fölöttünk lévő generáció ilyen karriert befutni, ha a mi időnkben, a mi leterhelésünkkel tevékenykedett volna?! Egyáltalán nem marad időm haladni a könyvemmel, haladni a habilitációval. Rendkívül el vagyok keseredve. Kutató vagyok, és nincs idő a kutatásaimra.

**Az előfizetési címen, 650 Ft-os egységáron visszamenőleg is megrendelhetők az Eszmélet korábbi számai közül az alábbiak:**

1, 4, 5, 6, 7, 21-22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 49 számaink elérhetők honlapunkon, a [www.eszmelet.hu](http://www.eszmelet.hu) oldalon.

**50:** Új baloldal EU: csatlakozás – csatlakozás? **51:** Gazdasági válság Amerikában. Antiglobalizáció, ellenállás; **52:** A magyar privatizáció. Történelemhamisítás. Terrorválság; **53:** A „harmadik út”. Egészségügy. Nyugdíjrendszer; **54:** Glo-bal. Kik csinálják a cigánykérdést? **56:** Civil társadalom, Izrael, Oroszország, EU; **57:** A sztálinizmus a historiográfiában. Ökológiai egyensúly; **58:** Az államszocializmus hagyatéka. Hidegháború és kultúra; **59:** Új világrend? Államszocializmus-vita; **60:** India. József Attila. Lukács-tanítványok; **61:** Holokauszt. A „harmadik út” kudarcai. Új jobboldal; **62:** Munkásság. Migráció. Latin-Amerika; **64:** EU-alkotmányozás. Bűnözés, hatalom és jog; **65:** József Attila. II. világháború; **66:** József Attila-év. Zsukov. Xenorasszizmus; **67:** Gunder Frank. Amerikai birodalom. Magyar vidék a mezőgazdaság „után”; **68:** Ifjúság. Latin-Amerika. Az 1905-ös orosz forradalom; **69:** „Világrendszer-nézőben”. Forradalom és szervezet; **70:** Spanyol népfront. Baloldal és „szervezeti kérdés”; **71:** Civil mozgalmak. Kína; **72:** 1956 másként. A lengyel szükségállapot; **73:** Gender mainstreaming. A magyar film. Puskás; **74:** Miért beteg a baloldal? Galbraith, Keynes, Polányi; **75:** Információs társadalom és közoktatás, közjavak. TGM vs. Krausz. Kuba; **76:** A nemzetközi marxista reneszánsz fő irányai; **77:** Munkásosztály. Jóléti állam. Roma nemzetépítés?; **78:** Globalizáció, kapitalizmus, Afrika, Tibet; **79:** Élelmiszerválság, választói osztályhelyzet; **80:** Pénzügyi válság, olaj, balpártok, 1968; **81:** Kommunizmus újratöltve. Zöld pénz; **82:** Háború Gázában. Osztály és nemzet; **83:** Politikai iszlám. Bolívari forradalom; **84:** G. Arrighi- és P. Gowan-életinterjú. Melléklet: Žižek; **85:** Korrupció. Eurokommunizmus. Félperiféria-vita. **86:** Szocialista autógyártás. Ökomarxizmus. Latin-Amerikai regionalizmus; **87:** Változatok a félperifériára: Kína, Kirgizia, India, Brazília; **88:** Rendszerváltás. Klíma és kapitalizmus. Bulgakov; **89:** Erőszak és kapitalizmus. Ökológikus civilizáció. Szintetikus biológia; **90:** Új alkotmány. Mexikó. Neozapatizmus; **91:** Wallerstein világrendszer-elmélete I. Munkásosztály; **92:** Wallerstein világrendszer elmélete II. Beatles-apokrif; **93:** A „fülkeforradalom” államrendje. Occupy; **94:** Mészáros Brazíliában. Melléklet: Krausz: Történetírás és marxizmus; **95:** Közösségi gazdálkodás. A nők helyzete Latin-Amerikában. Varlam Salamov; **96:** A kapitalizmus 2. kiadása. Gender és államszocializmus; **97:** Munkástörténet-írás. EU-válság; **98:** Sartre. Brazília. „Szellemi termelési mód”; **99:** Felszabadítási biológia, újpünkösddizmus. Ferenc Pápa; **100:** Az Eszmélet 25 éve. Átmenet Mozgalm. Kritikai közgazdaságtan; **101:** Új Internacionálé, földkérdés, agrobiznisz, néptáncmozgalom; **102:** Ukrajna, prekariátus, lengyel rendszerváltás; **103:** Ruanda. Neomarxisták. Posztkoloniális elmélet. Félperiféria; **104:** Egyiptom, Törökország, Irán. Maffiaállam. Budapest-blokk; **105:** Szélsőjobboldal, neofasizmus, Latin-Amerika, perifériák; **106:** Jalta. Marxizmus Japánban, Nigériában. Kosztolányi; **107:** Chávez és a kommunállam. Spiró-Diabolina; **108:** Migráció és történelem. „Arab tavasz”, Görögország.

*Kérjük, hogy megrendelését az előfizetési csekk számlaszámon fizesse be, a kért példányok sorszámanak megjelölésével.*

Around the table

**Debates on national identity and culture.** *A roundtable discussion on Péter Agárdi's new book. (Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014. Budapest, Napvilág kiadó, 2015.)*

Participants: Péter Agárdi, Eszter Bartha, Anna Dévényi, Tamás Krausz, Péter Szigeti and Ferenc Tallár ..... 5

Variations on a theme

Ferenc Kondorosi: **Cultures of human rights**

We can speak of three legal systems globally: rationalistic, professional law in the West; legal systems that are part of religious doctrines (such as Islamic or Hindu law), and the remaining quasi-legal conflict resolution practices of traditional communities, where law is not codified. Taking into account these differences, it is an open question if we can define a moral minimum that could form the basis of universally valid human rights. Or are human rights simply expressions of expanding Western individualism and egoism? ..... 26

Julia Suárez-Krabbe: **Race, social struggles and „human” rights.** *The contribution of the global South*

Social movements in contemporary South America draw their political views from a critique of colonialism, pointing out how racism is in fact deeply embedded in Western human rights ideology. The author analyzes two aspects of human rights discourse. The first is the hierarchical concept of „human” itself, at the time of the colonisation of the Americas. The second is the construction of the concept of „race” that played an important role in the social struggles of the new Latin American states..... 41

What are the facts?

Raphaël Lebrujah: **Revolutionary situation in Syrian Kurdistan**

The article is a comprehensive review of the world's largest stateless nation, Kurds, their history and present, with a focus on Rojava (Syrian Kurdistan),

and its life-and-death struggle with the Islamic State and other Salafist-Jihadist groups and regional powers supporting them. At the same time Rojava is also a scene of a fascinating collectivist, self-organizing experiment, and an attempt at nation building that tries to respect women's right and ecological sustainability as well. The objective and subjective limitations of this experiment are also discussed..... 64

#### History

##### Ju Li: **The discontinuous history of building the third front in China**

This study compares the different historical narratives of the „Third Front“ (a massive program of industrial development and national defense to respond to potential threats from the US and the Soviet Union). By comparative analysis of this chapter of China's socialist history, it connects past and future, archives and personal testimonies, the view-point of state managers giving orders and those taking them. The writing is part of a larger analysis on the complexities of China's socialist history and its relation to the present..... 83

#### Encyclopedia

##### Viktor Eszterhai: **The new silk road**

The most spectacular element in China's new foreign policy is the *New Silk Road*, or the „One Belt, One Road“ project. Although coming under growing international attention, the details of the plan are still unclear. This study embeds the plan of the New Silk Road in the broader context of Chinese foreign policy, investigates what has been already realized from the plans and highlights the problems that surface..... 116

#### Bookmark

Zsófia Mousa Aida: **Testimonies of a sabre on Jews, Arabs, Israelies and Palestinians.** Ari Shavit: *My home, the land of promise. The triumph and tragedy of Israel.* (Translated by Pál Bokor). Budapest, Atlantic Press Kiadó, 2013..... 132

Ákos Fóris: **Unanswered questions – questionable assertions.** Krisztián Ungváry: *Hungarian occupying forces in the Soviet Union, 1941–1944. Event, narrative, afterlife.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015 ..... 139

#### Rejoinder

##### Tamás Krausz: **„Gentlemen“ occupiers and „barbaric“ partisans?**

*The genocidal acts of Hungarian occupying forces in Krisztián Ungváry's reading* ..... 151

#### Document

József Bálint: **Massacres committed by members of the Arrow Cross party and their accomplices in the region of Kassa in 1944/45** ..... 174

**A report on the situation of (not only) the humanities in the Hungarian university system – 2015.** *Testimonies of working and living conditions of faculty members at Eotvos Lorand University's Faculty of Humanities*

In November 2015 an assistant professor of linguistics at Eotvos Lorand University wrote an open letter to the decision makers of the university, the Secretary of Higher Education and the Office of the Commissioner for Fundamental Rights. In the following weeks (until February 2016) 361 faculty members, two-thirds of the faculty, signed the open letter. The open letter and the testimonies from faculty members we publish is an important document on the inequitable conditions in Hungary's university system as far as the humanities are concerned, and shows the worrying decline of higher education in the country ..... 181

109. szám (2016. tavasz)

ISSN 0865-2139

Szerkesztőbizottság: Bartha Eszter, Bózsó Péter, Matthias István Köhler, Koltai Mihály Bence, Krausz Tamás (elnök), Lugosi Győző (olvasószerkesztő), Matheika Zoltán, Nagy Éva, Szalai László (terjesztés), Szigeti Péter

Tanácsadók: Agárdi Péter, Artner Annamária, Bayer József, Böröcz József, Földes György, Havas Ferenc, Jakab Attila, Juhász József, Kállai R. Gábor, Konok Péter, Melegh Attila, Sipos Péter, Szalai Erzsébet, Szoboszlai György, Szűcs Katalin Ágnes, Tütő László, Wiener György, Susan Zimmermann, Z. Karvalics László.

Nemzetközi védnökség: Carlos Antonio Aguirre Rojas, Elmar Altvater, Samir Amin, Stephen Eric Bronner, Boris Kagarlickij, Andrej Kolganov, Andrea Komlosy, Bill Lomax, Alain Lipietz, Mészáros István, Rastko Mocnik, Kari Polanyi-Levitt, Catherine Samary, Tamás Gáspár Miklós, Immanuel Wallerstein

A szerkesztőség elérhetőségei:

Eszmélet – Kossuth Klub 1088 Budapest, Múzeum u. 7.

Telefon: +36 (30) 567 6815, e-mail: eszmelet1989@gmail.com

Honlap: <http://eszmelet.hu/home/>

Nyomdai előkészítés: Indigoline, Budapest

Nyomás: Mondat Nyomda Kft., felelős vezető: Nagy László

Kiadja az Eszmelet Alapítvány

Felelős kiadó: Krausz Tamás (elnök)

Terjesztési és előfizetési ügyek:

Szalai László

Tel.: +36 (30) 532 0000; e-mail: eszmeletelofizetes@gmail.com

Előfizetés könyvtárak számára:

Könyvtárellátó Nonprofit Kft., 1134 Budapest, Váci út 19., tel.: +36 (1) 311-2819

Előfizetés külföldről (postaköltséggel):

1. Normál ár: 35 €; 2. Támogatói ár: 70 €

IBAN: HU75 1020 0830 3231 9448 0000 0000

Swift: OKHB HUHB

K&H HUNGARY, 1051, Budapest, Vigadó tér 1.

Előfizetési díj (postaköltséggel):

1. Normál ár: 4500,- Ft; 2. Támogatói ár: 9000,- Ft; 3. Csökkentett ár: 2250,- Ft

Előfizetési csekket küldünk postafordultával, ha igényét bejelenti Szalai László fenti e-mail címén vagy telefonszámán.

Csekkzámlaszám: K&H 10200830-32319448-00000000